

307.475

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Az
Állam- és Jogtudományi Intézet
ÉRTESÍTŐJE

IV. KÖTET 4. SZÁM

1961

2

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok

- Horráth Tibor* : A marxista—leninista büntetőjogtudomány tárgya és módszer-
tanának alapvonásai 451
Kulcsár Kálmán: A ténykutatások jelentősége a jogi jelenségek megismerésében 498
Peschka Vilmos : A jogforrás fogalma és a jogforráselmélet problematikákja. ... 532

Szemle

- Halász József* : A szocialista államiság társadalmi öngazgatásba fejlődésének
útján. („A szocialista államiságtól a kommunista társadalmi öngazgatáshoz” című szovjet társadalomtudományi
munka ismertetése.) 570
Horráth Tibor : B. Sz. Nyikiforov: A bífneselekmény tárgya 576
Szabó András : R. Lange: Változások a büntetőjog reformjának kriminológiai
alapjaiban 587
Nagy Lajos : A szocialista országok összefoglaló jellegű állam- és jogtudományi
bibliográfiái 597

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

Szerkeszti

AZ ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZET TUDOMÁNYOS TANÁCSA

Felelős szerkesztő: *Szabó Imre*

Folyóirat kiadványaink előfizethetők és számonként is vásárolhatók
a következő helyeken:

Akadémiai Könyvesbolt, Budapest V., Váci utca 22.
Akadémiai Kiadó Terjesztési osztály, Budapest V., Alkotmány u. 21.

Külföldön terjeszti a

KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat
Budapest I., Fő utca 32.
Telefon 429—760.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Az
Állam- és Jogtudományi Intézet
ÉRTESÍTŐJE

IV. KÖTET 4. SZÁM

1961

TANULMÁNYOK

HORVÁTH TIBOR

A marxista—leninista büntetőjogtudomány tárgya és módszertanának alapvonásai

I. 1. A kérdés felvetése. 2. A büntetőjogtudomány tárgyának meghatározása a burzsoá elméletben. 3. A marxista—leninista büntetőjogtudomány tárgyának meghatározása. 4. A marxista—leninista büntetőjogtudomány kutatási területe, a büntetőjogtudomány és kriminológia viszonya. 5. A marxista—leninista büntetőjogtudomány feladatai. II. 1. A módszer és módszertan általános jelentősége. 2. A burzsoá büntetőjogtudomány módszere; az újkanti módszertani dualizmus a büntetőjogtudományban. 3. A marxista—leninista büntetőjogtudomány módszertani kérdéseinek felvetése. 4. A dialektikus materializmus egyes kategóriáinak alkalmazása a büntetőjogtudományban; a forma és a tartalom, a történeti és a logikai. 5. A büntetőjogtudomány kategóriáinak eredete. 6. A dialektikus és a formális logika alkalmazása a büntetőjogtudományban.

I.

I. Valamely tudományág eredményes művelésének egyik előfeltétele tárgyának, kutatási területének, feladatainak pontos meghatározása. Jóllehet e kérdéseket a büntetőjogtudomány viszonylatában a szovjet állam- és jogelmélet, illetve büntetőjogi elmélet kialakulása idején alapvetően tisztázta, a tudomány művelőit a szocialista társadalmi viszonyok fejlődése e tudományelméleti alapkérdések ismételt megvizsgálására készíti. A szocialista társadalmi viszonyok kialakulása és megerősödése, a szocialista demokracizmus kibontakozása új módon veti fel a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem kérdéseit. A bűnözés elleni küzdelem állami-társadalmi megszervezésének, a bűnözés megelőzésének, a bűnözés okai, feltételei feltárásának feladatai az elmélettől minden dogmatizmustól mentes, korszerű választ igényelnek. Ezek a felvetődő új feladatok egyben tükrözik azt a változást is, amely a szocialista büntetőjogi gondolkodásban végbement, illetve jelenleg is folyamatban van, s amelyet úgy lehetne röviden megjelölni, hogy a tudományos kutatás egyre inkább a társadalmi valóság jelenségei felé fordul. E feladatok megoldása, valamint e fordulat következetes keresztülvitele viszont jelentős mértékben függ attól, hogy az elmélet mennyiben és hogyan tisztázza önmaga előtt tárgyát, kutatási területének határait, módszerének sajátosságait.

A büntetőjogtudomány alapvető feladata a bűncselekmény, a bűnözés lényegének feltárása és a bűnözés elleni küzdelem elméleti megalapozása.

E szorosan összekapcsolódó kettős feladat megoldása során elsődleges jelentőségű a logikai előfeltételként jelentkező feladat, a bűncselekmény, a bűnözés lényegének a magyarázata, miután az e kérdésben való állásfoglalás meghatározza a bűnözés elleni küzdelem természetét, irányát és módszereit, s az erre épülő büntetőjogi szemlélet egészét. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásában mindenkor szoros összefüggés állt fenn egyrészt a bűncselekmény, a bűnözés lényegéről és a büntetőjogtudomány tárgyáról vallott nézetek között, másrészt a tudomány tárgya, a tudomány kutatási területének és feladatainak kérdése között. Az összefüggés teljesen érthető; a büntetőjogtudomány elméleti alapkérdései mind visszavezethetők a tárgyról alkotott felfogásra, amelyben koncentráltan jut kifejezésre az adott elmélet büntetőjogi felfogásának egésze.

2. A liberál-kapitalizmus korában uralkodó ún. klasszikus büntetőjogi iskolát minden vonatkozásban a merev jogközpontú felfogás jellemezte. E felfogás szerint a bűncselekmény és a büntetés merőben jogi fogalmak, a büntetőjogtudomány tárgya az e fogalmak köré csoportosuló jogszabályok összessége, s ez a jogszabályi keret határozza meg a büntetőjogtudomány kutatási területét is. A klasszikus iskola felfogásában ez a tétel olyan természetű és magától értetődő volt, hogy kifejtésére különösebb figyelmet nem is fordítottak, sokszor az el is maradt, úgy, hogy csupán a tudomány feladatairól vallott felfogás alapján következtethetünk vissza erre az alapkérdésben elfoglalt álláspontra. Szembetűnő jelenség, hogy a legesekélyebb kétség sem merült fel a tudomány tárgyának társadalmi jelenségei, a tudomány kutatási területének határai tekintetében, mint ahogy egyéb tudományelméleti kérdések s elsősorban a módszertan kérdései vizsgálatának szükségességét sem látták. E korszak társadalomtudományát egészében az Engels által találóan *jogászvilágnézetnek*¹ nevezett felfogás jellemezte, s természetesen, hogy ennek legpregnansabb képviselői a jogtudományok művelői voltak. A felvetett kérdésre a válasz a klasszikus büntetőjogi irányzat részéről tudományosan bizonyos fokig naív és formállogikailag rendkívül egyszerű: a büntetőjogtudomány tárgya a bűncselekmény és büntetés mint jogi jelenségek körül csoportosuló büntető jogszabályok összessége, kereteit, kutatási területének határait a tárgyi értelemben vett büntető jogszabályok határozzák meg, feladata a tételes jog rendszerezése, elemzése, kifejtése és joglogikai hiányosságainak feltárása. A nyugati szakírók nyomán így határozzák meg a büntetőjogtudomány tárgyát, feladatait a múlt század végén a magyar szakirodalomban Werner Rezső² és Kautz Gusztáv.³

Ez a módszertanilag meg nem alapozott, tudományosan naív felfogás azonban csak addig tarthatta magát, amíg a liberálkapitalizmus aranykorának egét a kapitalizmus válságjelenségei be nem sötétítették. Az imperia- lizmus kifejlődésével a kapitalizmus ellentmondásai kiéleződtek, és válságának valóságjelenségei, áttörve a „jogi világnézet” kereteit, betörték a társadalom gondolkodásába. A társadalomtudományok ezeket az ellentmondásokat a természetudományoktól kölcsönzött pozitivistá elméletekkel igye-

¹ Engels F.: Juristensozialismus. Neue Zeit (1887.) Marx-Engels Összes Művei, Moszkva, 1937. XVI. köt. Első rész 296. p. (oroszul)

² Werner Rezső: A magyar büntetőjog általános elvei. Bp. 1881. 3. p.

³ Kautz Gusztáv: A magyar büntetőjog tankönyve. Bp. 1881. 3. p.

keztek magyarázni és feloldani.⁴ A büntetőjogtudomány területén ez a változás a klasszikus és a pozitív irányzatok harcában mutatkozik meg. Természetesen ez esetben sem az eszmék önmozgásáról van szó, hanem arról, hogy a liberálkapitalizmus büntetőpolitikáját kielégítő klasszikus büntetőjogi irányzat felfogása az imperializmus korának társadalmi ellentmondásai következtében meghaladtá válik. Éppen azok a pozitívista irányzatok mutatnak rá a bűnözés területén a társadalmi valóság jelenségeire, amelyek hivatva vannak az imperialista állam büntetőpolitikáját elméletileg megalapozni.⁵ Ezeknek az irányzatoknak azonban szűknek bizonyultak a büntetőjogtudomány addig általában elfogadott fogalmai a büntetőjogtudomány tárgyáról, kutatási területéről és feladatairól, s pozitívista felfogásuknak megfelelően kívánják azokat átértékelni.

A pozitívista irányzatok azonban akkor, amikor a büntetőjogtudomány tárgyának a bűnözés társadalmi jelenségeit kívánják megtenni, idealista metodológiájuk következtében módszertanilag megoldhatatlan ellentmondásba keverednek. Az újkanti filozófiára alapozott módszertani dualizmus meven szembeállítja egymással a természetben végbemenő okozati folyamatokat leíró tudományokat és a társadalmi értékeket, követelményeket leíró normatív tudományokat. E helytelen kérdésfeltevés következtében a pozitívista irányzatok arra kényszerülnek, hogy a bűncselekmény és a bűncselekmények elleni küzdelem társadalmi jelenségeinek vizsgálatát a normatív jellegű büntetőjogtudomány keretein kívül helyezték, illetve, hogy e kereteken kívül álló új diszciplinákat hozzanak létre. Így jön létre a normatív büntetőjogtudomány keretein kívül a szociológiai megalapozású kriminológia, pönológia.⁶ Módszertani alapjukból kiindulva a jogdogmatikát külön tartották a bűnözés társadalmi jelenségeinek vizsgálatától, s a jogdogmatika művelését tekintették egyedül a büntetőjogtudomány tudományos feladatának, míg az utóbbit más tudományágak tárgykörébe utalták át. Nem ritkán viszont találkozhatunk olyan felfogással is, amely tudománynak csak e társadalmi jelenségek vizsgálatát tartja, míg az előbbitől ezt a jelleget megtagadja. Ezeket a nehézségeket egyesek azzal kívánták áthidalni, és a módszertani szemlélet ellentmondásait feloldani, hogy kísérletet tettek bűnügyi tudományok, vagy a széles értelemben vett büntetőjogtudomány rendszerének kialakítására, amelyben egy oldalon a normatív jellegű jogtudomány, má oldalon pedig az ontológikus kriminológia, pönológia és a teleológikus kri-

⁴ Az Auguste Comte nevéhez fűződő pozitívista társadalomfilozófia kialakulásának történelmi körülményeiről a legújabb magyar szakirodalomban ld. *Kulcsár Kálmán*: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1960. I. és VII. fejezetek.

⁵ „... Nem a reformmiskolák tételeinek mélyebb elméleti megalapozottsága az oka a klasszikus büntetőjog bomlásának és háttérbe szorulásának, hanem az, hogy nem tudja kielégítően ellátni alapvető funkcióját: az uralkodó társadalmi-gazdasági és politikai viszonyok védelmét” — mutat rá a jelenség lényegére *Szabó András*: A fiatalkorúak és a büntetőjog c. monográfiájában. (Bp. 1961. 34. p.) A pozitívista reformirányzatok társadalmi szerepéről lásd még: *Renneberg, J.*: Die Kriminalsoziologischen und kriminalbiologischen Lehren und Strafrechtsreformvorschläge Liszts und die Zerstörung der Gesetzhelikeit im Bürgerlichen Strafrecht. Berlin, 1956.; *Renneberg, J.*: Über den Charakter der „soziologischen“ Strafrechtsschule als Strafrechtslehre des Imperialismus. Neue Justiz, 1951. 205. és köv. p.; Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeiner Teil. Berlin, 1957. 114—126. p.

⁶ Vö. *Kádár Miklós*: Magyar Büntetőjog. Általános Rész. Bp. 1952. 94—96. p. *Szabó András*: A fiatalkorúak és a büntetőjog. Bp. 1961. 92—93. p.

minálpolitika helyezkedik el. Az ilyen rendszerezési megoldások azonban nem az ellentétek feloldását jelentették, hanem csak tovább szélesítették a szakadékot a büntetőjogtudomány és a bűnözés társadalmi jelenségeit vizsgáló tudományágak között. Így teljesen érthető, hogy a pozitivisták irányzatok követőinél a legkülönbözőbb eklektikus meghatározásokkal találkozunk a büntetőjogtudomány tárgyát, kutatási területét és feladatait illetően.

A századforduló után a magyar burzsoá büntetőjogtudományt egészében a pozitivisták felfogás legekklektikusabb irányzatának, a *Liszt, van Hamel* és *Prins* által meghirdetett bió-szociológiai vagy más néven közvetítő iskola irányzatának térhódítása jellemzi.⁷ Elméletileg a közvetítő iskola módszertani szemlélete, meghatározása a büntetőjogtudomány tárgyáról teljes összhangban volt az újkanti alapokra épített hivatalos jogfilozófiával. Jellemző azonban a magyar burzsoá büntetőjogtudomány fejlődésére, hogy a Horthy-korszak politikai légköre, reakciós tudánypolitikája nem tűrte meg még az újkanti módszertani dualizmusra alapozott polgári értelemben vett szociológiai szempontok kibontakoztatását sem a tudományos kutatásban. Ennek következtében a magyar burzsoá büntetőjogtudományban a klaszszikus felfogáshoz képest viszonylag haladó gondolatok sem verhettek ténylegesen gyökeret, s a büntetőjogtudomány tárgyáról a közvetítő iskola felfogásának megfelelően adott meghatározások⁸ ellenére a büntetőjog-

⁷ *Irk Albert* a század elején az elméleti büntetőjogászok fiatalabb generációját szinte teljes egészében, így pl. *Angyal Pált, Balogh Jenőt, Finkey Ferencet, Vámbéry Rusztemet*, valamint a jogbölcsest *Somló Bódogot* a közvetítő vagy másképpen bioszociológiai irányhoz sorolta. Ld.: *Kriminológia*. Bp. 1912. 203. és köv. p.

⁸ *Fayer László* szerint a büntetőjogtudomány a bűncselekmények és a büntetések tana. Felfogása szerint ezek az alapvető fogalmak tárgyalhatók egyrészt a jogdogmatika szempontjából — a büntetőjogi szabályok feldolgozása —, másrészt a kriminálpszichológia szempontjából — a bűncselekmény vizsgálata a társadalmi jelenségekkel kapcsolatban. Kifejezetten nem foglal állást a tudomány tárgya tekintetében, hanem megelégszik azzal, hogy felcsillantsa a jogi és a társadalmi jelenség kettősségét a bűncselekmény fogalma vonatkozásában. Hangsúlyozza azonban, hogy a kétfajta vizsgálódás anyaga ugyanaz, csak a vezérlő szempont más, illetve, hogy ezek elválasztása viszonylagos. (A magyar büntetőjog kézikönyve. Bp. 1895. I. köt. 4. p.) *Finkey Ferenc* már érzi a nehézséget a büntetőjogtudomány terjedelmével kapcsolatban, és ezért különböztetni próbál a büntetőjogtudomány tágabb és szűkebb értelme között. Álláspontja szerint a legszorosabb értelemben vett büntetőjogtudomány az anyagi büntetőjog tudománya, amelynek feladatai a tételes jog dogmatikai kifejtése, a bűnözés tényezőinek kifejtése, illetve a kriminológia alapvonalainak bemutatása és az előzőkre épített büntetőpolitika elveinek a kialakítása. A büntetőjogtudomány tárgyának határozott megállapítását nála sem találjuk meg. (A magyar büntetőjog tankönyve. Bp. 1914. 7. p.) *Angyal Pál* a kérdés egyértelmű megválaszolását ugyancsak megkerüli. Nem beszél a büntetőjogtudomány tárgyáról, feladatait pedig *Finkey*hez hasonlóan tárgyalja. Annak hangsúlyozásából azonban, hogy a büntetőjogtudomány tudományos feladatának megvalósítására két tudományág: a kriminológia és a pönológia hivatott, következik álláspontja a bűncselekmény jogi és társadalmi jelenségeinek szembeállításáról. (A magyar büntetőjog tankönyve. Bp. 1920. 7. p.) *Irk Albert* *Finkey*hez hasonlóan ugyancsak megkülönböztet a büntetőjogtudomány szűkebb és tágabb értelme között. Módszertani nézeteiben ugyan erősen bírálja a dualisztikus felfogást, és a „*Sein*” és a „*Sollen*” világának összebékítésére törekszik, a dualizmus gondolatvilágát azonban nem képes meghaladni. Ezt tanúsítja a büntetőjogtudomány feladatairól vallott felfogása, amely szerint az anyagi büntetőjogtudomány feladata a büntetőjogra vonatkozó ismeretek rendszerezése, a jogszabályok joganalitikai kifejtése és a fogalmak szintetikus kiépítése. Következésképpen a büntetőjogtudománynak csak dogmatikai feladatokat tulajdonít, míg a kriminológiára, pönológiára, kriminálpolitikára hártja a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem valóságjelen-

tudományt majdnem kizárólag a büntetőjogi dogmatika művelése jellemezte.⁹

A mai burzsoá irodalom felfogása az adott kérdésben nem igen különbözik attól a képtől, amelyet a burzsoá magyar felfogások tekintetében felvázoltunk. A módszertani dualizmus felfogásának változatlan fenntartásával a mai burzsoá büntetőjogászok is a büntetőjogtudomány tárgyát a jogi jelenségekben látják. Így pl. a nyugat-német büntetőjogi irodalom olyan reprezentánsa, mint *H. Welzel*¹⁰ szerint a büntetőjogtudomány feladata a jogszabályok belső összefüggésének kifejtése, rendszerezése. *R. Maurach*¹¹, *E. Mezger*¹² és *W. Sauer*¹³ szinte azonos érveléssel állítják szembe a normatív büntetőjogtudománnyal a kriminológia tisztá elméleti tudományát és más bűnügyi tudományokat. Ezek a tények teljesen megalapozzák M. D. Sargorodszkijnak azt a megállapítását, mely szerint „... a XX. század eleje óta a kapitalista országokban a büntetőjog tudományát két részre osztják fel: 1. *büntetőjogra* mint dogmatikus tudományra, amely a hatályos törvény-

ségeinek a vizsgálatát. Ki nem mondott tárgyelfogása tehát világos: a büntetőjogtudomány tárgya a jogi norma, a kriminológia és egyéb bűnügyi tudományok tárgya pedig meghatározott valóságjelenségek. (A magyar anyagi büntetőjog. Pécs, 1928. 2. p.) *Hacker Ervin* szerint „... büntetőjogtudománynak mondjuk ama tudományos törekvéseket, amelyek a büntetőjogi szempontból jelentős problémák absztrakte, egyes jogterületektől elvontan való vizsgálatával, rendszerbe foglalásával, a fogalmak kiépítésével és a közöttük jelentkező összefüggések kiderítésével foglalkoznak”. A „büntetőjogi szempontból jelentős problémák” közé sorol bölcsészeti, történeti, természettudományos kérdéseket is, amelyekkel szerinte a büntetőjog segéd- vagy melléktudományai foglalkoznak, s végül a meghatározás eléggé homályos megfogalmazása ellenére is arra a következtetésre jut, hogy „... a büntetőjogtudomány körébe elsősorban a jogi problémák tartoznak”. (A magyar büntetőjog tankönyve. Miskolc, 1936. 2—3. p.) A módszertani dualizmus a legtisztábban jelentkezik *Heller Erik* felfogásában. Eszerint a két alapfogalommal, a bűncselekménnyel és a büntetéssel több tudományág különböző módszer által meghatározottan foglalkozik. „Az a tudományág, amelyet a büntetőjogtudomány névvel szoktunk megjelölni, a büntetőjogi dogmatika” — állapítja meg. A büntetőjogtudomány tárgya tehát szerinte a büntetőjogi norma, a „Sollen” világa a kelsen-i értelemben. A büntetőjogtudományt ennek alapján normatív jellegűnek tartja, szemben az ontológikus jellegű kriminálpszociológiával, amely a bűncselekménnyel mint társadalmi jelenséggel a kauzalitás körében foglalkozik. (A magyar büntetőjog általános tanai. Szeged. 1937. 6—8. p.)

⁹ Büntetőjogtudományunk ez ideig még adós a burzsoá magyar büntetőjogi gondolkodás kialakulásának és fejlődésének értékelésével. Ennek során lesz tisztázható, hogy a Horthy-korszak politikai viszonyai között hogyan torzultak el a burzsoá büntetőjogi gondolkodás viszonylag haladó és értékes elemei, s hogyan nyertek tért a közvetítő irányzat eszméi mellett az ún. normatív irányzat elképzelései, s mindkét irányzat mennyiben segítette elő a magyar büntetőjog fasizálódását. Hogy a német burzsoá büntetőjogi gondolkodásnak mennyire függvénye volt az egész magyar burzsoá büntetőjogtudomány, arra nézve bővebb kifejtés helyett idézzük *Heller Eriket*, aki maga is igenlője volt ennek az állapotnak. „Tudományos fejlődésünk... a kódexünk megalkotása óta önállósága ellenére is mindig együtt haladt a német büntetőjogi dogmatika fejlődési vonalával. Ez természetes folyománya annak, hogy büntető kódexünk már a szerkezetében is megnyilvánuló fogalomalkotásban a német kódexhez közel áll. Ez érthetővé teszi azt, hogy... a német büntetőjogtudomány évtizedek óta sok tekintetben termékenyítően hatott büntetőjogi dogmatikánk fejlődésére.” Ld. Büntetőjogi dolgozatok *Finkey Ferenc* irodalmi munkássága négy évtizedes évfordulójának emlékére. Szerk. *Irk Albert*. Pécs, 936.1 109. p.

¹⁰ *Welzel, Hans*: Das deutsche Strafrecht. Berlin, 1956. 1. p.

¹¹ *Maurach, Reinhart*: Deutsches Strafrecht. Allgemeiner Teil. Karlsruhe, 1954. 30. p.

¹² *Mezger, Edmund*: Strafrecht, Allgemeiner Teil, München—Berlin, 1948. 2—3. p.

¹³ *Sauer, Wilhelm*: Kriminologie als reine und angewandte Wissenschaft. Berlin, 1950. 2. p.

hozást, a bírói gyakorlatot és a büntetőtörvény alkalmazásának jogi problémáit tanulmányozza; 2. *kriminológiára* mint szociológiai (szociálbiológiai) tudományra, amely a bűnözés problémáinak, a bűnözés okainak, a büntetésnek és eredményességének a tanulmányozásával foglalkozik.”¹⁴

Mégis van bizonyos változás abban, ahogy a burzsoá tudomány a büntetőjogtudomány kutatási területét és feladatait ma tárgyalja. Míg a XX. század elején az ún. klasszikusok és pozitivisták nézeti ezekben a kérdésekben a legmervebben szemben álltak, addig ma az álláspontoknak egymáshoz közelítése és ennek alapján az új eklektikus irányzatok kibontakozása figyelhető meg. Ezzel párhuzamosan a kapitalista országokban általános törekvés mutatkozik meg a büntetőjog kriminológiai megalapozására, amelynek nyilvánvaló eredője az imperialista ún. jóléti állam büntetőpolitikai megalapozásának társadalmi igénye.¹⁵ Ilyen kriminológiai megalapozású büntetőjogi szemléletben bizonyos fokig elmosódnak ugyan a két tudományág területének határai, azonban az idealista társadalmi felfogás korlátai következtében a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem objektív társadalmi jelenségei torzultan tükröződnek. Így például a „Société Internationale de Défense Sociale” büntetőpolitikai programja az imperialista társadalom érdekeinek védelmét kifejezetten kriminológiai alapokra kívánja helyezni, és síkra száll a büntetőjog és a büntetőjogtudomány „jogiatlanítása” mellett.¹⁶ Az ilyen felfogás azonban csak kivételnek tekinthető és az általános kép az, hogy a normativista jellegűnek felfogott büntetőjogtudomány és az ontológiai jellegű kriminológia között oszlik meg a büntetőjogtudomány területe, és együttesen ezekre a tudományokra hárul a modern kapitalizmus büntetőpolitikai igényeinek a kielégítése.

A burzsoá elméleti álláspontok vázlatos áttekintése után összegezésül megállapíthatjuk, hogy

a) a büntetőjogtudomány tárgyának, kutatási területének, feladatainak meghatározása során az idealista felfogásnak megfelelően a tárgy meghatározását a módszertani szemléletnek vetik alá;

b) a módszertani dualizusból kiindulva a büntetőjogtudomány tárgyának a büntetőjogi normát tekintik, s a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem társadalmi jelenségeinek vizsgálatát a kriminológia, pönológia tárgykörébe utalják át.

3. A marxista—leninista büntetőjogtudomány a dialektikus materializmus módszertani alapjain a burzsoá felfogással ellentétesen foglal állást a büntetőjogtudomány tárgya, kutatási területe és feladatai kérdésében. A büntetőjog központi fogalmait, a bűneselekményt és a büntetést olyan társadalmi jelenségnek tekinti, amelyben a társadalmi-gazdasági tartalom dialektikus egységet alkot a jogi formával. Ebből az általános szemléletből fakad, hogy lényegében azonos meghatározásokkal találkozunk mind a magyar, mind a különböző szovjet, mind pedig a népi demokratikus büntetőjogi tankönyvekben a büntetőjog tárgyáról és feladatairól.

¹⁴ *Sargorodszkij, M. D.* : A burzsoá büntetőjog jelenkori elméletei. Jogtudományi Közlöny, 1959. 10—11. sz. 568. p.

¹⁵ E tendencia részletes vizsgálatát ld. *Szabó András* : A fiatalok és a büntetőjog. Bp. 1961. II. rész I. fejezet.

¹⁶ Az ún. „új társadalomvédelem” irányzatának lényegét és bírálatát ld. *Sargorodszkij* i. m. 575—576. p.; *Szabó András—Viski László* : A „társadalomvédelem” kriminálpolitikai elmélete. Jogtudományi Közlöny, 1960. 3. sz.

A magyar büntetőjogi tankönyvben *Kádár Miklós* kifejezetten nem határozza meg a büntetőjogtudomány tárgyát, azonban azonosítva magát a szovjet jogtudomány felfogásával, egyrészt leszögezi, hogy „... a büntetőjogtudomány a bűncselekmény és a büntetés tanulmányozásával foglalkozik és feltárja azok szociális és osztálytartalmát...” másrészt, hogy „... ez ... nem jelenti azt, hogy annak középpontjában változatlanul nem a bűncselekmény és a büntetés vizsgálata áll...”¹⁷

A szovjet 1948-as kiadású tankönyv szerint „A szovjet büntetőjog ... tartalma a bűncselekmény és a büntetés tanulmányozása, melynek során feltárja annak szociális osztálytartalmát és jogi formáját”.¹⁸ Az 1952-es tankönyv a szovjet büntetőjogtudomány tartalmáról a következőket mondja: „A szovjet büntetőjogtudomány tanulmányozza a bűncselekményt mint társadalomra veszélyes cselekményt... a büntetőjogi felelősség feltételeit és alapjait... a bűnözés elleni küzdelem azon eszközeit (büntetéscseket), amelyeket a szovjet bíróság a szovjet büntetőtörvények alapján a bűncselekmény elkövetésében bűnös személyekkel szemben alkalmaz... továbbá tanulmányozza a törvényhozás által meghatározott konkrét bűncselekmények formáit... a szovjet büntető törvényhozás fejlődését...”¹⁹ A leningrádi egyetem büntetőjogi tanszéke által összeállított tankönyv szerint „A szovjet büntetőjog tanulmányozza a bűncselekményt és a büntetést mint társadalmi jelenségeket azok történelmi fejlődésében, valamint a szovjet büntető törvényhozást és alkalmazásának gyakorlatát”.²⁰ E meghatározásoktól jelentősen eltér az 1959-es kiadású tankönyv álláspontja, ezért arra később térünk ki.

A csehszlovák büntetőjogi tankönyv szerint a büntetőjogtudomány tárgya a bűncselekmény és az ellene irányuló küzdelem, s azok eszközei: a büntetések és biztonsági intézkedések.²¹

Az *Andrejew, Lernell, Sawicki* szerkesztésében 1950-ben Berlinben megjelent lengyel tankönyv a büntetőjogtudomány tárgyának meghatározását mellőzve, hangsúlyozza, hogy a büntetőjogtudomány feladata a tételes jog rendszerezése és a bűnözés okainak vizsgálata, amely biztosítja az észszerű büntetőpolitika alapját.²²

Az NDK büntetőjogi tankönyve szerint a marxista—leninista büntetőjogtudomány tárgya: a büntetőjogi nézetek, az ezeknek megfelelő büntetőjogi intézmények, a bűnözés, a büntetés, a bűnözés elleni állami küzdelem tartalma.²³

Ezekben a meghatározásokban általános egyrészt az, hogy a burzsoá felfogással szemben hangsúlyozott a jognak társadalmi jelenségként való szemlélete, másrészt a jogi forma egyes kategóriáinak, nevezetesen a bűncselekménynek és a büntetésnek az előtérbe helyezése.

¹⁷ *Kádár Miklós* : Magyar büntetőjog. Általános rész. Bp. 1952. 96. p.

¹⁸ Büntetőjog. Általános rész. Moszkva, 1948. 12. p.

¹⁹ Szovjet büntetőjog. Általános rész. Moszkva 1952. 14. p.

²⁰ Szovjet büntetőjog. Általános rész. Leningrád, 1960. 5. p.

²¹ Csehszlovák büntetőjog. Bratislava, 1956. 23. p.

²² *Andrejew—Lernell—Sawicki* : A Lengyel Népköztársaság büntetőjoga. Berlin, 1950. 23. p.

²³ Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeiner Teil. Berlin, 1957. 30. p.

A bűncselekmény és a büntetés kétségtől az a két központi fogalom, amely köré a büntetőjog egész normarendszere csoportosul. Ebből azonban nem következik, hogy a büntetőjogtudomány vizsgálódásának tárgya, a bűncselekmény és a büntetés a büntetőtörvény normatív fogalmai lennének, s a büntetőjogtudomány azokat ilyen minőségükben vizsgálná. A burzsoá szemlélet alapvető hibája éppen az, hogy a büntetőtörvényt a büntetőjogtudomány kiindulópontjának tekinti. Amde a büntetőtörvény, illetve a bűncselekmény és a büntetés fogalma nem eleve adott, pozitivisták tény, hanem társadalmi termék, s a büntetőjogtudományt alapvetően az érdekli, hogy az adott büntetőtörvény miért olyan, mint amilyen. A marxista szemléletnek viszont az a sajátossága, hogy a vizsgálódás tárgyát nem határolja el más jelenségektől, nem emeli ki társadalmi összefüggéseiből, hanem tárgyat más, részére meghatározó és általa meghatározott jelenségekkel együtt szemléli. A marxista—leninista büntetőjogtudomány tárgya a büntetőjog, s ezen belül a bűncselekmény és a büntetés, de nem mint kizárólagos kiindulópont, hanem egyben mint meghatározott társadalmi termék. A büntetőjogtudományi vizsgálódás tárgya azonban nemcsak az, hogy mi a bűncselekmény és a büntetés, illetőleg, hogy ezeket a jogi kategóriákat mikor, milyen feltételekkel kell alkalmazni, hanem az is, hogyan jelentkezik *ténylegesen*, hogyan él büntetőjogi szempontból a büntetőjog által befolyásolt társadalom. A büntetőjogtudomány vizsgálódása tehát kiterjed nemcsak a büntetőjogszabály által meghatározott bűncselekmény és a büntetés fogalmának normativitására, formai oldalára, hanem felöleli annak tartalmát valóságos érvényesülésének, társadalmi hatásának vizsgálatát is.

A büntetőjogtudomány felülemelkedik a forma és a tartalom kettősségén, a két oldal tárgyi és módszerbeli egysége. A büntetőjogtudomány tehát a tárgyául alapul szolgáló társadalmi gyakorlatot a maga többretűségében, összetettségében ragadja meg. Tanulmányozza a) a büntetőjogi normát keletkeztető, meghatározó társadalmi viszonyok összességét mint a társadalmi gyakorlat alapvető jelenségeit, b) a büntetőjogszabálynak megfelelő emberi magatartások gyakorlatát és c) a büntetőjogszabályoknak meg nem felelő emberi magatartások következtében beálló állami-büntetőjogi, illetve társadalmi reakció megvalósulását, hatásosságát. A büntetőjogtudomány tárgyára nézve is érvényes az a jogelméleti megállapítás, mely szerint „a jogtudomány tárgya akarati jelenség, »norma«, azaz jogszabály, illetőleg jogszabályok összessége, de maga a jogtudomány . . . nem »normatív« abban az értelemben, hogy függetleníthetné magát az »elméleti igazságoktól«, azaz nem lehet maga mint jogtudomány akarati jellegű, hanem a jog objektív valóságát kell feltárnia, a jognak mint objektív társadalmi jelenségnek lényegét, ellentmondásait, fejlődésének törvényszerűségeit kell megismernie és megismertetnie”.²⁴ Mindebből következően a büntetőjogtudomány tárgyának meghatározása során rá kell mutatni a büntetőtörvényre, annak központi fogalmaira, a bűncselekményre és a büntetésre, s arra, hogy e jelenségeket a büntetőjogtudomány nemcsak formaiságukban, normativitásukban, hanem társadalmi-történeti tartalmiságukban, a társadalomra gyakorolt hatásukban tanulmányozza.

²⁴ Szabó Imre : A jogszabályok értelmezése. Bp. 1960. 258. p.

A meghatározás végleges megszövegezése előtt azonban fel kell vetni még egy kérdést, azt, hogy vajon elégséges-e a meghatározásban a büntetőjogszabályok és a bűncselekmény fogalmán felül csupán a büntetésre utalni, vagy szükséges-e azonfelül még további elemeket is szerepeltetni. Ezt a kérdést a szocialista országok büntetőtörvényhozásának fejlődése eredményezi, amelyekben megnyilvánul az a tendencia, hogy a bűncselekmények elleni harcban nemcsak büntetőjogi, hanem társadalmi eszközöket is mind fokozottabban kívánják igénybe venni. Ennek a tendenciának a büntetőjogtudomány tárgyára vonatkozó lecsapódását látjuk a moszkvai, 1959-es kiadású szovjet büntetőjogi tankönyv meghatározásában, mely szerint „... A szovjet büntetőjogtudomány tárgya ... a szovjet államnak a bűnözés ellen folytatott küzdelme.”²⁵ E meghatározás pozitívuma — és ennyiben egyetértünk vele —, hogy túlmegegy a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem jogi oldalán. Hiányossága viszont az, hogy nem az elsődleges társadalmi jelenséget ragadja meg, hanem csupán az ahhoz szorosan kapcsolódó, s ebből a szempontból járulékos bűnözés elleni küzdelmet szerepelteti a tárgymeghatározásban. A hiányosság lényeges, mert a bűnözés elleni küzdelem lényegét, irányát és módszereit a bűncselekmény, a bűnözés természetéről alkotott felfogás határozza meg. A bűnözés természetének feltárása e meghatározás szerint nem a büntetőjogtudomány feladata, hanem annak csupán előfeltétele, amelynek vizsgálata kívül esik a büntetőjogtudomány keretein. Nyilvánvaló, hogy e meghatározás önkényesen hiányos. Mindenesetre, amikor egyrészt valljuk, hogy bizonyos vonatkozásban ez a meghatározás nagyon közel áll a saját felfogásunkhoz, másrészt hangsúlyozzuk, hogy a büntetőjogtudomány tárgyának meghatározásában a bűncselekmény, a bűnözés jelenségének szerepeltetése elsődleges jelentőségű.

Az olyan konstrukció viszont, amelyben a büntetőjogtudomány tárgymeghatározásának második elemeként kizárólag a büntetés szerepel, nézetünk szerint annak a felfogásnak a maradványát tükrözi, hogy a bűnözés elleni küzdelem egyetlen eszköze a büntetőjogi büntetés. Mind a történelmi materializmus tételei, mind a szocialista államok gyakorlati büntetőpolitikája ellentmond ennek a tételnek. A szocialista állam büntetőpolitikája a szocializmus építésének a bűnözést visszaszorító és felszámoló törvényszerűségére támaszkodik. Ebben a folyamatban a bűnözés elleni küzdelem területén a büntetőjog szerepe másodlagos, csak kisegítő eszköze a bűnözés elleni küzdelemnek. A szocialista társadalomban a bűnözés elleni küzdelem fokozása törvényszerű jelenség, ez azonban nem azonos a büntetőjogi represszió fokozásával, a büntetőjog hatóterületének állandó növelésével.²⁶ Ellenkezőleg, ez a folyamat feltételezi a büntetőjogi represszió hatókörének szűkülését, szerkezetének tartalmi átalakulását, s ezzel párhuzamosan a bűnözés elleni küzdelem társadalmi eszközeinek fokozatos kiterjesztését. Természetesen ez a társadalmi törvényszerűség is a szocialista társadalom és az állam fejlődése által meghatározott tendenciában érvényesül. A szocializmus gazdasági alapjainak lerakásával a szocialista demokratizmus fejlődési iránya a nép-

²⁵ Szovjet büntetőjog. Általános rész. Moszkva, 1959. 12. p.

²⁶ A kérdés kifejtését ld. *Horváth Tibor*: Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmények miatt. Előadás 1960. november 15-én a Magyar Tudományos Akadémia által rendezett nemzetközi büntetőjogi munkaértekezleten. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője. IV. köt. 1961. 1—2. sz. 34—35. p.

tömegek egyre fokozódó bevonása az államhatalom és igazgatás gyakorlásába, a társadalom kommunista öngazgatása elemeinek fokozatos kifejlesztése.²⁷ Ez a tendencia megnyilvánul a bűnözés elleni küzdelem, közelebbről a közrendvédelem és az igazságszolgáltatás területén is, amely döntően a bűnözés megelőzésének társadalmi megszervezésében teljesedik ki.²⁸ Következésképpen a büntetőjogtudomány nem tükrözné a társadalmi valóságot, ha vizsgálódásait tárgyára hivatkozással a bűnözés elleni egyik, jóllehet ma még rendkívül jelentős, de perspektívájában mind jobban szűkebb térre szoruló eszközeinek, a büntetőjogi büntetésnek a vizsgálatára korlátozná.²⁹

A kifejtettek alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a büntetőjogtudomány tárgyának meghatározását az irodalomban szereplő meghatározásokkal szemben bizonyos vonatkozásban módosítani kell ahhoz, hogy pontosabban tükrözze a társadalmi valóság jelenségeit. Felfogásunk szerint

²⁷ Vö. A Szovjetunió Kommunista Pártja XXI. kongresszusának határozatai. Az SzKP XXI. kongresszusa. Bp. 1959. 615. p.

A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának határozata a szocializmusért folyó harc történelmi tapasztalatairól és a további feladatokról. A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp. 1960. 590—591. p.

A kommunista és munkáspártok képviselőinek 1960 novemberében megtartott Moszkvai Értekezletén egyhangúlag elfogadott Nyilatkozat. Társadalmi Szemle, 1960. 12. sz. 11. p.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának új, a párt XXII. kongresszusán elfogadott programja.

²⁸ Vö. N. Sz. Hruscsov beszámolója a Szovjetunió Kommunista Pártja XXI. kongresszusán. Az SzKP XXI. kongresszusa. Bp. 1959. 123—125. p.

²⁹ Lényegében erre a következtetésre jut *Piontkovszkij*, is, aki „A társadalom szerepének fokozása a bűnözés elleni küzdelemben és a szovjet büntetőjog elméletének néhány kérdése” c. cikkében erről így ír: „... ki kell tágítani a bűnözés elleni küzdelem eszközeiről szóló tanítás kereteit is. A szovjet büntetőjog tudományának elméletileg kell megvilágítania az állami szerveknek és a dolgozók társadalmi szervezeteinek a bűnözés megelőzésére tett összes intézkedését. Az a körülmény, hogy ezeket az intézkedéseket nem a büntetőjog útján szabályozzák, nem szolgálhat alapul arra, hogy lemondjunk a bűnözés megelőzése eszközeinek a szovjet büntetőjog elméletébe való bekapcsolásáról. A szovjet büntetőjog elmélete a bűncselekménynek mint társadalomra veszélyes cselekménynek a felfogásából indul ki. Tanulmányoznia kell azt és az ellene irányuló küzdelem eszközeit sokoldalúan, minden viszonylatában és ezért tanulmányozásának szférájába be kell kapcsolni a bűnözés elleni küzdelem minden eszközt”. (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1961. 4. sz. 61. p.) Ezt a tendenciát fejezi ki a leningrádi egyetem által kiadott tankönyvnek az az utalása is, mely szerint „... a büntetőjogtudomány elsősorban ... a bűnözés megelőzésének kérdéseit tanulmányozza”. (Szovjet büntetőjog, Általános rész. Leningrád, 1960. 5. p.)

Fel lehet azonban vetni azt a kérdést, hogy a jogtudomány mely ágazata, s ha a büntetőjog tudomány, akkor milyen szinten foglalkozzék a bűnözés megelőzésének kérdéseivel. A kérdés tisztázására figyelemre méltó *Gercenzon* álláspontja, aki szerint a bűncselekmények megelőzésének általános elméletét a büntetőjogtudománynak kell átdolgoznia (a bűncselekmények megelőzésének fogalma, a bűncselekmények megelőzése általános és különös eszközeinek rendszere, a bűncselekmények elkövetését elősegítő feltételek és okok fogalma, a bűncselekmények okai tanulmányozásának metodológiája és eljárása stb.). A bűncselekmények megelőzésének szervezeti kérdéseit, a vizsgálati szervek, a nyomozó, az ügyész, a bíróság funkcióit a bűncselekmények megelőzése terén, ténykedésüknek eljárásjogi formáit, a társadalom részvételét a bűncselekmények megelőzésében stb. a büntető eljárásjog tudományának kell kidolgoznia. Végül a bűnözés elleni küzdelem technikai-megelőző intézkedéseinek kérdése teljes egészében a kriminálisztika tudományának hatáskörébe tartozik”. Ld.: *Gercenzon A. A.*: A bűncselekmények megelőzésének kérdései a szövetséges köztársaságok új törvényhozásában. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1961. 7. sz. 68—69. p.

a marxista—leninista büntetőjogtudomány tárgya a büntetőjogszabály, s annak központi fogalmai a bűncselekmény és a büntetés, illetve a bűncselekmények elleni küzdelem állami-jogi és társadalmi jelenségei. E jelenségeket a büntetőjogtudomány formái, normatív oldalukkal együtt társadalmi-történelmi tartalmukban, a társadalomra gyakorolt hatásukban, s a fejlődésüket meghatározó társadalmi törvényszerűségekkel szoros összefüggésben vizsgálja.

4. A büntetőjogtudomány tárgyának fenti felfogásából következik a büntetőjogtudomány kutatási területének meghatározása is. A büntetőjogtudomány kutatási területe a bűncselekmény és a büntetés köré csoportosuló jogi jelenségeken túlmenően kiterjed a bűncselekmény és a bűncselekmények elleni küzdelem társadalmi jelenségeire, a bűncselekmény és a bűncselekmények elleni küzdelem törvényszerűségeinek vizsgálatára, a bűnözés okainak, feltételeinek és a bűnözés elleni küzdelem eszközei hatásosságának a vizsgálatára. Hangsúlyozni kell, hogy tárgyának ilyen vagy olyan meghatározásától függetlenül a szocialista büntetőjogtudomány elvileg sohasem rekesztette ki vizsgálódási köréből a bűncselekmény és a bűncselekmények elleni küzdelem jelenségeit és azok törvényszerűségeit. A dialektikus materializmus módszertani monizmusa talaján állva a szocialista büntetőjogtudomány elvetette a jogdogmatika és a kriminológia burzsoá szembeállítását, és a bűnözés, a bűnözés elleni küzdelem társadalmi-gazdasági jelenségeit a jogi formák tanulmányozásával kötötte össze. Ismeretes azonban, hogy ilyen elvi módszertani kiindulópont mellett sem volt a szocialista büntetőjogtudomány fejlődése egyenes vonalú, s e tudományos feladat következetes megvalósítását számos, főleg szubjektív jellegű tényező hátráltatta: A bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem törvényszerűségeinek feltárását jelenleg az elvi megfontolásokon kívül a szocialista állam fejlődési tendenciái és feladatai parancsolólag megkövetelik. A bűnözés teljes felszámolására irányuló erőfeszítések a Szovjetunióban, illetve a bűnözés visszaszorításának feladata a népi demokráciákban, a társadalom erőinek fokozott bevonása a bűnözés elleni küzdelembe, feltételezik a bűnözés törvényszerűségeinek, társadalmi tényezőinek feltárását. Kérdés azonban, hogy e tényezők feltárása a büntetőjogtudomány, vagy pedig valamely más tudományág, nevezetesen a kriminológia feladatát képezi-e.

Az elmúlt években a szocialista országokban erőteljesen megindultak a bűnözés okainak, tényezőinek, a bűnöző személy egyéniségének, a bűnözővé válás folyamatának, a büntetés és a megelőzési intézkedések hatásosságának a vizsgálata. „A bűnözés megelőzése mindenekelőtt feltételezi a bűnözés okainak ismeretét, amelynek tanulmányozása a legszorosabb kapcsolatban van a bűnöző személyiségének tanulmányozásával. A büntetőjog elméletében a bűncselekményről szóló tanítást ki kell szélesíteni a bűnözés okainak tanulmányozása javára” — állapítja meg A. A. Piontkovszkij.³⁰ E kérdések vizsgálatát egyesek egy önálló tudományág, a kriminológia tárgykörébe utalják. Ilyen alapon a magyar jogirodalomban erőteljes kísérletek történtek a kriminológia tárgyának, rendszerének, módszertanának kialakítására.³¹ A szovjet jogirodalomban találkozunk azonban olyan megnyilatkozásokkal is,

³⁰ Piontkovszkij i. m. 61. p.

³¹ Ld. Vermes Miklós: A kriminológia rendszerének és módszerének néhány kérdése. Jogtudományi Közlöny, 1960. 1—2. sz.; Vermes Miklós: A kriminológiai kutatások módszertani kérdései. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, IV. köt. 1—2. sz.

amelyek a kriminológia önálló tudomány jellegét tagadják, s e kérdések vizsgálatát határozottan a büntetőjogtudomány feladatai közé utalják.³² Meg kell azonban állapítani, hogy e jelenségek vizsgálatát mindkét felfogás szükségesnek tartja. A vita ennek ellenére nem egyszerűen terminológiai, hanem elvi jelentőségén kívül tudományrendszerezési és tudományszervezési kérdéseket érint.

A kriminológia mint önálló tudományág ellenzői álláspontját lényegében az a ki nem mondott aggály motiválja, hogy ilyen önálló tudományág létének elfogadása megfosztja a büntetőjogtudományt társadalmi tartalmától, s azt a valóság talajától elszakított jogdogmatika szintjére süllyeszti. Így pl. A. A. Piontkovszkij így ír erről: „Számunkra célszerűtlennek tűnik a szovjet büntetőjog elméletét csak a bűnözés elleni küzdelem jogi oldalára korlátozni, és létrehozni egy önálló tudományágot, a szovjet kriminológiát azzal a feladattal, hogy az tanulmányozza a bűncselekményt mint társadalmi jelenséget és a bűnözés megelőzésének eszközeit. A kriminológiai vizsgálódást, azaz a bűnözés okainak és a bűncselekmény megelőzése eszközeinek tanulmányozását — nézetünk szerint — a szovjet büntetőjogtudomány összetevő részének kell tekinteni . . .”³³

Nézetünk szerint ez az elméleti aggály teljesen jogosult, még ha a kriminológia önállóságát vallók nem is jutottak ilyen messzemenő következtetésekre. A marxista—leninista büntetőjogtudomány tárgyának, illetve a materialista dialektika módszertanának elfogadása mellett valóban nem lehet a kriminológiát, mint önálló tudományágot a büntetőjogtudomány keretein kívül létrehozni és azzal szembeállítani.

Ezzel azonban a kérdés még nincs lezárva, s a büntetőjogtudomány és a kriminológia viszonyát más vonatkozásban szükséges tárgyalni. Nevezetesen abban a vonatkozásban, hogy ha nem ilyen, azaz két önálló tudományág közötti viszony áll fenn közöttük, akkor meg kell határozni e viszony sajátosságát és tartalmát. Azt ugyanis, hogy — az általunk feltételelesen — kriminológiának nevezett vizsgálódási kör valóban létezik és bizonyos mértékig önálló, sajátos szempontú vizsgálódásra tart igényt, senki sem tagadja. Nézetünk szerint a büntetőjogtudomány és a kriminológia látszólagos ellentétét úgy lehet feloldani, ha nem tárgyukat, hanem vizsgálódási területüket határoljuk el. Amennyiben ugyanis a büntetőjogtudomány tárgyául a bűncselekmény, a büntetés és a bűnözés elleni küzdelem állami-jogi, illetve társadalmi jelenségeit tekintjük, úgy ebben kétségtelenül bennefoglaltatik a kriminológia tárgya is.³⁴ A büntetőjogtudomány azonban nem vállalkozhat meghatározott részletkérdések kutatására, hanem feladatául a kriminológia kutatási eredményeinek alapján a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem törvényszerűségeinek, legáltalánosabb jelenségeinek feltárását és bemutatását

³² A szovjet büntetőjogi irodalomban ezt a nézetet képviseli *Piontorszkovszkij*. Ld. *Piontkovszkij* i. m.

³³ *Piontkovszkij* i. m. 62. p.

³⁴ *Vermes Miklós* szerint „A kriminológia tárgya a bűnözés, illetve a bűncselekmény, és feladata a bűncselekmény okainak, a bűncselekmény előidézésében közvetlenül vagy közvetve szerepet játszó körülményeknek és a büntetőjogi eszközök alkalmazása kapcsán azok hatásosságának vizsgálata . . .” *Vermes* : A kriminológiai kutatások módszertani kérdései. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, IV. köt. 1—2. sz. 80. p.

tekinti.³⁵ A büntetőjogtudomány és a kriminológia között fennálló viszonyban az elsőbbség és a meghatározó szerep — mellőzve jelenleg a visszahatás számbavételét — a büntetőjogtudományt illeti. A kriminológia vizsgálódási területét alapjában a büntetőjogtudomány jelöli ki. A kriminológia feladatai egybeesnek a büntetőjogtudomány feladataival, sajátosságai elsősorban nézőpontjából, valamint vizsgálódásainak sajátos eljárás módjából adódnak.³⁶ Mint ahogy a későbbiek folyamán látni fogjuk, eredményeit büntetőpolitikai feladatainak megoldásában, a büntetőjogtudomány hasznosítja. A büntetőjogtudomány fejlődésének tapasztalatai azt mutatják, hogy a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem társadalmi jelenségeinek vizsgálatát a büntetőjogtudomány sohasem tudta önerejéből elvégezni, ahhoz mindig más tudományok segítségét vette igénybe. Nem tételezhetjük fel, hogy ez a helyzet megváltozott volna, vagy a jövőben másképp alakulna. Aligha lehet elvárni a büntetőjogtudomány művelőitől, hogy e kérdések vizsgálatára a szociológus, pszichológus, statisztikus szakismereteivel rendelkezzenek. Tehát a tudományos kutatás szervezési feltételei már önmagukban igénylik e vizsgálódási szakterület elhatárolását, s bizonyos fókig önálló egységként való kezelését. Felfogásunk a kriminológiáról mint a büntetőjogtudomány ágazati diszciplinájáról alapjában megegyezik A. A. Piontkovszkij nézetének tendenciájával, aki fenti aggályának kifejtése után szintén lehetőséget lát arra, hogy megfelelő elméleti és gyakorlati kutatási anyag felhalmozódásával a kriminológia a büntetőjogtudomány önálló ágazatának szintjére emelhető.³⁷ A kriminológia kutatási területének ilyen elhatárolása pedig mindenképpen biztosítja a büntetőjogtudomány meghatározó szerepét és ezzel kizárja a kriminológiai kutatások öncélúságának, eltorzulásának lehetőségét.

5. A marxista—leninista büntetőjogtudomány *feladatát* tárgya, felépítmenyi jellege, a társadalom gazdasági alapjával szemben fennálló szolgálati szerepe határozza meg. Feladata tehát általános szinten: gazdasági alapjának és a felépítmeny politikai-jogi részének védelme, erősítése. Ezt az általános feladatát azonban tudományjellegének megfelelő sajátos módon, *tárgyának tudományos vizsgálatával* valósítja meg. A büntetőjogtudomány tárgyául szolgáló jelenségek azonban rendkívül sokrétűek, felölelik annak társadalmi és jogi oldalait. Ebből, valamint abból a körülményből, hogy a büntetőjogtudomány meghatározott szolgálati szerepet teljesít, következik, hogy tudományos feladatai is sokrétűek. A büntetőjogtudomány tudományos feladata felöleli:

- a bűncselekmény, a bűnözés, a büntetés és általában a bűnözés elleni küzdelem társadalmi törvényszerűségeinek vizsgálatát;
- a tételes büntetőjog jogdogmatikai vizsgálatát;
- a büntető törvényhozás fejlődésének vizsgálatát;

³⁵ Kádár Miklós ugyancsak hangsúlyozza, hogy a bűnözés okainak feltárása a büntetőjogtudomány egyik legfontosabb feladata, illetve, hogy a büntetőjogtudomány felöleli az általa melléktudománynak nevezett kriminológia főbb elveit, kutatási eredményeit. Ld. i. m. 96. és 100. p.

³⁶ „... A két tudomány kutatási területe és végső célja ... azonos, míg azonban a büntetőjogtudomány alapvetően a büntető jogszabályok, azaz normák elemzésével foglalkozik, addig a kriminológia ezekkel kapcsolatos társadalmi jelenségeket vizsgál, tehát lényegesen más a vizsgálat aspektusa és ennek megfelelően mások a módszerei is ...” — állapítja meg Vermes Miklós. Vermes i. m. 78. p.

³⁷ Piontkovszkij i. m. 62. p.

— a tételes büntetőjog alapján kialakult bírói gyakorlat elemzését és általánosítását.

E feladatok felismerésében és vállalásában a burzsoá és a szocialista felfogás — a tudomány tárgyának felfogásából eredően — a legélesebben szemben áll egymással. Láttuk, hogy a klasszikus irányzat követői tudományos feladatnak csak a tételes jog jogdogmatikai elemzését tekintették.³⁸ A pozitivisták felfogás hívei viszont már ide sorolták a bűnözés társadalmi jelenségeinek vizsgálatát is, jóllehet ez ellentétben volt dualisztikus módszertani felfogásukkal és a kriminológiáról vallott nézetükkel.³⁹ A mai normativisták is a büntetőjogtudomány tudományos feladatául kizárólag a jogdogmatika művelését tekintik.⁴⁰ Valamennyi burzsoá irányzat — különösen a jogpozitivisták, hogy filozófiai pártatlanságukat bizonyítsák — a büntetőjogtudománytól elhárítják a filozófiai problémák vizsgálatát, jóllehet a bűnösség, beszámíthatóság, okozati kapcsolat, a büntetés stb. kérdéseinél leplezve vagy leplezetlenül a különböző idealista filozófiai irányzatokhoz nyúlnak vissza.

A bűncselekmény, a bűnözés és a büntetés, illetve a bűnözés elleni küzdelem társadalmi törvényszerűségeinek feltárása a büntetőjogtudomány legsajátosabb feladata. Ennek végrehajtása ad lehetőséget büntetőpolitikai feladatának teljesítésére. A szocialista büntetőjogtudományra is teljes mértékben áll az a megállapítás, mely szerint általános feladata a bűnözés lényegének magyarázata és a bűnözés elleni küzdelem elméleti megalapozása. E feladatának teljesítése során a büntetőjogtudomány több más tudományág eredményeire támaszkodik, amelyek kiindulópontjai a büntetőjogtudományi kutatásnak. Már utaltunk arra, hogy marxista tudomány szemlélet alapján a büntetőjogtudomány tárgyát nem lehet társadalmi összefüggéseiből kiragadni, elszigetelten szemlélni. Éppen az a körülmény viszont, hogy a büntetőjogtudomány tárgyát más, számára meghatározó és általa meghatározott jelenséggel együtt szemléljük, azt jelenti, hogy a büntetőjogtudomány szükségszerűen támaszkodik más tudományokra. Azoknak végső következtetéseit átveszi, anélkül, hogy önálló kutatásának tárgyává tenné. Így a büntetőjogtudomány támaszkodik a történelmi materializmusra, a politikai gazdaságtanra, a marxista államelméletre, s általában mind arra, amit más tudományágak a gazdasági alap és a politikai felépítmény vonatkozásában megállapítanak.⁴¹ Ezzel kapcsolatban, mivel a büntetőjogtudomány és a kriminológia közötti viszonyt, illetve a büntetőjogtudomány kutatási terü-

³⁸ Ld. *Werner* i. m. 31. p.; *Kautz* i. m. 50. p.

³⁹ Ld. *Angyal* i. m. 7. p.; *Fayer* i. m. 3. p.; *Finkey* i. m. 7. p.; *Vouin—Leaute* : Büntetőjog és kriminológia. Paris, 1956. (nyers fordítás) 27. p.

⁴⁰ Ld. *Heller* i. m. 8. p.; *Welzel* i. m. 1. p.

Jellemző, hogy a magát kifejezetten a bio-szociológiai irányzathoz tartozónak valló *Irk Alberti* dualisztikus módszertani szemléletét oly „következtesen” vitte keresztül, hogy a büntetőjogtudomány feladatát kizárólagosan csak a jogdogmatika művelésében látta. Ld. i. m. 2. p.

⁴¹ Sematikusnak tűnik az a felfogás, mely annak alapján, hogy a büntetőjogtudomány meghatározott, az emberről és a társadalomról szóló tudományok eredményeit hasznosítja, azokat a büntetőjogtudomány segédtudományainak tekinti. Sokkal helyesebb ebben a kérdésben nem tudományrendszerezési, hanem metodológiai problémát látni.

letének kérdését már érintettük, jelenleg csak utalunk az ott kifejtettekre.

A bűncselekmény, a bűnözés és a büntetés éppen mert társadalmi jelenségek, minden időben filozófiai problémát is jelentettek, és filozófiai megválaszolást igényeltek. Az emberi akarat determináltságának vagy indetermináltságának, a büntetés alapjának és céljának kérdése mindenkor a legszorosabban tapadt a különböző filozófiai irányzatokhoz. Ismeretes, hogy bár a büntetőjog történelmileg már az első államalakulattal együtt szükségszerűen létrejött, a büntetőjogtudomány csak az emberiség kultúrfejlődésének meglehetősen késői szakaszán alakult ki, s addig elméleti problémáit az uralkodó filozófia válaszolta meg. Önálló léte azonban nem bizonyítja a filozófiától való függetlenségét. A filozófiától, pontosabban a dialektikus materializmustól való sajátos függőségét a szocialista büntetőjogtudomány tudatosan vallja, és legáltalánosabb problémáira a választ a dialektikus és történelmi materializmus tételei alapján keresi. Figyelembe kell azonban venni azt a sajátos viszonyt, amely a büntetőjogtudomány, a jogelmélet tudománya és a történelmi materializmus között van. E tudományágak között levő viszony és kölcsönhatás érvényesítésében két szélsőséget kell elkerülni. Az, hogy a büntetőjogtudomány feladatai közé tartozik a bűncselekmény, a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem filozófiai alapproblémáinak vizsgálata, semmiképpen sem jelenti, hogy létezik valamiféle sajátos, a dialektikus materializmustól, illetve a jogelmélet tudományától független büntetőjogi filozófia. Ennek elismerése egyet jelentene a marxista metodológia tételeinek mellőzésével. Másrészt ugyancsak helytelen lenne a büntetőjogtudomány filozófiai alapproblémáinak vizsgálatát teljes egészében átutalni a jogelmélet és a történelmi materializmus körébe. A büntetőjogtudomány ilyen „filozófiatlantása” feltétlenül arra vezetne, hogy az elsüllyedne a logikai absztrakciókba merevedett jogdogmatika és a perspektívátlan üres empiria színvonalára. A büntetőjogtudomány sajátos filozófiai alapproblémáinak kidolgozását nem kérheti számon sem a jogelmélettől, sem a dialektikus materializmustól. E problémák vizsgálatánál azonban mindig a dialektikus és történelmi materializmus tételeiből kell kiindulnia és törekednie kell arra, hogy sajátos problémáinak kidolgozásával a jogelmélet és a marxista filozófia számára újabb általánosításra nyújtson lehetőséget.

A büntetőjogtudomány tudományos feladata a tételes büntetőjog elemzése, rendszerezése, logikai összefüggéseinek kimunkálása, valamint a tételes jog alapján kialakult bírói gyakorlat részben hasonló jellegű tevékenységének általánosítása. Ez az a terület, amelyet a jogdogmatikának vagy egyszerűbben csak dogmatikának neveznek, s amely a század elején a klasszikus büntetőjogi iskola ellenfeleinek legélesebb támadását váltotta ki. A kérdésfeltevés, amely a klasszikus irányzat szűklátókörűsége, élettől való elzárkózottsága ellen irányult, kétségkívül megalapozott volt. A büntetőjogtudomány feladatául nem lehet kizárólag csak a jogdogmatika művelését tekinteni.⁴² A jogdogmatika azonban, ha nem is kizárólagos, de sajátos feladata a büntetőjogtudománynak, amelynek tagadása elsősorban a gyakorlati

⁴² Ld. *Horváth Tibor*: Az elmélet és a gyakorlat viszonyának egyes időszervi kérdései az Állam- és Jogtudományi Intézet munkájában. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, 1961. IV. köt. 3. sz. 377—378. p.

jogalkalmazásnak okoz kárt.⁴³ A jogdogmatikának sajátos anyaga a tételes jog. Azon az alapon azonban, hogy „a törvényhozónak három módosító szava könyvtárakat tesz makulatúrává”⁴⁴, azaz zúz össze, nem lehet kétségbe vonni a jogdogmatika tudományjellegét. A büntetőjogtudomány tárgya ugyanis ebben a viszonylatban sem a puszta és minden valóságélemtől megtisztított norma, hanem a büntetőjogi norma mint társadalmi realitás. A módszertani kérdések tárgyalásánál látni fogjuk, hogy a jogdogmatika feldolgozása átfogja nemcsak a büntetőjogi norma, hanem annak társadalmi-gazdasági tartalma feltárásának szükségességét is. A marxista metodológia mindenképpen megóv attól, hogy a jogdogmatika területét az üres logikai absztrakciók küzdő porondjának tekintsük. A jogdogmatika eredményei olyan tartalmas absztrakciók, amelyek a tételes jogból kiindulva, de azon felülemelkedve a jogintézmények kiépítésében állandó támpontul szolgálnak a törvényhozó számára. Ezzel nem azt akartuk állítani, hogy a jogi kategóriáknak valamiféle önfejlődése volna jellemző a jogintézmények fejlődésére, hanem azt, hogy annyiban, amennyiben a jogdogmatika képes feltárni bizonyos szintig az adott jelenség társadalmi tartalmát, úgy olyan tartalmas absztrakciókat hozhat létre, amelyekre feltétlenül lehet építeni a jog továbbfejlődése során.

Mint láttuk, a büntetőjogtudomány feladata tárgyának tudományos vizsgálata. Ennek elvégzésével válik alkalmassá arra, hogy társadalmi szerepét, azaz gazdasági alapja és a felépítmény politikai jogi része védelmének, erősítésének szerepét betöltse. A büntetőjogtudomány jellegében is — mint számos más társadalomtudomány esetében — sajátos módon fonódnak össze a tisztán elméleti jelleg, az alkalmazott tudományi jelleg elemei. A büntetőjogtudomány tudományos feladatát meghatározott célból végzi, nevezetesen abból a célból, hogy megfelelő visszahatást gyakoroljon a társadalomra. Tudományos feladatának megvalósítása szolgálhat ehhez megfelelő alapot. Ez a visszahatás, befolyásolás különböző sikon történik, és pedig a bűnözés elleni küzdelem helyes megszervezésére irányuló elméleti alapok és gyakorlati következtetések kidolgozására, a jogi nevelés és a társadalmi általános ideológia vonatkozásában. Ehhez képest beszélhetünk a büntetőjogtudomány *büntetőpolitikai, pedagógiai és az ideológiai harcban betöltött feladatairól*, azzal azonban, hogy e feladatok semmiképpen sem szakíthatók el tudományos feladatától, tárgyának tudományos vizsgálatától.

Tekintsük át vázlatosan e feladatok mibenlétét. Más helyen már részletesen kifejtettük a büntetőpolitika fogalmára és összetevő tényezőire vonat-

⁴³ Ismeretes, hogy a szovjet jogtudomány fejlődésében volt egy olyan időszak, mikor Sztucskának és Pasukanisznak a jogot a társadalmi viszonyokkal azonosító felfogása következtében a szocialista jog normatív jellegét lebecsülő nézetek hatása alatt az elmélet elfordult a jogdogmatika kérdéseitől. Ez a tendencia nemcsak a jogelmélet, hanem a tételes tudományok területén is megnyilvánult. Így például szembevetendő e korszak kriminológiailag gazdag büntetőjogi irodalmában a jogdogmatikai és a bírói gyakorlat tapasztalatait általánosító művek hiánya.

⁴⁴ A jogban levő folytonos változás momentumát élezte ki Kirchmannak ez a szállóigévé vált mondása, amely egyben arról is tanúskodik, hogy a burzsoá jogtudomány számára megoldhatatlan ellentét a jog tartalma és formája. Ld. *Nesse* : Die Wertlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft. Eine Rede des Staatsanwalts Julius Hermann von Kirchmann. Aus dem Jahre 1847. Stuttgart—Berlin, 1938. 37. p.

kozó nézeteinket.⁴⁵ Ennek alapján korábban levont következtetéseinket a vizsgálandó kérdés kapcsán mint kiinduló tételeket állíthatjuk fel. A szocialista állam büntetőpolitikája része a párt és az állam általános politikájának, azokat a politikai irányelveket tartalmazza, amelyek meghatározzák a bűnözés visszaszorítása, illetve teljes kiirtása terén mutatkozó állami-társadalmi feladatokat, s ezzel a szocializmus teljes felépítését és a kommunista erkölcs kialakítását segíti elő. Közelebbről pedig a büntetőpolitika azokat az irányelveket tartalmazza, amelyek a szocialista állam egyes fejlődési szakaszaiból adódó feladatoknak, illetve az ország egyes területein a bűnözés felderítésére, a büntető igazságszolgáltatás és a büntetésvégrehajtás feladatainak megoldására és a feladatoknak megfelelő büntető törvényhozás kialakítására irányulnak. A szocialista állam büntetőpolitikáját nem az uralkodó osztály önkényes elképzelései, hanem a társadalomban érvényesülő objektív törvényszerűségek tudományos felismerése és előrelátása alakítják ki. Elméleti alapjait a szocialista állam általános politikája és a marxizmusnak a bűnözésről és annak leküzdéséről vallott tanítása, valamint az ezen alapuló büntetőjogtudomány eredményei alkotják.⁴⁶

Főképpen a burzsoá irodalomban⁴⁷, de elvétve a szocialista irodalomban⁴⁸ is találkozunk olyan felfogásokkal, melyek szerint a büntetőpolitika elméleti alapjai önálló tudományt, vagy legalábbis a büntetőjogtudomány önálló ágazatát alkotják. Ez a felfogás a módszertani dualizmus idealista tételére támaszkodva állítja szembe a normakutató, értékelő büntetőjogtudományt a normaalkotó, teleológikus jellegű kriminálpolitika tudományával.⁴⁹ E nézetek tarthatatlanságát már korábban kimutattuk, így ezzel most nem foglalkozunk. Korábbi vizsgálódásunk mindenben megerősítette azt a feltevésünket, hogy a büntetőpolitika nem rendelkezvén önálló tárggyal és módszerrel, önálló tudományágnak nem tekinthető. Kétségtelen tény azonban, hogy az állam gyakorlati büntetőpolitikájának megvannak a maga elméleti alapjai. Ebből következően valamely tudományág feladata ezeknek az elméleti alapoknak a feltárása, illetve ebből kiindulva bizonyos követ-

⁴⁵ Ld. *Horváth Tibor*: A szocialista állam büntetőpolitikájának alkotó tényezői. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, III. köt. 1960. 4. sz. 403—432. p.

⁴⁶ „A büntetőpolitika csak akkor helyes, ha tudományosan megalapozott, tehát objektíve következik a társadalmi viszonyokból” — mutat rá a fentiekkel egyezően *Kulcsár Kálmán*, aki az objektív, tudományos megalapozottságú büntetőpolitika marxista igényével szembeállítja a szubjektív, a társadalmi viszonyok fejlődését nem tükröző, torz büntetőpolitika kriminogén hatását. (*Kulcsár: A jog nevelő szerepe*. Bp. 1961. 273—274. p.) Az objektív és a szubjektív büntetőpolitika kérdésének felvetésével egyetértünk, mindez fokozottan előtérbe állítja a büntetőpolitika elméleti vizsgálatának szükségességét.

⁴⁷ A tudatos büntetőpolitikai célokat valló reformirányzatoknak ez az álláspontja logikusan következik módszertani szemléletükből. Ennek alapján a büntetőjogtudomány feladatát a jogdogmatika művelésén túlmenően abban látták, hogy a tudomány alakítsa ki az állam büntetőpolitikáját. Ebből kiindulva a pozitivisták irányzatokhoz tartozó szerzők önálló tudományágnak vagy legalábbis a büntetőjogtudomány egyik ágazati tudományának tekintették a kriminálpolitikát. Így foglalt állást a XIX. század végén; a XX. század elején Franz von Liszt hatása alatt a német szerzők jelentős része, s az új irányzathoz egészben vagy bizonyos fenntartásokkal csatlakozó magyar büntetőjogászok is. E tétel a századforduló után kiadott minden magyar büntetőjogi tankönyvben megtalálható, ezért a forrásmunkák felsorolását mellőzhetőnek tartjuk.

⁴⁸ Ld. *Kádár* i. m. 98. p.

⁴⁹ E felfogás legtisztább kifejtését a magyar burzsoá irodalomban ld. *Heller* i. m. 6. p.

keztetések kialakítása a büntetőpolitika gyakorlati igényeinek megfelelően. E feladatot magára vállaló és megvalósító tudományág csak a büntetőjogtudomány lehet, amely saját tudományos eredményeit összevetve az egyéb tudományok eredményeivel, sikeresen tud munkálkodni a büntetőpolitika elméleti megalapozásán. Ennek során a büntetőjogtudomány kiindul a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem törvényszerűségeiből, s a tételes büntetőjog, valamint a fennálló büntetőpolitika kritikája útján mutat rá bizonyos elméleti és gyakorlati következtetésekre. A tételes jognak a kritikája tehát nemcsak a jogdogmatikai, hanem büntetőpolitikai alapon is a büntetőjogtudomány lényegéhez tartozik. Büntetőpolitikai feladatának teljesítése során a büntetőjogtudomány rámutat a bűnözés új jelenségeire, s a bűnözés leküzdésének, megelőzésének módszereire. E tényezők feltárása tekintetében a büntetőjogtudomány a kriminológiai kutatások eredményeire támaszkodik; a kriminológia létjogosultságát elsősorban a megelőzéshez fűződő büntetőpolitikai célkitűzések igazolják. Büntetőpolitikai feladat annak meghatározása is, hogy mely társadalomra veszélyes események ellen szükséges büntetőjogi, illetve más eszközökkel küzdeni. A társadalomnak a bűnözés elleni küzdelemben való fokozott bevonása, illetve meghatározott igazságszolgáltatási, állami feladatoknak társadalmi szervezetek kezébe való átadása folyamatában rendkívül jelentős büntetőpolitikai feladat azoknak a társadalomra veszélyes eseményeknek a körét meghatározni, amelyek miatt a felelősségre vonást a büntetőjogi szférából a társadalmi felelősségre vonás területére lehet átvinni. Nem véletlen tehát, hogy a szocialista büntetőjogi szakirodalom mind hazai, mind pedig nemzetközi szinten e probléma tanulmányozásának jelentős teret szentel.⁵⁰

Összegezőként tehát megállapítható, hogy a büntetőpolitikai feladat a büntetőjogtudománynak lényegéből fakadó olyan sajátos feladata, amelyben a legélesebben fejeződik ki aktív felépítményi szerepe.

A büntetőjogtudomány pedagógiai feladata a jogászság elméleti felkészítése a hivatás teljesítésére, amely elsősorban az egyetemi oktatás keretében valósul meg. Hiba lenne azonban azt csak erre leszűkíteni. A büntetőjogtudománynak pedagógiai feladata túlnő az egyetem falain, felöleli az egész társadalom, illetve a gyakorlati jogászok felé irányuló ismeretterjesztői kötelezettséget is. A büntetőjogtudomány ismeretterjesztő és pedagógiai tevékenységével jelentősen hozzájárul az állampolgárok jogtudatának kialakításához és ezen keresztül a bűnözés elleni küzdelem társadalmi megszervezése szubjektív alapjainak megteremtéséhez. A büntetőjogtudomány, amikor tudományos és büntetőpolitikai feladatát teljesítve feltárja a bűnözés okait, feltételeit, rámutat a bűnözés megelőzésének eszközeire, akkor egyben lényeges harci eszközöket bocsát a bűnözéssel szemben tudatosan küzdő társadalmi erők kezébe. A büntetőjogtudomány alkalmazott jellegű abban

⁵⁰ A kérdés feldolgozásával a szovjet jogirodalomban foglalkoznak a legszélesebb körben és a legnagyobb aktivitással, amelyet elsősorban a törvényhozás és a gyakorlat igényei indokolnak. Az irodalom teljes felsorolását mellőzve, mint legátfogóbb anyagokra utalunk a Magyar Tudományos Akadémia által Budapesten 1960. november 14—17. között megrendezett nemzetközi büntetőjogi munkaértekezlet anyagára (ld. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, IV. köt. 1961. 1—2. sz.) és az 1961. április 19—22. között lefolyt leningrádi össz-szövetségi tudományos konferencia anyagára (ld. „A szovjet állam és jog a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában. Felsőoktatási tudományos konferencia. Tézisek. Leningrád. 1961.).

az értelemben is, hogy eredményeit a jogalkalmazó állami szervek és a fejlődés során egyre inkább széleskörű társadalmi erők használják fel.

A szocialista büntetőjogtudomány aktív részese annak a világméretű küzdelemnek, amely a szocialista és a kapitalista világtábor között *ideológiai* téren zajlik le. A két rendszer békés egymás mellett élésének elvéből nem következik a két rendszer ideológiai megbékélése.⁵¹ Ellenkezőleg, az a törekvés, amely a két rendszer harcából kizárni igyekszik a katonai megoldás lehetőségét, a békés verseny szempontjából döntő jelentőséget tulajdonít a gazdasági és az ideológiai tényezőknek.

A burzsoá büntetőjogtudomány osztályfeladata az imperialista állam büntetőpolitikájának megalapozása. Ennek érdekében valamennyi irányzatának erőfeszítése arra irányul, hogy a bűnözés jelenségeiért és nem utolsósorban állandó és feltartóztatathatlan növekedéséért a felelősséget a kapitalista társadalomról elhárítsa. Valamennyi büntetőpolitikai reformtörekvésük lényege — bármely tudományos köntösben s részletkérdésekben esetleg megalapozottsággal is jelentkezik az —, „... a dolgozó tömegek ellen irányuló fokozott és főleg eredményesebb a represszió szükségességének a megindokolása”.⁵² A szocialista büntetőjogtudomány azzal, hogy leleplezi ezeket a törekvéseket és feltárja a kapitalista társadalomban a bűnözés okait, azok összefüggéseit a társadalom osztályszerkezetével, hozzájárul az imperializmus ellen küzdő haladó erők ideológiai felfegyverzéséhez. A másik oldalon pedig része a szocialista felépítménynek, a társadalmi tudatnak, s mint ilyen a szocialista társadalom viszonyainak magasabbrendűségét tükrözve, eszköze a kapitalista tudat maradványai ellen folytatott társadalmi küzdelemnek. Ez a magyarázata annak, hogy a burzsoá büntetőjogtudomány irányzatai, árnyalataira tekintet nélkül, miért támadják a szocialista jogelméletet.

A tudományos nemzetközi érintkezés lehetőséget ad arra, hogy a szocialista büntetőjogtudomány nemzetközi szinten eredményesen propagálhatja eredményeit és a szocialista büntetőjog haladottabb elveit.⁵³ Ezen túlmenően pedig a szocialista büntetőjogtudomány feladata a burzsoá büntetőjogi elméletek ideológiai bírálata, állandó örökös a marxista—leninista büntetőjogi elmélet tisztasága felett. A szocialista büntetőjogtudománynak ez irányú küzdelme csak akkor lehet sikeres, ha a burzsoá nézetek osztálytartalmának, reakciós társadalmi lényegének feltárásán túlmenően a jogi nézetek, jogintézmények belső kritikáját is adja.⁵⁴ A kritika tudományos és jogdogmatikai megalapozottsága feltétlenül megnöveli a bírálat társadalmi tartalmának meggyőző erejét.

A büntetőjogtudomány feladatainak áttekintése után ismét hangsúlyozni kell, hogy azokat csak az elméleti vizsgálódás során lehet egymástól

⁵¹ Ld. A kommunista és munkáspártok képviselőinek 1960 novemberében megtartott Moszkvai Értekezletén egyhangúlag elfogadott Nyilatkozat. Társadalmi Szemle, 1960. 12. sz. 22. p.

⁵² *Sargorodszkij* i. m. 568. p.

⁵³ Közismert, hogy a különféle nemzetközi tudományos szervezetekben az elmúlt években a Szovjetunió és a szocialista országok jogászainak szerepe jelentősen megnőtt, és befolyásuk állandóan erősödik. Jellemző példa erre az „Association Internationale de Droit Pénal” 1957-es athéni kongresszusa, ahol a büntetőjogi szekció tárgyalásai során a bolgár kongresszusi tag, Ivan Nenov professzor érvelése nyomán a tettség kérdéséről beterjesztett nyugat-német szubjektív jellegű tettesmeghatározást a plénum elvetette. A vita részletes ismertetését ld. *Losonczy István*: A tettség. Bp. 1961. I. rész.

⁵⁴ Vö. *Peschka Vilmos*: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. Bp. 1960. 6—7. p.

elválasztani. E feladatok a tudomány művelése során egységet alkotnak, és közöttük szoros kölcsönhatás van. Ennek az egységnek a megbontása, egyes feladatok kiemelése vagy mellőzése feltétlenül a büntetőjogtudomány felépítményi szerepének gyengítésére vezet. A büntetőjogi dogmatika művelése igényli a filozófiai és a szociológiai megalapozást, amelyek együttesen a büntetőpolitikai feladat teljesítésének szintézisében teljesednek ki. A büntetőjogtudomány csak valamennyi feladatának egyöntetű teljesítésével elégítheti ki az iránta támasztott társadalmi igényeket.

II.

1. Minden tudományágnak, miután meghatározta kutatásának tárgyát, azoknak a jelenségeknek a körét, melyet tanulmányoz, meg kell határoznia tárgyának tudományos megismerési módszerét is. Ezért a büntetőjogtudomány tárgyának meghatározása mellett elengedhetetlenül szükséges módszertani kérdéseinek egyidejű tisztázása is. Ezt megköveteli a tudományos kutatások eredményessége és annak szem előtt tartása, hogy a kérdések tisztázatlansága mindig magában rejti az idealista filozófia beszűremlésének veszélyét. Annak ellenére azonban, hogy a kérdés feltevésének a szempontjai általában elismertek, azt látjuk, hogy a szocialista jogirodalomban a módszertan kérdései a meglehetősen elhanyagolt problémák közé tartoznak. A tételes jogtudományok az állam- és jogelmélettől várják a problémák feldolgozását, míg az állam- és jogelmélet megelégszik annak általános hangsúlyozásával, hogy a jogtudományok módszere a dialektikus materializmus. A burzsoá irodalommal szemben, ahol a módszer kérdései — a később említett körülmények hatása alatt — bizonyos mértékig az elmélet középpontjában állnak, s a kérdés körül jelentős irodalom keletkezett, a szocialista jogirodalomban a módszer és a módszertan kérdéseiről alig találmunk néhány kisebb-nagyobb tanulmányt. Ilyen helyzetben a büntetőjogtudomány módszertani alapkérdéseinek vizsgálata során szükségesnek látszik egyrészt bizonyos alaptételek leszögezése, másrészt egyes kérdések elmélettörténeti felvázolása.

A módszer és a módszertan alapvető kérdéseit legáltalánosabb szinten a logika tudománya, a marxista filozófia ágazati diszciplinája, mint a helyes gondolkodás problémakörének egy részét tárgyalja. A marxista felfogás szerint a módszer az emberi megismerés eszköze, a tudományos gondolkodás sajátossága, amely „nem valami a fogalmakon, ítéleteken és következtetéseken kívül álló vagy azok felett álló gondolkodásmód, hanem a fogalmak, ítéletek és következtetések rendezett menete, általános elvek által irányított egymásra vonatkoztatása, összekapcsolása, következetes használata, célirányos alkalmazása”.⁵⁵ A módszer a gondolkodás meghatározott menete, mozgása, mely a valóság mozgását tükrözi vissza, de nem azonos a valóság mozgásával. A módszer dialektikus felfogása már Hegelnél jelentkezik, azonban Hegel idealista módon abszolutizálta a módszert, azonosította a fogalom és ezen keresztül a valóság mozgásával. Ezzel a hegeli felfogással szemben hangsúlyozza a marxizmus, hogy a módszer nem azonos a valósággal, hogy a módszer mint a gondolkodás mozgása nem azonos a valóság mozgásával;

⁵⁵ Fogarasi Béla : Logika. Bp. 1953. 361. p.

a módszer a gondolkodás olyan mozgása, amely a mozgó valóság visszatükrözésének eszköze. A marxizmus tehát a módszer kérdését szorosan összeköti az ismeretelméletnek, a visszatükrözés elméletének tételeivel, s ezzel a módszerben megnyilvánuló dialektikát materialista alapokra helyezi.

A módszer mint a megismerés eszköze nem választható el a tudomány fogalmától. „A tudomány egyrészt a módszeres gondolkodás alkalmazása, másrészt elmélet; a kettő egysége, de nem azonossága”.⁵⁶ A gondolkodás rendszeres menete, az ítéletek és következtetések összefüggése mint mozgás: módszer. Az ítéletek és következtetések, a tételek tartalmi összefüggései, a valóság egy meghatározott területére vonatkozó igazságok egységes, szerves összefüggése: elmélet. Tehát módszeres gondolkodás nélkül nincs elmélet, de a módszer önmagában még nem elmélet. Ezt különösen helyes hangsúlyozni a módszertani kérdések vizsgálatánál, mert bár a helyes módszer kialakítása és alkalmazása egy adott tudományág területén lényeges tudományelméleti kérdés, e kérdések kidolgozásával azonban nem oldjuk meg az elmélet feladatait.⁵⁷

A helyes módszer elméletét, a módszer helyességére vonatkozó tételeket, tartalmi összefüggéseket nevezzük *metodológiának, módszertannak*. A logika tudománya azzal, hogy megvilágítja a marxista módszer dialektikus és materialista jellegét, kapcsolatát az ismeretelmélettel és a visszatükrözés elméletével, annak csak legáltalánosabb tételeit vizsgálja. Ezen túl a logika aligha terjeszkedhet. Miután a módszertan nem lehet elválasztani az elmélettől, a módszer és a módszertan egyes kérdéseit a legcélszerűbb az egyes tudománycsoportok területén az adott tudomány tartalmi kérdéseivel szoros összefüggésben tárgyalni. Így jutunk el ahhoz a felismeréshez, hogy a marxista módszertan kérdéseit a büntetőjogtudományban nem lehet „általános szinten” apriorisztikus módon tárgyalni, hanem vizsgálata csakis a büntetőjogtudomány érdemi kérdéseivel szoros kapcsolatban végezhető el.

A módszertan általános alapjait a dialektikus materializmus lerakta, s részletes kidolgozása a szaktudományok és a dialektikus logika művelőinek közös feladata — állapította meg Fogarasi Béla.⁵⁸ E megállapítás helyességének elismerése mellett utalni kell arra a sajátos helyzetre, amely a jogtudományok tekintetében fennáll. A tételes jogtudományok és a marxista filozófiai diszciplínák között mintegy összekötőként áll a marxista—leninista állam- és jogelmélet, amelynek egyik feladata, hogy „... a marxista társadalomtudományból az államra és jogra nézve levont általános tételeket foglalja össze...”.⁵⁹ Sajátos helyzetéből adódóan tehát az állam- és jogelméletnek feladata a dialektikus logika tételeinek lebontása a jogtudományok szintjére, a jogtudományok módszertani kérdéseinek kidolgozása. Emellett azt is meg kell állapítani, hogy az állam- és jogelmélet nemesak a marxista filozófia és társadalomtudomány általános tételeit alkalmazza az

⁵⁶ Fogarasi Béla i. m. 366. p.

⁵⁷ A módszer kérdéseinek tanulmányozásánál bizonyos fokig állandóan kísért az öncélúság veszélye. Már Hegel szellemesen megjegyezte, hogy a németek többet foglaloznak azzal, hogyan kell történetet írni, mint magával a történetírással. Nem szabad szem előtt téveszteni, hogy a helyes módszer előfeltétele ugyan a helyes elméletnek, de a helyes módszer kidolgozása nem helyettesítheti az elméleti feladatok megoldását.

⁵⁸ Fogarasi i. m. 371. p.

⁵⁹ Vö. Szabó Imre: Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. ÁJI Értesítője, I. köt. 1. sz. 1957. 28. p.

államra és a jogra nézve, hanem a másik oldalon az egyes tételes jogtudományok eredményeire támaszkodva általánosítja azokat, tanulmányozza és rendszerezi az állam és a jog törvényszerűségeit. A módszertan kérdéseinek kidolgozása tekintetében mindez azt jelenti, hogy nemcsak a jogelmélet feladata a marxista metodológiai tételek alkalmazásának kidolgozása a jogtudományok általános szintjére, hanem az egyes tételes jogtudományok tudományuk keretein belül tegyék vizsgálat tárgyává a módszer és a módszertan kérdéseit. Csak így vehető fel megalapozottan az állam- és jogelmélet tekintetében a jogtudományok módszertani sajátosságai általánosításának, a jogtudományok módszertana kidolgozásának igénye, így lesz az állam- és jogelmélet abban a helyzetben, hogy egyrészt a dialektikus logika általános tételeinek alkalmazásaként, másrészt az egyes tételes jogtudományok sajátosságainak általánosításaként általában és részleteiben is kidolgozza a jogtudományok módszerének és módszertanának kérdéseit. Célunk — többek között — ezzel a munkával is hozzájárulni e jogelméleti általános feladat megoldásához.

2. A metodológia lényegének megfelelően a burzsoá büntetőjogtudományban a módszertani kérdések vizsgálata szorosan kapcsolódik a burzsoá joghöléselet kérdésfeltevéséhez, melyet viszont a burzsoá társadalomtudományi gondolkodás fejlődése, az egyes filozófiai irányzatok harca befolyásol.

A XIX. század általános filozófiai irodalma a jogtudomány módszertanának kérdésre meglehetősen kevés figyelmet fordított. Kivételt talán csak *Wundt* „Logikája” jelent, amely ha nem is nagy terjedelemben, de a jogi dogmatika módszertani kérdéseit vizsgálva, foglalkozik a jogi fogalmak képzésének, a jogi meghatározás, a jogi minősítés kérdéseivel.⁶⁰ Általában ismert tény, hogy a burzsoá társadalomtudományban a módszertan kérdése meglehetősen későn, a XIX. század második felében vetődött fel az újkanti filozófia térhódítása eredményeként. Eddig a fordulatig a büntetőjogtudomány sem fordított különösebb figyelmet a problémára, s a pozitivistá jogtudomány a módszer kérdéseit csupán a jogalkalmazás és a jogértelmezés kapcsán érintette meglehetősen felszínes megállapításokkal. E felszínes megállapításokban is már benne rejlik a filozófiától független ún. jogi módszertanra való törekvés, amely a fejlődés során mindjobban kibontakozik és jellemzi a burzsoá felfogást. A metodológiai kérdések tisztázatlanságát plasztikusan jellemzi az az értékelés, melyet *Ihering* ad a probléma helyzetéről korának jogtudományában: „Egyáltalán nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a jogászok többségénél teljesen hiányzik módszerük felfogása, hogy tudományuk jobban ismeri az összes egyéb törvényeket, mint saját törvényeit. A gyakorlatban és a gyakorlatból természetesen számukra a jogi módszer jól ismert, ez azonban inkább homályos érzések tárgya és rutin, mint világos felfogás.”⁶¹ A módszertani kérdések tisztázatlanságát mutatja, hogy a korszak büntetőjogi tankönyvei, ahogy nem határozzák meg a büntetőjogtudomány tárgyát és feladatát, úgy a módszertan kérdését sem érintik, csupán a jogértelmezés szabályainál utalnak bizonyos logikai kategóriákra, mint az ún. jogi módszertanra. A burzsoá klasszikus büntetőjogi iskola ezen hiányosságát a polgári büntetőjogtudomány is felismerte, sőt jelentősen

⁶⁰ *Wundt, Wilhelm* : Logik. Stuttgart, 1895. Band II. 2. Abt. 533—588. p.

⁶¹ *Ihering, Rudolf* : Geist des Römischen Rechts. Leipzig, 1875. Band II. 2. Abt. 310. p.

túl is becsülte akkor, amikor éppen látta a klasszikus irányzat alapvető hiányosságát a pozitivista irányzatokkal szemben. *Irk Albert* írja a következőket: „A büntetőjog dogmatikai rendszertani épülete, mielőtt a büntetőjogi új irányok részéről fenyegető nagy megpróbáltatással szembenézett volna, nem volt szilárd alapokon felépítve. A klasszikus büntetőjogi fogalmak dogmatikai konstrukciói megfelelő módszertani talaj hiányában sorvadtak... A klasszikus büntetőjognak — a maga zárt, a való élettől elvont gondolkörével — szükségképpen kellett volna normatív módszertani alapra helyezkednie, ... ezen alap csak ... megszakításokkal mutatkozik. Nem csoda tehát az egész rendszernek labilitása.”⁶² Ezekkel a megállapításokkal egyet lehet érteni, ha emellett világosan látjuk, hogy a klasszikus iskola csődjének végső okát nem módszertani megalapozatlanságában, hanem az imperializmus korszakában meghatározott társadalmi tendenciák hatására kialakuló új büntetőpolitikai igényekben kell keresni.

Jelentősen megváltozik ez a kép a XIX. század második felében, mikor is az újkantiánus eszmék behatolása és uralomra jutása a jogfilozófiában a módszertan kérdését a jogelmélet központi problémájává tette. Nem kívánjuk az újkanti jogfilozófia előretörésének társadalmi meghatározóit behatóan taglalni és e tanítás részletes kritikáját adni, miután azt a socialista jogtudomány alapjaiban elvégezte és a közelmúlt magyar jogirodalma is foglalkozott vele.⁶³ Feladatunk annak kimutatására szorítkozik, hogy az újkanti eszmék hogyan hatottak a büntetőjogtudomány módszertani felfogására, ezért csupán az újkanti felfogás általános felvázolására és a büntetőjogtudományi módszertannal való összefüggésének bemutatására törekszünk.

Az újkantizmust az imperializmus ideológiai szükségletei hívták életre. A tőkés termelési rend ellentmondásainak kiéleződése megingatta a burzsoáziát saját eszméiben, s elfordította attól a pozitivistá filozófiától, amely eddig a burzsoá társadalom megingathatatlanságába, örökkévalóságába vetett hitét táplálta. A burzsoázia lemondott a számára mindig veszélyesebbé váló valóság megismeréséről, s olyan ideológiára volt szüksége, amely a valóság megismerését eleve lehetetlennek nyilvánítva a figyelmet az irreális világ felé fordítja. Ezt az ideológiai szükségletet volt hivatva kielégíteni az újkanti filozófia is, amely a kanti tanítások idealista, agnoszticista oldalát használta fel filozófiai tételeinek megalapozásához. Az újkanti irányzat következetesen kifejlesztett Kant apriorizmusát és transzcendentálisizmusát, a „magánvaló”-nak nemcsak megismerhetőségét, hanem létezését is tagadta, a filozófia gazdag anyagát az ismeretelméletre szűkítette le.⁶⁴ A burzsoá jogfilozófia második Kant-hatású szakasza ez az időszak, amikor tulajdonképpen nem Kantnak a joggal kapcsolatban tett megállapításai, hanem Kant általános filozófiai tételei és ezen belül is elsősorban agnoszticista ismeretelmélete kerül előtérbe. Így kerül az újkanti filozófia segítségével a jogfilozófia központjába a módszer kérdése. „A megismerés objektív tartalma, valósága és a gondolkodás szubjektív kategóriái közötti kanti kettősség végigvonul Kant egész rendszerén . . .

⁶² *Irk Albert* : A büntetőjogi alapfogalmak módszertani kritikája. Pécs, 1926. 6. p.

⁶³ *Lal. Szabó Imre* : A burzsoá állam és jogbölelet Magyarországon. Bp. 1955. VII., VIII., XI. fejezet.

Péteri Zoltán : Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése. *ÁJI* Értesítője, II. köt. 3—4. sz. 1959. 185—190. p.

⁶⁴ *Vö. Péteri* i. m. 187. p.

A kanti dualizmus a természet szigorú oksági viszonyával szembeállítja az erkölcsi szabadság világát, az ész világát, a célokat megvalósító emberi cselekedetek világát. Ez a kettősség valójában a természet és a társadalom merev, felbonthatatlan szembeállítása, a természetben uralkodó okságnak szembeállítása a társadalomban, az emberi cselekedetekben jelentkező célokat megvalósító világgal. Ez a felfogás végül is arra a következtetésre vezet, hogy az embereket, az emberi társadalmat illetően a tudomány képtelen törvényszerűségeket megállapítani... Az újkanti filozófia így abba a társadalomfelfogásba torkollik, amely szerint az emberi történelem fejlődése megismerhetetlen, s a tudománynak ennél fogva a történelmet, az erkölcsöt, a jogot, a kultúrát illetően nem is lehet feladata a fejlődés törvényszerűségeinek feltárása, hanem csak azoknak a formális szempontoknak a megállapítása, amelyek szerint az emberek céljaikat kitűzik, s keresik hozzá a megvalósítás eszközeit.⁶⁵

Az újkanti jogfilozófia az ún. dél-német filozófiai iskola értékfilozófiájára támaszkodva *Heinrich Rickert*, *Rudolf Stammler*, *Emil Lask*, *Wilhelm Windelband* kifejtésében bontakozik ki,⁶⁶ amelyben központi helyet foglal el a módszertani dualizmus gondolata. E felfogás szerint a „Sein” és a „Sollen”, a valóság és az érték között áthidalhatatlan szakadék tátong, amelyből következik, hogy a tudomány a természet és a társadalom valóságának tanulmányozása során más módszert alkalmaz, mint az értékek kutatásánál. Az értékek világa és a létezés világa két önmagában álló zárt kört alkot, amelyből nem nyílik híd, kapcsolat a másik felé. Abból, ami *van*, nem lehet következtetést levonni arra nézve, ami *helyes*, aminek *lennie kell*. A módszertani dualizmus alapján osztják fel a tudományokat ontológikus jellegű, kauzális jelenségeket leíró természettudományokká és normatív jellegű, az emberi magatartás céljait tanulmányozó kultúrtudományokká. Ez a módszertani felfogás határozta meg a burzsoá jogtudományok kérdésfeltevéseit, tárgyak és feladataik meghatározásának módját. E kérdésfeltevés folytán a jogfilozófia elválik a jogszociológiától, s a tételes jogtudományok tárgyukat csak a jogi normában látják, míg a valóságjelenségek vizsgálatát a jogi tudományok keretein kívül helyezik. Kialakul az a formális jogtan, amely elfordul a XIX. század mind jogi, mind filozófiai pozitivizmusától és célul tűzi ki a jogtudományok megtisztítását a pozitivisták elemektől, a valóság tanulmányozásától. Így jön létre az a burzsoá jogtudomány, amelyben a legszélsőségesebb szubjektív idealizmus és agnoszticizmus a legmerevebb jogi dogmatizmussal és formalizmussal párosul.

Láttuk, hogy a fordulatot az újkanti jogfilozófia „tisztá” tudományos érvekkel hajtja végre, annak politikai tartalma azonban élesen kitűnik még a polgári jogászok előtt is. *Irk Albert* jegyzi meg — aki pedig minden szubjektív törekvése ellenére sem tudott megszabadulni a dualisztikus felfogástól —, hogy „nagyon tévednek azok, akik ebben (ti. az újkanti megalapozottságú normatív módszertani felfogásban) csak részleges filozófiai mozgalmat szem-

⁶⁵ Szabó : A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon 350—351. p.

⁶⁶ E folyamatot, különös tekintettel a büntetőjogtudomány metodológiájára, a burzsoá irodalomban az értékfilozófia szemszögéből behatóan ismerteti *Hans Welzel* „*Naturalismus und Wertphilosophie im Strafrecht*” c. művében (Mannheim—Berlin—Leipzig, 1953. 41—63. p.).

lének”.⁶⁷ A normatív felfogás egyes képviselői ezt a meggyőződésüket nem is igyekeztek véka alá rejteni. *W. Sauer* nyíltan kimondja azt, amit sokan absztrakt fejtegetések mögé rejtenek; munkájának bevezetőjében odanyilatkozik, hogy művének problémafelvetésével kora szükségleteinek kíván megfelelni, korának szükségleteit pedig abban látja, hogy „az utolsó évtizedekben hatalmasan fejlett természet- és gazdaságtudományok iránti egyoldalú érdeklődés népünk ideális-morális hanyatlásának okozója... ezért a természettudományosan (mert kauzálisan) eljáró determinizmus helyébe... a büntetőjogban a teleológikus-normatív, egyedül jogosult, életigenlő és felelősségérzet fokozó indeterminizmusnak kell lépnie...”⁶⁸

A század elején a büntetőjogtudomány problémái rendkívül kiéleződtek. A klasszikus iskola ugyan még tartja magát, de állásait — az elméletben és a törvényhozásban⁶⁹ — mind erősebben támadják a pozitivista reformirányzatok. A porondon ugyan még csak ez a két ellenfél csatázik, de már az újkanti jogfilozófia méhében megfogán és fejlődik az új ellenfél, a normatív irány, melynek legjelentősebb képviselője Hans Kelsen. A burzsoá büntetőjogtudományra az újkanti felfogás a legnagyobb hatást a kelseni tiszta jogtan formájában gyakorolta. A kelseni tiszta jogtan újkanti megalapozottsága jogirodalmunkban már kellő megvilágítást nyert,⁷⁰ ezért annak rész-

⁶⁷ *Irk* i. m. 7. p. — *Irk Albert* a normativizmust a szintetikus jogfelfogás alapjáról bírálta, amely marxista szempontból nem tekinthető másnak, mint az újkanti dualizmus ellentétei olyan feloldási kísérletének, amely maga is a „Sein” és a „Sollen”, s általában az újkanti értékkilozófia talaján áll. Emellett pedig a szintetikus jogfelfogás a maga rugalmas eklekticizmusával megfelelő átmenetet biztosított a katolikus természetjogi felfogáshoz. Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy *Irk Albert*nek módszertani felfogása bizonyos önállóságot és eredetiséget adott az ezekben az erényekben egyáltalán nem bővelkedő magyar burzsoá jogirodalomban. Felfogásának kifejtését a már idézett művein kívül ld.: A normatív és explicatív módszertani felfogás a büntetőjogban. 1914. *Irk* követője a magyar felszabadulás előtti büntetőjogtudományban *Losonczy István*, aki a szintetikus felfogás pozíciójából élesen — és sok tekintetben megalapozott és figyelemre méltó érvekkel — támadta a kelseni normatív irányzatot. Ld. A mulasztás. Pécs, 1937. 42—80. p. A funkcionális fogalomalkotás lehetősége a jogtudományban. Bp. 1941. IV. V. fejezet.

⁶⁸ *Sauer, Wilhelm* : Grundlagen des Strafrechts nebst Umriss einer Rechts- und Sozialphilosophie. 1921. 17. és köv. p. Idézi *Irk Albert* i. m. 7. p.

⁶⁹ Utalunk arra, hogy az elméleti vitákon túlmenően a reformirányzatok mindjobban érvényre juttatják felfogásukat a büntetőtörvényhozásban, különösen a fiatalok és a visszaesők büntetőjogi kezelését illetően. A hazánkban 1908-ban elfogadott ún. első büntetőnovella (1908: XXXIV. te.) alapvető rendelkezéseiben a szociológiai iskola követelményeinek enged teret, intézményeit a büntetőjogi reformmozgalmak eszméire alapozza. A javaslat parlamenti vitájának egyik résztvevője már ezen túlmenve arra utalt, hogy „a Bn. büntetőjogunk átépítésének első köve, melyet követ a klasszikus elvekkel való lehető teljes szakítás”. Maga a törvényjavaslat indokolása is ezt a gondolatot fejezte ki, amikor leszögezte, hogy „a most tárgyalás alatt álló javaslat... nem válik ki a teljes revízióból, alapgondolataival az utóbbihoz, és nem a Btk-hoz fűződik, megelőzi és megalapozza a büntetőjog egészének újjáépítését”. Ld. *Szabó András* : A fiatalok és a büntetőjog. Bp. 1961. 41—42. p.

⁷⁰ Ld. *Szabó Imre* : Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. ÁJl Értesítője, I. köt. 1. sz. 1957.

A normativista irányzat arra törekszik, hogy „pártatlanságát”, „semlegességét” igazolja bármiféle filozófia tekintetében. Emlékeztetni kell azonban arra, hogy ez az irányzat alapjaiban, módszertanában és feladatainak meghatározásában egy bizonyos filozófiai irányhoz kötötte le magát. Erről tanúskodik magának Kelsennek a következő kijelentése is: „Számomra teljesen világos, hogy semmiféle monisztikus világfelfogás nem ismeri és nem ismerheti el... sem a „Sein” és a „Sollen”, sem a „tartalom” és a „forma”

letes taglalását mellőzhetőnek tartjuk. A Kelsen-féle normatív iskola is a „Sein” és a „Sollen” világának áthidalhatatlan ellentétéből indul ki és a jogtudomány normatív jellegének hangsúlyozásával kiűzi a jogtudomány köréből mindazokat a valóságjelenségeket, amelyek egyrészt a jog keletkezésével, másrészt a jog érvényesülésével, hatásával kapcsolatosak. Ez a szemlélet áthatja a burzsoá tételes jogtudományokat is, hatása a büntetőjogtudományra is jelentős már. Mint fent kimutattuk, ez a felfogás érvényesült a büntetőjogtudomány tárgyának, feladatainak, terjedelmének meghatározásában.

Az ellentétek — elméleti megfogalmazásukat tekintve — a büntetőjogtudomány tárgya és módszertana felfogásának különbözőségében koncentráltak. Egyik oldalon állt a klasszikus irányzat a szükségszerűen ugyan normatív, de ténylegesen kidolgozatlan módszertani felfogásával, a másik oldalon pedig a különféle pozitivisták szemléletű és kriminológiai megalapozású reformmiskolák. Ezzel kapcsolatban fel kell figyelniünk egy rendkívül érdekes jelenségre. A büntetőjogi reformirányzatok módszertani szemléletüket eredendően a *pozitivisták filozófiáitól és a természettudományoktól* vették. Ennek ellenére — ha nem is a század elején, de a 20-as években — teljesen *beilleszkedtek az újkanti, tehát látszólag egy teljesen ellentétes filozófiai megalapozottságú módszertani dualizmus kereteibe*. E látszólagos ellentét mögött az a szoros összefüggés áll, amely általában összeköti az idealista filozófia különféle árnyalatait, s amelyen belül a pozitívizmustól az út szükségképpen a szubjektív idealizmushoz vezet. Szabó Imrének az a megállapítása, mely szerint: „... a pozitivisták állam- és jogbölcselet nem egyedül csak idealista alapjaiban, de egész tudományos módszerében és rendszerében is sok közös elemet hordoz az újkantiánus állam- és jogbölcselettel és viszont; a kettő között nincs akadály vagy ellentét, hanem csak ugyanannak az osztálynak a fejlődés különböző szakaszain jelentkező, egymásból folyó elméleteit jelentik”⁷¹ — érvényes a büntetőjogtudomány filozófiai megalapozottságára is. A klasszikus, pozitivisták és a normativisták irányzatok ellentéte csak látszólagos, a valóságban antagonisztikus ellentmondás nincs közöttük, osztály-

dualizmusát. Mégis, ha én ebben elvi ellentétet látok és felteszem, hogy el kell utasítani azt a magasabb egységet, amelyben kapcsolat van a „Sein” és „Sollen”, a forma és a tartalom között, s amely egység átfogja ezt a két egymást kizáró fogalmat, akkor lényegében nem találok más igazolást kiindulópontom számára, mint azt a becsületes választ, hogy nem vagyok monista.” (Ld. Kelsen: *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre*. Tübingen, 1911. V—VI. p.) Kelsen tehát érdemben álláspontját meg nem indokolva, kiindulópontját mint bizonyítást és ellenőrzést nem kívánó posztulátumot állítja fel. Nem nehéz ebben felismerni azt a filozófiai elgondolást, amely őt az újkanti dualizmushoz fűzi: tanításának idealista jellege az osztályszerepe nem kétséges. A normativizmus esetében is lényegében a burzsoá filozófiai irányok jólismert taktikáját láthatjuk. Az új filozófiai irányzatok azért hirdetik magukat „semlegesnek”, „osztályfelettinek”, a filozófiai irányzatok harcában, hogy annál eredményesebben tudjanak harcolni a materializmus ellen. A normativista irányzat is, amikor hadat üzen bármely filozófiának, ténylegesen a szubjektív idealizmus talaján állva főfeladatának tartja a jogtudomány megtisztítását az oda beszívárgott materialista nézetektől. Így érthető, hogy ma a kelsen normativista irány, és maga *Hans Kelsen* is élenjár a szocialista jogfelfogás ellen vívott harcban. Ld. pl. „*The Communist Theory of Law*” London, 1955. c. művét, amely „a szerzőnek nem első, kifejezetten a marxizmus ellen írt munkája; maga utal új könyvében két korábbi művére, melyben a marxizmus államelméletével foglalkozott; úgy szólván minden művében érintette továbbá a marxista jogelméletet is”. (Szabó Imre : *Hans Kelsen és a marxista jogelmélet*. 5. p.)

⁷¹ Szabó Imre : A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. 267. p.

szerepük azonos: a kapitalista állam gazdasági alapjának és felépítményi intézményeinek a védelme. Az, hogy közülük bizonyos időszakban meghatározott történelmi körülmények között melyik lép előtérbe, a kapitalista társadalom ellentmondásos fejlődése által meghatározott.⁷² Az osztályszerepük azonosságán túl ezt a büntetőjogi irányzatok idealista filozófiai megalapozottsága is megkönnyíti. Ennek nem mond ellent az sem, hogy egyes pozitivisták irányzatok magukat dete-ministáknak vallva, elhatárolják tanításaikat az indeterminizmus idealizmusától. Közlebbi vizsgálat azonban azt mutatja, hogy ezek az irányzatok csak részkérdésekben állnak materialista — s akkor nem dialektikus és történelmi, hanem vulgáris vagy mechanikus materialista — alapokon, míg a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem alapvető kérdéseiben valamennyien idealisták, képtelenek eljutni a dialektikus materializmus társadalomfelfogásának szintjére. Ez teszi lehetővé, hogy ezek a látszólag ellentétes filozófiai megalapozottságú irányzatok jól megférnek az újkanti módszertani dualizmus kereteiben.

A módszertani dualizmus eszméjének behatolása a büntetőjogtudományba, megteremtette a lehetőséget a szemben álló irányzatok összeegyeztetésére, azokat közös keretbe foglalta. Érdekes tünet, hogy a büntetőjogtudományban a pozitivisták filozófia felfogása — a különféle kriminológiai megalapozású reformiskolák alakjában — akkor bontakozott ki, amikor tulajdonképpen a filozófiában és a jogfilozófiában már meghaladottá vált. Ez az időszak — mint már láttuk — a XIX. század vége, a XX. század eleje, amikor már az újrealizmus általában elfordul a számára terhesse váló valóságtól és az újkanti filozófia irracionálisába és agnoszticizmusába menekül. Ennek ellenére az imperialista állam érdekelt abban, hogy büntetőpolitikája hatásos legyen az egyre differenciáltabb és nagyobb arányú bűnözéssel szemben. Ez az igény alapozza meg a kriminológia, a bűnözés társadalmi jelenségei tudományának önálló létét, amelynek fő feladata az apologetika mellett a gyakorlati büntetőpolitika elméleti megalapozása. Ilyen körülmények között a kriminológia polgárjogot nyert a büntetőjogtudomány mellett, sőt attól függetlenül, s ugyanúgy elismerték tudományjellegében a kriminálpolitikát is. Ez a folyamat azzal a vitával volt kapcsolatos, amely a büntetőjogtudomány tárgya, jellege, terjedelme körül kialakult. Ismeretes, hogy ezeket a problémákat módszertani alapokon és módszertani érvekkel igyekeztek megoldani.⁷³ A megoldást pedig — a reformiskolák pozitivistá-

⁷² Ezen irányzatok történelmi fellépésének sorrendjét — azaz, hogy a klasszikust követik a pozitivisták irányzatok, azokat pedig a normativista — nem lehet mereven, csak egy adott történelmi dátumhoz rögzítve szemlélni. A tények azt mutatják például, hogy a lombroziánus irányzat csak időlegesen bukott meg a század elején, s tételei bizonyos fokig korszerűsített formában kerültek alkalmazásra a fasiszta Németországban. A klasszikus irányzat eszméi ugyancsak korszerűsített alakban élnek ma is a burzsoá büntetőjogtudományban (új klasszikus irányzat). A századeleji pozitivisták irányzatok büntetőpolitikai programját ma — látszólag ellentétes filozófiai megalapozással — az „új társadalomvédelem” mozgalom viszi tovább. Ezek a tények arra engednek következtetni, hogy — bár a kor társadalomtudományos gondolkodása és a társadalomtudományok helyzete általában igen erősen befolyásolják a büntetőjogi irányzatok fellépését és előtérbe nyomulását — azt végső soron a Lenin által konzervatív-reakciónak vagy burzsoá-reformistának jellemzett kormányzati módszerek váltogatása indokolja.

⁷³ „A büntetőjogtudomány metodológiai kérdései az orosz büntetőjogászok figyelmét különösen a múlt század végén, a század elején vonták magukra. A figyelem azonban elsősorban a büntetőjogtudomány kereteinek a szociológiai és a büntetőpolitikai anyag

filozófiai megalapozottságától függetlenül — az újkanti módszertani dualizmus jelentette. Így alakult ki a módszertani dualizmus keretei között a büntetőjogtudomány és az egyes ún. bűnügyi tudományok normatív és ontológikus jellegének kettőssége e tudományok felosztása tekintetében, amely napjainkig is fennáll.

Eddigi vizsgálódásainkat abban foglalhatjuk össze, hogy az újkanti filozófiára alapozott módszertani dualizmus elsődleges hatása a burzsoá büntetőjogtudományra tudányszervezési kérdésekben, a büntetőjogtudomány tárgyáról és terjedelméről kialakított felfogásban mutatkozott meg. Ezen túlmenően pedig a módszertani felfogás megalapozta a büntetőjogtudomány teleológikus-normatív és a kriminológia, pönológia ontológikus kérdésfeltevését.

Nem feladatunk jelenleg ebben a rendszertani és módszertani keretben végigkísérni a burzsoá büntetőjogtudomány és kriminológia módszertani kérdésfeltevésének útját az elmúlt ötven év során. Ehelyütt csupán azt akarjuk hangsúlyozni, hogy milyen reménytelenül ellentmondásos a bűncselekmény, a büntetés, s általában a bűnözés elleni küzdelem jelenségeit a módszertani dualizmus alapján szemlélni, amely arra kényszeríti a kutatót, hogy ugyanannak a jelenségnek más tartalmat adjon attól függően, hogy azt a büntetőjogtudomány vagy a kriminológia pozíciójából vizsgálja. Módszertani szemléletük ellentmondásosságát ma már a burzsoá büntetőjogászok is felismerik. Szinte keserű önvallomásként hatnak *Hans Welzel* szavai: „A szabadságprobléma vizsgálatából fény esik a büntetőjogtudomány és a kriminológia viszonyára. A két tudomány kijelentései... ellentétben állnak egymással. A két tudomány nemcsak módszertanilag, de ténylegesen is másként kezeli az ugyanazon tárgyú problémákat. Amíg a bűncselekmény a büntetőjogban a szabadsággal való visszaélésnek tűnik, melyet a bűnösségi szemrehányás és megtorlás követ, addig ugyanez a cselekmény a kriminológiában a környezet és az öröklés teljesen meghatározott produktumaként jelentkezik. E kijelentések kontradiktórikusan kizárják egymást.”⁷⁴ Ezt az ellentétet a modern burzsoá kriminológiában oly módon kísérlik meg feloldani, hogy felszámolják a klasszikus kriminológia determinista megalapozottságát s a természettudományi indeterminizmus és az egzisztencialista filozófia alapján a kriminológiát szubjektív és indeterminista talajon törekednek átépíteni, amely ilyen módon kerülne módszertanilag összhangba az ugyancsak szubjektív és indeterminista megalapozású büntetőjogtudománnyal.⁷⁵ Mindezek a törekvések arról tanúskodnak, hogy a módszertani dualizmus a büntetőjogtudományban is eszközül szolgál arra, hogy a tudománynak az elfordulását a valóság vizsgálatától megindokolja, s azt a szubjektivizmus és az irracionális tudománytalan lejtőjére vigye.

által való kiszélesítésére irányult. Ebben a vitában, a büntetőjogtudomány terjedelme kérdésében csak részleteiben érintették a büntetőjogászok dogmatikai munkájának metodológiai kérdéseit” — írja A. A. Piontkovszkij. (Ld.: A hatályos jog tanulmányozásának metodológiájához. Ucsonie zapiszki VIJUN, Moszkva, vipuszk VI. 20. p.) Ez a megállapítás többé-kevésbé helytálló általában a burzsoá büntetőjogászok vonatkozásában. Ugyanis annak ellenére, hogy a vita jelentős részben módszertani alapokon folyt, a módszertan részletkérdéseit csak kismértékben érintette.

⁷⁴ *Welzel, Hans* : Das deutsche Strafrecht. Berlin, 1956. 121. p.

⁷⁵ E folyamat elemzését ld. *Szabó András* : Modern burzsoá kriminológiai elméletek a fiatalok bűnözéséről. Az ÁJI Értesítője IV. köt., 1—2. sz. 1961. 95—126. p.

Sargorodszkij i. m.

3. Az újkanti módszertani dualizmussal szemben a dialektikus materializmust a *módszertani monizmus* jellemzi. E módszertani monizmus a dialektikus materializmusnak azon tételén alapul, mely szerint a világ, az objektív valóság anyagi, megismerhető és egységes. A világ egységének és anyagiségának elve tükröződik abban a felismerésben, mely szerint a tudomány is egységet alkot, s csupán az anyag mozgásformáinak különbözősége alapján, a vizsgált jelenségek törvényszerűségeinek jellege alapján különülnek el a tudományok meghatározott csoportokban. A tudományok tehát tárgyukra nézve különböznek egymástól, mert a valóság különböző területeivel foglalkoznak, de ez a különbség nem abszolút, hanem viszonylagos jellegű.⁷⁶ Marx a tudomány egységét több helyen is nyomatékosan hangsúlyozta; a „Német Ideológiában” erről például így ír: „Csak egy tudományt ismerünk, a történet tudományát. A történet két oldalról tekinthető, a természet történetére és az emberek történetére osztható fel. De a két oldal nem választható el egymástól, amíg emberek léteznek, addig a természet története és az emberek története kölcsönösen feltételezik egymást”.⁷⁷ A tudomány egységéből következik a tudomány módszerének egysége is; a valamennyi tudományág részére egységes módszertani alapokat a dialektikus materializmus szolgáltatja. A dialektikus materializmus a természet, a társadalom, az emberi gondolkodás legáltalánosabb törvényszerűségeit tárgyalja, kategóriái a legáltalánosabb összefüggéseket fejezik ki, míg az egyes természet- és társadalomtudományok a jelenségek meghatározott részterületeit vizsgálják.⁷⁸ E résztudományok tárgya különösként jelentkezik a marxista filozófia tárgyának általánosságához képest. Úgy ahogy az egyes rész tudományok tárgya különös a dialektikus materializmus általánosságához képest, ugyanúgy az általános módszertani elvekhez képest különösként jelentkezik az egyes tudományok módszertana. Ha tehát a dialektikus materializmus ki is dolgozza a valamennyi tudományra érvényes marxista módszertan alapjait, a feladat a rész tudományok területén ezeknek az általános elveknek és kategóriáknak alkalmazása az adott rész tudomány tárgya sajátosságainak megfelelően. Az egyes tudományágak területén követendő módszer tulajdonképpen nem más, mint a *dialektikus materializmus általános kategóriáinak sajátos alkalmazása*.

Nem lehet tehát szó arról, hogy létezne valamiféle sajátos jogi módszer, jogi módszertan. Már az előzőkben utaltunk arra, hogy a burzsoá jogtudományt általában, s így a büntetőjogtudományt is fejlődése minden szakaszában jellemzi az önálló ún. jogi módszer kialakításának törekvése. „A sajátos jogi módszertan, s ezzel összefüggésben . . . sajátos logika kialakítására irányuló törekvések megfelelnek a burzsoá jogtudomány általános törekvéseinek, amelyek a jognak társadalmi összefüggéseiből kiragadott vizsgálatára és a jogtudománynak más tudományoktól való elhatárolására — a jognak és a jogtudománynak valamiféle „önállósítására” irányulnak.”⁷⁹ Ilyen értelemben azonban önálló jogi módszerről, módszertanról a marxista jogtudományok tekintetében nem beszélhetünk. A marxista jogtudományok, s ezek sorában a büntetőjogtudomány módszere a dialektikus materializmus, amelynek általános elvei és kategóriái e tudományágak tárgyának, jellegének

⁷⁶ Fogarasi : Logika. Bp. 1953. 368. p.

⁷⁷ Die Deutsche Ideologie. MEGA V., 657. p.

⁷⁸ Vö. A marxista filozófia alapjai. Bp. 1959. 30. p.

⁷⁹ Szabó Imre : A jogszabályok értelmezése. Bp. 1960. 10. p.

megfelelően kerülnek alkalmazásra. Amennyiben tehát a büntetőjogtudomány módszeréről, módszertanáról beszélünk, ezt csak abban az értelemben tesszük, hogy a dialektikus materializmus általános tételeit sajátosan kell alkalmazni tárgyának különösségéhez képest. A büntetőjogtudomány módszere, módszertana megjelölésnek tehát viszonylagos értelme van, azt a viszonyt fejezi ki, amely a dialektikus materializmus mint a marxista tudományos módszer általánossága és az egyes rész tudományok módszerének különössége között fennáll.

Mindezek arra is utalnak, hogy a dialektikus materializmus módszertani tételeit nem lehet mechanikusan átvinni egy adott tudományág, a jelen esetben a büntetőjogtudomány területére. Ez éppen olyan, csak más előjelű hiba lenne, mint a fenti általános tételek alkalmazásának általános tagadása. Nézetünk szerint a módszertani kérdések tisztázatlansága miatt számos tévedés történt a büntetőjogtudomány területén annak következtében, hogy a dialektikus materializmus kategóriáit mereven, a büntetőjogtudomány tárgyából adódó sajátosságok figyelembevétele nélkül alkalmazták.⁸⁰ Ezekre a nézetekre a későbbiekben visszatérünk.

Így tehát arra a következtetésre jutottunk a tudományok egysége és az egyes tudományok tárgyának sajátosságaiból kiindulva, hogy a büntetőjogtudomány módszertanának kidolgozásánál a dialektikus materializmus tételeire kell támaszkodni. Figyelembe kell azonban azt is venni, hogy a jogtudományok egészére nézve az állam- és jogelmélet hivatott a módszertani kérdések kidolgozására és általánosítására. Tehát mikor az egyes szaktudományok hozzáfognak módszertani sajátosságaik vizsgálatához, a dialektikus materializmus módszertani alapjain kívül figyelembe kell venniük az állam- és jogelmélet megállapításait, a jogtudományok egészére vonatkozó módszertani tételeit. A büntetőjogtudomány módszertani alapproblémáinak vizsgálatánál ilyen módon az első tisztázandó kérdés, hogy a dialektikus materializmus és az állam- és jogelmélet általános módszertani tételei hogyan érvényesülnek a büntetőjogtudomány területén, alkalmazásuknak milyen sajátosságai vannak. Ez a kérdésfeltevés felöleli annak a részproblémának vizsgálatát is, hogy a dialektikus materializmus egyes kategóriái milyen különös jelentőségre tesznek szert a büntetőjogtudomány módszertanában. A kérdést azonban nemcsak ebben a formában indokolt feltenni. A tudományos vizsgálódás előfeltétele, hogy egy tudományág számot tudjon adni fogalmainak eredetéről, struktúrájáról, összefüggéseiről. Tehát választ kell adni arra a kérdésre is, hogy a büntetőjogtudomány alapvető kategóriái honnan veszik eredetüket; vajon ezek a büntetőjogi normák logikai általánosítása útján jönnek létre, vagy pedig eredetük a büntetőjogtudomány keretein kívül keresendő. A kétfajta kérdésfeltevés azonban nem ellentétes,

⁸⁰ Az ilyen jellegű hibák szorosan kapcsolódtak ahhoz a harchoz, amelyet a népi demokratikus államokban az 50-es évek elején a szocialista jogtudomány megteremtéséért vívtak, s amelynek keretében a burzsoá felfogás ellenében erőteljesen hangsúlyozták, hogy a jogtudományok területén a tudományos megismerés egyedül helyes módszere a dialektikus materializmus. Ez a szemlélet érvényesül pl. *Oancea, I.*: „A büntetőjog metodológiájáról” e. kisebb tanulmányában is (Ld.: *Justiția Nouă*, 1951. 4. sz. 380—385. p.) Ennek a tételnek a hangsúlyozása és előtérbe állítása az adott körülmények között indokolt volt, a hibák abból adódtak, hogy a szocialista jogtudomány későbbi megerősödése és fejlődése idején elmulasztotta ennek a tételnek a differenciált kezelését.

hanem lényegében ugyanannak a problémának a két oldalát világítja meg, s kielégítő megválaszolása is a probléma kétoldalú vizsgálatát igényli.

4. A megismerésnek a természeti és a társadalmi jelenségekre egységes tudományos módszere: a dialektikus materializmus módszere, a materialista dialektika. Emlékeztetőül és kiindulópontként szögezzük le a szocialista dialektikus módszernek azokat az általánosan elismert tételeit, amelyek a jogtudomány szemléletét és módszerét meghatározzák. Ebből a célból idézzük egy nemrég megjelent jogelméleti munkának összefoglaló jellegű megállapításait. „... a marxista—leninista jogtudomány a burzsoá jogtudománnyal szemben, a jogi jelenségek vizsgálatánál nem abból indul ki, hogy azokat eleve adottaknak, változatlanoknak tekintse és elszigetelje, azaz egyéb társadalmi jelenségekkel való összefüggésükből kiszakítottan szemlélje. A marxista—leninista jogtudomány, a materialista dialektika módszerével mindenekelőtt az egyes jogi jelenségeket más jogi jelenségekkel kapcsolatban, a jogi jelenségek egységének részeként vizsgálja, a jogi jelenségeket pedig alakulásukban, fejlődésükben, mozgásukban igyekszik megragadni; azokat az erőket és tényezőket, azokat az ellentéteket tárja fel, amelyek a jogfejlődést meghatározzák és mozgatják. A jogi jelenségeknek e fejlődését, az ellentéteknek e küzdelmét és azoknak az adott jelenségek, jogintézmények és jogrendszeren belüli egységét azonban a marxista—leninista jogtudomány nemcsak a jogi jelenségek világán belül vizsgálja, hanem a jelenségeket más társadalmi jelenségekkel veti össze, azokkal összefüggésben elemzi, s ezáltal a jogot a társadalmi jelenségek sorában elfoglalt helyének és szerepének megfelelően ismeri és ismerteti meg. Materialista jellegénél fogva a marxista—leninista jogtudomány a jogot a társadalom gazdasági alapjain nyugvó felépítmény részeként, végső fokon a termelési viszonyok által meghatározott jelenségeként fogja fel, s a jognak e gazdasági alap által való meghatározottságában tárja fel a jogfejlődésnek, a jog mozgásának végső okát, valamint a jognak a gazdasági alapra való visszahatását, azaz a jog társadalmi szerepét.”⁸¹

A marxista dialektikának ezek az általános tételei a maguk általános-ságában érvényesülnek a büntetőjogtudomány területén is. Ezek az általános tételek azonban bizonyos sajátosságokon keresztül nyilvánulnak meg; *alkalmazásuk sajátosságait az határozza meg, hogy a társadalmi jelenségek egy meghatározott szűkebb területén, a bűncselekmény, a bűnözés és a büntetés, illetve a bűnözés elleni küzdelem társadalmi jelenségeinek területén kerülnek alkalmazásra.* Tehát a büntetőjogtudomány módszertani sajátosságait tárgya határozza meg, a tárgy sajátosságai hatnak alakítólag a módszerre. Ebben az értelemben beszélünk arról, hogy minden tudomány módszerét az adott tudományág határozza meg. Az egyes tudományok módszertana ennyiben viszonylag önálló a materialista dialektikához képest; ezen a határon túl azonban a módszer önállóságának állítása a materialista dialektika ignorálásához, az idealista álláspont felújításához vezet.

A büntetőjogtudományban, mint az emberi megismerés más területén is, a megismerés eredményeit kategóriák és fogalmak fejezik ki, azokban tükröződnek az objektív valóság jelenségei, illetve e jelenségek közötti kapcsolatok. Ezek a kategóriák és fogalmak — mint a jelenségek közötti objektív viszonyok kifejezői — egymással is szoros kapcsolatban állnak, összességük

⁸¹ Szabó Imre : A jogszabályok értelmezése. Bp. 1960. 113. p.

alkotja a tudomány rendszerét. A büntetőjogtudomány nemcsak kialakítja a kategóriát, hanem megállapítja azok egymáshoz való viszonyát az objektív valóság összefüggései alapján, tehát a kategóriák kialakítására irányuló vizsgálódás, amennyiben igényt tart a tudományos jelzőre, az objektív valóság menetét követi. A büntetőjogtudomány tárgyánál fogva a társadalmi élet jelenségeinek konkrétabb kapcsolatát, összefüggéseit tárja fel, mint a dialektikus materializmus, azonban a büntetőjogtudomány által vizsgált jelenségek benne foglaltatnak azokban az általános összefüggésekben is, amelyeket a marxista filozófia vizsgál.

Ebből folyik a kapcsolat a dialektikus materializmus és a büntetőjogtudomány kategóriái között. Mind a dialektikus materializmus, mind a büntetőjogtudomány kategóriái tehát az objektív valóságot, annak jelenségeit s a jelenségek közötti összefüggéseket tükrözik, a két kategória-csoport között fokozati különbség van, a dialektikus materializmus kategóriái magasabb szinten, teljesebben vizsgálják azokat.⁸²

Ez az indoka annak, hogy miért nem lehet a materialista dialektika mint a marxista módszertan tételeit mereven, a maguk általánosságában alkalmazni a büntetőjogtudomány területén és annak, hogy a büntetőjogtudomány tekintetében azok alkalmazásának sajátosságairól kell beszélni.

Tanulmányunk keretei nem teszik lehetővé, hogy érdemben is megvizsgáljuk azt, hogy a materialista dialektika alapvonásai hogyan nyernek alkalmazást a büntetőjogtudományban. Ehelyett inkább arra fordítjuk figyelmünket, hogy a büntetőjogtudomány módszertanában a materialista dialektika mely kategóriáinak alkalmazása nyer különös jelentőséget, hogy a dialektika egyes kategóriái hogyan nyomulnak előtérbe a büntetőjogtudomány sajátos tárgyának és feladatainak megfelelően. Ennek kifejtésével fogunk bizonyos értelemben feleletet adni az első helyen feltett kérdésre is, azaz arra, hogy a materialista dialektika tételei milyen sajátosságokat mutatnak a büntetőjogtudományban való alkalmazásuk során.

Lehetséges-e a büntetőjogi normát önmagában megismerni, vagy pedig a büntetőjogi norma megismeréséhez vezető útnak „metajurisztikus” szakaszai is vannak? — Ez az a kérdés, mellyel elsősorban szembe kell nézni, mert elsődlegesen itt tér el a burzsoá és a marxista jogfelfogás. A burzsoá „jogi módszertan” legkövetkezetesebb képviselői — elsősorban a kelsen-i normatív irányzat — szerint a norma megismerhető önmagában, illetve a normát csakis azzal a feltétellel tartják megismerhetőnek, ha a megismerés köréből kivonunk minden, a jog keletkezésére, módosulására, hatására vonatkozó „metajurisztikus” elemet. *Kelsen* a jogi norma alapjainak, keletkezésének egész kérdését kizárja „tisztá” tudománya keretéből, mégpedig kizárólag módszertani okokból; a jogi norma létrejöttének kérdéseit szerinte egy más, nem normatív módszerrel dolgozó tudománynak, a jogszociológiának kell vizsgálnia.⁸³ E módszertani felfogás alapjául pedig a már ismertetett újkanti módszertani dualizmus, a „Sein” és a „Sollen” világának merev szembeállítására szolgál; így válik az elmélet lényegévé a módszer, így határozza meg már eleve a módszer az elmélet kérdésfeltevését és a válaszadás kereteit.

⁸² *Gindev, Panajot* : A dialektikus materializmus egyes kategóriáiról és azok alkalmazásáról a büntetőjogban és a büntető eljárásban. Szófia, 1956. 249—250. p.

⁸³ *Szabó Imre* : Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. AJI Értesítője, I. köt. 1. sz. 10. p.

A kelsen-i normativizmus nemcsak módszertanában, hanem elméletében is idealista. Ez megmutatkozik abban, hogy a) a jogot társadalmiságától megfosztja, pusztá normává redukálja, b) a jogot kiszakítja a társadalmi összefüggések rendszeréből, c) tagadja a jog okozatosságát, s a kauzális viszony helyére az ún. normatív viszonyt állítja.⁸⁴

A dialektikus materializmus nem tagadja az emberi célok, követelmények létezését és azok jelentőségét a társadalomban. Nem ismeri el azonban a „Sein” és a „Sollen” világának szembeállítását, mert az ilyen felfogás helytelenül, antidialektikus módon tükrözi a világ objektív jelenségeinek összefüggését. A „van” és a „kell” világa között a marxista felfogás szerint nincs áthághatatlan válaszfal, az emberi magatartás céljai, követelményei a valóság tényei által meghatározottak, azokon alapulnak és azok tekintetében érvényesülnek. A „van” és a „kell” világa helytelen és mechanikus újkanti megkülönböztetésének eredményeként az elmúlt félévszázad burzsoá jogi gondolkodására a kettő egymást kizáró jellegének teherképe nehezedett „elsősorban azért, mert a „kell” a valósághoz, a jog esetében a társadalmi valósághoz való kötöttségét — illetőleg magának a társadalomnak objektív törvények által uralt valóságjellegét — nem volt hajlandó elismerni”.⁸⁵

A „Sein” és a „Sollen”, a forma és a tartalom kanti kategóriáinak merev szembeállítását már Hegel fel kívánta oldani „A logika tudományá”-ban, de dialektikája csak a múltra irányult, nem volt képes megoldani a „Sein” és a „Sollen” problémáját a társadalmi fejlődés vonatkozásában.⁸⁶ A marxista felfogás szerint az emberi magatartás céljai, a követelmények, a „kell” a társadalom történelmi fejlődésének gyakorlatán alapul. Minden emberi célkitűzés realizálásának feltétele, hogy a gyakorlat az objektív valóság megismerésén alapuljon, hogy a „kell” a „van”-on, az objektív létezésen alapuljon. Az emberi célok, követelmények tehát, amíg a valóságban nem realizálódnak, mint a „kell” kategóriája lépnek fel, azonban nem a valóságtól függetlenül, hanem azon alapulva, kifejezve az objektív valóság fejlődésének tendenciáját. „A „van” és a „kell” dialektikus egységet képeznek. A „van” szüli a „kell”-t és a „kell” átalakul „van”-ná, létezővé.”⁸⁷ A marxista filozófiának ezek a tételei közvetlen jelentőséggel bírnak a jogra. A meghatározott társadalmi viszonyt kifejező jogi norma követelményt állít fel az emberi magatartással szemben. Ilyen módon a jogi norma erősíti, védi és szabályozza a már kialakult társadalmi viszonyokat, de meghatározott követelmények felállítására útján lehet a létező társadalmi viszonyok megváltoztatásának eszköze is. A szocialista jog sajátossága éppen abban áll, hogy normatív ereje nem csupán ered a valóságból, hanem a jogtételekben meghatározott követelményeivel pozitíven hat vissza a társadalmi valóság fejlődésére. Emellett a társadalmi valóság olyan, a fejlődésnek megfelelő tendenciáit és elemeit emelheti a jogszabály útján szankcionált követelmény szintjére, amelyek a társadalmi folyamatban még csak csirájukban jelentkeznek. „Azzal a ténnyel azonban, hogy az állam az objektív társadalmi folyamatot jogszabállyá absztrahálja, rendezzi, a fejlődés szempontjából lényeges vonásait kiemeli és követelményként határozza meg, ... a tár-

⁸⁴ Szabó uo. 31—32. p.

⁸⁵ Kulesár Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. 1960. 258. p.

⁸⁶ Piontkovszkij: A hatályos jog tanulmányozásának metodológiájához. 25. p.

⁸⁷ Piontkovszkij i. m. 25. p.

sadalmi valóságnak magát a folyamatot is előrevivó jogi formát ad, a társadalmi folyamatot az egész társadalom érdekeinek megfelelő módon viszi előre.”⁸⁸ A jog társadalmi meghatározottságában és a jog visszahatásában a gazdasági alapra és a felépítményre tehát a „kell,” és a „van” viszonyának dialektikus egysége lép elő. Mindez egyben azt is jelenti, hogy tudományosan és logikailag is tarthatatlan a burzsoá jogi metodológiának a felfogása, amely mint láttuk, a „kell” és „van” világának feloldhatatlan ellentétére épül. *A marxista jogtudományok módszertana tekintetében a dialektikus materializmusnak azok a kategóriái jelentősek különösen, amelyek a „kell” és a „van” világának dialektikus egységét, a társadalmi jelenségek és jogi formák kapcsolatát tükrözik, amelyek a „van”-tól a „kell”-ig tartó folyamatot és a „kell”-nek „van”-ná való átalakulását fejezik ki.*

A „kell” és „van” dialektikus egységét tükröző ilyen kategóriák a *forma* s a *tartalom*. A forma és a tartalom dualizmusán, amelyet a burzsoá filozófiában és jogfilozófiában ugyanolyan merev és áthághatatlan ellentétként fognak fel, mint a „Sein” és a „Sollen” kategóriát, alapul lényegileg az egész burzsoá büntetőjogi dogmatika.⁸⁹ A burzsoá büntetőjogi dogmatikára jellemző a jogi normának a társadalmi-politikai tartalomtól elszakított felfogása.

Ismeretes, hogy a marxizmus klasszikusai ismételten maró gúnnyal ostorozták a burzsoá „jogászai világnézetnek” ezt az alapvető vonását. . . „A hivatásos politikusoknál, a közjog teoretikusainál és a magánjogászoknál veszendőbe megy az összefüggés a gazdasági tényekkel. Mivel a gazdasági tényeknek minden egyes esetben jogi indító okok formáját kell magukra öltetniük, hogy törvény formájában lehessen őket szentesíteni, és mivel ennél természetesen tekintettel kell lenni az egész már érvényben lévő jogrendszerre, ezért azt hiszik, hogy a jogi forma minden és a gazdasági tartalom semmi” — írja Engels.⁹⁰ És Marx pozitív élel fejtette ki, hogy „. . . a jogi viszonyok . . . nem érthetők meg sem önmagukból, sem az emberi szellem úgynevezett általános fejlődéséből, hanem azokban az anyagi életviszonyokban gyökereznek, amelyeknek összességét Hegel, a XVIII. századbeli angolok és franciák példájára, „polgári társadalom” néven foglalja össze, és hogy a polgári társadalom anatómiája a politikai gazdaságtanban keresendő.”⁹¹ A klasszikusoknak több esetben nagyon is pozitív és konkrét állásfoglalásai nyomán⁹² a szocialista jogtudomány létrejöttétől kezdve egyöntetűen vallja a jognak formaként való felfogását. A forma és a tartalom ilyen felfogásából következik viszont az a módszertani tétel, hogy a jogi norma, s így a *büntetőjogi norma sem ismerhető meg önmagában, hanem csak társadalmi-politikai tartalmán keresztül. A büntetőjogi norma megismerésének útja a jogot végső sor-*

⁸⁸ *Kulcsár* : A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Bp. 1961. 47. p.

⁸⁹ „A forma elszakadása a tartalomtól, ez általában szólva, a kantista filozófia egyik legáltalánosabb vonása” — mutat rá ezzel kapcsolatban *Piontkovszkij* (i. m. 27. p.).

⁹⁰ *Engels* : Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. Marx—Engels: Válogatott Művek, Bp. 1949. II. köt. 392—393. p.

⁹¹ *Marx* : Előszó „A politikai gazdaságtan bírálatához.” Marx—Engels: Válogatott Művek, Bp. 1949. I. köt. 339. p. Ismeretes, hogy Marx a „polgári társadalom” hegeli kifejezésén fejlődésének korábbi szakaszában is a termelési viszonyok összességét értette.

⁹² Ld. például *Engels* rendkívül világos okfejtését a burzsoá magánjog formájának a konkrét történelmi-társadalmi viszonyok által meghatározott különbözőségéről. Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása, i. m. 391—392. p.

ban létrehozó társadalmi viszonyoknak a megismerésén, s a jogalkalmazás társadalmi-politikai hatásának megismerésén keresztül vezet. A jogra vonatkozó vizsgálódásnak ezért alapvető módszertani tétele a forma és a tartalom dialektikus kategóriáinak alkalmazása.

Ezt az általános tételt azonban konkretizálni kell a büntetőjogtudomány módszertana vonatkozásában. A kérdés ugyanis az, hogyan jelentkezik a tartalom és a forma a büntetőjogszabály viszonyában? A forma kérdése viszonylag egyszerű, mert a forma a büntetőjogszabály tekintetében is úgy jelentkezik, mint általában a jog tekintetében, azaz a büntetőjogszabály maga a forma. A probléma tehát tulajdonképpen a büntetőjogszabály tartalmát illetően merül fel. Itt ugyanis felvetődik a büntetőjog sajátos jellege, amely megkülönbözteti a büntetőjogot a többi jogágazattól. Amíg a többi jogágazatban az egynemű társadalmi viszonyok többé-kevésbé közvetlenül fejeződnek ki, s a jog funkciója azok szabályozásában realizálódik, addig a büntetőjogban a legkülönbözőbb társadalmi viszonyok tükröződnek, funkciója elsődlegesen védelmi jellegű. *A büntetőjogban a társadalmi viszonyok alapvetően, mint a védelem tárgyai nyerne kifejezést.* A büntetőjogi norma tartalma tehát elsősorban a konkrét rendelkezésekben és általában védett társadalmi viszonyok feltárása útján ismerhető meg. Ez a módszertani tétel adja meg a bűncselekmény tárgyára vonatkozó büntetőjogi kutatások jelentőségét és tartja az ilyen irányú vizsgálódásokat az aktuális szinten.⁹³

A büntetőjogszabály megismeréséhez vezető út a jogi formától a társadalmi-gazdasági tartalom felé halad, s ezt az utat a történeti és a logikai kategóriák segítségével tesszük meg. A történeti és a logikai olyan filozófiai kategóriák, amelyek a megismerés logikai menete, és a jelenségek történelmi fejlődésének menete közötti kölcsönös viszonyt tárják fel, „Történelmin magának a reális tárgynak a mozgását értjük, a logikain pedig a történelmi visszatükrözését.”⁹⁴ Hegel, aki ugyan nagyszerűen megértette a történelmi és logikai dialektikáját, ezt is idealista módon magyarázta; nála a történelem követi a logikát az eszme önkifejlődésében vezető úton. A valóságban a viszony fordított, a történelmi az elsődleges, a logikai a másodlagos, a logikai csupán visszatükrözi a történelmi mozgását. A jelenségeket csak keletkezésükben, fejlődésükben, pusztulásukban, azaz történetiségükben ismerhetjük meg helyesen, amelyek a logikai keretében tükröződnek. Ezért a logikai oldal nagyban-egészében egybeesik a történeti oldallal. A történeti és a logikai egységesek, de nem azonosak, csak a legfőbb mozzanatokban, lényeges vonásokban esnek egybe. A logikai ugyanis nem ismétli meg a történelmit minden részletében, nem követi a történeti fejlődés kitérőit és vargabetűit, hanem újraalkotja azt, ami a legfőbb, ami a történelem lényege. A logikai a véletlenektől megtisztított, leglényegbevágóbb törvényszerűségeiben kifejezett történeti, azaz nem más, mint „... a történelmi tárgyalás, csak a történelmi forma és a zavaró véletlenek kiküszöbölésével. A gondolatmenet-

⁹³ Sajnos ennek a módszertani tételnek a felismerése mellett is a szocialista büntetőjogtudomány egyik legelhanyagoltabb területe a bűncselekmény tárgyának kérdése. A nem nagyszámú tanulmányokon kívül — amelyek elsősorban a szovjet jogászok tollából erednek — az egyetlen monografikus feldolgozást B. Sz. Nyikiforov nyújtja „A bűncselekmény tárgya” c., Moszkvában 1960-ban megjelent művében. A magyar jogirodalomban viszont ez ideig teljesen hiányzik a kérdést a maga elméleti teljességében megvilágító munka.

⁹⁴ A marxista filozófia alapjai. 367. p.

nek ugyanazzal kell kezdődnie, amivel a történelem kezdődik, tovább menete sem lesz egyéb, mint a történelmi folyamat tükörképe, elvont és elméletileg következetes formában, helyesbített tükörkép, de a helyesbítés olyan törvények szerint történik, melyeket maga a történelem tényleges menete szolgáltat, amennyiben minden mozzanat teljes érettségének, teljes mintaszerűségének fejlődési pontján vehető szemügyre”,⁹⁵ — mutat rá *Engels*. A történelmi és logikai egysége megnyilvánul hatásában; ugyanis történelmi megközelítés logikai nélkül perspektívátlan, a logikai megközelítés pedig, történelmi nélkül tartalmatlan. Lehetetlen a jelenség lényegének a feltárása, ha nem vesszük figyelembe reális történetét; a logikai célja a fejlődési folyamat tanulmányozása alapján a lényeg feltárása. Ennek érdekében a jelenséget fejlődésének azon a pontján kell szemügyre venni, amelyen a folyamat — *Engels* kifejezésével élve — elérte „teljes érettségének, teljes mintaszerűségének fejlődési pontját”.

A történelmi és a logikai kategóriái adják meg a kulcsot a büntetőjog-szabály tartalmának és formájának feltárásához. A marxista módszertanban a történelmi tehát nem azonos a burzsoá történelmi iskola múltba néző, konzervatív felfogásával, hanem a történelmi kategóriája éppen a fejlődést, a változást ragadja meg.⁹⁶ A történelmi segítségével ragadhatjuk meg a büntetőjogi norma tartalmának társadalmi-gazdasági mozgását, fejlődését, változását; éppen ezért a történelmi egyben mint konkrét jelentkezik.⁹⁷ A büntetőjog-tudomány egyik központi feladata a büncselekmény tartalmának, a társadalomra veszélyesség fogalmának feltárása, amely elsősorban a konkrét, történelmi szemléletet követeli meg.

5. Valamely tudományág módszertanához szorosan hozzátartozik annak a kérdésnek a tisztázása, hogy alapvető tudományos fogalmait honnan származtatja. Ez kapcsolódik ahhoz a további kérdéshez, hogy mi az adott tudományág viszonya a többi tudományághoz, társadalomtudomány esetén különösen a filozófiához, amelynek megválaszolása alapvetően befolyásolja a tudományok osztályozása problémáival összefüggő felfogásokat is. Jelenleg nem áll módunkban a büntetőjogtudomány viszonylatában e szorosan egymáshoz kapcsolódó kérdés csoportokat a maguk egészében és összefüggésükben megvizsgálni, meg kell elégednünk azzal, hogy az alapvető kérdések tisztázásával számot adunk a büntetőjogtudomány alapvető tudományos fogalmainak eredetéről.⁹⁸

A burzsoá büntetőjogi dogmatikára jellemző, hogy alapvető fogalmait a normatív anyag általánosítása eredményének tartja. Ebből az álláspontból következik a burzsoá jogdogmatika filozófiaellenessége, a filozófiai

⁹⁵ *Engels*, : Marx Károly: „A politikai gazdaságtan bírálatához.” Marx—Engels Válogatott Művek, Bp. 1949. I. köt. 350. p.

⁹⁶ Vö. *Szabó Imre* : A jogszabályok értelmezése. 201. p.

⁹⁷ Vö. *Kulcsár* : A ténykutatások jelentősége a jogi jelenségek megismerésében. ÁJI Értesítője, köt. 4. sz. 504—505. p.

⁹⁸ Kétségtelen, hogy valamely tudományág alapvető tudományelméleti kérdései közé tartozik tárgyának, módszertani alapjainak megjelölésén kívül a tudományok rendszerében való elhelyezése, más tudományágakhoz való viszonyának meghatározása is. Tanulmányunk az első kérdés csoportra igyekszik választ adni, azonban jelezni kívánjuk, hogy a büntetőjogtudomány rendszerezése kérdéseit kifejezetten csak technikai nehézségek miatt rekesztettük ki vizsgálódásunkból. E kérdések tisztázását feladatunknak tartjuk és a közeljövőben kívánjuk elvégezni, annál is inkább, miután az erre vonatkozó igényt jogirodalmunkban több oldalról is felvetették.

rendszerek iránti közömbössége is, melynek hirdetésével a tudomány tárgyilagosságát, pártatlanságát kívánják bizonyítani. Ez az álláspont nemcsak az ún. pozitivista jogtudományra, hanem az újkanti megalapozottságú újkantista és normatív irányzatra is jellemző.⁹⁹ Az ilyen rendkívül határozott és sokszor a filozófiával szemben harciasnak tűnő állásfoglalások ellenére a tények azt mutatják, hogy a büntetőjogtudomány alapvető fogalmainak elméleti konstrukcióiba a burzsoá büntetőjogászok mindig meghatározott világnézetüket viszik bele, a kérdések megválaszolásánál meghatározott filozófiai irányzatok alapvetéséből, módszertani kategóriáiból indulnak ki.¹⁰⁰

A büntetőjogi dogmatika tudományos fogalmainak konstrukciója azonban nemcsak általában a világnézet, a filozófia által befolyásolt és meghatározott, hanem az egyéb társadalomtudományok eredményei által is. A burzsoá büntetőjogtudomány egész fejlődése, irányzatainak harca többek között azt mutatja, hogy „... a büntetőjognak társadalmi-történelmi meghatározottsága nemcsak a büntetőpolitikai szükségletek általi meghatározottságot jelenti, hanem a társadalomtudományok állása és a lélektan tudományának állása is meghatározta azt az elméleti formát, ahogyan a büntetőjogelméletben a büntetőpolitikai szükségletek kifejtése és indokolása, igazolása végbe ment”.¹⁰¹ Elsősorban a bűncselekmény és a büntetés mint a büntetőjog központi szerepet betöltő fogalmainak kiépítésében nyilvánul meg a fenti módon jellemzett társadalmi-történelmi meghatározottság, miután a társadalom ezekre a kérdésekre mindig az uralkodó filozófia és a korabeli tudományok állásának megfelelően igyekezett választ keresni. A tétel azonban bizonyítható az egyéb büntetőjogtudományos fogalmak, mint például a bűnösség, beszámíthatóság, okozati kapcsolat stb. tekintetében is, s a bizonyítást a szocialista jogdogmatika már többé-kevésbé elvégezte. A büntetőjogtudomány és a büntetőjog egész fejlődéstörténete azt mutatja, hogy kategóriái mindig tükrözték bizonyos fokig korának társadalomtudományos gondolkodását, amely többek között azt eredményezte, hogy kategóriáinak kiépítésében mindig bizonyos szerepet játszottak a jogtudományon kívül

⁹⁹ A fentiekben már említettük a kelsen-i irányzat „filozófiai közömbösségét”. A pozitivista irányzatok vonatkozásában a bővebb fejtegetés helyett idézzük most a bioszociológiai irányzat egyik vezéralakját, *Franz v. Lisztet*. „Az ilyen (filozófiai) szempontokat én határozottan elutasítom, mert azok kívül esnek a büntetőjogtudomány keretein. Nem szeretnék érthetetlen lenni ebben a kérdésben. A tudomány tulsó oldalán terül el a hit birodalma. Aki a megismerés kanti kritikájának értelmében szükségesnek tartja szigorúan elhatárolni egymástól ezt a két területet, az ezzel együtt nem tagadja létezésük egymástól való függetlenségét. Minden átnemetet a hit területéről a tudományos megismerés területére a legnagyobb szigorúsággal meg kell akadályozni. A metafizikai spekulációknak, még ha azok „a büntetőjog abszolút elméletének” köntösében lépnek is fel, nincs semmi közük a tudományhoz, pontosabban a büntetőjogtudományhoz.” (*Liszt*: *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*. Bp. II. 297. p.) Ez a tudományos „credo” igen szépen és határozottan hangzik, csak egyetlen hibában szenved, hogy nem felel meg a tényeknek. A marxista jogelmélet és a büntetőjogtudomány több oldalról is megvilágította Lisztnek és az egész pozitivista iránynak meghatározott viszonyát az egyes burzsoá filozófiai iskolákhoz. Liszt tanításának filozófiai meghatározottsága a burzsoá irodalomból is jól ismert, azt kimerítően taglalja *Welzel*, ld.: *Naturalismus und Wertphilosophie im Strafrecht*. 22—40. p.

¹⁰⁰ *Piontkovszkij* idézett tanulmányában (48—53. p.) részletes elemzés alapján kimutatta, hogy egyrészt a vulgár materialista, másrészt az újkanti nézetek hogyan hatottak a burzsoá büntetőjogtudományban olyan kérdések megválaszolására, mint az okozati kapcsolat, bűnösség, jogellenesség fogalmi kialakítása.

¹⁰¹ *Szabó András*: *A fiatakorúak és a büntetőjog*. Bp. 1961. 157. p.

fekvő elemek, más tudományágak eredményei, kategóriái, tudományos problémái. Ezt a jelenséget a büntetőjogtudományi gondolkodás olyan sajátosságának tekinthetjük, amely egyaránt jellemzi mind a burzsoá, mind a szocialista büntetőjogtudomány fejlődését. Míg azonban ezt a burzsoá jogtudomány egyes irányzatai éppen osztályjellegének lepezése érdekében tagadni és ködösíteni igyekeztek, vagy azt egyszerűen nem ismerték fel, a szocialista büntetőjogtudomány feltárja és tudatosan vallja.

Nem elég tehát azt hangsúlyozni, hogy a büntetőjogi dogmatika fogalmainak kiépítésében a materialista dialektika kategóriáira támaszkodik, azokat sajátos módon alkalmazza, hanem rá kell mutatni azokra az egyéb tudományokra és eredményeikre, melyekre a büntetőjogtudomány fogalmainak kiépítésében támaszkodik.

Nem lehet feladatunk jelenleg e módszertani tételünkkel kapcsolatban az egyes büntetőjogtudományi kategóriák konstrukciós problémáinak taglalása. Ha a következőkben mégis érintjük a bűnösség kategóriájának ilyen problematikáját, ezt egyáltalán nem a konkrét kérdések megoldásának igényével tesszük, hanem inkább annak igazolására, hogy a probléma csak a módszertani kérdések tisztázásával és a marxista metodológia következetes alkalmazásával oldható meg.

Utaltunk már az előzőkben arra, hogy bizonyos hibákra vezetett a büntetőjogtudományban annak a módszertani tételnek merev, túlfeszített értelmezése, mely szerint a büntetőjogtudomány kategóriáinak kiépítésében alapvetően a materialista dialektika tételeire, kategóriáira támaszkodik. Ilyen nézetekkel találkozunk a bűnösség gondolkörében is. *Kádár Miklós* hangsúlyozza, hogy „... a büntetőjog tudománya nem használhat más fogalmakat, mint amelyekkel a marxista ismeretelmélet él. Az „ok” és az „okozat”, a „szükségyszerű” és a „véletlen”, a „cselekvés” és a „mulasztás” éppen úgy a marxista ismeretelméletbeli fogalmával azonos jelentőségű a szocialista büntetőjogban, mint a „szándékosság” vagy a „gondatlanság”.¹⁰²

Nem kívánunk foglalkozni a *Kádár Miklós* által felvetett valamennyi marxista ismeretelméleti kategória büntetőjogi alkalmazásával. Ezt a feladatot csak külön beható vizsgálódás oldhatja meg, s az ilyen vizsgálódás esetleg azt is kimutatja, hogy ezek a kategóriák sem változatlanul kerülnek alkalmazásra a büntetőjogtudományban, hogy például az okozatosság dialektikus kategóriái a büntetőjogtudomány tárgyának megfelelően sajátosan, bizonyos vonatkozásban filozófiai érvényesülési köréhez képest szűkebb területen, szűkebb keretek között kerülnek alkalmazásra stb. Szóvá kívánjuk viszont tenni *Kádár Miklósnak* a *szándékossággal* és a *gondatlansággal* kapcsolatos megállapításait. Szembetűnő részéről annak hangsúlyozása, hogy e büntetőjogi kategóriák alapja a marxista ismeretelmélet azonos kategóriái. E rendkívül tetszetős megállapítás ellen elsősorban az szól, hogy a marxista ismeretelmélet, a materialista dialektika ezeket a kategóriákat egyáltalán nem ismeri. A szándékosság és a gondatlanság kérdése része a büntetőjog cselekménytanának, megoldásuk a cselekménytan általános keretében történik. A cselekménytan kategóriái kétségtelenül bizonyos kapcsolatban állnak a marxista ismeretelmélettel, de ez a kapcsolat közvetett, más tudományág kategóriáin keresztül érvényesül. A marxista lélektan az a tudomány, amely

¹⁰² *Kádár Miklós* : A gondatlan bűnösség és a gondatlanságból elkövetett bűncselekményért való felelősség. Jogtudományi Közlöny, 1961. 1—2.sz. 2. p.

az anyagról és a tudatról, a visszatükrözési elméletről kialakított marxista tételek alapján vizsgálja az emberi cselekvés tudatos formáját, az akaratlagos magatartást, illetve az emberi cselekmény egyik fázisaként a cselekvésre irányuló akarat kialakulását. Tehát a büntetőjogtudomány cselekmény-tanát nem közvetlenül a marxista ismeretelméletre, hanem az annak kategóriáit az emberi cselekvésre alkalmazó marxista lélektan tudományos eredményeire építi. Ebből következne, hogy a szándékosság és a gondatlanság kategóriáinak kiépítésében is a lélektan kategóriáira kell alapozni. Ezzel azonban a kérdés még nem zárható le, s tisztázandó, hogy a lélektan szándékfogalmát a büntetőjogtudomány minden további nélkül átveheti-e, vagy pedig az csak további korrekciókkal alkalmazható. A kérdésről a magyar jogirodalomban ellentétes nézetek vannak. Így *Barna Péter*¹⁰³ szerint a büntetőjogi szándék teljesen azonos a lélektan szándékfogalmával, míg *Viski László*¹⁰⁴ szerint a lélektan szándék kategóriája továbbépítésre szorul ahhoz, hogy kialakítsuk a büntetőjogi szándékosság fogalmát. A kérdést nem kívánjuk érdemben megoldani, de már a probléma felvetése is alkalmas fenti tételünk bizonyítására, mely szerint a büntetőjogi kategóriák kiépítésében, a materialista dialektika tételeinek alapvető figyelembevételén túl fel kell használni az egyes természet- és társadalomtudományok eredményeit is.¹⁰⁴ A dialektikus materializmus a büntetőjogtudomány módszertani alapja, de alkalmazása megköveteli, hogy tárgyának sajátosságaira tekintettel a büntetőjogtudomány kategóriáit az emberről és a társadalomról szóló tudományok eredményeinek, kategóriáinak felhasználásával építse ki.

A büntetőjogtudományi kategóriák kiépítése tekintetében hangsúlyoznunk kell tehát, hogy a más tudományok eredményeinek, kategóriáinak átvétele nem történhetik mechanikusan, hanem alkalmazásuk kereteit a büntetőjogtudomány tárgyának sajátosságai határozzák meg. Tulajdonképpen nem is arról van szó, hogy a büntetőjogtudomány „házi használatra” egyszerűen kisajátítja a lélektan, a közgazdaságtan stb. kategóriáit, hanem arról, hogy e kategóriák alapulvételével, a büntetőjogtudomány tárgya sajátosságai által meghatározott módon alakítja ki saját kategóriáit. Természetesen nem minden kategória tekintetében van szükség az önálló büntetőjogi fogalmak kiépítésére. Amennyiben a büntetőjogtudomány kifejezetten filozófiai kategóriákat alkalmaz, pl. okság, szükségszerűség stb., — azokat nem alkalmazhatja filozófiai jelentésükkel ellentétesen, s viszonylatukban nem hoz létre új kategóriákat, legfeljebb alkalmazásuk mutat fel némi sajátos vonást. Ott azonban, ahol erre szükség van — így például nézetünk szerint a szándékosság és a gondatlanság fogalommeghatározásaiban —, kétségtelenül előlépnek a sajátos büntetőjogi szempontok, a büntetőjogtudomány sajátos aspektusa, s ezt érvényesítve jönnek létre a sajátos büntetőjogi kategóriák.

6. A büntetőjogtudomány módszertana alapproblémáinak tárgyalása során feltétlenül érintenünk kell a logika szerepét a büntetőjog tudományos

¹⁰³ *Barna Péter* : A célzat és a szándék a büntetőjogban. Jogtudományi Közlöny, 1959. 10—11. sz. 587—589. p.

¹⁰⁴ *Viski László* : Szándékosság és társadalomra veszélyesség. Bp. 1959. 45—52. p.

¹⁰⁵ *Kádár Miklós* fent idézett megállapítását lényegében álláspontunkkal egyezően bírálta *Gindev* is a budapesti nemzetközi büntetőjogi munkaértekezleten. Ld. Nemzetközi büntetőjogi munkaértekezlet a Magyar Tudományos Akadémián. Az ÁJI Értesítője, IV. köt. 1961. 1—2. sz. 29. p.

keztetésre, hogy a megismerés eszköze, módszere a formális logika. Világos, hogy ezzel a kérdésfeltevessel már eleve nem érthetünk egyet. A marxista tudományban a jogdogmatika tartalma kibővül, a jogi forma, a norma vizsgálata túlmenően a társadalmi-gazdasági tartalom feltárásának feladatával válik gazdagabbá. A marxista jogdogmatika éppen azzal haladja meg a burzsoá jogdogmatikát, hogy a jogi forma kérdéseit társadalmi-gazdasági tartalmának feltárása alapján vizsgálja. A büntetőjogi norma tartalmának feltárása kétirányú vizsgálódást igényel. Egyrészt — mint már erre utaltunk az előzőkben — vizsgálni kell a büntetőjogi norma által védett társadalmi viszonyokat, azok kialakulását, fejlődését, változásait, másrészt a bűnözés társadalmi jelenségeinek helyzetét, kialakulásuknak okait, feltételeit, mozgásuk tendenciáit.¹¹⁴ Ezért alapvetően a büntetőjogi dogmatika területén is a dialektikus logika kerül alkalmazásra.

Ebből azonban nem következik a formális logika alkalmazásának tagadása a jogdogmatika területén, mint ahogy általános szinten a dialektikus logika elsőbbségének, teljességének hangsúlyozása nem fosztja meg a formális logikát szerepétől az emberi általános megismerésben. „Még a formális logika is . . . új eredmények elérésének, az ismertről az ismeretlenhez való továbbhaladásnak módszere . . .” — mondja Engels.¹¹⁵ Ennek felismeréséből következik az a feladat, hogy meghatározzuk a formális logika határait a jogdogmatikai megismerésben, körülhatároljuk azt a területet, amelyen belül a formális logika merev kategóriái „házi használatra” megfelelnek.

A jogdogmatika feladata a tételes jog szabályainak analízise, rendszerezése, egymás közötti összefüggéseinek feltárása.¹¹⁶ Láttuk már, hogy a formális logika nem kielégítő eszköz a jogszabály formai és tartalmi oldalának együttes feltárására. Mind a jogdogmatika tudományos, mind gyakorlati síkjain azonban vannak olyan esetek, amikor a konkrét feladat nem igényli a tartalmi oldal feltárását, hanem azt kielégíti a formai oldal megismerése is. Továbbá a jogszabály teljes megismerésének első, alsóbb szakasza is megelégszik a formai oldal feltárásával.¹¹⁷ Ezekben az esetekben jut önálló szerephez a formális logika mint a megismerés eszköze, mert ilyenkor a jogdogmatika

¹¹⁴ Mindkét irányú vizsgálódás meghatározott tények kutatását tételezi fel, s ennyiben azokról mint ténykutatásokról beszélhetünk. A ténykutatások eljárásait, technikai fogásait is — a köznyelvvvel egyezően — általában módszernek nevezzük, ez a terminológia azonban nem tükrözi helyesen azt a viszonyt, mely a materialista dialektika mint marxista módszertan és az egyes kutatási célok eszközeként szereplő eljárások, technikai értelemben vett módszerek, fogások között fennáll. Helyesebb talán ebben a vonatkozásban a módszer, módszertan tágabb értelméről beszélni, amely az utóbbi kategóriákat is magában foglalja. A büntetőjogtudomány területén lezajló ilyen jellegű kutatási eljárások természetesen szoros összefüggésben vannak a társadalmi jelenségek területén folyó általános szociológiai kutatásokkal és technikai értelemben vett módszereivel. E kérdések tisztázása is csak a legutóbbi időben indult meg. Ld. *Kulcsár* A ténykutatások jelentősége a jogi jelenségek megismerésében; *Vermes* : idézett cikkek.

¹¹⁵ *Engels, F.* : *Anti-Dühring*, Bp. 1948. 129. p.

¹¹⁶ E feladat megoldása kétségtelenül — módszereiben is — a legszorosabb kapcsolatban van az egyes jogszabályok értelmezésének feladatával, úgy hogy a jogi normák rendszerének tudományos célú megismerése kapcsolatos az egyes normák gyakorlati alkalmazásának céljából folyó megismerésével. Ezért minőségi különbség közöttük nem is tehető, csupán a megismerés célja határozza el egymástól őket. Ez arra utal, hogy a büntetőjogtudomány módszertani kérdéseinek a vizsgálatát ki kell terjeszteni a büntetőjogszabály értelmezési módszereinek vizsgálatára is.

¹¹⁷ *Vö. Szabó Imre* : *A jogszabályok értelmezése*. 168. p.

feladat az egyes jogi normáknak önmagukban vagy más normákkal való összefüggésükben való vizsgálata. Amikor például a lopás és a rablás tényállásának egymáshoz való viszonyát, a két tényállás elemeinek azonosságait és különbözőségeit vizsgáljuk, alapvetően a formális logika szabályait alkalmazzuk. Ennek kapcsán, minthogy a jogtétel mindig bizonyos formális logikai elemekből tevődik össze, megállapíthatók a jogszabály részeinek belső összefüggései, az adott jogszabály fogalmai, a benne foglalt feltétel fajai, azaz bizonyos fokig megközelíthető a jogszabály gondolati tartalma.¹¹⁸ Hangsúlyozni kell azonban a formális logikai módszer elégtelenségét, mert mihelyt túl kell lépni a forma megértésén, s a norma tartalmi oldalát kívánjuk feltárni, a formális logikát azonnal fel kell cserélni a dialektikus logikával. A „logikai (formális logikai) értelmezés” elégtelen, mert a jogszabályt tulajdonképpen még csak önmagában, más jogszabályoktól elszigetelve, az adott jogágból és jogrendszerből kiemelve, végül pedig még a társadalmi összefüggésekből is kiemelve vizsgálja.¹¹⁹ Mindezekből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a büntetőjogi dogmatika feladatának megoldása során alapvetően a dialektikus logika kerül alkalmazásra, míg a formális logika tételei csak az egyes jogszabály tekintetében, a formai oldal alsófokú feltárásában érvényesülhetnek.

Ezen a körön belül azonban a formális logika szabályainak helye alkalmazása rendkívül jelentős módszertani követelmény.

ПРЕДМЕТ МАРКСИСТСКО-ЛЕНИНСКОЙ НАУКИ УГОЛОВНОГО ПРАВА И ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ ЕЁ МЕТОДОЛОГИИ

Т. Хорват

Создание и укрепление социалистических общественных отношений в странах социализма, тенденция развития социалистического государства и общества по новому поставляют вопросы преступности и борьбы с ней. Вытекающие из этого задачи требуют для своего решения, лишённого всякого догматизма ответа теории, который соответствовал бы условиям настоящей фазы развития. Тем и объясняется необходимость выяснения вопроса о предмете науки уголовного права, об области её исследования и об основных чертах её методологии.

На основании краткого очерка буржуазной литературы автор приходит к выводу о том, что а) определение предмета, области исследования и задач науки уголовного права подчиняется аспекту методологии, б) исходя из принципа дуализма методологии, представители буржуазной литературы считают, что предметом науки уголовного права является норма уголовного права, между тем исследование общественных явлений преступности и борьбы с ней передается исследованию криминологии, пенологии.

Исходя из методологической основы диалектического материализма, марксистско-ленинская наука уголовного права считает, что центральные понятия уголовного права, т. е. преступление и наказание представляют собой такое общественное явление, в котором социально-экономическое содержание создает диалектическое единство с правовой формой. Проанализировав определения социалистической литературы по вопросу о предмете науки уголовного права вместе с новыми признаками борьбы с преступностью, автор приходит к выводу о том, что определение вопроса о предмете науки уголовного права нуждается в некотором изменении для того, чтобы оно лучше могло отображать явления общественной действительности. Согласно мнению автора предмет марксистско-ленинской науки уголовного права составляют нормы уголовного права и их центральные понятия, преступление и наказание, далее, государственные, правовые и обществен-

¹¹⁸ Vö. Szabó Imre i. m. 167. p.

¹¹⁹ Szabó i. m. 168. p.

ные явления борьбы с преступностью. Наука уголовного права изучает эти явления — наряду с их формальной, нормативной стороной — с точки зрения их социально-исторического содержания и их влияния на общество, а также в тесной связи с определяющими их развитие закономерностями общества.

В соответствии с этим область исследования науки уголовного права выходит за пределы явлений права, группирующихся вокруг преступления и наказания, распространяясь на общественные явления и закономерности преступности и борьбы с ней (включая причины и предпосылки преступности, эффективность средств борьбы с преступностью и т. д.). Автор придерживается позиции, согласно которой криминология в качестве самостоятельной отрасли науки не может быть создана независимо от науки уголовного права и не может быть противопоставлена последней. Однако автор подчеркивает, что условия организации научного исследования и поставленные перед ним специальные требования обосновывают сравнительно самостоятельную трактовку криминологии, в пределах науки уголовного права, её признание отраслевой дисциплиной науки уголовного права.

Анализируя методологические основные черты науки уголовного права, автор исходит из положения, согласно которому общие основы марксистской методологии были заложены материалистической диалектикой, причем их подробная разработка возложена уже на отдельные отрасли науки. Автор подчеркивает, что помимо положений материалистической диалектики в отношении науки уголовного права необходимо учесть методологические положения теории государства и права, разработанные в связи с юридической наукой в целом.

Что касается вопроса о формировании и развитии методологии буржуазной науки уголовного права, автор указывает на то, что вопрос о методе в области буржуазной науки возник весьма поздно, во второй половине XIX века в результате получения решающей роли неокантианской философией. Неокантианская философия права в южно-германской философии стоимости превратила дуализм «*Sein*» и «*Sollen*» в центральный вопрос методологии. Действие методологического дуализма в отношении буржуазной науки уголовного права прежде всего проявилось в концепции по вопросу о предмете науки и области исследования, являясь основанием постановки вопросов науки уголовного права с телеологически-нормативным характером и основанием постановки вопросов криминологии или пенологии с онтологическим характером.

В отличие от дуализма неокантианской методологии, для позиции марксистской методологии характерен монизм; применяемый в области отдельных отраслей науки метод состоит в нечем ином как в особом, предопределенном закономерностями исследуемых явлений применении общих категорий материалистической диалектики. В дальнейшем автор анализирует в области науки уголовного права особенности применения общих методологических положений материалистической диалектики и теории государства и права; вместе с тем автор подвергает анализу вопрос о том, какие категории материалистической диалектики получают особое значение в методологии науки уголовного права, из чего возникли основные понятия науки уголовного права.

Особенности осуществления общих положений материалистической диалектики в области науки уголовного права обуславливаются тем, что они применяются в определенной узкой области явлений общества, в связи с преступлением, преступностью, наказанием, т. е. в связи с явлениями борьбы с преступностью. Подвергая критике позицию представителей кельсенской нормативистской концепции, являющихся наиболее последовательными сторонниками буржуазной юридической методологии, автор подчеркивает что норма уголовного права не может быть познаваема сама в себе, а только путем изучения её социально-политического содержания. Путь изучения нормы уголовного права ведет через изучения «метаюридических», созидающих в конечном счете уголовное право общественных отношений, путем изучения социально-политического действия применения права. В отношении методологии марксистской науки права особое значение имеют те категории материалистической диалектики, которые отражают диалектическое единство мира «*Sein*» и «*Sollen*» связь и взаимодействие общественных явлений и правовых, форм. Такими категориями является, например, форма и содержание, логическая и историческая сторона.

Исследуя категории формы и содержания, автор подчеркивает, что раскрытие содержания в связи с явлениями, относящимися к вопросу о предмете науки уголовного права, прежде всего требует раскрытия охраняемых нормами уголовного права общественных отношений, т. е. раскрытия объекта преступления.

Автор указывает на то, что для буржуазной догматики уголовного права характерна концепция, согласно которой её основные понятия возникли в результате обобщения нормативных материалов. Между тем история развития уголовного права и науки

права показывает, что на формирование основ конструкций научных понятий догматики уголовного права каждой эпохи и даже на направление постановки и разрешения соответствующих вопросов оказала решающее, определяющее влияние господствующая позиция философии с одной стороны, а с другой — научное положение других общественных наук (психологии, социологии и т. д.) вместе с конкретными достижениями. Использование достижений и категорий других наук для науки уголовного права не может совершаться, однако, механически, а пределы их применения должны быть определены особенностями предмета науки уголовного права. Это положение статьи объясняется автором путем освящения одной из проблем виновности.

В связи с методологическими основными чертами науки уголовного права автор подвергает анализу также вопрос о месте логики в методологии науки уголовного права и вопрос о её роли в изучении предмета науки уголовного права. Согласно концепции буржуазной теории права единственным и исключительным средством познания юридической науки в общем и догматики права в частности является логика, а именно т. н. логика права. Марксистская позиция не может признать ни самостоятельности т. н. логики права, ни формальной логики в качестве единственного средства познания права. Что касается юридической науки и практического применения права, значение логики и применения её форм обуславливается тесной связью между логикой, теорией познаний и диалектикой. Хотя возникшие в результате исторического развития в области науки логики формальные и диалектические элементы, т. е. формальная и диалектическая логика противопоставляются друг другу марксистской позицией, последняя вовсе не отрицает роли формальной логики в связи с познанием, отводя её место к меньшей степени познания. В марксистском мировоззрении расширяется содержание догматики права, обогащаясь за пределами исследования формы права раскрытием социально-экономического содержания. Ввиду того, что формальная логика оказывается неудовлетворительным средством раскрытия формы и содержания нормы права, и в области догматики уголовного права необходимо применять в основном диалектическую логику. Однако автор указывает также на то, что в случае, когда конкретная задача не требует раскрытия содержания нормы права, т. е. при первой, низшей степени толкования права самостоятельное значение получает формальная логика, так как в подобном случае соответствующая задача сводится к исследованию отдельной нормы права самой в себе или в связи с другой отдельной нормой права. Таким образом в процессе решения задач догматики уголовного права в основном применяется диалектика, между тем положения формальной логики могут осуществляться только в связи с отдельной нормой права, в связи с раскрытием формальной стороны на низшей степени.

L'OBJET DE LA SCIENCE DU DROIT PENAL MARXISTE-LÉNINISTE ET LES TRAITES FONDAMENTAUX DE SA METHODOLOGIE

Tibor Horváth

Dans les pays du socialisme la formation et la consolidation des rapports sociaux socialistes, les tendances du développement de l'Etat et de la société soulèvent d'une manière nouvelle les questions de la criminalité et de la lutte contre la criminalité. La solution des tâches y relatives exige de la doctrine une réponse conforme à l'époque, libre de tout dogmatisme. Cela justifie la nécessité de l'élucidation des traits fondamentaux de l'objet, du domaine des recherches, de la méthodologie de la science du droit pénal.

De la vue d'ensemble esquissée de la littérature bourgeoise l'auteur arrive à la conclusion que a) les auteurs bourgeois déterminent l'objet, le domaine des recherches, les tâches de la science du droit pénal, sur la base d'une manière de voir méthodologique, b) que partant du principe du dualisme méthodologique ils considèrent comme objet de la science du droit pénal la norme du droit pénal et qu'ils renvoient l'examen des phénomènes sociaux de la criminalité et de la lutte contre la criminalité à la criminologie, à la pénologie.

La science juridique marxiste-léniniste considère sur la base méthodologique du matérialisme dialectique les notions centrales du droit pénal, l'acte criminel et la peine comme des phénomènes sociaux, dans lequel le contenu social-économique forme une unité dialectique avec la forme juridique. L'auteur en analysant les définitions données

dans la littérature socialiste de l'objet de la science du droit pénal et les traits nouveaux de la lutte contre la criminalité, arrive à la conclusion que la définition de l'objet devra être modifiée dans une certaine mesure afin qu'elle reflète plus précisément les phénomènes de la réalité sociale. Suivant son avis l'objet de la science du droit pénal marxiste-léniniste est la règle de droit pénale et ses concepts centraux sont l'acte criminel et la peine, en suite les phénomènes de droit public, respectivement les phénomènes sociaux de la lutte contre la criminalité. Ces phénomènes sont examinés par la science du droit pénal ensemble avec leur côté formel, normatif dans leur contenu social-historique, dans leurs effets exercés sur la société et en étroite connexité avec les régularités sociales déterminant leur développement.

Donc, le domaine des recherches s'étend au-delà des phénomènes juridiques se groupant autours de l'acte criminel et de la peine, aux phénomènes sociaux de l'acte criminel, de la criminalité, de la lutte contre la criminalité (les causes, les conditions de la criminalité, l'efficacité des moyens de la lutte contre la criminalité etc.) ainsi qu'à leur régularité. L'auteur prend parti pour ce que la criminologie en tant que science autonome ne saurait être développée indépendamment de la science du droit pénal et être opposée à cette dernière. Il souligne cependant que les conditions et les exigences spéciales de l'organisation des recherches scientifiques justifient le traitement relativement indépendant de la criminologie dans le cadre de la science du droit pénal et sa reconnaissance en tant qu'une branche séparée de la discipline du droit pénal.

L'auteur, en examinant les traits fondamentaux méthodologiques de la science du droit pénal, part de l'idée que les fondements généraux de la méthodologie marxiste sont déposés par la dialectique matérialiste et que leur élaboration est le devoir des diverses branches de la science. Il insiste sur ce que relativement à la science du droit pénal, en dehors des thèses de la dialectique matérialiste, il faut tenir compte également des thèses méthodologiques élaborées par la théorie de l'Etat et du droit concernant l'ensemble des sciences juridiques.

En connexion avec la formation et le développement de la méthodologie de la science bourgeoise du droit pénal l'auteur démontre que la question de la méthode n'est soulevée dans la science bourgeoise que assez tard dans la seconde moitié du XIXe siècle, en conséquence du progrès de la philosophie néokantiste. Le néokantisme considéra comme la question centrale de la méthodologie le dualisme du «*Sein*» et «*Sollen*». L'effet primaire de ce dualisme méthodologique sur la science bourgeoise du droit pénal se manifesta dans la conception de l'objet et du domaine des recherches de cette science et instaura la manière de voir téléologique-normative dans la science du droit pénal, respectivement la manière de poser des questions d'une façon ontologique dans la criminologie, dans la pénologie.

A l'encontre du dualisme méthodologique néokantiste la conception méthodologique marxiste est caractérisée par le monisme. La méthode à suivre sur le domaine des diverses branches de la science n'est autre chose que l'application particulière des catégories générales de la dialectique matérialiste déterminée par les régularités des phénomènes à examiner.

Dans la suite l'auteur examine la question de savoir quelles sont les particularités de l'application dans le domaine de la science du droit pénal des thèses méthodologiques générales de la dialectique matérialiste et de la théorie de l'Etat et du droit, quelles sont les catégories de la dialectique matérialiste qui acquièrent une importance spéciale dans la méthodologie de la science du droit pénal, d'où proviennent les concepts fondamentaux de la science du droit pénal.

Dans le domaine de la science du droit pénal les particularités de la mise en valeur des thèses générales de la dialectique matérialiste sont déterminées par le fait qu'elles sont appliquées sur le terrain plus restreint déterminé des phénomènes sociaux, par rapport à l'acte criminel, à la criminalité, à la peine, respectivement aux phénomènes de la lutte contre la criminalité. En critiquant l'opinion des adhérents les plus conséquents de la méthodologie juridique bourgeoise, des représentants de la conception normativiste de Kelsen, l'auteur affirme que la norme du droit pénal ne saurait être reconnue par elle-même, mais seulement à travers son contenu social et politique. La voie de la connaissance de la norme du droit pénal conduit à travers les phénomènes sociaux «*métajuridiques*», qui créent en dernier lieu le droit pénal, et à travers la connaissance de l'effet socio-politique de l'application du droit. Au point de vue de la méthodologie des sciences juridiques marxistes ces catégories de la dialectique marxiste sont spécialement importantes qui reflètent l'unité dialectique des mondes du «*Sein*» et «*Sollen*», la connexité, l'influence réciproque des phénomènes sociaux et des formes juridiques. Telles sont les catégories de la forme et du contenu, les catégories logiques et historiques.

Au cours de l'examen des catégories de la forme et du contenu l'auteur souligne que la mise à jour du contenu exige en premier lieu concernant les phénomènes de l'objet de la science du droit pénal l'exploration des phénomènes sociaux protégés par la règle du droit pénal.

L'auteur démontre que pour la dogmatique bourgeoise du droit pénal cette conception est caractéristique, suivant laquelle les notions fondamentales de la dogmatique sont créées au moyen de la généralisation de la matière normative. L'histoire de l'évolution du droit pénal et de la science juridique montre cependant que les constructions des concepts scientifiques de la dogmatique du droit pénal ont été influencées dans leurs fondements même de tout temps, d'une part, par l'opinion philosophique dominante qui avait également déterminé la manière de poser les questions et la direction de leur solution, d'autre part, par la situation scientifique et les résultats des autres sciences sociales (la psychologie, la sociologie etc.). Cependant la réception des résultats et des catégories des autres sciences par la science du droit pénal n'a pas été effectuée d'une manière mécanique, mais les cadres de leur application sont déterminés par les particularités de l'objet de la science du droit pénal. L'auteur illustre sa thèse par la démonstration de la direction de solution d'un problème pris du cercle des questions de la culpabilité.

Parmi les questions relatives aux traits fondamentaux méthodologiques de la science du droit pénal l'auteur examine la question de savoir où est la place de la logique dans la méthodologie de la science du droit pénal et quel est son rôle dans la connaissance de l'objet de la science du droit pénal. Suivant l'opinion de la théorie bourgeoise de droit, la logique, la soi-disant logique juridique est en général le seul et exclusif moyen de la connaissance de la science de droit et spécialement de la dogmatique juridique. La conception marxiste ne saurait reconnaître ni l'indépendance de la logique juridique, ni la logique formelle comme les seuls moyens de la connaissance du droit. L'importance de la logique, de l'application pratique des formes logiques pour la science juridique est donnée par la connexion étroite existant entre la logique, la théorie de la connaissance et la dialectique. Bien que suivant la conception marxiste dans la science de la logique les éléments formels et dialectiques créés en conséquence de l'évolution historique, donc la logique dialectique et formelle soient opposés les unes aux autres, mais le rôle de la logique formelle n'est nullement nié par le marxisme dans la connaissance et sa place est désignée par lui à un échelon inférieur de la connaissance. Dans la conception marxiste le contenu de la dogmatique juridique s'élargit, il s'enrichit au-delà de l'examen de la forme juridique de l'exploration du contenu social-économique. Puisque la logique formelle n'est point un moyen suffisant de l'exploration des côtés formels et matériels de la règle de droit, c'est la logique dialectique qui reçoit application dans le domaine de la dogmatique du droit pénal aussi. L'auteur démontre cependant que lorsque la tâche concrète n'exige pas la mise à jour du côté matériel de la règle de droit, la logique formelle acquiert alors une portée indépendante dans la phase première, c'est-à-dire inférieure de l'interprétation, car dans ce cas la tâche se borne à l'examen de la norme juridique elle-même ou à l'examen du rapport existant entre cette dernière et d'autres diverses normes. Au cours de la solution des tâches de la dogmatique du droit pénal c'est donc la logique dialectique qui est au fond appliquée, tandis que les thèses de la logique formelle ne sauraient se faire valoir qu'à l'égard de la règle de droit prise individuellement, dans la mise au jour inférieure du côté formel.

A ténykutatók jelentősége a jogi jelenségek megismerésében

A jogtudomány talán sohasem volt ment a pozitívizmus vádjától, ha ez a pozitívizmus nem is mindig azonos a filozófiai értelemben vett pozitívizmussal. A kettőnek az azonos névben is kifejeződő hasonlósága abban áll, hogy mindkettő az adott tényekre kíván építeni. A filozófiai pozitívizmus mint módszer, vizsgálatait a ténylegesen adottra, a pozitíve meglévőre, a valóságosra és kétségtelenre korlátozza, a jogi pozitívizmus pedig a különböző formában tételezett jogszabályokra. Ezért lehet a jogi pozitívizmus alatt annyiféle és eltérő irányzatot összefoglalni. Kelsen például, amidőn a jogszabályokat, a metajurisztikus elemektől megtisztított jogi normákat vizsgálja, a legteljesebb értelemben pozitívista, holott ő a jogi normát éppen nem a tények, a valóság, a „Sein” világába tartozónak tekinti, hanem ellenkezőleg, a „kell”, a „Sollen” szférájába sorolja. Márpedig az aligha tagadható, hogy a jogszabály, a jogtétel a maga objektivitásában szintén tény. Ennyiben viszont minden jogi szemlélet pozitívista. Még azok az áramlatok is, amelyek a szűken vett jogászai pozitívizmustól eltérően, a formálisán nem tételezett jogszabályokra, akár a „természetjogi” elvekre, akár a legkülönbözőbb elnevezésű társadalmi és egyéb normákra vagy akár egyedi helyzetekből fakadó, egyedi érvényű szabályokra is támaszkodva jelentik ki az utóbbiakat is jognak, hiszen mindenképpen a társadalomban valamilyen formában megjelenő magatartásszabályokra próbálják építeni vizsgálataikat.¹ Így adódhatott azután az a furesza helyzet, hogy a filozófiai értelemben pozitivistának ismert szociológiai irányzat a burzsoá jogtudományban éppen a jogi pozitívizmussal szemben fellépve segítette az új jogi normák érvényesülését, sokszor a tételezett jogszabályok ellenében. A szociológiai irányzat pozitívizmusa ugyanis a társadalomban magatartásszabályként már megjelent új elvek érvényét hangoztatta, azok ténypozitívítására támaszkodott, szemben a meghaladott jogszabályok csupán forma szerinti pozitívizmusával, amely azonban mint formálisán érvényben levő és tételezett, még alapjául szolgálhatott a jogi pozitívizmusnak.

¹ Nem kívánjuk most mélyebben érinteni a természetjog és a pozitívizmus kérdéseit. Azon túlmenően azonban, amit a burzsoá jogelmélet jó néhány képviselője is megpendített már, azt ugyanis, hogy a természetjog és a pozitívizmus legalábbis történeti megjelenésében nem egymást kizáró ellentét-pár —, (Vö. pl. *Horváth Barna*: *Természetjog és pozitívizmus. Társadalomtudomány*, 1928. 3—5. sz. vagy *Lang-Hinrichsen, Dietrich*: *Zur ewigen Wiederkehr des Rechtspositivismus. Festschrift für Edmund Mezger*. München und Berlin, 1954.) — megállapíthatjuk, hogy a természetjogi elvek és normák — még abban a megjelenésükben is, amidőn történetileg nem jelentettek a „pozitív” jog mellett élő tényleges magatartási szabályt, vagy nem fejeződtek ki éppen a pozitív jogban — mindenképpen a társadalom reális életviszonyait fejezték ki, és már ez a társadalmi kötöttségük is lehetetlenné teszi, hogy valamilyen tiszta „Sollen”- vagy éppen „metafizikus” szférába helyezzük, amelynek semmiféle tényvonatkozása sincs.

Mindez azt is jelenti, hogy a címben megjelölt kérdés, amelyből itt lényegében csak az empirikus kutatások helyét és jelentőségét emeljük ki — amennyiben empirián a jogszabályokra támaszkodó tudományos tapasztalat igényét is értjük — a jogtudomány általános problémája. Módszertani problémát azonban eddig elsősorban a jogelmélet számára jelentett, hiszen a tételes joggal foglalkozó tudományok munkálkodása elképzelhetetlen a jogszabályi anyag konkrét vizsgálata nélkül, így ezek a jogi pozitivizmus értelmében empirikus módszerrel is dolgoztak. Az a tény azonban, hogy az empirizmus módszertani problémaként merült fel, semmiképpen sem zárta ki magát ezt a módszert a fenti értelemben a jogelméletből sem, hiszen az legabsztraktabb megjelenésében sem tudott teljesen elszakadni a jogszabályi anyag többé-kevésbé konkrét vizsgálatától. Az itt felvetendő kérdés azonban ezen túl mutat. Tanulmányunkban a jogszabályok tartalmát alkotó, a jogszabályok mögött álló és azokkal összefüggő társadalmi jelenségek empirikus vizsgálatának problémáját kíséreljük meg elemezni azokban a vonatkozásokban, amelyek nézetünk szerint a jogtudományi kutatásokban nélkülözhetetlenek.

I.

A marxista jogtudományban, melynek módszere azonos a dialektikus materializmus általános megismerési módszerével, a jogtudomány bizonyos eddig jellemzett empirikus kötöttségén túl, magából az általános ismeretelméleti módszerből következően is megvan a helye az empirikus vizsgálatoknak. Az a tétel, mely szerint a „módszer nem valóságos mozgás, hanem a gondolkodás meghatározott menete, mozgása, mely a valóság mozgását tükrözi vissza”,² nemcsak korlátot jelent, hanem lehetőséget és követelményt is. Ez a lehetőség és követelmény azonban annyiban eleve korlátozott, hogy a mozgás helyes elméleti tükrözésében jelölhető eredményhez önmagában mint módszer nem juthat el. A jogtudományok esetében is rendkívül nagy jelentősége van annak a további tételnek, hogy a módszer és az elmélet, ha nem is azonosságot, de egyiséget jelentenek. Fogarasi Béla, a módszer kérdéseit taglalva, hivatkozik Marxra, aki megállapította, hogy Hegel abszolutizálta a módszert, mert Hegelnél a módszer a fogalom mozgása. De miután Hegel a valóságot hibásan a fogalommal azonosítja, ennél fogva nála az abszolút módszer „nemcsak megmagyaráz minden dolgot, hanem magában foglalja a dolgok mozgását is”. Ezzel Hegel a dolgok mozgását a tiszta ész mozgásává változtatja.³ Hegel e tétele teljesen érthető és logikus következménye annak a felfogásnak, amely a társadalmi jelenségeket — egyebek között a jogot is — a szellem önfejlődéséből magyarázza. Ebben a magyarázatban így a fogalom tényleg a valóság helyét foglalja el, és annak mozgása, a módszer egy síkon jelentkezik az üres absztrakciót jelentő formával.

A marxizmus materializmusa, amely a formát a maga helyére állítja, ahogyan nem abszolutizálja a módszert, hanem a valóságos mozgásfolyamatokhoz köti, ugyanúgy igényli és lehetővé teszi a valóságos mozgásfolyamatok megismerését is. A valóságos mozgásfolyamatok adequat megismerése azonban a módszer helyességén túl a helyes ismeretelméleti kiindulást is megköve-

² Fogarasi Béla : Logika. 3. kiad. Bp. 1955. 349. p.

³ Uo.

folytán egyes magatartások a joggal szemben, vagy oly módon nyilvánulnak meg, hogy az arra hivatott szervek jogalkalmazását is kiváltják, tehát ha a jogot ennek folytán egyedi viszonyokra kell konkretizálni, az általános lényege az egyedi viszonyok tartalmát jelentő jogesetben is felismerhető.

Szabó Imre, midőn utal arra, hogy a „jogszabályértelmezés *jellegére nézve* . . . azonos a jog lényegének megismerésére irányuló művelettel; legfeljebb nem a levont általános tétellel fordul vissza a gyakorlathoz, hanem ezt az általános megállapítást az adott egyedi jogtételre vonatkoztatva vezeti vissza és alkalmazza a gyakorlatra . . .”¹⁰ — jellemzi a jog ilyesfajta megismerésére irányuló tevékenység követelményeit is, amelyek ténylegesen többet jelentenek az egyedi norma elszigetelt, betűszerinti megismerésénél. A jogalkalmazónak ugyan nincs módja arra, hogy a jog ilyen összefüggésekben való, az adott normán túlmutató megismerési folyamatában a jog tartalmi megismerését a társadalmi viszonyok konkretságáig mélyítse (és nincs is erre szüksége, ha ezt a jogtudomány elvégzi), de mert önmagáért való jogalkalmazói értelmezés nincs, hanem a jog megismerésének ilyen jellegű problémája általában egy-egy konkrét eset kapcsán vetődik fel, a jogalkalmazó mégis megismeri a jog társadalmi tartalmát az adott esetben az eset körülményeinek, viszonyainak felderítésével. A fentebb kifejtett tételből következik azután, hogy az eset viszonyainak, körülményeinek konkrét felderítése a társadalmi viszonyok általánosságáról is képet ad, olyan konkretsággal, amelyet a jogalkalmazás igényel.

A módszernek ilyen, a megismerés materialista szempontjától elszakíthatatlan felfogása következtében világossá válik, hogy a jogtudomány nem igényel sajátos módszert. A marxista dialektika alkalmazása a jogtudomány területén viszont együtt jár a jognak formaként való felfogásával, tehát a jogi kutatásoknak — akár az elméleti, akár a tételes jogi kutatásoknak — a jogszabályok betűjén való túlterjedésével.¹¹ Világos ugyanis, hogy ha a jog tartalmát a társadalmi viszonyok adják meg, akkor azok lehetőség szerinti konkrét ismerete nélkül a jogi megismerés is tartalmatlan, és még az egyes tételes jogi tárgyak esetében sem vezethet el akár a jogszabály megismeréséig sem.¹²

¹⁰ Szabó Imre : A jogszabályok értelmezése. Bp. 1960. 110. p.

¹¹ Szabó i. m. 112. p.

¹² A jogszabály ugyanis magatartásszabály, és ez azt jelenti, hogy tartalma az emberi magatartások bizonyos alakulásában figyelhető meg. Vö. Kulcsár i. m. 132., 135. p. — Éppen ezért meglehetősen zavaros formában jelentkező ellentmondásnak tűnik Moór Gyula megállapítása, amely szerint „a Kelsen-féle irányznak a dolog érdemében igaza van. A tételes jogtudományok feladata kizárólag az, hogy megismertessen a tételes jogszabályok tartalmával, kifejtse és rendszerbe foglalja azt. A társadalmi élet eleven szükségleteinek s a jog társadalmi szerepének az ismerete kétségtelenül szintén fontos, de ezt nem a juriszprudencia, hanem a szociológia van hivatva szolgáltatni. Különböző nézőpontoknak módszertelen összevegyítése csak zavart és értelmetlenséget okozhat a tudományban. A „normatív jogtudományi” iskolának tehát mint a *tételes jogtudomány módszertanának* elvitathatatlanul nagy érdemei vannak”. (Moór Gyula : A társadalomtudomány és a tételes jogtudomány határkérdéseiről. Társadalomtudomány. 1922. 3—4. sz. 250. p.) Ez a módszertani „tisztaság” azonban módszertani elégtelenséget jelent, amely képtelen a tételes jogszabályok valódi tartalmának feltárására is. Moór Gyula feltételezése ugyanis, amely szerint a jogot csak a társadalom igényeiben és a társadalomban betöltött szerepében lehet a társadalmi valósággal összefüggésbe hozni, mesterségesen absztrahálja a jognak mint magatartásszabállynak a szabályelemét, és ezzel az absztrakcióval üres formává is változtatja, amelynek ismerete tehát éppen a jog tartalmáról nem adhat képet. Az újkantianus jogfilozófiában — legtisztábban Kelsennél — jelentkező módszertani tévedés a jog „Sein” és „Sollen” elemének mesterséges elválasz-

Az ellentétes szemlélet, a sajátos jogi módszer igenlése természetesen szintén elméletileg kötött, együtt jár a jogi jelenség más társadalmi jelenségtől eltérő sajátos természetüként való felfogásával. Ez a szemlélet a burzsoá jogtudományban kifejezetten, a marxista jogtudományban való kísértésében pedig inkább hallgatólagosan a jog normatív jellegével függ össze. A normatív jelleg abszolutizálása és a valóságtól való elszakítása ugyanis megteremti azt a mester-séges világot, amelyet Jhering találóan nevezett jogászi fogalom-mennyországnak, és amely a maga korlátoltságán túl egyúttal védőburok is a valósággal, a valóság megismerésével szemben. A normatív szemlélet szükségszerű pozitívizmusa ezért a pozitívizmus filozófiai korlátain túl is korlátolt, tulajdonképpen nem más, mint a végletekig túlhajtottan „tisztá” pozitívizmus, amely éppen a túlhajtottság következtében csap át önmaga ellentétébe, hiszen a jogtételek és a valóság teljes elválasztása folytán nem juthat el még a jogtételekben kifejezésre jutó társadalmi viszonyok tényéhez sem. A joggyakorlatban ez a normatív szemlélet hasonló módon eredményezi a jog és a társadalmi valóság elszakítását. Ennek a szemléletnek a burzsoá jogi fejlődésben megvannak a maga társadalmi okai és osztályvonásai is, ahogyan az ellenkező, „antipozitivistá” szemléletnek is.¹³ Nem tagadható azonban, hogy a szocialista jogtudomány és főleg a jogi gyakorlat fejlődése sem ment a jogászi normatívizmus kísértésétől. (Ez a szemlélet nyilatkozik meg pl. abban a csaknem általános bírói magatartásban, amelynek következtében a bíró a jogszabályon túl a társadalmi valóság megismerésében legfeljebb a szűken vett, jogszabályban meghatározott keretek közti tényállással összefüggő elemek megismeréséig jut el.) A normatív szemlélet kísértetének legyőzése azonban a jog bizonyos értelemben vett folyamat jellegének felismerését igényli, és ebből következően annak tudomásulvételét, hogy a jogalkotó és a jogalkalmazó nem társadalmon kívüli lény, akinek tudata matematikai pontossággal és közönnyel működik, hanem tényező a jog megvalósulásának folyamatában is, amely semmiképpen sem zárul le a formális jogalkalmazás befejeztével.¹⁴

Bizonyos, hogy a normatív szemlélet és a sajátos jogi módszer igénye egy töről fakadnak, és a társadalmi tényezőkön túl ez a szemlélet is oka a burzsoá jogelméletben a filozófiai és a szociológiai nézőpont áthidalhatatlannak tartott (valójában azonban az azonos filozófiai megalapozottság folytán

tása, sőt két külön szféraként való felfogása mind ez ideig meg is bénította a burzsoá jogelméletet, amely vagy az egyik vagy a másik oldalra polarizálódott. Ahol a probléma bizonyos fokú helyes megközelítésének igényével találkozunk, mint pl. az olasz Zampetti egyik újabb tanulmányában, a kérdés módszertani okokból leszűkül: „Történelmi szempontból ugyanis sem a tény nem nyerhet prioritást a norma felett, sem a norma a tény felett, mert egyik sem létezhet a másik nélkül: mindkettő a forma és a tartalom viszonyában áll egymással.” (Zampetti, P. L.: Methodologische Betrachtungen zum Verhältniss von Norm und Tatsache. Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, 1958. Heft 1. 103. p. — Kiemelés tőlem K. K.) Zampetti szemelláthatóan alárendelt szerepet tulajdonít a történeti szempontnak, és nem veszi észre, hogy a tudományos általánosítás csak a történeti szempontból fakadhat és válhatik logikaivá. Így azután a „történeti szempontból” helyes felismerésnek éppen a módszertani következményeit nem vonja le.

¹³ Pl. a második világháború után a burzsoá jogszemléletben elterjedt antipozitivistá szemléletnek társadalmi okaira meggyőzően mutat rá Péteri Zoltán: Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, II. köt. 1959. 213. és köv. p.

¹⁴ A jogászi normatív szemlélettel szemben a szocialista országokban szinte társadalmi mozgalom van kibontakozóban. Különösen jellemzően mutatkozik ez meg a Német Demokratikus Köztársaságban. Ld. erre Kulcsár i. m. 315—318. p.

csak látszólag áthidalhatatlan) különbségének, amely végül is e jogelmélet alapvető megosztottságában is kifejezésre jutott. Ez lehet a tartalma Karl Mannheim élesszemű megjegyzésének, aki rámutatott arra, hogy egyes tudományok „noha ismeretanyaguk feltétlen birtokában vannak, problémafelvetésük módja révén bizonyos összefüggéseket egyenesen eltakarnak. A jogtudomány a maga normatív jellegénél fogva elfedi azokat a valóságfolyamatokat, amelyek a már kész törvény mögött állanak”.¹⁵ A normatív jelleg — mint hangsúlyoztuk — nem véletlen, és benne, valamint a burzsoá jogtudománynak (elsősorban a jogelméletnek) a valóság átfogására való képtelenségében társadalmi, elsősorban osztályokok jutnak kifejezésre, amelyek Mannheim előtt már rejtve maradtak. A jog filozófiai, a tételes jogi tárgyak esetében pedig inkább dogmatikai kutatásának elválása, sőt sokszor szembehelyezése a jog szociológiai kutatásával — ahogyan ez a mai polgári jogelméletben nemcsak tény, hanem probléma is¹⁶ — alapot ad a jogszociológia elszakadási igényének. A burzsoá jogszociológiát, amely meghatározott társadalmi-történeti körülmények, meghatározott ideológiai helyzet szülötte,¹⁷ mai, bizonyos fokig önállósult fejlődésében ez a módszertani igény élteti. Módszertani igény, amely azonban alig válik valósággá, hiszen ez a jogszociológia végső soron módszerében sem sokban különbözik a burzsoá jogelmélet más irányaitól. Legfeljebb a kérdésfeltevés és néhány „szakjogszociológia” (mint pl. a primitív népek „jogi” életének kutatása vagy a kriminálszociológia) esetében a konkrétság foka és a vizsgálati technika más.

A marxista jogtudomány ilyen jellegű szétválásáról, jogelméletre és jogszociológiára való tagozódásáról nem beszélhetünk. Az idézett marxi felismerésnek legalábbis általános érvényesülése a jogi kutatásban már eleve lehetetlenné tette ezt, hiszen világos, hogy *a dialektikus módszer és a materialista nézőpont egysége eleve „szociológiai szemléletet” vitt be a marxista jogtudományba*, sőt maga ez a jogtudomány, elsősorban természetesen a jogelmélet, létét köszönheti az ilyen elméleti és módszertani megalapozottnak.

Mit jelent ez a „szociológiai szemlélet”? Lényegében sem többet, sem kevesebbet, mint a történeti és a logikai nézőpont egységét. Ha tehát szociológiai szemléletről beszélünk, ez nem valami újdonság a marxista társadalomtudományokban, s nem az a jogtudományban sem. Mégis, ha ma különösen előtérbe került, annak oka alaposabb, következetesebb és konkrétabb alkalmazásának a társadalmi igénye. Ez az igény — és ezt a szocialista országokban való általános jelentkezése mutatja — nem véletlen, hanem a szocializmus, illetve a kommunizmus építésének társadalmi gyakorlatából fakadó követelmény megjelenése a társadalomtudományokban.

A történetiség a marxizmus egészére jellemző. Marx és Engels teljes érvényű módszertani alapelveket határoztak meg akkor, amidőn megállapították: „Csak egyetlen egy tudományt ismerünk, a történelem tudományát.”¹⁸ A történeti tárgyalásmód pedig a konkrétságot jelenti több oldalról is. Már Savigny is felismerte ezt, amikor rámutatott: „minden tudás egy objektíve

¹⁵ Mannheim, Karl : A jelenkori szociológia feladatai. Bp. 1945. 12. p.

¹⁶ Vö. pl. Droit, économie, sociologie. Travaux du VIe Colloque des Facultés des Droits et des Sciences économiques, Toulouse, 28—31 mai 1958. Annales de la Faculté de Droit et des Sciences économiques, Paris, 1959. Beszámoló róla Schur, Roman : Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, XLVI. évf. 4. sz. 604—605. p.

¹⁷ Kulcsár : A jogszociológia problémái. Bp. 1960. I. fejezet.

¹⁸ Marx—Engels : Összes művei. 3. köt. Bp. 1960. 20. p.

adotról, történeti tudás”.¹⁹ Ez a konkrétság történeti egyrészt azért, mert az adott tény, jelenség fejlődési folyamat eredménye, és lényegi tartalma továbbra is csak mozgásában ismerhető meg, másrészt történeti az egyedi, de a lényegi adottság értelmében. S itt találjuk meg a különbséget Marx és Engels, másrészt Savigny történeti szemlélete között. Savignynál a történetileg adott jelentette a konkrétságot, míg a marxizmus számára a történeti lényege. Ez utóbbi a mélyebb és valódibb konkrétság, hiszen nem áll meg a konkrét jelenségek felszínénél. A lényegi konkrétság értelmében vett történetiség jelenti a marxista társadalomtudomány egészének módszertani követelményét, s ez a történetiség tárthatja fel a jelen lényeges vonásait is. Ahogyan Németh László mondja: „Aki koráról elég széles képet fest s abban a valóban lényegest emeli ki, végeredményben ugyanazt a munkát végzi el a jelenen, amit a történelem a multon.” (Sajkódi esték.) A történeti és logikai nézőpont egysége tehát — amelyre már Engels rámutatott²⁰ — egyrészt lehetőséget ad a marxista társadalomtudományok számára a puszta, önmagában feltétlenül tévutakra vezető empiria meghaladására, másrészt viszont megköveteli a történeti konkrétságot, éspedig a fentebb jelzett mindkét értelmében.

Mit jelent tehát a történetiség vagy a konkrétság a jogtudományban? Említettük már, hogy a jogszabályoknak mint a jog tényeinek konkrét ismerete általában sohasem volt vitatott, és ha a jogtudományban konkrétságról beszélünk, akkor elsősorban éppen a jogszabályokra gondolhatunk. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű. Világos ugyanis, hogy a jogtudomány számára a tételezett jogszabály szövege mint kutatási anyag önmagában éppenúgy nem lehet elegendő, mint ahogyan nem az a jogalkalmazás számára sem. Nem kívánjuk itt felvetni a jog „azonosságának” problémáját,²¹ de annyi bizonyos, hogy a jogszabályok is ki vannak téve a jogalkalmazás során az alakításnak. A joggyakorlat ismerete tehát már bizonyos képet ad a jog életéről, ez a kép azonban, noha a jogeset sajátosságainál fogva tükrözi a társadalmi viszonyok arculatának egyes vonásait, még mindig formai jellegű. A további lépés csak a társadalmi gyakorlat megismerése lehet: „minden területen a jogi jelenségek megértéséhez, a jog alkalmazásához, a jog továbbfejlesztéséhez túl kell lépnünk a jogi tényeken, adatokon, a jogi gyakorlaton; a valóságos társadalmi viszonyokat kell feltárniuk, azok teljes bonyolultságában és sokoldalú összefüggésében. . . A marxista jogi gondolkodásnak az a sajátossága, hogy át kell fognia a társadalmi gyakorlatot, a konkrét gazdasági viszonyokat, az ipar és mezőgazdaság fejlődésének irányát és tényeit, a társadalom osztályszerkezetének átalakulását és fejlődését, a munkaviszonyokat, a társadalmi tudat egészét, általában az életviszonyok széles területeit, s mindezt egyben a jogi tevékenység szerves részévé kell tennie, ismét csak szembeállítja a jogi gondolkodást a burzsoá jogszemlélettel. A marxista elmélet . . . egyenesen az összefüggések teljes feltárását igényli, vagyis ebből a szemszögből nézve is a jogi, jogász látókör alapvető kiszélesítésére törekszik, s különösen megköveteli, hogy a jogot végső fokon meghatározó termelési viszonyok s az ezeknek megfelelő osztályviszonyok is részei legyenek a jogi gondolkodásnak. Ez folyik az alapról és felépítményről szóló marxista tanításból; ezt teljesen magunkévá tettük, úgy véljük azonban, hogy a gyakorlatban a termelési és az osztályviszonyok

¹⁹ Savigny, *Friedrich Karl* : Juristische Methodenlehre. Stuttgart, 1951. 14. p.

²⁰ Függelék *Marx* : A politikai gazdaságtan bírálata c. munkájához. 176. p.

²¹ Vö. *Kulcsár* i. m. V. fejezet.

olykor csak egy kellően fel nem oldott jelet jelentenek jogi gondolkodásunkban, amelyet elvont premisszaként fogadunk el, anélkül, hogy részleteiben ismernők és a joggal való összefüggését minden oldalról feltárnók. Jogi gondolkodásunk útja éppen ezeknek a jog szempontjából alapvető társadalmi jelenségeknek és összefüggéseknek megismerése és jogi gondolkodásunkba való szerves beépítése.”²²

A jogi jelenségeknek csak formája a jogszabály, tartalmát a társadalmi gyakorlatból ismerhetjük meg, s ha a termelési viszonyok és az osztályviszonyok jobbra csak „elvont premisszaként” szerepeltek a jogtudományi munkában, és bizonyos fokig még ma is így szerepelnek jogi gondolkodásunkban, amelyeket említünk, de teljes konkrétságukban nem tárunk fel (hasonlóan Lessing ismert mondásához, mely szerint Klopstock Messiását sokan dicsérik, de kevesen olvassák), akkor a joggal, a jogfejlődéssel kapcsolatos egyéb társadalmi jelenségek még az elvont premissza rangjáig, tehát „a dicséretig” sem mindig jutnak el. (Rendkívül örvendetes viszont, hogy egyes területeken a társadalmi tartalom ismeretének igénye — a jogelméleten túl is — egyre sürgetőbben jelentkezik.^{22a}) A jog társadalmi tartalmának problémája azonban felveti azt a kérdést is, hogy a jog mennyiben fogja át a szabályozott társadalmi jelenség vagy intézmény egészét, illetőleg a társadalmi jelenség vagy intézmény egésze mennyiben hat a jogilag szabályozott tényező vagy vonás alakulására, tehát: a jog társadalmi tartalmának ismerete mennyiben követeli meg az egész társadalmi jelenség (így a jogilag nem szabályozott rész) ismeretét is. A probléma a jogra mint egészre vonatkoztatva azonnal megoldható, mert kézenfekvő, hogy a jognak mint társadalmi jelenségnek társadalmi tartalma az egész társadalom lényegétől és alapvető tényezőitől semmiképpen sem szakítható el. Az ilyen elszakadás megöli a jog társadalmi tartalmának ismeretére irányuló törekvéseket és menthetetlenül a jog tiszta normatív szemléletére vezet. Hogyan állunk azonban az egyes részjelenségek, jogintézmények jogilag nem szabályozott tényezőivel és vonásaival? Itt a probléma már bonyolultabbnak tűnik. Lássunk egy példát. A házasság intézményének jogi szabályozása kétségtelenül nem fogja át a házasság valamennyi tényezőjét. Bár a jogi szabályozás, amely kezdetben inkább a vallási elemekhez tapadt, és csak fokozatosan szabadult meg a vallási jellegtől (de sohasem a közvetlen erkölcsi vonatkozásoktól), a jelenkori tőkés társadalomban is egyre több oldalról fogja át a házasság intézményét, a szocialista társadalomban meg éppen a házasság tartalmi vonásait is mélyebben (noha elég általánosan) érinti, mégsem állíthatjuk, hogy a formai és a vagyoni jogi vonatkozásokon túl ez a jogi szabályozás minden vonatkozásban tükrözi a házasság intézményének társadalmi tartalmát, vagy akárcsak a házasságban összefoglalt társadalmi magatartások összességét. Világos azonban, hogy ezek a jog által közvetlenül nem tükrözött vonások és tényezők a jogi szabályozás gyakorlati életére, tehát azoknak a tényezőknél és vonásoknak az alakulására is kihatnak, amelyek közvetlenül relevánsak a jog számára. A házasság intézménye persze elég kézenfekvő, éppen ezért elég egyszerű példa. A probléma azonban a jog minden területén felmerül, még a kifejezetten jogi intézmények működése kapcsán is. Pl. egy-

²² Szabó : Jogi gondolkodásunk szocialista átalakulása. Állam- és Igazgatás, X. évf. 1960. 6. sz. 411—412. p.

^{22a} Vö. pl. Horváth Tibor : Az elmélet és a gyakorlat viszonyának egyes időszerei kérdései az Állam- és Jogtudományi Intézet munkájában. AJI Értesítője, 1961. 3. sz.

egy államhatalmi vagy államigazgatási szerv működése — noha egészében jogilag szabályozott — mégsem folyik minden részletében jogszabályok szerint, illetőleg részben elkerülhetetlen diszkrecionális jelleggel rendelkezik, másrészt az eljárás sincs minden momentumában jogszabályilag megkötve. Mármost nem lehet kétséges, hogy egy-egy ilyen szerv működése csak a szervezet teljes, tehát a jogilag nem szabályozott folyamatok ismeretével együtt érthető meg a valóságnak megfelelően.

A jogszabály társadalmi tartalmának megismerésére irányuló törekvés persze kikerülhetetlenül elvezet a jelenségek teljes és konkrét vizsgálatáig, még akkor is, ha a jelenségek sajátosan jogi oldalának vizsgálatát állítjuk középpontba, tehát nem oldjuk fel a jogtudományt valamiféle általános társadalomtudományban.

A jogilag szabályozott jelenségeken, illetőleg a jelenségek jogilag szabályozott vonásain azonban még akkor is túl kell lépünk, ha tudjuk, hogy általánosságban a jogi szabályozás a jelenségek legfontosabb, leglényegesebb, osztályszempontból elsősorban releváns vonásait emeli ki. Nem kétséges ugyanis, hogy a társadalmi jelenségek összefüggenek, és ez az összefüggés kihat a jogi jelenségek alakulására is. Az előbbi példánál maradva pl. világos, hogy a társadalom gazdasági helyzetének alakulása, az iparosodás foka, a munkaalkalmak sűrűsége és ezzel is összefüggésben a nők részvétele a termelőmunkában, alapvetően közrehat a házasságnak mint jogintézménynek a tartalmi alakulásában. A jogi jelenségek tartalmi kondicionáltsága a társadalmi gyakorlat által szükségképpen a társadalmi gyakorlat konkrét ismeretére kell hogy irányítsa a jogász figyelmét is.

Ezen a ponton kell újólá hangsúlyoznunk a marxizmus szociológiai szemléletét, amely a klasszikusoknál is túlmutatott az elvont premisszán, és a konkrét társadalomvizsgálatok valóságában jutott kifejezésre. A történeti konkrétság biztosításának igénye adja meg a lehetőséget a jogtudomány területén végzett, a jogi jelenségek társadalmi tartalmába is mélyen behatoló empirikus vizsgálatoknak is. A marxista módszer alapvető sajátossága, a történeti és logikai szempont egysége irányítja a figyelmet azonban az empirikus kutatások korlátozottságára is amelyet úgy jellemezhetnénk, hogy az empirikus vizsgálat a megismerés alacsonyabb, bár sokszor nélkülözhetetlen fokát jelenti. Ide kívánczik az a megjegyzés is, hogy az az igény, amely a jogi jelenségek tartalmában való megismerésében, tehát a jogi forma mögé való hatolásban jelentkezik, nemcsak a mennyiségi megalapozású empirikus vizsgálatokban váltható valóra, illetőleg ilyen vizsgálati módszerekkel csak az említett korlátok között közelíthető meg a jogi jelenségek tartalma. Meg kell tehát haladni magát az empirikus kutatási módszert is. Az empirikus társadalomkutatás, amelyről a mai polgári szociológiában sokszor és szívesen beszélnek,²³ magát a szociológiát helyettesítve is, természetesen nem meríti ki a konkrét társadalomvizsgálatok fogalmát sem. Egy polgári szociológus szerint a nyugaton elterjedt empirikus társadalomvizsgálat még csak nem is eléggé empirikus, mert csak azt tekinti empirikusnak, ami technikájával megragadható; másrészt: „elhanyagolja a

²³ *Cuvillier, A. : Kurzer Abriss der soziologischen Denkweise. Probleme und Methoden. Stuttgart, 1960. 166. p.*

történelmet és a társadalmat magát”.²⁴ *A konkrét kutatás igénye a marxista jogtudományban tehát semmiképpen sem azonos a pusztán empirikus vizsgálatok igényével.* A konkrétság röviden már vázolt felfogásából következik ugyanis, hogy az — egyrészt a materialista nézőpontból, másrészt a dialektikus módszerből kifolyóan, mint a történeti és logikai módszer egységének eredménye — mindig az általános konkrétsága. Ez az, ami a marxista módszer segítségével végzett konkrét társadalomkutatásnak a jog területén is olyan vonást ad, amely lehetővé teszi az egyedi jelenségek konkrét vizsgálatát során az általános törvényszerűségek, tendenciák, jelenségek megismerését is. A marxizmus mint társadalomtudomány tehát magában hordja a mikro- és a makroszociológia egységét, amelyet a polgári szociológia nem tudott elérni, és így empirikus, „gyakorlati” társadalomkutatássá vagy spekulatív szociológiává polarizálódott még akkor is, ha a kettő egymásra vonatkoztatásának igénye esetleg fel is merült.²⁵

Világos tehát, hogy a konkrét társadalomvizsgálatok — akár az empirikus kutatási technika igénybevételével is — nem eredményezhetik a marxista jogtudományban a módszer empirizálódását. Ezen a ponton azonban ellenpéldával alig szolgálhatunk, mert az empirikus kutatás, amennyire elterjedt a polgári szociológiában, annyira hiányzik a polgári jogszociológiából. A polgári jogszociológia a szociológia spekulatív értelmével kapcsolta össze jogi kutatásait. Amennyire konkrét, az maximálisan a joggyakorlat konkrétsága, és pedig az angolszász jogfejlődés sajátosságai folytán bizonyos jogeset-analízishez kapcsolódva. A társadalmi gyakorlat vizsgálata csak igény, de — néhány sajátos kivételtől eltekintve — semmi esetre sem kutatási valóság a polgári jogszociológiában. (Kivétel pl. — a II. pontban elemzett vizsgálatokon túl — a kriminál-szociológia, tehát nem jogelméleti szintű jogszociológia, amely már hosszabb ideje végzett és végez empirikus vizsgálatokat. E vizsgálatoknak a kriminál-szociológia szakszemponjtján túlmutató, általánosított eredményei viszont olyan jelenségeket tártak fel,²⁶ amelyek némileg érthetővé teszik az elméleti igényvel fellépő konkrét, akár empirikus jellegű jogszociológiai vizsgálatok elmaradását.)

II.

Ha elvétve bár, de mégis találkozunk néhány a jogi jelenségeket bizonyos fokig társadalmi összefüggésükben szemlélő, konkrét, empirikus módszereket használó vizsgálatokkal a burzsoázia jogtudományban, sajátos jellegük első pillan-

²⁴ *Maus, H.* : Geschichte der Soziologie, im: Handbuch der Soziologie. Stuttgart, Herausg. W. Ziegenfuss, 1956. 86. p.

²⁵ Ld. erre *Kulesár* : A marxista szociológia és az empirikus társadalomkutatás. 343 és köv. p.

²⁶ A kriminál-szociológiai vizsgálatok a tőkés országokban feltárták pl., hogy a bűnözés gyakran a társadalomban elfogadott értékek és magatartás eredménye, összefüggésben van azzal, hogy a társadalomban uralkodó normák egymásnak ellentmondanak, hogy nagyfokú társadalmi dezorganizáció észlelhető, amely semmiféle hatékony ellenőrzési rendszert sem képes már elviselni. Ld. ezekre *Sellin, Thorsten* : Culture Conflict and Crime. 1938. 30. p.; *Tappan, P. W.* : Juvenile Delinquency. New York, 1949. 158—159., 163. p.; *Clinard, M. B.* : The Black Market — A Study of White Collar Crime. New York, 1952. 330—331., 334. p.; *Clinard* : Sociology of Deviant Behavior. New York, 1957. 502. p.; *Kobrin, S.* : The Conflict of Values in Delinquency Areas. American Sociological Review, 1951. 657. p.; *Nettler, G.* : Antisocial Sentiment and Criminology. American Sociological Review, 1959. 203—204. p.

tásra szembeötlik. Ez a sajátos jelleg abban mutatkozik meg, hogy az ilyen kutatások — a polgári szociológia és jogszociológia elméleti és módszertani hiányosságainak megfelelően — *kimerülnek az egyedi jelenségek véletlenszerű feltárásában*, s nem is törekednek tudományos absztrakcióra. Az esetleges általánosítások nem a lényegi értelemben vett általános konkrétságából fakadó absztrakciót jelentik (amit csak a történeti és logikai nézőpont egysége biztosíthat), hanem az individuális vonások megjelenésének kvantitatív szintű általánososságát. Mindebből következik, de egyúttal megmagyarázza a véletlenszerűséget és az általános kvantitatív jellegét is, hogy ezek a vizsgálatok *gyakorlati* jellegűek, amelyek azonban a gyakorlati jelleget nem ismeretelméleti szinten juttatják kifejezésre, hanem pragmatikus értelemben. Is ilyen konkrét vizsgálatok két csoportját különböztethetnénk meg, de mindkettő hangsúlyozott gyakorlati vonással rendelkezik. Az első a — bár jogi jelenségekkel összefüggően végzett, mégis — politikai kutatások csoportja, amely különösen a tőkés társadalmakban szokásos közvéleménykutatásokhoz kapcsolódik;²⁷ míg a másodikat a konkrét jogalkotási, ritkábban jogalkalmazási célokkal összefüggő kutatások alkotják, amely — mint általában a praktikus társadalomkutatás a polgári szociológiában — gyakorlati jellegű, és nem törekszik a tudományos szintű általánosításra még a polgári szociológiában ismert korlátozott értelemben sem. (Ez egyébként az első csoportba tartozó kutatásokról is elmondható.)

Az első csoporthoz tartozó vizsgálatok során a jogi jelenség önmagában háttérbe szorulnak tűnik, a figyelem elsősorban a vele kapcsolatos közvélemény felé fordul. A rendelkezésre álló néhány publikált anyagból kiválasztott példáink ebből a szempontból jellegzetesek. Az egyik ilyen vizsgálat a közvélemény és a jogalkotási folyamat közti kapcsolat felderítését célozta,²⁸ éspedig Rooseveltnél 1937. február 5-i törvényjavaslata kapcsán. (Roosevelt ezzel a javaslattal a Legfelsőbb Bíróság tagjainak számát 9-ről 15 főre kívánta emelni, s köztudott volt, hogy erre azért került volna sor, mert a Legfelsőbb Bíróság konzervatív szemléletű többsége sorozatosan a New Deal

²⁷ Nincs szándékunkban, de az adott keretek nem is teszik lehetővé, hogy a polgári politika tudományának módszertani jellegzetességeivel foglalkozzunk még a vizsgált téma vonatkozásában sem. Egyre világosabb ugyanis, hogy a politika mint tudomány a tőkés országokban függetlenül a jogtudománytól, megfelelően annak a burzsoá gyakorlatnak, amely a jogi formában történő államvezetés helyébe egyre inkább a közvetlen politikai cselekvést állítja. A politika tudománya természetesen az empirikus vizsgálatok tekintetében sem szorítkozik — az egyébként igen elterjedt — közvéleménykutatásokra, hanem a politikai vonatkozású jelenségek egyre szélesebb körét igyekszik empirikus úton megközelíteni. Legújabbban az érték problémájának empirikus kutatása is megjelent. A közvéleményvizsgálatokból vett példákat egyes jogi jelenségekkel való összefüggéseik miatt választottuk ki. Még csak annyit jegyeznénk meg, hogy az empirikus vizsgálatok szerepéről és értékéről a burzsoá politikai tudományban is eltérő vélemények látnak napvilágot. Teljes tagadással alig találkozunk, de annál inkább a részben kifejezett, részben pedig kutatási valóságként jelentkező túlbecsüléssel és a kvantitatív módszerek mindent pótló és mindent átfogó értékelésével. (Jellemző az utóbbira — a politika tudományán is túlterjedő általánossággal — *Hart, H.* cikke: *Comparative Standards of Social-Science Periodicals. American Sociological Review, 1947. 444. és köv. p.*) Ezzel szemben — a kvantitatív módszerek elismerése mellett — a kvalitatív módszerek túlsúlyáról beszél a politika tudományában *Van Dyke, V.*: *Political Science: A Philosophical Analysis. London, 1960. 181. p.*

²⁸ *Cantwell, F. V.*: *Public Opinion and the Legislative Process. The American Political Science Review, Vol. 1946. Rep. in The Language of Social Research. Ed. by Lazarsfeld, F. F. — Rosenberg, M., Glencoe Ill. 1957.*

megvalósítására irányuló jogszabályok alkotmányossága ellen döntött. Új bírák kinevezésével viszont az elnök számára megfelelő többséget lehetett volna elérni. A Legfelsőbb Bíróság többségi magatartásának kedvező változása folytán azonban a taglétszám módosítására nem került sor.) A vizsgálat azt mutatta ki, hogy a különböző törvényhozói, elsősorban szenátori megnyilvánulások a közvélemény alakulásától függttek, illetőleg a törvényhozók magatartásában határozott hajlam mutatkozott az állásfoglalástól való tartózkodásra mindaddig, amíg a közvélemény iránya nem volt biztos. A közvéleményt pedig nem az elnöki vagy törvényhozói beszédek befolyásolták elsősorban, hanem az események. (Pl. az Adkins-ügy, amellyel a Legfelsőbb Bíróság megtörte a New Deal-ellenes határozatok sorát, és elismerte a minimális munkabér alkotmányosságát.)

Egy másik hasonló vizsgálat konkrét jogszabályról alkotott véleményeket igyekezett felmérni.²⁹ Ismeretes, hogy Truman elnökségének ideje alatt az Egyesült Államokban bizonyos korlátozó rendelkezéseket vezettek be a kommunista állami alkalmazását illetően, és ennek során rendszeresítették az ún. loyaltási esküt is. A vizsgálat e rendelkezésekkel kapcsolatban mérte fel a hallgatók véleményét a kaliforniai Berkeley egyetemen. A kapott válaszokat néhány ismérv szerint (pl. politikai állásfoglalás — konzervatív, liberális stb., — a szokásosan olvasott újságok álláspontja, bentlakás stb.) csoportosították, s így próbáltak bizonyos következtetéseket levonni. Ezek a következtetések azonban inkább a véleményt befolyásoló egyes tényezők — sajtó, környezet stb. — hatásosságáról szolgáltatottak adatokat, és kevés összefüggést tártak fel magával a jogi jelenséggel.

Egyes jogi jelenségek, főleg a jogalkalmazási folyamat egyes momentumai vonatkozásában kísérletek történtek az empirikus vizsgálati módszerek alkalmazására. Elsősorban a bírói ítélezéssel kapcsolatban felmerült néhány probléma esetében találkozunk ilyen próbálkozásokkal.³⁰ Ezek a kísérletek azonban meglehetősen szkepticizmust váltottak ki a nyugati jogtudományon belül is. Sokan és joggal kételkednek abban, hogy minden jogi jelenséget le lehetne fordítani a matematika nyelvére, hogy ezeket a jelenségeket és mozgásukat minden esetben ki lehetne fejezni matematikai képletekben és függvényekben. Véleményünk szerint azonban ezeknek a vizsgálatoknak a kudarca elsősorban nem — az egyébként valóban korlátozott — kvantitatív vizsgálati módszerek alkalmazásában keresendő. Az igen sok esetben kétségeket ébresztő vizsgálati eredmények mindenképp a szélesebb értelemben vett módszertani korlátoltságból fakadnak, amely a valóságot nem adekvát módon kifejező elméleti megfontolásokból következik, és amely már a vizsgálandó jelenségek kiválasztásában és megközelítésük módjában is kifejezésre jut.

Csak egyetlen példát idézünk. A bírói ítélezés folyamata az angolszász jogrendszer sajátosságai folytán mindig központi problémát jelentett az angol és amerikai jogtudományban. Ha lehetséges, akkor még inkább súlyt adtak

²⁹ *Lipset, S. M.*: Opinion Formation in a Crisis-Situation. *Public Opinion Quarterly*, Vol. 17. 1953. Rep. in *The Language of Social Research*.

³⁰ *Vö. Kori, Fred*: Predicting Supreme Court Decisions Mathematically: A Quantitative Analysis of the „Right to Counsel” Cases. *The American Political Science Review*, Vol. 1957. No. 1.; *Fisher, Franklin M.*: The Mathematical Analysis of Supreme Court Decisions: The Use and Abuse of Quantitative Methods. *The American Political Science Review*, Vol. 1958. No. 2. és uo. *Kort* válaszciók: Reply to Fisher's Mathematical Analysis of Supreme Court Decisions.

ennek a problémának századunk tőkés társadalmában bekövetkezett változások, amelyek elsősorban a jogszociológia elméletében tükröződtek az ítélkezési folyamat jelentőségét hangsúlyozó módon.³¹ Ebből az érdeklődésből született is néhány említésre érdemes munka — itt csak Benjamin Cardozo kétségtelenül jelentős és érdekes művére utalunk³² —, az utóbbi évtizedekben azonban a társadalmi fejlődés által megkövetelt közvetett apologetika terhével az e tárgyban megjelent elméleti munkák sajátos módon ellaposodtak, nem az alapvető problémákra irányulnak és határozott irracionális tendenciát juttatnak kifejezésre, elsősorban a túlzott és meglepően kritikátlan pszichologizáláson keresztül. (Itt ismét csak egy szerzőt, Jerome Frankot és nagy port felvert könyveit említjük.³³) Legújabbban a behaviorizmus általános térhódításával a társadalomtudományokban ez a tendencia az egyedi bírói viselkedésnek (vagy a bíróságot alkotó bírák viselkedésének) bizonyos kvantitatív vizsgálatában tükröződik. A jelzett egyetlen példa: Schubert, amerikai jogásznak, a bírói viselkedés kvantitatív analizisével foglalkozó könyve.³⁴ A munka a „bírói viselkedés”-nek a lényeg szempontjából kevésbé jelentős vonásaival foglalkozik, és tartalma arra mutat, hogy a szerző ez ítélkezés során kifeje-

³¹ Ld. *Kulcsár* : A jogszociológia problémái. I. és VI. fejezet.

³² *Cardozo, Benjamin* : The Nature of Judicial Process. New Haven, 1921.

³³ Ld. *Frank, Jerome* : The Law and the Modern Mind. 1930.; Courts on Trial. Princeton, 1949.

³⁴ *Schubert, G. A.* : Quantitative Analysis of Judicial Behavior. Glencoe Ill. 1960. — Egyes méltatói szerint Schubert könyvének legnagyobb érdeme, hogy a bíróságot magát mint a társadalmi interakciók kis rendszerét, mint sajátos társadalmi csoportot fogja fel. Ez ad a könyvnek egységet, ez kapcsolja össze a meglehetősen szerteágazó vizsgálatokat. (Vö. Frank A. Pinner előszavát Schubert idézett munkájához. XI. p.) Véleményünk szerint azonban éppen itt keresendő a munka gyengéje, sőt alapvetően elhibázott volna. Schubert ugyanis, midőn a bíróság tevékenységét — a közreható politikai impulzusokat elsősorban — a bíróságnak — egyébként kétségtelenül meglevő, sőt sok tekintetben közre is ható — csoportjellegéből és csoportvonásaiból igyekszik megmagyarázni, olyan jelenséget szűkít le — a bíróság jogalkalmazását, gyakorlatilag tehát a jog életének egyik fontos momentumát —, amelynek alakulásában az egész társadalom viszonyai tükröződnek, és amelyben a bíróság csoporttényezőitől nagyon eltérő tényezők hatnak közre. Nem vitás, hogy a bíróság maga is felfogható önálló csoportként, amelynek megvannak a maga társadalmi — szűkebb és tágabb értelemben vett — jellegzetességei, de ezekben keresni, sőt elsősorban vagy szinte kizárólag ezekben keresni a jogalkalmazói tevékenységet alakító tényezőket, legalábbis szűk szemléletre vall még akkor is, ha ezekben a tényezőkben a politikai nézetek bírói döntésben való érvényesülésének csatornáit is látja. Nincs itt helyünk Schubert könyvének bővebb méltatására, csak azt szeretnénk megjegyezni, hogy az általa — s részben a hivatkozott Kort által is — kidolgozott kvantitatív vizsgálati módszerek semmiképpen sem jártak azzal az eredménnyel, amelyre a szerző hivatkozik, hogy ugyanis — egyebek közt — hozzásegítene az ítélkezésben közreható racionális és irracionális tényezők jobb megértéséhez (i. m. 381. p.), vagy éppen a bevezetőben leszögezett ama kutatási igény valóra váltásához, hogy miért határoz a Legfelsőbb Bíróság úgy, ahogyan határoz. Schubert ugyanis maga is elismeri, hogy a használt módszerek nem fejezik ki a bíróság munkájában közreható szociológiai — és így politikai — tényezőket. Az olyan jellegű megállapításoknak tehát, mint pl. a Legfelsőbb Bíróságon a legkisebb csoport nem a leggyengébb csoport stb., nem sok jelentőségük van. Az alkalmazott módszereken túl a munka érdekessége abban rejlik, hogy a bíróság határozatainak politikai meghatározóit keresi — tehát a burzsoá jogtudomány átlagától elütő módon a bíróság politikai jellegét is elismeri, sőt egyenesen arra utal, hogy a bírói döntések a bírák — nemcsak jogi, de politikai tényezőktől is befolyásolt — politikai viselkedésének formái (i. m. 10—12. p.). Ebből a szempontból a munka nem érdektelen, mert legalábbis megpróbál feleletet keresni arra, hogyan érvényesülnek a legkülönbözőbb politikai tendenciák az elsődlegesen politikai intézménynek felfogott Legfelsőbb Bíróság munkájában, az egyes bírák bírói magatartásában.

zésre jutó tényezőket meglehetősen szűk területeken keresi. A politikai befolyásoltság érvényesülését a fiatal bírák viselkedésének az idősebbekkel való összehasonlításában, az egyes bírák hatalmi törekvéseinek jellemzésében, vagy az ún. „dissenting bloc”, tehát a szokásosan különvéleményt bejelentő bírák ún. blokkjának elemzésében stb. kutatja, és így joggal ébreszt bizonyos kétségeket a használt módszerek megalapozottságát illetően is. Zárójelben jegyezzük meg, hogy ezt a kétséget meglehetősen gúnyos hangvételben a munka egyik amerikai bírálója is kifejezte.³⁵

Említettük már, hogy a nyugati empirikus jellegű jogi kutatások második csoportja — és tegyük hozzá, hogy ez a nagyobb, sokrétűbb és jelentősebb csoport — nem törekszik tudományos ismeretszerzésre, hanem kimerül a jogi gyakorlattal közvetlen összefüggésben levő vizsgálatokban. A „közvetlen kapcsolat” kifejezés itt azt jelenti, hogy ezek a legkülönbözőbb jelenségeket a legkülönbözőbb módszerekkel átfogni kívánó felmérések részei a jogalkotás vagy a jogalkalmazás folyamatának. Látni fogjuk, hogy ez a tény nem jelent általános elismertséget s még kevésbé találkozik általános helyesléssel. A bírálatok azonban csak részben érintik e tényt mint követelményt, és sokkal inkább az alkalmazott módszerekkel, a vizsgálatok kiterjedési körével vagy az eddigi eredményekkel kapcsolatosak, s általában azon a síkon jelentkeznek, mint az első csoportba tartozó vizsgálatoknál.

Bevezetőben azt mondtuk, hogy nincs lényeges különbség a módszert illetően a jog tudományos és a jog jogalkalmazási célok által meghatározott, tehát „gyakorlati” megismerése között. Ez a tétel a burzsoá jogtudomány és jogalkalmazás módszertani azonosságát is jelenti, ezért ha az általunk második csoportba sorolt vizsgálatokkal foglalkozunk, az így szerzett ismereteink sok tekintetben a módszer egészére jellemző következtetéseket is eredményezhetnek.

Az összefüggés azonban fordított irányban is bemutatható. Ahogyan pl. a tudományos igényű konkrét vizsgálatok eseti jellegűek — s ez az esetiség az elhatároltság és a vizsgálatok ad hoc jellegében egyaránt kifejezésre jut —, ugyanúgy, sőt talán még fokozottabban áll ez a jellemzés a joggyakorlattal szorosan összefüggő felmérésekre. A tőkés állam jogalkotásának jellegéből következik, hogy nem tervszerű és elmarad a társadalmi viszonyok fejlődésétől, tehát csak utólag, sokszor a jogalkalmazási gyakorlat alakulását nyomon követve ad jogszabályi formát a társadalmi viszonyokban már bekövetkezett változásoknak.³⁶ A jogalkotás ilyen ad hoc jellege az egyes államokban a legkülönbözőbb sajátosságokkal párosul, és ahol a jogalkotást megelőző tudományos, konkrét vizsgálatok igényével találkozunk — mint pl. az Amerikai Egyesült Államokban —, ez igény valósággá váltásában is kifejeződnek a részben a jogalkotást jellemző, részben pedig az empirikus konkrét vizsgálati módszerekből következő, sokszor negatív sajátosságok. Egy amerikai szociológus, Arnold M. Rose a jogalkotást megelőző konkrét vizsgálatok amerikai rendszerével, a törvényhozási bizottságok meghallgatási módszerével foglalkozva két olyan körülményre mutat rá, amelyek korlátot szabnak az ilyen vizsgálatok, mint a törvényhozásnál tekintetbe jövő társadalmi viszonyokról szerzett

³⁵ Vö. *Lindsay, Rogers* recenzióját a *Columbia Law Review* 1961. 2. számában, 308—311. p.

³⁶ *Kulcsár* i. m. I. fejezet és *Kulcsár* : A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. 25—28. p.

ismeretek forrásai hatásosságának. Az első azoknak az ügyeknek a nagy száma, amelyekkel a bizottságoknak foglalkozniok kellene, a másodikat viszont a módszerben rejlő korlátok foglalják egybe.³⁷ A meghallgatás ugyanis, még ha a polgári empirikus vizsgálatokban elterjedt interju-módszerhez hasonlítjuk is — különösen ha nem párosul megfelelően megalapozott mintavétellel és az adatok tudományos értékelésével —, önmagában még a polgári társadalomtudomány empirikus vizsgálatainak objektivitását sem éri el. Rose — néhány esetet idézve, és utalva az angol vagy svéd gyakorlatra is — hangsúlyozza, hogy az empirikus társadalomkutatás technikájával dolgozó szakemberekből álló bizottságok jóval hasznosabban munkálkodhatnak a jogalkotással érintett társadalmi viszonyok megismerésén, mint a hagyományos kongresszusi bizottságok a maguk meghallgatási módszerével.³⁸

Jórészt a közvéleménykutatásra leszűkülve jelentkezik az empirikus vizsgálatok jelentőségének és lehetőségének a problémája a jogalkalmazásban, elsősorban a bírói eljárásban. Az ebben a kérdésben megjelent számos cikk és tanulmány³⁹ általában azonos problémákkal foglalkozik. Ezek közül is leghangsúlyozottabbak a kutatási eredménye perrend szerinti bizonyíték erejének kérdései, valamint az ilyen vizsgálatokat elsősorban kiváltó perek természetéből következően a fogyasztói vélemények felvételével kapcsolatos prob-

³⁷ Rose, Arnold M.: *Theory and Method in the Social Sciences*. Minneapolis, 1954. 229—230. p. — Jellemző, hogy Rose a korlátokról írva megállapítja, hogy csak olyan törvényhozási meghallgatásról ír, amely érdektelenül, valóban a jogalkotásnál tekintetbe vehető tényeket keresi. Elismert — teszi hozzá —, hogy vannak olyanok is, amelyek csak bizonyos szempontokat szolgálnak és hangsúlyoznak, legtöbbször egy már megszövegezett törvényjavaslat igazolására. Uo. 229. p. — Ld. még Cohen, Julius: *Hearing on a Bill: Legislative Folklore*. *Minnesota Law Review*, Vol. 1952. 34—35. p.

³⁸ Az amerikai Legfelsőbb Bíróság sajátos szerepéből következően a Bíróságnak az alkotmányossággal kapcsolatos döntései lényegében jogalkotási jellegűek. Nem érdektelen tehát rámutatni arra, hogy a Legfelsőbb Bíróság legutóbbi, a néger és fehér gyermekek elkülönítését alkotmányellenesnek bélyegző, ún. szegregációs döntéseit is megelőzte egy társadalmi szervezet által kezdeményezett szociológiai, illetve szociál-pszichológiai vizsgálat, és a vizsgálat eredményeit összefoglalva tarták a Bíróság elé. (*The Effects of Segregation and the Consequences of Desegregation: A Social Science Statement.* Appendix to Appellants' Briefs, *School Segregation Cases Nos. 8, 101, and 191 in the Supreme Court of the United States*, October term, 1952, by 32 social scientist.) Nehéz volna megállapítani, hogy az említett döntések mennyiben köszönhetők a társadalmi vizsgálatok eredményeinek és mennyiben fűgnek össze az általános politikai helyzettel. Mindenesetre más társadalomtudományi vizsgálatok is jellemző módon tükrözik nemcsak a tényeket, hanem az amerikai közvélemény jelentős részének pozitív irányú változását is. A vizsgálatok eredményei: 1. Az elkülönítés a személyi felsőbbrendűség érzését fejleszti ki a fehér gyermekekben, amely később is megakadályozza őket a színes lakossággal az egyenlőségen alapuló kapcsolatok kiépítésében. 2. A Bíróságnak az 1896-os (a szegregációt fenntartó) ítélete, amely nem tudott elszakadni az akkori megállapodott szokástól, és az azt támogató fizikai erők ma már nem tartható fenn a megváltozott szokásra és az ezzel kapcsolatosan jelentősen meggyöngyült fizikai erőkra való tekintettel. 3. A Kongresszus szándéka a 14. alkotmánykiegészítés törvénybe iktatásával éppen a megkülönböztető törvényhozás ellen irányult. — Rose szerint az így összefoglalt információknak nagy jelentőségük volt a Legfelsőbb Bíróság új álláspontjának kialakításában. (Vö. Rose i. m. 232—234. p.)

³⁹ Vö. pl. Waterbury, Lester: *Opinion Surveys in Civil Litigation*. *Public Opinion Quarterly*, Vol. 1953. 71—90. p.; Clark, Kenneth B.: *The Social Scientist as an Expert Witness in Civil Rights Litigation*. *Social Problems*, 1953. No. 1.; Deming: *On the Presentation of the Results of Sample Survey as Legal Evidence*. *Journal of American Statistical Association*, 1954.; *Public Opinion Surveys as Evidence*. (Note) *Harvard Law Review*, Vol. 1953. No. 3..

lémák. Egyes tanulmányok szerzői egyenesen ez utóbbi problémát állítják a középpontba, és olyan kijelentés is elhangzott már, hogy a fogyasztói véleményvizsgálat lesz a véleménnyel kapcsolatos bizonyíték produkálásának standard módszere.⁴⁰ A bírói gyakorlat álláspontja azonban ebben a kérdésben még Amerikában (ahol pedig az ilyen vizsgálatok a leginkább elterjedtek, és eredményeiket a perek folyamán általában fel is használják) sem egyöntetű. Erre mutat a Harvard Law Review szerkesztőségi cikkének konklúziója is, amely szerint a közvéleménykutatás bizonyítékként való elfogadásával kapcsolatos jogszabály ma még nem világos.⁴¹ A felmerülő jogi problémák elsősorban az angolszász perrendben tilalmazott „hallomás” szerinti tanuvallomással kapcsolatosak, hiszen a bíróság előtt fellépő, a vizsgálatot lefolytatató szakértő adataihoz, még ha tudományosan megalapozott interjúvizsgálat feldolgozása folytán is, de „hallomás” útján jutott. A perjogi problémák ellenére a cikk jó néhány bírói döntést sorol fel, amelyekben a bíróság helyt adott ilyen jellegű bizonyításnak, és az amerikai joganyag alapján meg is jelöli azokat a jogterületeket, amelyekből fakadó problémák bírói vagy közigazgatási (amelyet egyébként nem érint a „hearsay” tilalma) eldöntése során konkrét empirikus, legtöbbször a közvélemény megismerésére irányuló kutatások eredményei a bizonyítás során szerephez juthatnak. Ilyenek: 1. Olyan perek, amelyek során a környezet előítélete és véleménye tekintetbe jöhet (és ezek az USA-ban a néger-kérdés miatt még eléggé jelentősek).⁴² 2. A bevándorlást, a honosítást és az ezzel összefüggő deportálást szabályozó törvény (Immigration and Nationality Act) 212. §. (a) (9), 316. §. (a) és (3) 241. §. (a) (4) rendelkezéseivel kapcsolatos perek. Ezek a rendelkezések ugyanis erkölcsi szabályokra utalnak, amelyek megállapításánál tekintetbe jöhet a közvéleménykutatás is.⁴³ 3. Konkrét felmérés előzheti meg a quasi jogalkotó határozatokat is.

A polgári empirikus szociológia általános tendenciájának megfelelően a jogi jelenségeket is érintő ilyen vizsgálatok is elsősorban gyakorlati célokra irányulnak, akár a jogalkotás, akár a jogalkalmazás területén. A gyakorlati célok követését természetesen nem kárhoztathatjuk, hiszen éppen a marxizmus hangsúlyozza a gyakorlat szerepét a megismerésben, de tudományos szempontból alig jelentenek valamit az olyan vizsgálatok, amelyek pragmatikus kérdésfeltevessel nem a jelenségek megismerésére, csak bizonyos szempontú használhatóságának megállapítására irányulnak, így az ilyen „premeditált” empirikus kutatásoknak is félre-

⁴⁰ *Waterbury* i. m. 71—90. p.

⁴¹ *Public Opinion Survey as Evidence*. 513. p.

⁴² Pl. Floridában egy fehér lány megerőszakolásával vádolt néger fiú perújrafelvételi ügyében négy floridai megyében végeztek a faji előítélettel kapcsolatos vizsgálatokat, és ennek során megállapították, hogy az előítélet a legnagyobb az állítólagos bűncselekmény elkövetése helyén, majd az új tárgyalásra kijelölt megyében, a másik kettőben jóval jelentéktlenebb. Ez a körülmény — tekintettel az esküdtszéki bírásokra — igen jelentős lehet. Vö. *Woodward*: *A Scientific Attempt to Provide Evidence for a Decision on Change of Venue*. *American Sociological Review*, 1952.

⁴³ Ezzel kapcsolatban több bírói döntés született már, amelyek a jogszabályban szereplő kifejezéseknek (mint „jó erkölcsi jellem” vagy „erkölcsi aljasságra mutató bűncselekmény” stb.) tartalmat igyekeztek adni, meglehetősen különböző módon annak ellenére, hogy a Legfelsőbb Bíróság egyik ítélete ki kívánja zárni az etikai nézetek vizsgálatát mondván, hogy ezek a fogalmak „mélyen a jogban gyökereznek”, s nincs szükség további meghatározásokra”. (*Jordan v. De George*. 391. U. S. 223 1951.) A gyakorlatban azonban a probléma továbbra is él.

érthetetlen „céljellegük” van. A jogi gyakorlat sajátos jellegéből azonban — abból, hogy egyrészt a jogszabályokból mint a társadalmi viszonyok felméréséből kiindulva a gyakorlat a megismerés kritériuma (sőt ebből a szempontból ilyen kritériumot jelent a társadalmi gyakorlat is), másrészt viszont abból, hogy önmagában is megismerést jelent a tudományos megismeréssel lényegileg azonos módszerrel (és a társadalmi gyakorlat alakulásával mint a helyesség kritériumával) — következik, hogy a gyakorlati célokra irányuló konkrét vizsgálatoknak a jog területén a burzsoá jogi gyakorlatot illetően is vannak tudományos szempontból hasznosítható eredményei. A burzsoá jogtudomány azonban — és ebből a szempontból sem kivétel a jogszociológia — mind ez ideig nem végezte el e vizsgálatok eredményeinek társadalmi összefüggésekben való értékelését. Az is világos, hogy osztálykorlátaiból következően és az ezzel is összefüggő elméleti nézőpont hiányosságai miatt ilyen értékeléshez aligha juthat el. Nem várható tehát a jobbra gyakorlati célokra irányuló empirikus vizsgálódások szervezése (a módszer és az elmélet szempontjából egyaránt jelentős) beilleszkedése a burzsoá jogelméletbe vagy szakjogtudományokba.⁴⁴ Ebből következik, hogy ha a marxista jogtudomány adott esetben a polgári empirikus szociológiai kutatásokhoz hasonló vagy azonos kutatási metodikát és technikát használ is, éppen az alapvető módszertani különbségek folytán tartalmát és jelentőségét illetően az ilyen kutatások már nem azonosíthatók a hasonló burzsoá törekvésekkel.⁴⁵

III.

Az eddig elmondottakból azt hisszük világos, hogy 1. a marxista társadalomtudományokban, s így a jogtudományban is, a megismerés módszere a materialista dialektika; 2. ebből szükségszerűen következik a kutatás történeti-szociológiai konkrétsága; 3. e konkrétság sajátos jellegű követelményeket támaszt a jogtudománnyal szemben; 4. ebből következik az empirikus társadalomvizsgálat metodikájának és technikájának felhasználási igénye; 5. az empirikus vizsgálatoknak azonban itt más a jelentőségük, mint a burzsoá jogtudományban.

Soron következő problémánkat Rutkevics és Kogan szovjet szociológusok által megfogalmazottan a következőkben exponálhatjuk: minden konkrét társadalomtudománynak megvannak a maga sajátos kutatási módszerei;⁴⁶ hogyan jelentkezik ez a sajátosság az empirikus kutatási módszerek tekintetében a marxista jogtudományban? Mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy magát a *módszer fogalmát háromféle jelentésben* és hármass gradációban is használjuk. Mindenekelőtt — ahogyan az I. pontban fejtegettük — a legtagabb értelemben mint ismeretelméleti módszert, és legszűkebben mint az egyes konkrét vizsgálatok (statisztikai felmérések, kérdőíveken, megfigyelésen

⁴⁴ Vö. Klojač, J.—Tlušti, V.: Az empirikus szociológia krízise. Voproszi Filozofii, 1960. 11. sz. 103—104. p.; Kulcsár: A marxista szociológia és az empirikus társadalomkutatás. 346. p.

⁴⁵ Az elmélet és a módszer összefüggésére figyelmeztet Rutkevics, M. M.—Kogan, L. M.: A konkrét szociológiai kutatás módszeréről. Voproszi Filozofii, 1961. 3. sz. 128. p.; Szántó Miklós: Hozzászólás a szociológiai vitához. Élet és Irodalom, 1961. 2. sz. 5. p.

⁴⁶ Rutkevics—Kogan i. m. 125. p.

alapuló kutatások stb.) inkább már technikai értelemben vett módszerét. A kettő között áll a módszernek az az értelme, amely egy-egy tudományág tekintetében sajátos lehet, s amely a jogtudományban az ismeretelméleti módszernek alárendelve emeli társadalmi módszerré az empirikus vizsgálatok technikáját is, felhasználva és helyét meghatározva a jogi jelenségek megismerését eredményező ténykutatásokban. Az általános és az egyes relációjából, valamint a jogi gyakorlat jellemzett kettősségéből következik, hogy az empirikus jellegű vizsgálatoknak a jog területén át kell fogniok a jelenség tömegjellegét és egyediségét egyrésztől, másrészt a jogi jelenségek tartalmát adó társadalmi viszonyokat, tényezőket stb. Az utóbbi különösen aláhúzza az első követelmény fontosságát, hiszen a jogi jelenségek tömeges megfigyelésében rejlő korlátok miatt e jelenségekben tükröződő társadalmi tényezők jórészt csak a jelenségek egyedi, konkrét tanulmányozása segítségével (illetve az ebből kiindulva, immár nem jogi jelenség tömeges megfigyelésével) lehet megközelíteni. Az általános-egyed viszonyának helyes felfogásából következik, hogy a tömeges megfigyelés és az egyedi jelenség tanulmányozása számára a helyes szempontokat, illetve az előbbi számára a társadalmi tényezők valóságos szerepének tükrözésére alkalmas mutatókat csak mindkét vizsgálati módszer eredményeinek egybevetése útján lehet meghatározni.⁴⁷

A jogi jelenség egyediségének és tömegjellegének az egyes és általános relációjában való vizsgálata (amely metodológiailag empirikus jelleggel legkézenfekvőbbben az esetvizsgálat és a statisztika módszerével oldható meg) azonban nem azonos az empirikus eredmények pusztá számszerű általánosságának lényegként való elfogadásával. Kerimov tehát joggal figyelmeztet arra a jogtudományon belül is érvényes alapvető marxista tételre, hogy az empirikus ismeretekből sokoldalú kutatás segítségével kell absztrakciókhoz jutni, amelyek a jelenségek lényegét tükrözik vissza.⁴⁸ Hogy ez az absztrakció folytán felismerhető lényeg nem mindig azonos a jelenségek számszerűleg megragadható vonásainak az általánosságával, és ennek folytán kvalitatív jellegű vizsgálatokat igényel, azt hisszük nem tagadható. Érdemes megjegyezni, hogy az egyszerű statisztikai módszerekkel a csak számszerűségeen alapuló ún. „enumeratív indukció” eredményességében nem egy polgári szociológus is kételkedett már. Ezt a kételyt fejezte ki pl. a lengyel származású Florian Znaniecki amerikai szociológus is, aki bírálta azt a szinte általános felfogást, amely hasonló jelenségeknél mutatkozó vonások általánosságára próbálja alapozni a lényeg felismerését. Az általa propagált ún. analitikus indukció módszere az absztrakciót nem az összehasonlításra és az ebből adódó általánosításra, hanem a „strukturális függőség” és az okozatosság elvére alapozza.⁴⁹ Az analitikus indukció azonban még mindig nem jut el a mikro- és makroszociológia egységéig, és törvényfelállító tevékenységében az ontogenetikus analízisre kíván alapozni, amely valamely jelenség keletkezésekor fennálló elemeket tekinti lényegesnek és a későbbieket járulékosnak. Világos, hogy ez a statikus szemlélet még akkor is képtelen az állandóan mozgásban levő jelenségek lényegének felderítésére, ha kiegészül az elemek „újjaszületésének” vizsgálatával,

⁴⁷ Ennek fontosságát hangsúlyozza Vermes Miklós: A kriminológiai kutatások módszertani kérdései. ÁJI Értesítője, IV. köt. 1961. 1—2. sz. 87. p.

⁴⁸ Kerimov, D. A.: Grundfragen der Methodologie zur Erforschung staatlicher und rechtlicher Erscheinungen. Staat und Recht, 1957. 869. p.

⁴⁹ Znaniecki, Florian: The Method of Sociology. New York, 1934.

hiszen ezek reprodukciós jellegüként való felfogásából következik, hogy a dinamikát is csak statikusan, a pillanatnyi adottságban vizsgálja. Márpedig a számszerű általánosságnak lényegként való elutasításából fakadó következő helyes lépés a fejlődés dialektikus megragadása lenne. Eddig azonban a burzsoá társadalomtudomány általában nem jut el, és a Voproszi Filozofii egyik tanulmánya a valóságnak megfelelően állapítja meg: „A legjelentősebb burzsoá szociológusok többsége tudja, hogy az empirikus vizsgálatok halmozása eddig egyáltalán nem vezetett az adatok várt „induktív akkumulációjához” és integrációjához, s a társadalmi életre vonatkozó valamiféle értékes tételek kidolgozásához.”⁵⁰ E megállapítás helyességét a naiv empirizmus meghaladására irányuló törekvések, a legkülönbözőbb analitikus jellegű elméletekkel való kísérletek, a hipotézissel és az ún. »középfokú« elméletekkel való próbálkozások elterjedtsége, s hozzátehetjük: eredménytelensége húzza alá.⁵¹

Az empirikus vizsgálatok röviden jellemzett módszertani követelménye valósítja meg a marxista társadalomkutatás alapvető igényét a mikro- és makroszociológiai szempont egységét illetően is, amely akkor válik különösen jelentőssé éppen a jogi kutatások területén, ha az általános és egyes relációját — a valóságnak megfelelően — a különösnek mint „reális közvetítő tagnak” közbeiktatásával egészítjük ki. Az egyedi jelenségekben — a jogot érintően pl. az egyén jogilag releváns magatartására leszűkítve az egyediséget — nemcsak az általános, hanem a különös viszonyok és körülmények is jelentkeznek, és ezek sajátos megnyilvánulása az individuális vonásokkal együtt adja az egyedi tartalmát. A jog területén tehát a mikroszociológiai kutatások nem szűkülhetnek le az egyedi kutatására, hanem a különös kategóriájával is párosulnak, és pedig a különös kettős jelentőségének megfelelően. A különös ugyanis egyrészt mint a jogszabályban megnyilatkozó osztályakarát jöhet tekintetbe a társadalmi viszonyok általánosságához képest, más relációban pedig mikor a csoport jelleggel megnyilatkozó különös életviszonyok, a jogszabállyal mint a társadalom általános életviszonyait tükröző általánossal és az individuális eset egyedi létfeltételeivel és vonásaival állanak szemben.

A mikro- és makroszociológia egységét és az ezzel kapcsolatos, röviden vázolt módszertani követelményeket egy példával is megvilágíthatjuk. A büntető statisztika az 1950-es években figyelmeztetett bizonyos — elsősorban erőszakos jellegű — bűncselekmények elterjedtségére. A társadalom általános életviszonyai az ilyesfajta bűncselekmények elterjedésének egyre kevésbé kedveztek és kedveznek, világos tehát, hogy e bűncselekmények elszaporodásával kapcsolatos körülmények feltárását csak a konkrétság elmélyítésétől lehet várni. Például a statisztika adatainak földrajzi szempontból történő bontása már megjelölhet néhány csomópontot, ahol szokatlan elterjedtséggel kell számolni. Az így megjelölt városokban, településeken elkövetett bűncselekmények egyedi vizsgálata az individuális vonások feltárásán túl az esetek bizonyos számára jellemző azonosságot is kimutathat, pl. azt, hogy az elkövetők bizonyos százaléka ún. vándormunkás vagy újonnan ideköltözött, családjától távol élő egyén, akinek különös életkörülményei tehát összefüggésben lehetnek az elkövetett bűncselekménnyel. E körülmények mikroszociológiai vizsgálata azonban elválaszthatatlan a makroszociológiai nézőponttól. Egyrészt a vándorlási statisztika elemzése a különösség társadalmi méreteire

⁵⁰ Klojač—Tlušti i. m. 97. p.

⁵¹ Kulcsár i. m. 342. és köv. p.

mutat rá, másrészt összefüggésbe hozza a társadalmi viszonyok fejlődésének általánosságával, amelyből pl. nemcsak az következik, hogy a szocializmus építésével együtt járó iparosítás bizonyos fokán a tömeges vándormozgalom szükségyszerű, a társadalom átalakulási folyamatában végeredményben pozitív tényít kifejező jelenség, hanem visszavetíti az egész jellemzőit a különösre, s ennek közvetítésével az egyénre is. És ez lehetőséget ad arra, hogy a jogi szempontból esetleg bizonyos fokig negatívan mutató jelenség társadalmi tartalmát az általánossal összefüggően megismerve felmérjük a negativitás méreteit és azokat a jelenségeket is, amelyek az egész jelenség tartalmának végső pozitívításából fakadóan a bűncselekményekben, italozásban vagy a társadalom magatartási szabályaival más módon való szembenállásban megnyilvánuló negatív vonások korlátozott voltát jelentik, és feltárják ezek kiküszöbölésének reális lehetőségeit, illetőleg valóságát is.⁵² E példa azonban nemcsak büntetőjogi jelentőségű. A jelenség hatása megmutatkozik a polgári jogban, munkajogban stb., és a jelzett módszertani követelményeknek megfelelő vizsgálata során nyert eredmények alkalmasak bizonyos jogelméleti következtetések levonására is.⁵³

A felvetett kérdéssel kapcsolatos, bár azzal nem azonosítható, a szubjektív és az objektív kutatási módszerek problémája. Ez a felosztás meglehetősen általánosan elterjedt nálunk, de más országokban is. Egyesek az egyedi vizsgálatokat általában szubjektív módszerekkel végezhetőeknek tekintik, illetve az ilyen esetekben alkalmazott módszert mondják szubjektívnek, s a tömegjelenségek megfigyelését objektívnek, mások mindkét vonatkozásban különböztetnek szubjektív és objektív módszerek között. Másutt megkíséreltük már kimutatni, hogy a szubjektívnek tartott módszerekben objektív vonások, s az objektívnek ítétekben pedig szubjektív vonások vannak,⁵⁴ s ha e felosztást mégis használjuk, erről sem szabad megfeledkezni. Csak egy-két példa: a legszubjektívebbnek tartott interjú-módszer, még ha kifejezetten véleménykutatásra irányul is, objektív tényezőket fejez ki, egyrészt a vélemény általánosságában, másrészt a véleményt egyéni tudaton át formáló társadalmi tényezők objektívitasában. Ezzel szemben pl. a statisztikai megfigyelés, amelynek objektív jellegét általában nem szokták vitatni, a mutatók megfogalmazásától függően szenvedhet komoly szubjektív torzulásokat.⁵⁵ Ha

⁵² Ez a folyamat a tőkés társadalomban az elmélyülő társadalmi dezorganizációval és hűnözéssel jár együtt, amelyet a burzsoá szociológusok és kriminál-szociológusok szerint sem lehet jogszabályokkal leküzdeni. Ld. erre közelebbről *Kulcsár*: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. 195—196. p.

⁵³ *Kulcsár* i. m. 136—141. p.

⁵⁴ *Kulcsár*: A marxista szociológia és az empirikus társadalomkutatás. 348. és köv. p.

⁵⁵ A szociológiai kutatások értékét a statisztikai mutatók megfogalmazásában alig lehet túlbecsülni. Az egyes mutatók megállapítása folytán ugyanis a legkülönbözőbb társadalmi jelenségek kerülhetnek egy szintre, illetve azonosak elválasztásra. Különösen szubjektívvá válhat ennek következtében a statisztika, ha a régi, megszokott mutatókat használjuk, holott esetleg a fejlődés során egy-egy mutató társadalmi tartalma alapvetően megváltozik. Így a társadalmi jelenségekről teljesen torz képet kaphatunk. Igen érdekesen ír erről — a foglalkozási mutatók szociológiai értékével kapcsolatban — *Croner, Fritz*: *Soziologie und Statistik* (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 1959. Heft 3. 377—382. p.) c. tanulmányában. — A statisztikai mutatók objektív megalapozottsága, tehát helyes szociológiai tartalma különösen jelentős az igazságügyi statisztikában. Sajnos, mai igazságügyi statisztikai rendszerünk — amely elsősorban adminisztratív célokat, a bírósági felügyelet és vezetés céljait szolgálja, tehát jellegénél fogva ügyviteli

azonban a kutatni kívánt jelenséget a mikro- és makroszociológia marxista egységének megfelelően komplex módon vizsgáljuk, a választott módszerek „szubjektív” vagy „objektív” jellege végső soron jelentéktelen marad.

A jogtudományban az empirikus kutatás sokféle módszere alkalmazható. Távolról sem szorítkozhatunk csak a társadalmi statisztika adatainak és módszereinek vagy a leginkább alkalmazott különböző rendszerű kérdőívek igénybevételére. Az egyes vizsgálatokkal együtt járnak további sajátos módszerek is, amelyek az adott célt tekintve leginkább tűnnek eredményesnek. Nagy jelentősége van pl. a megfigyelésnek, a különböző jogi jelenségekkel kapcsolatban releváns ülések jegyzőkönyveinek (az országgyűléstől egészen a tsz-közgyűlésig), s más jogi szempontból érdekes okmányok tanulmányozásának, az újságoknak és a társadalomban való „forma nélküli” tájékozódásnak, tehát mindennek, amivel a jogi jelenségek társadalmi tartalmát megközelíthetjük. Ha a következőkben elsősorban mégis a jogi jelenségekkel kapcsolatban leginkább alkalmazott empirikus kutatási módszer, az önmagában is sokrétű technikát összefogó esetvizsgálat és ezen túl a statisztika bizonyos problémáit fejtegetjük, ennek okát abban látjuk, hogy a két módszeren demonstrálhatók leginkább a marxista empirikus társadalomkutatás alapproblémájából, a mikro- és makroszociológia egységéből fakadó követelmények és következmények. Világos azonban, ahogyan a két módszer egymásra utaltságát el kell ismernünk, úgy nem szakíthatjuk el egymástól tárgyalásukat sem.

Megoldandó előkérdés azonban, hogy a jogot mennyire lehet megismerni az egyes jogesetekből. Hangsúlyoznunk kell ezzel kapcsolatban, hogy a joggyakorlat nem azonos a jogalkalmazási gyakorlattal, így az esetvizsgálat sem lehet azonos a hagyományos értelemben felfogott, tehát jogalkalmazást kiváltó jogesettel. Ha az eset fogalmát a szokásosan vett jogesetre korlátozzuk, akkor — bár a jogszabály és a jogeset viszonyában itt is az általános és egyes relációját fejezi ki —, mégis bizonyos korlátokkal találkozunk. Ha ugyanis a jogot a már említett normatív szemlélettel figyeljük, akkor a jogalkalmazási esetben a kérdés formai oldala kerül előtérbe, és pedig az, hogy a jogszabályt hogyan alkalmazzák, azaz a jogszabály szövege szenved-e módosítást, alakítást a jogeset kapcsán történő alkalmazás során, s ha igen, milyen mértékben. Az erre vonatkozó irodalom óriási, s már csak azért sem foglalkozunk vele, mert a kérdés minden vonatkozását — amely jórésztben az értelmezés körében merül fel — egy átfogó szocialista jogelméleti munka nemrég alapos vizsgálat tárgyává tette.⁵⁶ A jogszabály szövegének érvényesülése, illetve módosulása a bírói vagy más jogalkalmazói gyakorlatban azonban nem független a jogszabály társadalmi tartalmától, és a jogesetben mint egyesben megnyilatkozó társadalmi viszonyoktól. Ha tehát a normatív szemléleten túl a jogszabályt formája és társadalmi tartalma egységében kívánjuk vizsgálni, akkor a jogeset tanulmányozásában, amely *hidat képezhet a társadalmi gyakorlat kutatása felé is* — ha a formai vonásokon túl a társadalmi tartalom feltárására is képes (s ez az igény egyaránt érvényes az egyedi jogalkalmazás során és az általáno-

statisztika — által használt mutatók sok tekintetben nem felelnek meg a követelményeknek. Pl. összevegyítve használják az osztályhelyzet és a foglalkozás kategóriáit, és így olyan csoportosítások adódnak, amelyek még megközelítőleg sem adnak helyes képet a társadalmi folyamatokról. Az igazságügyi statisztika eredményeinek eddigi használata során világossá vált, hogy mutatóit a megfelelő szociológiai vizsgálatokra alapozva alapvetően át kell dolgozni.

⁵⁶ Szabó : A jogszabályok értelmezése.

sításra vezető tudományos kutatásban) —, kettős gondossággal kell eljárni. Egyrészt meg kell találni a társadalmi gyakorlat általánosságát a jogszabályban tükröződő általánoshoz viszonyítva, s ez az eseti individuális vonások elkülönítését jelenti, másrészt a jogszabályban jelentkező általánoshoz viszonyított egyediség sajátosként, individuálisként jelentkező vonásait abból a szempontból is meg kell vizsgálni, hogy nem jelentik-e valamilyen fokban a társadalmi gyakorlat általánosságát, esetleg a jogszabálytól eltérően is a lényegi újat.

A hagyományos értelemben vett jogeset vizsgálata egyébként igen könnyen kiváltja a sajátos felé fordulást, vagy a sajátosnak általánosként való indokolatlan elfogását. Ez egyébként bizonyos fokig az esetvizsgálatnak mint módszernek természetéből is következik. Egyik szociológiai módszertani kézikönyv szemmel láthatóan is a sajátosság értelmében vett egyediség vizsgálatára kívánja korlátozni az esettanulmányt, amennyiben elsősorban a következő területeken tartja alkalmazhatónak: 1. Idegenek és újonnan érkezők reakciói pl. a már meglévő közösségi vonásokra; 2. marginális egyének vizsgálata, akik egyik társadalmi vagy kulturális csoportból a másikba mozognak s ennek következtében mindkettő szélén vannak (a csoportközi vonások felderítésére); 3. olyan esetek vizsgálata, amelyek a fejlődés egyik lépcsőjéről a másikra való átmenetet jelentik; 4. az elfogadott társadalmi magatartástól (vagy tudati állapottól) eltérők vizsgálata (ilyen esetekben az eltérés vizsgálata az általános társadalmi norma és gyakorlat megvilágítására alkalmas); 5. a „tisztá”, „ideális”, „nem komplikált” esetek vizsgálata; 6. egy adott helyzethez jól és egyáltalán nem alkalmazkodó egyén jellemvonásainak vizsgálata, amelyből magára a helyzetre, annak természetére, lényegére lehet következtetni.⁵⁷

Az esettanulmány jellegeből adódik tehát, hogy a jog területén, ha a hagyományos értelemben vett jogeset vizsgálatára alkalmazzuk, könnyen a sajátos, individuális vonások kerülhetnek előtérbe. Ez abból is következik, hogy a jogalkalmazás is általában individuális viszonyokat hangsúlyozó esetekkel kapcsolatos. Ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy alkalmazása — éppen ezért, mert a marxista társadalomkutatás minden módszer segítségével az általánost keresi, jelen esetben tehát az eset, mint az általános megnyilvánulása jöhet tekintetbe — különösen ott indokolt, ahol az *egyedi vonások ismeretén keresztül próbálunk bizonyos társadalmi jelenségeket vagy összefüggéseket megragadni*. Például ilyen módszert célszerű igénybe venni a kriminológiai kutatásoknál, a polgári jogban a felelősséggel kapcsolatos vagy a bontóperekre vezető társadalmi gyakorlat felderítésére irányuló kutatásoknál stb.

Az esettanulmány nagy problémája azonban éppen az individuálisan észlelt vonások általános, elsősorban a *lényegi értelemben vett általános* jellegének kérdése. Az esetmódszert a jogtudományban eddig elsősorban a Common Law-országokban alkalmazták a jog megismerésére, azonban nem szociológiai jelleggel, tehát általában nem a társadalmi viszonyokkal összefüggésben, hanem a Common Law precedens jellegének megfelelően az alkalmazandó vagy tanulmányozandó jogszabály megismerésére. A probléma természetesen már ezen a szinten is felmerült, és Benjamin Cardozo joggal figyelmeztetett arra, hogy „nem kell feláldozni az általánost a különös kedvéért”, és hogy az esetek-

⁵⁷ *Jahoda, M.—Deutsch, M.—Cook, S. : Research Methods in Social Relations. With Especial Reference to Prejudice. New York, 1958. Vol. I. 45—46. p.*

nek kuriózumként való összegyűjtése nem elegendő.⁵⁸ Ahogyan azonban az esetmódszer az angolszász jogban elfoglalt helyéből kiindulva alkalmazásra került, a jogszociológia — a konkrét felmérések vonatkozásában pedig elsősorban egyik ága, a realista szemléletű antropológiai jogtudomány területén — a helyes általánosításra való törekvés még a jog jogalkalmazási jellegű megismerését illetően is szükségképpen csorbát szenvedett, nem is szólva a tudományos igényű kutatásokról. Nem beszélünk itt most a realizmus szélsőséges képviselőiről, akik a jognak mint általános magatartásszabálynak a létét is tagadták,⁵⁹ csupán az említett antropológiai jogtudományra, tehát a primitív „jogterületeken” valóban felmérő és kutatómunkát végző kísérletekre utalunk. Ez a jogtudomány realista megjelenésében (az angolszász jogi szemlélet és módszer szemmel látható visszavetítésével) az ún. primitív jog kutatását az egyes esetek, és pedig az eleve vitás helyzetet jelentő esetek tanulmányozása útján tartotta célravezetőnek. S ez a módszertani követelmény bizonyos elméleti állásfoglalással van szoros összefüggésben, amelyet a következő mondatban pontosan érzékelhetünk: „Azon alapvető indítvány mögött, mely szerint a tudományos módszernek a jogban az esetekből kell kiindulni, egy másodlagos feltételezés is rejlik, az esetek mint a jog természetét illetően. A jog az érdekek konfliktusa köré csoportosul.”⁶⁰ A jog természete azonban nem az eset, mert hiszen az eldöntésre váró esetek csak egy kis részét képezik annak a társadalmi magatartásnak, amely a maga általánosságában, ugyanazon társadalmi viszonyoktól alakítottan, amelyek a jogszabályokat szülik, a joggal egyezően alakul. A hagyományos értelemben vett jogesetben viszont éppen az esetre sajátos körülmények és viszonyok azok, amelyek kiváltják a jogalkalmazó szervek állásfoglalását általában a társadalom általános gyakorlatának megfelelően. Ha tehát az esetet tekintjük a jog lényegének, természetének, akkor óhatatlanul a különös vonások kerülnek előtérbe, és a gondolat logikáját következetesen végigvive eljutunk odáig, ahová a szélsőséges realisták eljutottak, a jog esetszerű egységéig. Ebben az esetben azonban Cardozo formulája szerint már feláldoztuk az általánost a különös oltárán.

Mi az, ami elkerülhetővé teszi ezt az „áldozatot”? Az a szemlélet, amelyről már beszéltünk, s amely a marxista társadalomtudományban akár mint a történeti logikai szempont egysége, akár mint a mikro- és makroszociológia egysége jelentkezik. Metodológiailag pedig e szemlélet következménye az, hogy az *esettanulmányok által szolgáltatott adatok nem kerülhetnek kuriózumszerű feldolgozásra, szubjektív értékelésre, nem maradhatnak ellenőrizetlenek, hanem meg kell találni a módot a feltárt tényezők, vonások egységének vagy általánosságának és emögött lényeges vagy véletlen voltának megállapítására.*

Egy szociológiai lexikon szerint az esettanulmányban régebben a statisztika antitezisét látták, ma pedig a kutatási anyag rendszerének meghatározott módja, tehát szemléleti mód, amellyel kapcsolatban többféle módszert is használhatunk.⁶¹ Ha az esettanulmányt úgy fogjuk fel a statisztika antiteziseként, hogy nem jutunk el a kettő szintéziséig, akkor épp úgy hasz-

⁵⁸ Cardozo i. m. 103. p.

⁵⁹ Ld. erre Kulcsár: A jogszociológia problémái. 214. p.

⁶⁰ Hoebel, A. E.: The Law of Primitive Man. A Study in Comparative Legal Dynamics. Cambridge, 1954. 36. p.

⁶¹ Scheuch, E. K.: Methoden. — Soziologie. Herausg. René König (Das Fischer Lexikon), Frankfurt a. M. 1958. 203. p.

nálhatatlan adatokat kapunk, mintha csak szemléleti módnak tekintjük. A feltárt vonások általános jelentkezésének ténye viszonylag könnyen megállapítható, éspedig még a mélység felé hatolás igényével is. „Megfelelő statisztikai módszerek útján módunkban áll kiemelni és kiértékelni az ún. rendszerességi komponenst, amely a fő hatóokokra és az ún. esetlegességi komponenst, amely a mellékes hatóokokra utal.”⁶² Az adott esetben egyediként jelentkező tényező elterjedtségéről, esetleg általános jellegéről csak úgy alkothatunk képet, ha megfelelő számú eset kiválasztásával és tanulmányozásával az esetmódszert a statisztika módszereivel kombináljuk. Ez főleg két szempontból jelent statisztikai műveletet. Az esetek kiválasztásánál alkalmazni kell a mintavétel szabályait, másrészt szükség van a gyűjtött anyag bizonyos kvantitatív elemzésére. E két szempont elhanyagolásával végzett esettanulmányok sem jelentenek azonban minden esetben értéktelen vagy felesleges munkát. Bizonyos tájékoztatást adnak a következő lépcsőben immár teljesen statisztikai módszerekkel végzett felvétel kérdőívének, mutatóinak összeállításához. Még egyszer hangsúlyozzuk azonban, hogy a rendszeres előfordulás, sőt akár a számszerű előfordulás önmagában még nem tárja fel a jelenség lényegét, amely esetleg nem is mindig kapcsolódik a számszerűen általánosozáshoz.

A hagyományos értelemben vett jogesethez kapcsolt esettanulmány adatainak értékelésénél feltétlenül szem előtt kell tartani azt a már többször említett tényt, hogy a jogeset jellegéből következően az individuális vonások állnak előtérben, tehát a jog területén az említett korlátok között sem lehet eminens jelentősége. Még a büntetőjogi vagy inkább kriminológiai kutatásokat sem lehet a hagyományos értelemben vett jogeset vizsgálatára korlátozni, mert a társadalomban mutatkozó büntetőjogilag is értékelhető magatartások az esetek jó részében ténylegesen nem kerülnek büntetőjogi értékelésre. Így, ha a bűnügyi statisztikát általában mintavételnek tekintjük a bűnözés területéről, a jogesethez kapcsolódó esettanulmány a legpontosabb eljárással mellett is csak a mintavétel mintavétele. Természetesen nehéz a jogtudomány számára is jelentős konkrét felvételi munkát, egyebek között esettanulmányokat végezni a jogalkalmazás során nem értékelt társadalmi gyakorlatban, de megközeleltése nem lehetetlen. A nemzetközi kriminológiai irodalomban ilyen kutatást jelentenek pl. a bűncselekmény elkövetésére, bűnözésre vezető viszonyok, helyzetek stb. felmérésére irányuló⁶³ és az eltérő viselkedés szociológiájával, a szubkulturával kapcsolatos vizsgálatok stb.⁶⁴ Abból a követelményből, amelyet a jog tartalmi megismerésének igénye támaszt a jogi kutatással szemben, következik, hogy az esetvizsgálat alkalmazását nemcsak a hagyományos értelemben vett jogesetre nem korlátozhatjuk, de a szélesebb értelemben felfogott jogi gyakorlatra sem. A társadalmi gyakorlat kutatásában az esetvizsgálat — a maga helyén és összefüggéseiben — a már elemzett módszerek alkalmazása esetén

⁶² Rogozinski, Zenon : A statisztika mint a jogi jelenségek kutató eszköze. *Panstwo i Prawo*, 1960. 10. sz. Magyar szöveg: *Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény*, 1961. 3. sz. 399. p.

⁶³ Whyte, W. F. : *The Street Corner Society. The Social Structure of an Italian Slum*. 2. ed. Chicago, 1955.

⁶⁴ Ezzel a problémával összefoglalóan foglalkozik *Clinard, M.* : *Sociology of Deviant Behavior*. New York, 1957.

jelentős eszköz lehet a jogi tartalom társadalmi összefüggéseinek és kondicionáló tényezőinek megismerésében is. Az esetvizsgálatok problémájával kapcsolatban még két megjegyzést szeretnénk tenni. Az egyik arra figyelmeztet, hogy a jogeset vizsgálata, akár a hagyományos értelemben vett jogalkalmazási eseté sem maradhat meg a formális szinten, tehát lényegében olyan mélységig kell hatolnia, hogy a jogeset társadalmi tartalmát, a társadalmi gyakorlatot, illetve ha attól eltér, ahhoz való viszonyát is feltárja (s ide tartozik annak még egyszeri hangsúlyozása, hogy esetvizsgálaton a jogtudományban sem csak a jogeset vizsgálatát értjük, hanem a társadalmi gyakorlat „eseteinek” kutatását is). A második megjegyzésünk: az „eset” szó használata itt bizonyos fokig félrevezető. Maga a szó ugyanis feltétlenül egyediségre, individualitásra, az általánostól elütő sajátosságra utal, holott itt éppen nem erről van szó. Akár a jogeset fent jellemzett vizsgálatánál, akár pedig a társadalmi gyakorlat kutatásánál, nem az egyedi esetet keressük, hanem az általánosra fényt derítő „egyes”-ek sokaságát vizsgáljuk. Az eset és az esetvizsgálat tehát itt nem abban az értelemben játszik szerepet, mint pl. a pszichológiában, ahol az ún. klinikai eset aprólékos boncolgatásából, minden kis részlet felderítéséből vonnak le következtetéseket, éppen az egyediség hangsúlyával. A félreértések elkerülése végett kell aláhúznunk, hogy az általunk használt értelemben esetvizsgálat az is, ha pl. interjú segítségével jutunk bizonyos tömegű individuumok vonatkozásában adatokhoz, ha ankétrendszerű kérdőívvel közelítjük meg azokat, vagy ha ún. objektív adatokat gyűjtünk össze a megfelelően kiválasztott emberek egyedi tevékenységére vagy állapotára vonatkozóan. Ebből következik, hogy nem választjuk el egymástól mereven a statisztikát és az esetvizsgálatot sem.

Az esettanulmány egyediségének „ellenpólusaként” emlegetett statisztikáról sokszor megállapítják, hogy nem az egyediség, hanem a tömegjelenségek iránt érdeklődik, és így a „törvények keresésének” tudománya.⁶⁵ A használt módszerek tekintetében természetesen vannak különbségek — bár fentebb már utaltunk arra, hogy az esettanulmánnyal is szükséges bizonyos statisztikai módszerek alkalmazása —, ezen túl azonban a szembeállítás aligha tartható. A marxista társadalomtudományban az esettanulmány épp oly kevésbé irányul az egyediség megállapítására, mint a statisztika, és alkalmazását éppen úgy a „törvények keresése” indokolja, mint a statisztikai módszerek felhasználását.

A statisztika jelentősége azonban a jogtudomány számára kettős. Fel kell használni egyrészt a statisztikának mint tudománynak az eredményeit, másrészt alkalmazni kell a statisztika módszereit. Statisztika nélkül ma már egyetlen társadalomtudomány sem dolgozhat eredményesen, s a jogtudomány számára — ha a normatív szemléleten túl kíván jutni — elengedhetetlen a fenti kettős értelemben vett alkalmazása. Fel kell azonban hívnunk a figyelmet arra, hogy a statisztika a jogtudomány számára sem merül ki az igazságügyi statisztikában, hiszen az tartalmilag alig ad többet, mint a jogalkalmazói gyakorlat ismeretét, mert lényegében azt fordítja le a számok nyelvére. Amivel több, az a jogszabályok társadalmi gyakorlattá válásának bizonyos

⁶⁵ Gilbaud, G. T. : Les problèmes de la statistique. Traité de Sociologie. Publié sous la direction de G. Gurvitch. Vol. I. Paris, 1958. 114. p.

megközelítési lehetősége. A részletek felderítésében azonban az egyéb módszerek mellett szükség van a nem igazságügyi statisztika adataira is. Csak egy példát említünk: a széles értelemben vett igazságügyi, szerencsésebb elnevezéssel a jogalkalmazási statisztika — bár nem vitásan a bűnüldöző szervek hatékonyságától befolyásoltan — képet adhat arról, hogy bizonyos bűncselekmények hol, milyen társadalmi rétegekben és mennyire vannak elterjedve (s ez negatív kétségtelenül a jogszabály érvényesülésének bizonyos tükröképe), vagy figyelmeztethet bizonyos társadalmi tendenciákra, amelyek a bontóperek statisztikájában tükröződnek (ha maguk a bontóperek a valóságnak megfelelően tárták fel az esetekben közreható tényezőket, és nem szorítottak kizárólag az oly nagy hibaforrást jelentő felek által képviselt bemondásra), esetleg a KDB gyakorlatának statisztikája képet adhat a gazdálkodással kapcsolatos egyes jogszabályok érvényesüléséről stb. stb. Az így megrajzolt kép azonban szinte minden vonatkozásban kettős hiányosságot mutat. *Egyrészt csak a jelenségek jogilag releváns vetületét tárja fel* (és ez a jogász számára sem lehet elegendő), *másrészt pedig ezzel a hiányossággal is összefüggően csak a konkrétság bizonyos, a statisztikai felvételtől függő fokáig jut el.* A feltárt jelenségek vagy a körvonalakban megmutatkozó tendenciák (különösen több év statisztikája alapján) közelebbi megismerésére tehát a jogásznak is igénybe kell vennie a társadalomstatisztika más területeinek eredményeit (s ezek megértéséhez a társadalomtudományok, különösen a marxista szociológia eredményeit), ezen túl pedig az adott problémára irányuló konkrét kutatásokat is kell folytatnia.

A statisztika felhasználása azonban *nem* mindent pótló és helyettesítő csodaszer. Mivelői is figyelmeztetnek arra, hogy nemcsak egyedül a kvantitativ módszerek hatásosak a társadalom kutatásában, noha hasznosságuk aligha tagadható a társadalmi jelenségek egész sorának vizsgálatában,⁶⁶ hanem a statisztika által megállapított összefüggések megértéséhez nélkülözhetetlen a nem statisztikai tudás.⁶⁷ Ez a figyelmeztetés kétségtelenül jogos, és még inkább Lenin marasztaló ítélete azokról a szociológusokról, akik csupán a válasra vonatkozó statisztikai adatokból próbáltak társadalmi törvényszerűségeket megállapítani. A statisztika konkrétsága tehát a statisztika egyik területén, az igazságügyi statisztikában csak a jogilag értékelt tényezők konkrétsága, amely csak bizonyos fokig alkalmas a társadalmi gyakorlat, tehát a jogi jelenségek tartalmának bemutatására, másrészt a statisztika általában korlátozott eredményei nem pótolják a további még konkrétabb kutatásokat, és a társadalom nagy összefüggéseiben való elhelyezést. A statisztikánál is konkrétebbnek jellemzett kutatások azonban — ha megfelelő elméleti megalapozással és módszerrel történtek — éppen úgy általános jelenségeket tárhatnak fel, mint a nagy számokat közlő statisztika.

Ha azonban akár a statisztikai adatok által feltárt jelenségek konkrétabb megközelítésére, akár más jelenségek megismerésére végzünk konkrét empirikus jellegű kutatásokat, nem mellőzhetjük a statisztika által kidolgozott módszereket, illetve azok technikai jellegű ismeretét. Nem szólunk most az olyan tisztán technikai jellegű részletekről, mint a kérdőív-összeállítás, táblakészítés, a számszerű feldolgozás és az ezekkel kapcsolatos matematikai eljárás-

⁶⁶ Hagood, M.—Price, D. : Statistics for Sociologists. Rev. ed. New York, 1952. 3—4. p.

⁶⁷ I. m. 9. p.

rások, mert ezek egyrészt a megfelelő szakkiadványokban hozzáférhetőek,⁶⁸ másrészt a jogi jelenségek kutatásában való felhasználásuk nem vet fel olyan sajátos elvi problémát, amely elméleti jellegű tanulmányozást igényelne. A statisztikai módszerek tengeréből mindössze egyet szeretnénk kiemelni — részint fontossága, a módszertanban elfoglalt elvi jelentősége, részint bizonyos fokú sajátos alkalmazása miatt —, a mintavételi eljárást.⁶⁹

Miért elvi jelentőségű a mintavétel, különösen a marxista társadalomtudományokban és ezen belül is a jogtudományban? Azért, mert az empirikus kutatásokban a megfelelő elméleti megalapozáson túl ez az a módszertani momentum, amely legalábbis a számszerűségi értelemben technikailag biztosíthatja az általános és az egyes filozófiai relációjának a feltárt jelenségben való kifejeződését. A mintavételi eljárás eredményeképpen ugyanis, ha azt a megfelelő szabályok szerint végezzük, olyan kutatási egységhez, szinte modellehez jutunk, amely bizonyos — matematikai úton kiszámítható — hibahatárok között jellemző arra a tömegre, amelyből kiemeltük. Ily módon kisebb tömeg, kevesebb eset vagy egyén stb. vizsgálatával legalábbis számszerűen általánosan jellemző adatokat tárhatunk fel. Ennek a lehetőségnek csak egyik oldalát jellemezhetjük a technikai könnyebbséggel, sokkal fontosabb az, hogy a mintavételi eljárás alkalmazása — bármilyen empirikus kutatási módszer használata esetén — legalábbis megközelítően, technikai értelemben biztosíthatja a *lényegi általánosításhoz vezető út első lépcsőit, a számszerű általánosítás lehetőségét. Különösen jelentős tehát a mintavétel a jogtudományokban alkalmazott empirikus kutatásokban, mert alkalmas arra, hogy kiküszöbölje az egy-egy esetvizsgálat alapján adódható szubjektív megítélést, amely természetesen az esetek eltérő, tehát individuális vonásait helyezi előtérbe.* (Noha igen gyakran éppen ezek az individuális vagy esetleges tényezők megalapozottan szolgálhatják az általános vonások megismerését is.)

A mintavételi eljárás szabályainak megtartásával kiküszöbölhető a minta olyan jellege, hogy az szélsőséges esetiséget jelentsen. Mai tudományos és gyakorlati szemléletünkben egyaránt elterjedt a példából — és pedig a dolog természetéből következően a leginkább szembeötlő, tehát szélsőséges példából való ítélet- és következtetésalkotás, amelyből szükségszerűen következik — persze a szubjektív irányítás korlátai között — a szélsőséges gyakorlat vagy a tudományban a teljes helytelen általánosítás. A gyakorlatban különösen veszélyes az ilyen „módszer” pl. a büntetőpolitika kialakításában, a tudományban pedig torz eredményeket szülhet pl. a burzsoá jogfejlődés vagy jogtudomány megítélésében. A mintavétel — a minta helyessége esetén

⁶⁸ Vö. pl. *Jahoda—Deutsch—Cook* i. m.; *Festinger*, *S.* — *Katz*, *D.* : *Research Methods in Behavioral Sciences*. New York, 1953.; *König* : *Das Interview*. Formen, Technik, Auswertung. Köln, 1957.; *König* : *Beobachtung und Experiment in der Sozialforschung*. Köln, 1956. Ezek a művek általában részletes tájékoztatóra is alkalmas bő irodalomjegyzéket is közölnek.

⁶⁹ Magyar nyelven még meglehetősen szegényes irodalom áll rendelkezésre. A mintavételre vonatkozó s a Demográfiában vagy a Statisztikai Szemlében megjelent cikkeken kívül bizonyos tájékoztatót nyújtanak a statisztikai tankönyvek, és a címénél általánosabban is használható (különösen a mintavétel matematikai problémáira) *Párnicsky Gábor—Csepinszky Andor* : *Reprezentatív megfigyelés a gazdasági statisztikában*. Bp. 1956. Széles körű ismeretekkel és csaknem teljes külföldi szakbibliográfiával szolgál *Stephan, P.* — *McCurty, P.* : *Sampling Opinions. An Analysis of Survey Procedure*. New York, London, 1958. — A szociológiában használatos mintavételi eljárás szabályaival is foglalkoznak a 63. jegyzetben megjelölt művek.

— éppen az ilyen eseti, példászerű szemléletet küszöbölheti ki a jogtudományban éppen úgy, mint a joggyakorlatban vagy jogpolitikában.

A mintavételi eljárás során a statisztikában pontos számításokkal állapítják meg a minta szükséges nagyságát és azokat a hibahatárokat, amelyek között a minta az egész tömeget reprezentálja. Ahogyan a szociológiában általában, a jogtudományban alkalmazott empirikus kutatások esetén sincs szükség olyan fokú pontosságra a mintavételi eljárásban, mint a statisztikában. Ott ugyanis a mintavételt olyan számszerű adatok megállapítására használják fel, mint pl. a népesség kor- vagy nem szerinti megoszlása stb., amely természetszerűen a legszűkebb hibahatárokat igényli. A társadalomtudományokban az egyes jelenségek, tendenciák megállapítása viszonylag kisebb minta segítségével is lehetséges, a matematikai úton kiszámítható hibahatárok tehát ilyen esetekben általában nem jelzik a jelenség általánosságát, illetve az jóval általánosabb lehet a matematikai úton megállapított reprezentációnál. (Ez azonban semmiképpen sem jelentheti a mintavételi szabályok féltételét, mert ebben az esetben a számszerű általános megismerése is kérdéses marad.)

Ez azonban még mindig csak a számszerűségben megfogható általánost tárja fel, ha bizonyos fokig jelzi is az utat a lényegi értelemben vett általános felé is, ha bizonyos esetekben a számszerű általánosság tükrözi is a jelenség lényegét. Az a jelentős többlet, amellyel a marxista társadalomtudományok az empirikus kutatás terén is meghaladják a burzsoá szociológiát, a dialektika módszerében fogható össze. A jogtudomány vonatkozásában különösen jelentős a jelenségek fejlődésében és összefüggésében való vizsgálata.

E két alapvető módszertani követelmény tekintetében a polgári társadalomtudomány nem sokat produkált. A fejlődést a megismételt mintavételi eljárással, az összefüggések kutatását pedig a statisztikai értelemben használt korreláció alkalmazásán túl — és egyben a kvantitatív szempont részbeni elhagyásával is — a funkcionális módszer segítségével kísérte meg feltárni. A jelenségre vonatkozó megismételt mintavételek azonban, amelyek az adott időre jellemző statisztikában mutatják meg az általánost és az esetlegest,⁷⁰ még mindig nem jelentik a minőségi fejlődés megismerésének a fokát, különösen azért nem, mert egyrészt a társadalmi jelenség lényegi és véletlen vonásai nem mindig azonosíthatók a jelenséggel kapcsolatos vonások számszerű általánosságával, illetve egyediségével (a számszerű vizsgálat pedig az egyediséget éppen azért hanyagolja el, mert veszélyezteti az általánosítást), másrészt az akár bizonyos rendszerességgel is megismételt vizsgálatok (az idővel kapcsolatos természetes nehézségeken túl is) csak egyes fejlődési szakaszról adnak a fentiek szerint már eleve korlátozott képet.

A számszerűségben megnyilatkozó rendszerességi komponens feltárása tehát semmiképpen sem elegendő mindig a lényegi értelemben vett általános felismerésére akár a matematikailag legpontosabban meghatározott mintavételen alapuló esettanulmányok, akár a teljes tömegstatisztika vonatkozásában. Az így nyújtott lehetőség határozza meg végeredményben az empirikus kutatások helyét, hasznát, de korlátait is a jogtudományban. Ez az a pont, ahol a társadalomra vonatkozó átfogó elmélet és a jogi jelenségek eddig feltárt törvényszerűségei segítségével a kvantitatív kutatást kvalitatívra kell

⁷⁰ Az ún. „panel”-vizsgálatokkal kapcsolatosan néhány érdekes tanulmányt közöl *Lazarsfeld, P. F.—Rosenberg, M.*: *The Language of Social Research.* 231—260. p.

mélyíteni, ahol a marxista szociológia, de a marxista jogtudomány is valóban az „Aufheben” értelmében haladja meg a kvantitatív jellegű empirikus kutatásokat, amelyek azonban éppen a minőségi megítélés érdekében nélkülözhetetlenek.

A mennyiségi vizsgálatokat jelentő empirikus kutatás minőségivé való mélyítésére törekvő polgári kísérletek elemzése — akár a jogtudomány vonatkozásában is — külön tanulmányt igényelne. Az ilyen próbálkozások sikerelenségére más helyütt már utaltunk,⁷¹ ezúttal még csak a jogtudományban is hatásos funkcionalizmust említjük meg. A funkcionalizmus korlátai ismertek,⁷² s a dialektikával összevetve különösen szembetűnőek, mégis ez a módszer a polgári társadalomtudományban és jogtudományban bizonyos összefüggések megállapítására törekedve, ha nem is jutott el a jelenségek lényegéig, ezzel szemben nem is atomizálta a társadalmat, nem állott meg a kis csoportok elszigetelt kutatásánál. Hovatovább azonban a funkcionális módszer is kényelmetlenné vált a polgári társadalomtudomány számára, és bírálata két vonalon is megindult. A bírálat persze önmagában jogos, de mégis jellemző a bírálókra, akik a funkcionális módszer helyett nem tudnak mást ajánlani, még olyan módszert sem, amely a funkcionalizmus viszonylagos értékét elérné. A funkcionalizmus alapvető megállapítása, a társadalomnak, a kultúrának mint működő egésznek a felfogása, amelyben az egyes részjelenségek funkciójuk folytán, tehát az egészsel összefüggésben érthetők meg, túlmutat az akár a „középfokú” elméletekkel vagy analitikus törekvésekkel megfejelt empirizmuson is. A funkcionáló egész tagadása tehát alapvető feltétele a különféle összefüggéseket kutató módszer tagadásának is. És ez közvetlenül megfigyelhető a tagadás egyik vonalában, amelyet legjobban Merton szavaival jellemezhetnénk: „Nemcsak a funkcionáló egész posztulátuma mond gyakran ellent a tényeknek, de ennek a posztulátumnak kevés a heurisztikus értéke is . . .”⁷³ A másik vonal a közvetett tagadás, amely az összefüggéseket a viselkedési minták bizonyos számszerűen megfogható vonásaira szűkíti le, amely azután nem is képes kitörni az empirizmus primitív számszerűségének korlátaiból.⁷⁴

A dialektika elveinek teljes alkalmazása — amely tehát magában foglalja az empirikus kutatásokat, de meg is haladja azokat, ahogyan meghaladja a funkcionalizmust is, a jelenségeknek nemcsak a számszerűleg megfogható vonásait, nemcsak összefüggéseit s funkcionálását mint a jelenség (pl. egy jogintézmény) mozgását, működését, hanem lényegét is feltárja, ahogyan ezt a materialista nézőpontú dialektika nemcsak lehetővé teszi, de meg is követeli. Így jelölhetjük meg az empirikus kutatások helyét és hasznát a marxista szociológiában és jogtudományban, amelyek tehát nem jelentkeznek önmagukban módszerként, szociológiai módszerként sem (ahogyan ezt sokan tévesen felfogják), csupán részei a marxizmus általános módszertanának (amelyet a társadalomtudományokban önmagában nevezhetnénk szociológiai módszernek, hiszen a társadalmi jelenségek lényegének feltárására törekszik).

⁷¹ *Kulcsár* : A marxista szociológia és az empirikus társadalomkutatás. 343. és köv. p.

⁷² Ld. *Kulcsár* : A jogszociológia problémái. 46—48. p.

⁷³ *Merton, R. K.* : Social Theory and Social Structure. Rev. ed. Glencoe Ill. 1957. 27—28. p.

⁷⁴ Vö. pl. *Bredemeier, H. C.* : The Methodology of Functionalism. American Sociological Review, 1955. Apr. 175—180. p.

Befejezésül még egy kérdésre kell röviden válaszolnunk. A jogi kutatások kifejtettek szerinti konkrétságának igénye nem idézi-e módszertanilag a jogászai kutatások háttérbe szorulását, illetve beolvadását az általános szociológiai kutatásokba,⁷⁵ tartalmilag pedig a jogi jelenségek feloldását a társadalmi jelenségekben? (Az utóbbira is volt már példa a marxista jogtudományban, éspedig a jognak a társadalmi viszonyokkal való azonosítása formájában.⁷⁶) Azzal, hogy a jogot formaként fogtuk fel, így a tartalmi vizsgálatok elé a társadalmi viszonyokba való behatolást tűztük ki követelményként, még nem mostuk el a jog jogi jellegét, mert ha világos is előttünk az a tény, amit Kerimov úgy fogalmazott meg, hogy a jog „társadalompolitikai” és jogi természetű intézmény, és specifikus törvényei a társadalmi jelenségeknek jogi természetét fejezi ki,⁷⁷ ez a „jogi természet” mégiscsak a társadalmi viszonyokból eredő — osztályakarát által kifejezett és alakított — „társadalompolitika” által van meghatározva, és a specifikus jogi jelleget is csak a társadalmi viszonyokon keresztül lehet megérteni és feltárni. Az eredményt az biztosítja, ha nem állunk meg sem a „jogi természetnél”, sem a társadalmi viszonyoknál, hanem a tartalmat és a formát a kellő konkrétság biztosításával együtt, egymástól elválaszthatatlanul kutatjuk.

Az elmondottakból az is kitűnik, hogy a jogintézmények, a „jogi szerkezet”, a jogszabályok olyan jellegű vizsgálata, amit általánosan elterjedt kifejezéssel jogi dogmatikának hívunk, és a jog szociológiai vizsgálata szoros egységet alkot. Az eddig követett gyakorlat a szociológiai összefüggések feltárásával kapcsolatban, tehát a jog közvetlen és direkt — így meglehetősen egysikű, elnagyolt — visszavezetése a társadalom alapvető viszonyaira, amelynek kétségtelenül alapvető eredménye a jog osztálymeghatározottságának felismerése és állandó tudata, és a dogmatikának e felismerésen mint „elvont premisszán” alapuló művelése a jog társadalmi tartalmának, változásának és életének s különösen érvényesülésének számtalan jelenségét és tényezőjét kirekesztette a kutatásból, nem számolt a mozgással, így a kutatás bizonyos elszürkülését eredményezte. A dogmatikának a társadalmi jelenségek és tények vizsgálatával való összekapcsolása a marxizmus szociológiai szemléletének elmélyülését jelenti a jogtudományban is.

Hozzá kell azonban tennünk, hogy ezzel nem elégedhetünk meg. *A marxista szociológiai szemlélet elmélyülésének nemcsak a jogtudományban, de a joggyakorlatban is szemléleti, ennek következtében funkcionális és társadalmilag is lemérhető változásra kell vezetnie.* E változás tartalmát legjobban úgy fejezhetnénk ki, hogy *a jogalkotónak és a jogalkalmazónak is tisztában kell lennie saját egyedi tevékenységének általános hatásaival, fel kell becsülnie saját helyét is a jog folyamatában.* Amit a bevezetőben a jog tudományos és jogalkalmazói megismerésének azonosságáról, az ebből fakadó módszertani követelményekről elmondottunk, azt is jelenti, hogy pl. a bíró saját munkájának a fejtegetett módon való tanulmányozásával is általánosíthat úgy, ahogyan azt saját munkájának a jog folyamata részeként való felismerése megköveteli.

⁷⁵ Erre a veszélyre utalt és a jelentkezés okaira is rámutatott Szabó Imre: *Jogi gondolkodásunk szocialista átalakulása.* 412. p.

⁷⁶ Ilyen tendencia mutatkozott meg pl. a 20-as és 30-as évek szovjet jogelméletében Sztucska és Pasukanisz munkásságában. Erre vonatkozóan ld. a magyar irodalomban *Peschka Vilmos*: *A jogviszonyelmélet alapvető kérdései.* Bp. 1960. 41—52. p. és *Kulcsár* i. m. 259—263. p.

⁷⁷ *Kerimov* i. m. 874. p.

ЗНАЧЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ФАКТОВ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПОЗНАНИЯ ЯВЛЕНИЙ ПРАВА

К. Кульчар

Статья поставила себе целью рассмотреть вопрос о возможности применения исследований эмпирического характера в области юридической науки, а также вопрос о неизбежности исследований такого характера с точки зрения познания содержания явлений права.

Статья разделена на три части.

Часть I констатирует, что нормы права могут считаться только формой явлений права, поэтому знанием норм права ни для юридической науки, ни для применения права еще не обеспечивается знание содержания. Исследования, направленные на познание права, должны поэтому распространяться также на исследование общественных отношений и явлений, а именно не только в общем направлении, а также в отношении конкретного применения права и его научного изучения. Возможность такого изучения в основном обеспечивается правильным исходным пунктом теории познания, общей методологией материализма и марксизма, т. е. диалектикой, вопросы которой, однако, в связи с конкретным ее применением на основании упомянутого взгляда требуют еще исследования в области юридической науки. Таким образом марксистская юридическая наука не нуждается в специальном юридическом методе для своих исследований. (Дело в том, что требование специального юридического метода вытекает из абсолютистского понимания нормативного элемента права, вызывавшее, между прочим, например, распад буржуазной юридической науки на социологию и философию права, так как имеющая нормативный характер философия права, с одной стороны скрывает процессы действительности, имеющие связь с правом, а с другой стороны вовсе не выступает с требованием, направленным на их исследование, пределы чего даже сама буржуазная социология права желала превзойти.)

В области марксистской юридической науки не наблюдается распад на науку (теорию) права нормативного характера и социологию права. В результате единства диалектического метода и материалистического подхода от самого начала употребляется «социологический аспект» в области марксистской юридической науки. Приведенный здесь социологический аспект в основном выражает единство исторического и логического аспектов, конкретность исторического исследования, а также вытекающее из того требование общего характера исследований. Из единства исторического и логического аспектов для марксистской общественной науки, в том числе и для юридической науки вытекает также необходимость исследования существенной конкретности, а именно необходимость конкретного исследования существенных признаков настоящего. При таких условиях конкретное исследование означает не эмпирическое исследование в самом себе, а единство микро- и макросоциологии выражается также в развитии социологического подхода юридической науки. Сказанное означает, таким образом, конкретное исследование марксистской юридической наукой общественного содержания правове урегулированных явлений, а именно также и в отношении тех моментов и черт соответствующих явлений, которые нормами права не урегулированы.

Часть II посвящена автором вопросам конкретных эмпирических исследований буржуазной юридической науки. Автор здесь устанавливает, что в соответствии с теоретическими и методологическими недостатками буржуазной социологии вообще и социологии права в частности упомянутые исследования исчерпываются случайным раскрытием индивидуальных явлений, будучи направлены прежде всего на осуществление практических целей. Из этого вытекает то, что даже тогда, когда марксистская юридическая наука в конкретном случае употребляет подобную или такую же методику и технику исследования, какой пользуется буржуазная социология в области своих эмпирических исследований, исследования марксистской юридической науки — именно ввиду решающего различия в методологии — не могут отождествляться с подобными буржуазными попытками.

Часть III статьи исходит из необходимости различать между тремя значениями понятия *метода*. Методом в самом широком смысле является метод теории познаний — а в самом узком смысле технический метод отдельных конкретных исследований. Между этими двумя методами наблюдается метод в том смысле, который может оказаться свойственным некоторой из отраслей права и который, подчиняясь в области юридической науки методу теории познаний, превращает технику эмпирических исследований в метод общественного характера. Данный метод выступает в области юридической науки с требованием, направленным самым решительным образом на то, чтобы исследование рас-

пространилось на массовый характер и индивидуальные черты явлений, включая в то также определяющие содержание явлений права общественные отношения и факторы, подход к которым становится возможным — из-за препятствий массового изучения явлений права — только путем индивидуального конкретного изучения явлений. Затем в статье проанализируются дальнейшие последствия этого положения, причем автор приходит к выводу, что в области юридической науки особое значение имеет исследование конкретных случаев, которое не может, однако, заключаться только в исследовании юридических случаев в традиционном смысле, а должно распространяться также и на общественную практику. Ввиду того, что исследование конкретных случаев весьма пригодно для того, чтобы выдвигать на передний план индивидуальные и случайные моменты, оно должно быть осуществлено — как правило — при помощи комбинирования методов и данных общественной статистики. Это представляет собой гарантию технического характера для осуществления вытекающего из марксистского единства микро- и макро-социологии аспекта, исключающего возможность разработки в виду курьеза и субъективную оценку моментов исследования отдельных случаев. В дальнейшем статья, оставаясь на вопросах использования данных и методов общественной статистики, подчеркивает теоретическое и практическое значение процедуры с образцами в области эмпирических исследований. Правильное использование процедуры с образцами, в техническом смысле выражает первую веху на пути к существенному обобщению признаков явлений, возможность для количественного обобщения. Затем автор останавливается на проблеме превращения исследований количественного характера в качественные, в связи с чем он приходит к оценке функционального метода, получившего распространение в области буржуазной социологии и социологии права.

В заключительной части статьи автор приходит к выводу о том, что в области марксистской юридической науки в результате комбинирования традиционного догматического и эмпирического исследования фактов, а также исследования иного характера углубляется социологический взгляд на явления, причем углубление марксистского социологического взгляда на явления должно повлечь за собой — не только в области юридической науки, а также на практике — изменение во взглядах вообще и в результате того изменение функционального характера, т. е. изменение, которое может быть определено также в общественном направлении.

L'IMPORTANCE DES RECHERCHES DES FAITS DANS LA CONNAISSANCE DES PHENOMENES JURIDIQUES

Kálmán Kulcsár

Le but de l'étude est l'examen de la question de savoir si on peut appliquer dans la science juridique les recherches de caractère empirique, respectivement si ces recherches sont indispensables dans la connaissance du contenu des phénomènes juridiques.

L'étude est divisée en trois parties. Dans la première partie l'auteur constate que la règle de droit ne peut être considérée autrement que comme la forme des phénomènes juridiques. De cette façon la connaissance de la règle de droit à elle seule n'assure ni pour la science du droit, ni pour l'application du droit la connaissance du contenu aussi. Les recherches scientifiques visant à la connaissance du droit doivent donc embrasser également l'examen des rapports sociaux, des phénomènes sociaux et non seulement dans leurs relations générales, mais aussi dans la connaissance de l'application concrète du droit et dans la connaissance scientifique. Cette connaissance est fondamentalement assurée par le départ correct de la théorie de la connaissance: le matérialisme et par la méthodologie générale du marxisme: la dialectique. Les questions résultant de cette position d'esprit et qui sont en rapport avec l'application concrète de la dialectique doivent cependant être examinées encore dans la science juridique. La science juridique marxiste n'exige donc pas une méthode juridique particulière. (En effet, l'exigence d'une méthode juridique particulière provient de l'absolutisation de l'élément normatif du droit et l'une de ses conséquences, par exemple, est la dissociation de la science bourgeoise du droit en la sociologie du droit et en la philosophie du droit. La philosophie du droit ayant un caractère normatif masqué, d'une part, les processus réels ayant des rapports

avec le droit, et n'exige pas, d'autre part, leur recherche, ce que même la sociologie bourgeoise du droit désirait de dépasser.)

La science juridique marxiste ne se divise pas en une science du droit ayant un caractère normatif (en la théorie du droit) et en une sociologie du droit. L'unité de la méthode dialectique et du point de vue matérialiste a créé «une manière de voir sociologique» dans la science juridique marxiste. Cette manière de voir sociologique signifie dans son essence l'unité des points de vue historique et logique, le caractère concret des développements historiques et l'exigence de la généralité provenant de cela.

De l'unité des points de vue historique et logique résulte pour la science sociale marxiste, donc pour la science du droit aussi, son caractère essentiellement concret et la recherche concrète des traits essentiels du présent. Ainsi les recherches concrètes ne signifient point des pures investigations empiriques et même dans la manière de voir sociologique de la science juridique s'exprime l'unité de la micro- et macro-sociologie. Ce que nous venons de dire signifie donc dans la science juridique marxiste la recherche concrète du contenu social du phénomène réglementé par le droit, enveloppant les facteurs et les traits de ce phénomène qui restent en dehors de la réglementation juridique.

Dans la seconde partie de l'étude l'auteur analyse les recherches concrètes empiriques de la science juridique bourgeoise. Il constate que celles-ci, conformément à la sociologie bourgeoise et aux défauts méthodologiques et théoriques de la sociologie du droit, s'épuisent dans l'exploration accidentelle des phénomènes particuliers et elles suivent en premier lieu des objectifs pratiques. Il s'ensuit que même si la science juridique marxiste dans le cas donné se sert d'une méthode et d'une technique identique ou semblable aux recherches sociologiques empiriques bourgeoises, à cause des différences fondamentales méthodiques existant entre les deux méthodes et les deux techniques, ces recherches ne sauraient être identifiées avec les aspirations bourgeoises analogues.

L'auteur dans la troisième partie de son étude part de l'idée qu'il faut distinguer les trois significations de la méthode. La méthode au sens le plus large du mot signifie la méthode de la théorie de la connaissance et dans le sens le plus strict du mot, la méthode technique des examens particuliers. Entre ces deux sens du mot se trouve sa troisième acception laquelle peut être particulière dans les diverses branches de la science et laquelle dans la science juridique, étant subordonnée à la méthode de la théorie de la connaissance, élève au rang de la méthode sociale la technique des examens empiriques. L'exigence la plus importante de cette méthode dans la science juridique est que les recherches embrassent non seulement le caractère de masse et l'individualité du phénomène juridique mais encore les relations sociales, ainsi que les facteurs sociaux constituant le contenu des phénomènes juridiques, qui souvent ne peuvent être abordés, à cause des barrières inhérentes à l'observation en masse des phénomènes juridiques qu'à l'aide de l'examen concret, individuel de ces phénomènes.

L'étude analyse dans la suite les conséquences ultérieures de cette thèse et constate que dans la science juridique l'examen des cas particuliers a une portée toute spéciale, ce qui ne signifie pas seulement l'examen des cas litigieux, mais doit embrasser la pratique sociale aussi. L'examen des cas particuliers cependant, justement parce qu'il se prête bien à mettre en relief les traits individuels et accidentels, doit être effectué en général au moyen de la combinaison des méthodes et des données de la statistique. C'est la garantie de caractère technique de la mise en vigueur de la manière de voir résultant de l'unité marxiste de la micro- et macro-sociologie, laquelle exclut l'élaboration des données de l'examen des faits particuliers dans la forme de bizarreries et leur appréciation subjective.

Après avoir traité les questions de l'utilisation des données et des méthodes de la statistique de la société, l'étude souligne l'importance pratique et de principe de la procédure du sondage dans les recherches empiriques. L'application correcte du sondage peut assurer dans un sens technique le premier escalier de la voie conduisant à la généralisation essentielle, la possibilité de la généralisation numérique. Après, l'auteur s'occupe du problème, comment les examens de caractère quantitatif peuvent être transformés en des examens qualitatifs et sous ce rapport il apprécie la méthode fonctionnelle répandue dans la sociologie et dans la sociologie du droit bourgeoises.

Pour conclure, l'étude constate que dans la science juridique marxiste la combinaison des recherches traditionnelles dogmatiques et empiriques a pour conséquence d'approfondir la manière de voir sociologique. L'approfondissement de la manière de voir sociologique marxiste cependant doit conduire non seulement dans la science juridique, mais aussi dans la jurisprudence, à un changement d'aspect et par conséquent fonctionnel, donc socialement pondérable.

A jogforrás fogalma és a jogforráselmélet problematikája

I. A jogforrás tudományos fogalmának lehetősége.

1. A jogforrás tudományos fogalmának lehetősége a burzsoá jogtudományban. — 2. A szocialista jogelméletben kialakult felfogások a jogforrás tudományos fogalmáról. — 3. A jogforrás tudományos fogalom: a jogforrás általános és individuális fogalma.

II. A jogforrás általános fogalma.

1. A jogforrás általános fogalmának meghatározása a burzsoá jogtudományban. — 2. A jogforrás általános fogalmának szocialista definíciói. — 3. A jog és a jogforrás viszonya. — 4. A jogforrás általános fogalmának meghatározása.

III. A jogforrás individuális fogalma.

1. A jogforrás individuális fogalmának a termelési viszonyokkal való meghatározása. 2. — Az akarati és egyéb pszichikai tényezők individuális jogforrásokként megjelölése. — 3. Az államhatalom mint individuális jogforrás. — 4. A jogforrás individuális fogalmának definíciója.

IV. A jogforráselmélet problematikája.

1. Az egységes általános jogforrásfogalom hatása a jogforráselmélet problematikájára. — A jogforráselmélet problematikájának megoldulása a jogforrás individuális fogalmának az állam jogalkotó tevékenységeként meghatározása folytán.

A jogforráselmélet vagy másképpen nevezve jogforrástan az állam- és jogelmélet problematikája körébe tartozó olyan kérdéskomplexus, amely mind a burzsoá, mind a szocialista jogtudományban meglehetősen bőséges és gazdag irodalommal rendelkezik. Valamely tudományos téma elméleti forrásainak gazdagsága többféle feltételezésre nyújthat alapot: vagy azzal reméltet, hogy a többirányú megközelítés és a különböző megoldási kísérletek lényegében már tisztázták a szóban forgó problémát, illetve egyes oldalait és vonatkozásait; vagy arra enged következtetni, hogy a kérdéses téma bonyolultsága éppen azért eredményezte a megoldási törekvéseknek és kísérleteknek hő áradását, mert a problémát még mind ez ideig nem sikerült megnyugtató módon, az elmélet és a gyakorlat igényeit kielégítően rendezni. E feltételezések bármelyike is váljék igaznak, az adott tudományos probléma széleskörű irodalmából az a következtetés minden bizonnyal levonható, hogy a vizsgálandó kérdés mélységesen bonyolult és problematikus. A jogforráselmélet problémáit tárgyaló számos jogelméleti munka áttanulmányozása az utóbbi megállapításnak a jogforrástan vonatkozásában fennálló jogosultságát bizonyítja: a jogforráselmélet problematikája a sokat vitatott, rendkívül bonyolult és problematikus kérdések egész sorát foglalja magában. A tudományos irodalom gazdagságán alapuló előbbi feltételezéseknek azonban egyike sem állapítható meg a jogforrástani illetően teljes mértékben és általános érvényűséggel igaznak. Mert jóllehet azt joggal állíthatjuk, hogy a jogforráselmélet kérdéseit általános megnyugvást keltő módon megválaszolni

még máig sem sikerült, de ez nem jelenti azt, hogy a számos megoldási kísérlet és törekvés a jogforrástan problematikájának egyes kérdéseit és oldalait illetően már eddig is ne tudna pozitív eredményeket felmutatni. Egy dolog azonban egészen világos és nyilvánvaló, nevezetesen az, hogy a jogforrás-elméleti kérdések problematikussága és bonyolultsága folytán az elméleti zavar és kuszáltság a jogforrástan területén meglehetősen nagy.

A jogforráselmélet körében jelentkező elméleti kavardásnak és bizonytalanságnak az okát mindenekelőtt a jogforrás fogalmának tisztázatlanságában látjuk. Ezért, ha a jogforrástan területén található elméleti konfúziót rendezni vagy megszüntetni akarjuk, akkor először a jogforrás fogalmát kell tudományos alapossággal meghatározni. A jogforrás tudományos fogalmának, ennek a jogelméleti kategóriának a meghatározása nélkül nem lehet a jogforráselmélet kérdéseit megválaszolni. A jogforrás fogalmának megvilágítása és tisztázása a jogforrástan problematikája többi kérdésének mintegy előfeltételeként jelentkezik. Ezért csak csodálkozni lehet a jogforráselméleti kérdések megoldására irányuló azokon a kísérleteken, amelyek a jogforrástan problematikája körébe tartozó kérdéseket szinte anélkül tárgyalják és akarják megoldani, hogy előzőleg tisztáznák a jogforrás fogalmát. A jog tulajdonképpen forrásait konkrétságukban megragadni, a jogforrások lényegét és sajátos vonásait feltárni és kifejtetni csak akkor lehetséges, ha a konkrét jogforrásokból absztrahált általánostól, a jogforrás fogalmától ismét visszatérünk a konkrétéhoz, ennek az absztrakció alapján történő még teljesebb megismeréséhez. „Az élő szemlélettől az absztrakt gondolkodás felé és *attól a gyakorlat felé* — ez az igazság megismerésének, az objektív valóság megismerésének dialektikus útja.”¹, amely itt a jogforrások vonatkozásában — mint majd látni fogjuk — egészen különös és sajátos módon nyilvánul meg. A jogforrás tudományos fogalmának tisztázása tehát feltétele a konkrét jogforrás vagy jogforrások feltárásának, megismerésének, alapos és részletes kifejtésének. A jogforrás fogalmának tudományos meghatározása, a konkrét jogforrások feltárása és megjelölése alapján már nem jelent különösebb nehézséget a jogforráselmélet problematikájának, alapvető kérdéseinek, a jogforráselméleti kutatás irányának és határainak megállapítása, amely a szocialista jogforrástan tudományos kidolgozásának elengedhetetlen feltétele.

1. A jogforrás tudományos fogalmának lehetősége

I. A jogforrás fogalmának meghatározására irányuló kísérlet során problémaként mindenekelőtt nem kisebb jelentőségű és érdekességű kérdés merül fel, mint a jogforrás tudományos fogalmának lehetősége. A jogforrás-elméletnek ez a problémája a burzsoá jogirodalomban nyert kifejtést, és kérdés formájában megfogalmazva a következőképpen hangzik: beszélhetünk-e a jogforrásról mint tudományos fogalomról, vagy pedig pusztán terminológiai kérdésről, ún. nominális fogalomról van szó? Természetesen a burzsoá jogelmélet művelőinek jelentős része kifejezetten és határozottan ezt a kérdést így nem teszi fel, hanem csupán a jogforráselméleti fejtegetések során, közvetetten ad rá választ. A jogforráselmélettel foglalkozó burzsoá

¹ *Lenin* : Filozófiai füzetek. Bp. Szikra, 1954. 146—147. p.

szerzők többsége nem a jogforrás tudományos fogalmának lehetőségére koncentrálja a figyelmet, hanem a jogforrásfogalom meghatározásában egyszerűen csak terminológiai problémát lát, s a jogforrás fogalmát vagy megőrzendő és továbbra is megtartandó, vagy pedig mellőzhető és kiiktatható jogi terminus-technikusnak tekinti.² E jogforráselméletek szerint a „forrás” szónak, ennek a jogelméletben meghonosodott költői metaforának az értelmét kell tisztázni, hogy a Titus Livius által a XII táblás törvénnyel kapcsolatosan először használt kifejezés, a jogforrás jelentését meghatározhassuk. A problémát a burzsoá jogelméletben a legvilágosabban és a legtöbb összefüggését és vonatkozását magában foglalva Alf Ross exponálja, aki nemcsak a terminológiai kérdést, hanem a jogforrás tudományos fogalmának lehetőségét, illetve a jogforrásfogalom és a konkrét jogforrás meghatározásának a kapcsolatát is felveti.³ Jóllehet Ross azokat a törekvéseket, amelyek a forrás szó jelentéséből akarják a jogforrás fogalmát levezetni, mint jelentékteleneket és értékteleneket elveti, végső soron mégsem tudja ezeket meghaladni, mert a jogforrás fogalmát nominális fogalommá degradálva, megfosztja tudományos értékétől; ez a nominális fogalom ugyanis reális tartalmat csak a konkrét jogforrás meghatározása során nyer. S bár itt Ross — mint említettük — egy igen fontos és jelentős összefüggésre irányítja a figyelmet, azzal, hogy a jogforrás fogalmát nominális definícióként fogja fel, elrekeszti a probléma további tudományos megközelítésének útját. Számos burzsoá szerző viszont nem elégszik meg sem a terminológiai, sem a nominális fogalomra szorítókozó kísérletek jogforráselméleti eredményével, hanem a jogforrás tudományos fogalmát keresi, túllép a terminológiai és nominális kérdésfeltevésen, és a jogélet, a jogi és társadalmi jelenségek meghatározott köréből kiindulva kísérli meg a jogforrás fogalmának tisztázását.⁴ A jogforráselméletnek ezeket a művelőit a kérdés tudományosan helyes megoldásában többnyire ugyan idealista és metafizikus szemléletük és módszerük megakadályozza, de azzal, hogy a problémát a tudományos megismerés felé irányítják, jelentősen előmozdítják tudományos tisztázását.

2. A szocialista állam- és jogelméletnek fontos feladata az állam és a jog objektív fejlődési törvényszerűségeit, lényegét kifejező tudományos fogalmak és kategóriák kidolgozása.⁵ Erről tanuskodnak a szocialista állam- és jogelméletnek azok az eredményei, amelyek az állami és jogi jelenségek lényegének, tudományos fogalmainak feltárásában, illetve meghatározásában nyilvánulnak meg. A szocialista állam- és jogelméleti kutatásnak ez az alapvető iránya a szocialista jogforráselméletben is érvényesül: a szocialista jog-

² Ld. *Bergbohm, Karl* : Jurisprudenz und Rechtsphilosophie. Leipzig, 1892. 40. p.; *Holland, Th. E.*; The Elements of Jurisprudence. Oxford—London, 1924. 55. p.; *Nawiasky, H.* : Allgemeine Rechtslehre als System der rechtlichen Grundbegriffe. Köln, 1941. 27. p.; *Kelsen, Hans* : Reine Rechtslehre. Wien, 1960. 238. p. stb.

³ Ld. *Ross, Alf* : Theorie der Rechtsquellen. Ein Beitrag zur Theorie des positiven Rechts auf Grundlage dogmenhistorischer Untersuchungen. Leipzig—Wien, 1929. 290—291. p.

⁴ Ld. *Savigny, Friedrich Karl* : System des heutigen römischen Rechts. Berlin, 1840. 11. és köv. p.; *Puchta, Georg Friedrich* : Das Gewohnheitsrecht. II. köt. Erlangen, 1828. 144. p.; *Ehrlich, Eugen* : Grundlegung der Soziologie des Rechts. München—Leipzig, 1929. 67—68. p.; *Binding, Karl* : Handbuch des Strafrechts. I. köt. Leipzig, 1885. 197. p. stb.

⁵ Ld. *Piontkovszkij, A. A.* : Az általános állam- és jogelmélet néhány kérdése. Cikkgyűjtemény, 1956. 3. sz. 109—112. p.

forrástani kutatásoknak is egyik fő feladata a jogforrás tudományos fogalmának kidolgozása. Ezért a szocialista jogforráselméletben a jogforrás tudományos fogalmának a lehetősége problémaként kifejezetten és határozottan nem jelentkezik; a szocialista jogforrástani kutatásokat általában és alapjaiban a tudományos igényesség, a tudományos jogforrásfogalom kidolgozásának szükségessége jellemzi.⁶ Mindamellett azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a jogforrás fogalmának tisztázatlansága, valamint e fogalom a burzsoá jogtudományban fennálló problematikusságának helyenként érezhető hatása következtében a konkrét fejtegetések során a szocialista jogforráselmélet egyes művelői is a jogforrás fogalmának meghatározásában terminológiai, illetve etimológiai kérdést látnak.⁷ Ez a felfogás kapott kifejezést abban a szocialista jogforráselméleti javaslatban, hogy a jogforrás terminust újabb, a jelenséget jobban kifejező elnevezéssel kell felváltani,⁸ valamint abban a kísérletben, amely a forrás szó etimológiai jelentéséből vezeti le a jogforrás fogalmát és definícióját.⁹

3. A jogforrás tudományos fogalmának a lehetősége, a dialektikus materializmus ismeretelméletének alapján vizsgálva a problémát, nem lehet vitás. Amikor a szocialista állam- és jogelmélet a jog mind mélyebb és teljesebb megismerésére törekedve, a jogi fogalmak és kategóriák formájában kísérli meg a jog lényegének feltárását, akkor abból indul ki, hogy ezek a fogalmak és kategóriák az objektív társadalmi, jogi jelenségek meghatározott részének, oldalának vagy összefüggésének a lényegét kell hogy kifejezzék. Ezek a fogalmak nem a priori absztrakciók, hanem az objektív társadalmi valóságban és viszonyokban gyökereznek. Ezért nem tudunk egyetérteni sem azokkal a jogforráselméleti koncepciókkal, amelyek a jogforrás fogalmának tisztázásában egyszerűen terminológiai, illetve etimológiai kérdést látnak, sem azzal a felfogással, amely a jogforrás fogalmát nominális fogalomká degradálja.

A jogforrás fogalom meghatározása nem terminológiai vagy etimológiai probléma. Ha sikerül megvilágítani azt, hogy a jogforrás, ez a jogelméleti kategória a társadalmi és jogi jelenségek milyen összefüggéseit és mely részeit fogja át, mi e fogalomnak a tartalma, akkor nincs különösebb jelentősége a fogalom, illetve a fogalom által kifejezett objektív viszonyok és tartalom elnevezésének. Meglehet, hogy a jogforrás szó és kifejezés helyett a jogforrás-

⁶ Ld. *Arzsanov, M. A.—Kecsekjan, Sz. F.—Manykovszkij, B. Sz.—Sztrogovics, M. Sz.* : Állam- és jogelmélet. Bp. Tankönyvkiadó, 1951. 290—291. p.; *Kareva, M. P.—Kecsekjan, Sz. F.—Fedoszejev, A. Sz.—Fegyikín, G. I.* : Állam- és jogelmélet. Moszkva, 1955. 358. p.; *Kecsekjan* : A jogforrás fogalmáról. Ucsenüje Zapiszki, Vüpuszki szto sesztnadcatij trudi juridiceszkoj fakulteta. Izdanije MGU Moszkva, 1946.; *Kerimov, D. A.* : Zur Anwendung der marxistischen Methodologie der Erforschung rechtlicher Erscheinungen. Staat und Recht, 1957. 12. sz. stb.

⁷ Ld. *Denisov, A. I.* : Állam- és jogelmélet. Moszkva, 1948. 430—431. p.; — : A „Szovjet állam- és jogelmélet” c. tankönyv kéziratának vitája. Cikkgyűjtemény, 1954. 9—10. sz. 575—577. p.; *Golunskij, Sz. A.—Sztrogovics, M. Sz.* : Állam- és jogelmélet. Moszkva, 1940. stb.

⁸ Egyes szovjet szerzők vitatják a jogforrás terminus megőrzésének szükségességét, és azt javasolják, hogy a jogforrás kifejezést az „állam normatív aktusai”, illetve a „jogi formák” elnevezéssel váltsák fel. Ld. A „Szovjet állam- és jogelmélet” c. tankönyv kéziratának vitája. 575—577. p.; *Kareva—Kecsekjan* stb. i. m. 358. p. stb.

⁹ Golunskij és Sztrogovics pl. a jogforrás fogalmát a forrás szó etimológiai jelentéséből, abból, hogy a forrás az az erő, ami valamit létrehoz, kísérik meg levezetni. *Golunskij—Sztrogovics* i. m. 173. p.

fogalommal átfogott és kifejezett társadalmi, jogi tartalmat és viszonyokat jobban fedő és érzékeltető elnevezést sikerül találni — bár az említett javaslatokról (jogi formák, az állam normatív aktusai) ez nem mondható el, tekintettel arra, hogy nem a jogforrás jogelméleti kategóriájának valóságos tartalmát jelzik és közvetítik —, de ez mit sem változtat a jogforrásfogalomba sűrített társadalmi valóság lényegén. A jogforrás és általában minden jelenség fogalmának meghatározásakor úgy járunk el, hogy az objektív külvilág, a tárgyak és a közöttük fennálló összefüggések közös elemeinek általánosítás útján való kiemelésével és összefoglalásával (analízis és szintézis) az objektív valóság meghatározott részeit és összefüggéseit tükrözzük gondolatilag vissza.¹⁰ Ezért nem lehetnek helyesek és eredményesek azok a kísérletek és törekvések sem, amelyek a „forrás” szó etimológiai jelentéséből akarják a jogforrás fogalmát levezetni, nem pedig azokból az objektív viszonyokból és jelenségekből, amelyeknek kifejezésére ezt az elnevezést felhasználjuk. A fogalom és a fogalom elnevezése két különböző kérdés, pontosabban a fogalom két eltérő logikai fajtája. A tudományos jogforrásfogalom lehetőségével kapcsolatos különféle álláspontok ismeretelméleti és logikai gyökere éppen az, hogy egyes jogforráselméleti szerzők a jogforrás fogalmának meghatározásakor megragadnak a nominális és reális fogalompár formállogikai összefüggésében, és nem tudnak a tudományos fogalomalkotás szintjére eljutni.

A formális logika a fogalom nominális vagy névleges és reális vagy tárgyi definícióját különbözteti meg. A nominális vagy névleges meghatározás egy fogalomnak vagy egy tárgynak az elnevezését definiálja, és nem magát a tárgyat. Ezért a névleges vagy nominális definíció tulajdonképpen nem tudományos jellegű. Az igazi tudományos meghatározás a reális vagy tárgyi definíció, amely az objektív valóság, a tárgy lényeges vonásait és összefüggéseit tartalmazza, tehát magát a tárgyat definiálja.¹¹ A jogforrásfogalom meghatározásának azoknál a kísérleteinél, amelyek a jogforrás fogalmát terminológiai problémának tekintik, vagy nominális definícióként jellemzik, lényegében nem másról van szó, mint arról, hogy tagadják a jogforrás tudományos fogalmát, lemondanak a jogforrás fogalmának tudományos definíciójáról és megelégszenek a semmitmondó, névleges vagy nominális meghatározással, az ún. terminológia tisztázásával.

Amikor a jogforrásfogalom tudományos meghatározásának lehetőségét a nominális definíció hangsúlyozásával kizáró jogforráselméleti felfogásokat helyteleneknek és tudománytalanoknak tartjuk, ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyunk a jogforráselmélet kimunkálása szempontjából nagyon fontos azt az összefüggést, amely ezekben a jogforráselméleti koncepcióknak objektív alapjául szolgál, s amely viszony — a logikai és ismeretelméleti megközelítés helytelensége folytán — a jogforrásfogalom nominális és reális definíciójának megkülönböztetésében hamis és torz logikai kifejezést kapott. A valóságban ugyanis a helyzet az, hogy a különböző jogfelfogások több különféle konkrét jogforrást tárnak fel, és ezek kifejezését, rögzítését a jogforrásfogalom reális meghatározásának tekintik, míg a konkrét jogforrásokat átfogó és általánosító jogforrásfogalom definiálására már nem látnak lehetőséget, illetve az ilyen definíciót pusztán nominális vagy névleges meghatá-

¹⁰ Ld. *Fogarasi Béla* : Logika. Bp. Akadémiai Kiadó, 1958. 140. p.

¹¹ Ld. *Fogarasi* i. m. 189. p.

rozásként, terminológiai kérdésként kezelik. A dialektikus materialista ismeretelmélet és logika alapján azonban az említett összefüggésnek ilyen ismeretelméleti, logikai kifejtése és rögzítése nem bizonyul helyesnek. A valóságban ugyanis nem másról van szó, mint a jelenség, a tárgy, a jogforrás megismerésének különböző szintjéről és fokozatairól, a fogalomalkotás meghatározott folyamatáról és egyes szakaszairól, illetve ezek egymástól való elrekesztéséről, a magasabb szintre érés lehetőségének tagadásáról. A jogforrás vonatkozásában konkrétan ez a következőképpen jelentkezik: egyrészt beszélünk a konkrét jogforrások meghatározásáról (az eltérő jogfelfogásoknak megfelelően észről, akaratról, államról, illetve törvényről, szokásjogról stb.), másrészt pedig általában a jogforrás fogalmáról, azokról a lényeges jellemző vonásokról és sajátosságokról, amelyek a konkrét jogforrásokban közösek, általánosak, kiemelhetők és fogalomba sűrítethetők. A dialektikus materialista logika szerint ebben az esetben nem a nominális és reális fogalommeghatározás különbségével állunk szemben, hanem az általános és az individuális fogalom összefüggéséről van szó. A logika, a tudományos fogalmak, tehát a tárgy és összefüggéseit gondolatilag visszatükröző fogalmak körében általános és individuális fogalmakat különböztet meg. A megkülönböztetés alapja a fogalom terjedelme, nem pedig az, hogy a fogalom a tárgyra vagy csak elnevezésére vonatkozik. Az individuális fogalmaknál egyes tárgyakra, illetve egyénekre vonatkozó fogalomról van szó; „az individuális fogalom lényegében általános fogalmaknak individualizált alkalmazása, egyénnel vagy egyedivel való kapcsolása.”¹² A jogforrásfogalom reális és nominális definícióját megkülönböztető jogforráselméleti koncepciók lényegében a jogforrásnak csak individuális fogalmát határozzák meg, a jogforrás általános fogalmához nem tudnak eljutni, hanem ezt egyszerűen a nominális fogalommeghatározással eserélik fel. Pedig a jogforrás individuális és általános fogalmát nem szabad elszakítani egymástól; a kettő feltételezi egymást, pontosabban, a jogforrások tudományos megismerése csak a kétfajta fogalom összefüggésének és kölcsönös kapcsolatának megvilágításában érhető el. A jogforrás lényegének teljes megismeréséhez szükség van annak a feltárására, hogyan vonatkozik a jogforrás általános fogalma a jogforrás individuális fogalmára, a különösre, az egyesre. A fogalom közvetítés az egyestől a különösön keresztül az általánoshoz és az általánostól vissza az egyeshez. A fogalmi differenciálás menete a jogforrás esetében úgy játszódik le, hogy a konkrét jogforrások egyedi, individuális fogalmától a jogforrás általános fogalmához, az általános és absztrakt jogforrásfogalomtól a konkrét jogforrások sokféleségéhez, az egyest felölelő, ahhoz mindinkább közelebb jutó differenciált jogforrásfogalmakhoz jutunk.¹³ A jogforrásfogalom részletes kifejtése, a jogforrásfogalom két alapvető fajtájának, az általános és az individuális jogforrásfogalomnak, valamint ezek kölcsönös viszonyának a megvilágítása során feltárul az egyes, a különös és az általános esillogóan gazdag dialektikája a jogforrások területén.

¹² Ld. *Fogarasi* i. m. 156. p.

¹³ Ld. *Fogarasi* i. m. 157. p.

II. A jogforrás általános fogalma

I. A jogforrás tudományos fogalmát tagadó, a jogforrás nominális és reális definícióját megkülönböztető jogforráselméleti koncepciókat meghaladva, a jogforrást olyan tudományos fogalomnak tekintjük, amely az objektív társadalmi, jogi valóság és viszonyok meghatározott részét és összefüggéseit gondolatilag kifejezi. Nem elég azonban a jogforrás általános és individuális fogalmának a lehetőségét megállapítani, hanem tudományos igényességgel meg is kell határozni a jogforrásnak ezeket a fogalmait.

A jogforrás fogalmának meghatározására mind a burzsoá, mind a szocialista jogelméletben és jogtudományban számos kísérlet történt. A jogforrás fogalmának meghatározására irányuló tudományos törekvések és erőfeszítések azonban mind máig nem hoztak létre olyan eredményt, jogforrásfogalmi definíciót, amely alkalmas lett volna arra, hogy ezt a szenvedélyes polémiát és elméleti kavargást, amely e jogelméleti probléma körül a jogtudományban kialakult, megnyugtassa, lecsendesítse, illetve megszüntesse. Joggal merül fel a kérdés: vajon mi annak az oka, hogy a jogforrás fogalmát eddig még nem sikerült az elméleti és a gyakorlati igényeket kielégítő módon meghatározni? Hol és merre kell keresni a kivezető utat abból az elméleti labirintusból, amely a jogforrás fogalmának problémáját behálózta?

A burzsoá jogforráselméletben közel sincs egyetértés abban a kérdésben, hogy mit értünk a jogforrás fogalmán, hogyan kell a jogforrás fogalmát meghatározni; e problémát illetően a burzsoá jogtudományban általánosként jelentkező, egységes álláspont kialakulásáról nem beszélhetünk. A burzsoá jogelméletben és jogtudományban a jogforrás fogalmát többféleképpen határozzák meg, e fogalom lényegét és tartalmát illetően számos egymástól többé-kevésbé, kisebb vagy nagyobb mértékben eltérő felfogás és definíció jött létre. Bergbohm szerint a polgári jogtudományban a jogforrás fogalmán legalább négy különböző dolgot értenek: *a)* a jogalkotó autoritást, például az államot; *b)* a jog keletkezésének vagy alakulásának formáit, például a római *senatus consultus*; *c)* a ténylegesen végbement jogalakulás tartalmának és fajainak bizonyítékait, például a törvények autentikus szövegét; *d)* a szubjektív jog alapjait, például a szerződésből fakadó igényt.¹⁴ „Ez a terminológiai zűrzavar — írja Bergbohm¹⁵ — elég ahhoz, hogy a jogforrásokról szóló fejezetet a jogelmélet egyik leggyötrelmesebb fejezetévé tegye.” A jogforrás fogalmának négyféle értelmére és jelentésére utal Holland is. Szerinte jogforráson értik: *a)* azt a helyet, ahonnan jogi ismereteinket nyerjük (jogszabálygyűjtemények, hivatalos lap stb.); *b)* a jogalkotó autoritást (állam); *c)* azokat az okokat, amelyek jogszabályokat eredményeznek (szokás, vallás stb.); *d)* azokat a szerveket, amelyeken keresztül az állam jogi elismerést ad (törvényhozás stb.).¹⁶ Alf Ross nagy jogforráselmélet-történeti munkájában a burzsoá jogtudományban található jogforrásfogalom meghatározásokat három alapvető csoportba vonja össze: *a)* azok a definíciók, amelyek jogforráson a jogrendszert létrehozó okokat értik (gazdasági, hatalmi és osztályviszonyok, szokás stb. — jogszociológiai jogforrásfogalom); *b)* azok a meg-

¹⁴ Ld. *Bergbohm* i. m. 40. p.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Ld. *Holland* i. m. 55. p.

határozások, amelyek a jogforrás fogalmát mint a jog kötelező erejének etikai alapját határozzák meg (isten akarata, ész, szerződés stb.); c) a jogelméleti jogforrásfogalom, amely szerint a jogforrás a megismerési alapot jelenti valami, mint jog számára.¹⁷

E jogforrásfogalmi definícióknak mintegy rendezett összefoglalását, sűritését és leszűródését jelenti a jogforrás fogalmának a burzsoá jogelméletben és jogtudományban sztereotip olyan meghatározása, amely materiális és formális, illetve belső és külső jogforrást különböztet meg. A jogforrásfogalom materiális és formális meghatározásának a megkülönböztetése elsősorban az angol jogtudományra jellemző, amely azonban nem jelenti azt, hogy kizárólagosan az angol jogelmélet sajátja.¹⁸ A jogforrás materiális fogalmán azokat a jelenségeket értik, amelyek a jog tartalmának eredetére utalnak, azokat a tényezőket, amelyekből a jog tartalma származik. A jogforrás fogalmának formális meghatározása viszont azokat a tényezőket és jelenségeket jelenti, amelyekből a jog ereje és érvényessége fakad. Ennek a materiális és formális jogforrásmeghatározásnak klasszikus megfogalmazását adja Salmond: „A formális forrás az, amiből a jogszabály ereje és érvényessége származik. Éz az, amiből a jogok hatalma ered. A materiális források viszont azok, amelyekből a jogok anyaga, nem pedig érvényessége származik.”¹⁹ A jogforrás fogalmának materiális és formális definíciói mellett a burzsoá jogelméletben és jogtudományban, különösen az ujkantiánus jogfilozófia hatására, széles körben meghonosodott a belső és a külső jogforrás fogalma. A belső jogforrás azt a tényezőt jelenti, amelytől a jog származik, a külső jogforrás pedig azt a megnyilvánulási formát, amelyben a jog megjelenik.²⁰ A jogforrás fogalmának materiális és formális meghatározása szemszögéből tekintve, a belső és a külső jogforrás fogalma lényegében nem más, mint a jogforrás formális fogalmának további részletezése és tagolása, a jogforrás fogalmának a formális jogforrásfogalomra redukálása.²¹ A külső jogforrás megkülönböztetése azonban egyúttal egy új és lényeges mozzanatot — amit a továbbiakban még részletesen megvizsgálunk — is bevisz a jogforrás fogalmába, amelynek a burzsoá jogforráselméletre és az egész jogtudományra nézve jelentős kihatása volt, nevezetesen a jog megismerésének szempontját, a jogforrásnak megismerési forrásként felfogását.

A jogforrás fogalmának a burzsoá jogtudományban kifejtést nyert materiális és formális meghatározása, valamint a belső és a külső jogforrás fogalmának megkülönböztetése a burzsoá társadalmi-gazdasági viszonyok és jogrendszer alakulásának és változásának jogforráselméleti vetületét, kifejeződését jelenti. A burzsoá jogelméletben kialakult jogforrás-fogalmi

¹⁷ Ld. *Ross* i. m. 291. p.

¹⁸ Ld. *Salmond, J.* : *Jurisprudence*. London, 1924. 164. p.; *Holland* i. m. 55. p. *Gray, J. Ch.* : *Nature and Sources of Law*. New York, 1931 124—125. p.; *Bergbohm* i. m. 543. p.; *Schmidt, B.* : *Das Gewohnheitsrecht als Form des Gemeinwillens*. Leipzig, 1899. 59. p. stb.

¹⁹ *Salmond* i. m. 164. p.

²⁰ Ld. *Somló Félix* : *Juristische Grundlehre*. Leipzig, 1927. 330. p.; *Moór Gyula* : *Bevezetés a jogfilozófiába*. Bp. 1923. 221. p.; *Szladits Károly* : *Magyar magánjog*. I. köt. Bp. 1941. 115. p. stb.

²¹ Ennek a felfogásnak ad kifejezést *Kiss Géza*, amikor mind a belső, mind a külső jogforrást formálisnak jelöli meg a materiális jogforrással szemben. Ld. *Kiss Géza* : *Gesetzesauslegung und ungeschriebenes Recht*. *Jherings Jahrbücher* XXII. 62., 72. p.

felfogások a burzsoá társadalmi, jogi berendezkedés adott viszonyait tükrözik vissza. E viszonyok alakulásához és változásához igazodnak, ennek megfelelően módosulnak. A materiális és a formális, illetve a belső és a külső jogforrás fogalmának kialakulását, az egyik jogforrásfogalom előtérbe kerülését, majd másikkal való felváltását és háttérbe szorítását természetesen csak azoknak a konkrét társadalmi, politikai és jogi viszonyoknak és okoknak a feltárásával lehet megvilágítani, amelyek az adott országban a jogforrás szóban forgó fogalmait és ezek változásait előidézték. Tekintetbe kell venni a jogrendszerek felépítését és ezek különbözőségeit; más a jogforrásfogalom tartalma az angolszász jogrendszerekben, ahol többé-kevésbé a common-law precedens rendszere érvényesül, és más az ún. kontinentális jogrendszerekben, ahol a törvény, illetőleg az írott jog a jog uralkodó megjelenési formája. A burzsoá jogtudományban kidolgozott jogforrásfogalmi definícióknak ilyen részletes és konkrét elemzése jogforráselmélet-történeti tanulmány feladata. A materiális és a formális, a belső és külső jogforrás fogalmának társadalmi-politikai tartalmát, jelentőségét és szerepét ezért csupán a tőkés társadalmi viszonyok, politikai berendezkedés és jogrendszer fejlődésének és alakulásának fő általános vonásai és tendenciái szempontjából kíséreljük meg jelezni és érzékelteni. A feudális gazdasági-politikai viszonyokkal és berendezkedéssel következetesen szakító klasszikus polgári forradalom nyomán hatalomra kerülő burzsoázia az újonnan kialakult kapitalista társadalmi-termelési rend védelmére létrehozta egységes, szilárd biztonságot nyújtó törvényeit és törvénykönyveit, stabil jogrendjét. Ennek a pozitív jogi normákon alapuló burzsoá jogrendszernek megfelelően létrejövő jogforráselmélet figyelme ezekre az új jogszabályokra, kódexekre, keletkezésükre és érvényességükre irányul. A burzsoá jogforráselmélet problematikájának központi kérdése ekkor az, hogy melyek azok a tényezők és formák, amelyek a jogszabályoknak erőt és érvényességet kölcsönöznek. Az így kialakuló pozitívista jogforráselmélet jogforrás-fogalma formális definíció, melynek lényegét a jog formális érvényességét előidéző okok jelentik. A burzsoá társadalom és jogrendszer továbbfejlődése során az egyetemes, általános és örök igazságot tartalmazóként meghirdetett és létrehozott pozitív burzsoá jogi normák egyre kevésbé felelnek meg a társadalmi-gazdasági viszonyoknak, megkezdődik ezeknek a jogszabályoknak különböző utakon és módszerekkel történő lazítása (bírói jogértelmezés, szokásjog stb.). A jogrendszernek és a jogfogalomnak kitágulása folytán a jogforráselmélet a formális jogforrásfogalom alapján már nem tudja a jog kialakulását és érvényességét kielégítően megmagyarázni. Új elemek, tényezők és mozzanatok jelentkeznek a jogforrások körében, amelyek szétrepesztik a formális jogforrásfogalom határait. Nem elég már a jog formális érvényességének okait keresni, pontosabban csak a formális érvényességet előidéző tényezők alapján nem lehet a jogot megérteni és megmagyarázni. A jognak matériája, tartalma is van, mely tartalom sokszor a formális érvényességet előidéző okok és tényezők hiányában is jogot jelent, s így a jog matériáját előidéző tényezők is jogot hoznak létre, jogforrások materiális értelemben. A materiális és a formális jogforrásfogalom békés egymás mellett élésének periódusa ez, melyben az adottságtól és körülményektől függően, hol az egyik, hol a másik mutatkozik fontosabbnak és jelentősebbnek. Amikor a tőkés társadalom imperialista, monopolkapitalista szakaszába érkezik, és a polgári demokráciától a politikai

reakció felé forduló burzsoázia szabadulni igyekszik attól a törvényességtől, „amely útját állja azoknak, akik bevezették”,^{21a} akkor a burzsoá jogrendszerben végbemegy az a jelentős változás, amelyben a monopolkapitalista viszonyoknak meg nem felelő jogszabályok féltételének, jelentőségük és szerepük háttérbe szorításának érdekében a jogrendszer súlypontja a jogi normákról, a jogalkotásról a konkrét jogesetek bírói eldöntésére, a jogalkalmazói jogalkotásra helyeződik át. Ezzel a jogforrás materiális és formális fogalmának további együttélése megszűnik, lehetetlenné válik, a jogforráselméleti kutatás kizárólag a jog tartalmának okaira, a materiális jogforrásokra koncentrálódik.

A materiális és formális jogforrásfogalom társadalmi meghatározottságának ez a jelzése és érzékeltetése — ismételten hangsúlyozzuk — rendkívül leegyszerűsített és vázlatos. E fő vonalon és tendencián belül a változatok és árnyalatok egész gazdagsága és mélysége található meg. Így az ún. külső jogforrás fogalmának megjelenése is bizonyos értelemben eltér az előbb vázolt tendenciától. Említettük, hogy a belső és külső jogforrás fogalmának megkülönböztetése az újkantiánus jogfilozófia jogforráselméleti terméke, s lényegében nem jelent mást, mint a formális jogforrásfogalom további konkretizálását. A külső jogforrás fogalma azonban az általános jogforrásfogalom vonatkozásában mégis jelentős, mert új mozzanattal, a megismerés szempontjával bővíti a jogforrás általános fogalmát. A megismerés mozzanatának a jogforrás fogalmába foglalása kétségtelenül az újkantiánus filozófia és jogfilozófia ismeretelméleti jellegének jogforráselméleti kifejeződése. A jogforrásnak mint külső jogforrásnak megismerési forrásként meghatározása ugyanakkor a legszélsőségesebb formalizmus és pozitivizmus jelentkezése. Ebben a vonatkozásban az újkantiánus jogfilozófiára támaszkodó jogforráselmélet kérdésfelvetését a kapitalizmus és jogrendje stabilitásának, szekuritásának időszakából meríti. De — hangsúlyozzuk —, hogy csak ebben a vonatkozásban, mert az újkantiánus jogfilozófia ugyanakkor értékelő szemléletével és „helyes jogi” elméletével utat nyit a jogforráselmélet területén a szabad jogi felfogásnak.

Ha a jogforrás fogalmának a polgári jogelméletben és jogtudományban található ezeket a fontosabb meghatározásait közelebbről megvizsgáljuk, kitűnik, hogy a jogforrás általános fogalmát lényegében kétféleképpen határozzák meg. A jogforrás általános fogalmának a burzsoá jogforráselméletben tipikus két definíciója világosan áll előttünk, ha a jogforrás materiális és formális fogalmának megkülönböztetését és elválasztását megszüntetjük, ezek lényegét közös általános fogalomba sűrítjük, és a külső jogforrás fogalmát mint ettől lényegében és gyökerében különbözőt kiemeljük, és a jogforrás általános fogalmának másik alapvető típusaként, definíciójaként jelöljük meg. Az erre irányuló törekvések nyomait és jeleit már a burzsoá jogforráselméletben is megfigyelhetjük. A jogforrás materiális és formális fogalmának a burzsoá jogtudományban kialakult megkülönböztetése azon alapul, hogy a jogforrás általános és individuális fogalmát nem határolják el pontosan egymástól, hanem e kétfajta jogforrásfogalmat következtetlenül és megengedhetetlenül felváltva, összecserélve és keverve használják. A burzsoá jogforráselméletben jelentkező ezt a következtelenséget már több burzsoá

^{21a} *Lenin*: Művei 16. köt. Bp. Szikra 1955. 321. p.

szerző is észrevette, rámutatva arra, hogy a jogforrás materiális és formális fogalmának megkülönböztetése tudományosan nem indokolt és megalapozott. A jogforrás materiális és formális fogalmának elhatárolását nem tartják helyesnek, mert lényegében mindkettő a jog keletkezésének okait kutatja és tekinti a jog forrásának, csupán ezeknek az okoknak a konkrétebb megjelölésével egyrészt a materiális és a formális forrásokat, azaz a jog tartalmának és érvényességének okait, s ezáltal a tartalmat és a formát elválasztja egymástól, ami elméletileg megengedhetetlen;²² másrészt a materiális jogforrás fogalmának feltételezésével a szociológiai és a jogelméleti szempontokat összekeveri, ami viszont a módszertani tisztaság feladását jelenti.²³ A jogforrás materiális és formális fogalmának megkülönböztetésében, illetve e kettősség feloldására irányuló kísérletekben nem nehéz a burzsoá jogelmélet történetében mindvégig felmerülő, az újkantiánus jogfilozófia által pregnánsan megfogalmazott és kifejezett annak az alapvető és meghatározó jogelméleti kérdésnek jogforráselméleti kifejeződését felfedezni, hogy a jog Sein vagy Sollen, érték vagy valóság, vagy mindkettőnek egymásba feloldódó egysége. A jog materiális és formális forrásainak, a jog tartalma és érvényessége okainak megkülönböztetését és kutatását lényegében a Sein és a Sollen dualizmusának a jog vonatkozásában felmerülő problematikussága határozza meg. A burzsoá jogforráselméletben különböző megfogalmazásokban kifejtést nyert ennek a problémának alapkérdése a következőképpen hangzik: a jogforrás egyidejűleg aktív tényező (ok), és érvényességet teremtő faktor (ész), egyidejűleg a jogot alkalmazó autoritás tényleges magatartását empirikusan motiváló tényező, és olyan faktor, amely a jogérvényesség specifikus jellegének forrását az empiria fölé emelkedve ezzel a magatartással társítja. Hatályosság nélkül a forrást nem lehet jogforrásnak, a pozitív rend forrásának elismerni, de ugyanakkor az érvényességet teremtő faktor hiánya is oda vezet, hogy a forrást nem lehet jogforrásnak, mint érvényesen kötelező rend forrásának tekinteni. A burzsoá jogforráselméletnek a jogforrás materiális és formális fogalmának megkülönböztetésében és összeegyeztetésében rejlő alapvető problémája az, hogy miként lehet olyan tényeket találni, amelyek egyidejűleg közvetlenül biztosítják a jog hatásosságát és érvényességét. A jog konkrét forrásait a különböző jogforráselméleti koncepciók lényegében jogfelfogásuknak megfelelően aszerint jelölik meg, hogy a jogot Sein-nek vagy Sollen-nek, illetve a kettő valamilyen egységének tekintik.²⁴ Így azok a jog- és jogforráselméletek, amelyek a jogot a Sein, a valóság, a tények világában helyezik el, azt tartják, hogy a jognak csak egyféle forrása, materiális értelemben vett forrása lehetséges.^{24a} Ezzel szemben a jogot pusztán Sollen-nek, értéknek tekintő jogfilozófiai koncepció jogforráselmélete csak a jog érvé-

²² Ld. *Allen, C. K.* : *Law in the Making*. Oxford, 1958. 1. p. (Részletesebben a harmadik kiadásban 1939. 1—2. p.)

²³ *Ross* i. m. 100., 291. és köv. p.

²⁴ A burzsoá jogforráselméletnek és jogtudománynak ezt a tendenciáját kitűnően exponálja és érzékelteti *Alf Ross* már többször idézett jogforráselméleti munkájában és különösen „Towards a Realistic Jurisprudence. A Criticism of the Dualism in Law” (Copenhagen, 1946.) c. műve jogforráselméleti fejezetében. (V. fejt.) (129—130., 133—136. p.)

^{24a} Ld. *Ehrlich* i. m. 67—68. p.; *Frank Jerome* : *Law and Modern Mind*. London, 1949. 46. p. stb.

nyességének formális forrásait kutatja.^{24b} E két szélsőséges véglet között helyezkednek el a jogot a Sein és a Sollen valamiféle egységeként elképzelő burzsoá jogelméletek, amelyek ennek megfelelően a jog forrásait is olyan tényezőkben keresik, amelyek a jog érvényességét és hatásosságát egyaránt létrehozzák, azaz a jog materiális és formális forrásának megkülönböztetését megszüntetik és ezeket egyesítik.^{24c} Ez azonban a jogforrás individuális fogalmának meghatározását illetően érdekes és jelentős, nem pedig a jogforrás általános fogalma szempontjából. A jogforrás materiális és formális fogalmának megkülönböztetése ugyanis — mint erre utaltunk — már a jogforrás individuális fogalmának megjelöléséhez közelít azzal, hogy nem általánosságban jelöli meg az összefüggések területét, amelyen belül a jog forrásait keresni kell, hanem már konkrétan, az alapul szolgáló jogfelfogás tartalmától, attól függően, hogy a jog Sein vagy Sollen, vagy a kettőnek valamiféle egysége. Ha tehát a burzsoá jogtudományban található jogforrásfogalmi definíciókat kizárólag az általános jogforrásfogalom szemszögéből vizsgáljuk, és az általános és individuális jogforrásfogalomnak a burzsoá jogtudományban található keveredését és egymásba folyását megszüntetjük azzal, hogy az individuális jogforrásfogalom színező és megtévesztő belejátszását az általános jogforrásfogalomba — a materiális és a formális jogforrásfogalom felszámolására irányuló burzsoá kísérletek nyomdokain haladva — következetesen kizárjuk, akkor a jogforrás általános fogalmának a burzsoá jogforráselméletben kimunkált az a definíciója áll előttünk, amely a jogforrás általános fogalmát a jog keletkezésével, létrejöttével és kialakulásával összefüggésben határozza meg. A jogforrás általános fogalmának a burzsoá jogforráselméletben kifejtést nyert ezt a meghatározását genetikus jogforrásfogalmi definíciónak nevezzük, szemben a jogforrás általános fogalmának a burzsoá jogtudományban kialakult másik tipikus meghatározásával, amely lényegében a külső jogforrás fogalmát jelenti, és a jogforrást mint megismerési forrást definiálja, a jogforrás ún. gnoszeológiai fogalmával.

A jogforrás fogalmának tisztázására irányuló, a burzsoá jogtudományban található meghatározások elsőként megjelölt csoportját, a jogforrás fogalmának genetikus definícióit az jellemzi, hogy a jogforrás általános fogalmát azokból a társadalmi, politikai, ideológiai jelenségekből absztrahálják, amelyek a joggal meghatározott összefüggésben állanak. Ennek az összefüggésnek a lényege az, hogy a megjelölt jelenségek és jog olyan okozati viszonyban vannak egymással, amelyben a jog a meghatározott jelenségek okozataként, eredményeként jelentkezik. A jogforrás fogalmának genetikus meghatározása

^{24b} Ld. *Kelsen* i. m. 238. stb. p.; *Somló* i. m. 330—331. p. stb.

^{24c} Prognáns példája ennek *Gurvitich* jogforráselmélete. *Gurvitich* a pozitív jog forrásának olyan minősített autoritást tekint, amely a jogszabály kötelező erejének alapja, és ugyanakkor létezésében olyan értékeket testesít meg, amelyek ennek a szabálynak tényleges hatásosságát biztosítják. Az ilyen autoritásnak a létozését a „faits normatifs”-ről, azaz az olyan társadalmi tényezőkről szóló elméletére alapozza, amelyek olyan értékeket tárnak fel, melyek nem a tényekből származnak, hanem csak látszanak azokban, mint az időtlen örök érvényesség közvetlen revelációi. (Ld. *Gurvitich* : *L'idée du droit social*. Paris, 1932. 141. p.)

A jogforrás materiális és formális fogalmának és ezzel a Sein és a Sollen a jogforráselmélet terén megnyilvánuló dualizmusnak megszüntetését realista tendenciájú magyarázattal kísérli meg feloldani *Alf Ross*, amikor kifejti, hogy nem minden valóságos tényező jogforrás, hanem csak azok, amelyek kollektív és egyetemes természetük következtében a döntést a jogi érvényesség bélyegével látják el. (Ld. *Ross* i. m. 146. p.)

tehát a vizsgálódás középpontjába a jog keletkezését, kialakulását, létrejöttét, illetve azokat a jelenségeket és tényezőket állítja, amelyek a jog keletkezésében, kialakulásában meghatározott szerepet játszanak, a jog létrejöttét befolyásolják. A jogforrás általános fogalmának ez a definíciója a jog keletkezési folyamatából, a jog létrejöttét előidéző jelenségekből indul ki a jogforrás fogalmának megállapításakor. E jogforráselméleti koncepció szerint a jogot létrehozó tényezők és okok a jog forrásai. A jogforrás általános fogalmán tehát azokat a jelenségeket értik, amelyek a jog keletkezését előidézik. A jogforrás genetikus fogalmát klasszikusan fogalmazza meg Savigny: „Jogforrásoknak az általános jog, tehát épp úgy a jogintézmények, mint az ezekből absztrakció által képzett egyes jogszabályok keletkezési alapjait nevezzük.”²⁵

A jogforrás fogalmának a burzsoá jogelméletben jelentkező ez a genetikus meghatározása egységes abban, hogy jogforrásnak a jogot létrehozó tényezőket tekinti, s a jogforrás és a jog között okozati kapcsolatot feltételez, de nem teljesen egyértelmű annyiban, hogy a jogforrás és a jog viszonyában a jogot nem azonosan értelmezi. A genetikus jogforrásfogalmi meghatározást valló burzsoá jogforráselméletek többsége a jogforrás és a jog összefüggésében jogon az ún. tárgyi jogot, a jogi normák összességét érti, s jogforrásnak a tárgyi jogot előidéző tényezőket tekinti. Azok a burzsoá jogelméletek azonban, amelyek a tárgyi és az alanyi jog dualizmusát megszüntetve, csak egyféle jogot, a jogalkalmazói jogalkotás eredményeként létrejövő jogot, röviden az ún. bírói jogot tartják jognak, a jogforrás és a jog genetikus összefüggésében jogforrásnak az így felfogott jogot és nem a tárgyi jogot létrehozó tényezőket jelölik meg. Ennek következménye, hogy az így felfogott genetikus jogforrásfogalom értelmében az ún. tárgyi jog, a jogszabályok összessége is jogforrássá válik. Az így megfogalmazott genetikus jogforrásfogalomnak pregnáns és világos kifejtését találjuk meg a szabadjogi, de különösen az amerikai realista iskola jogforráselméletében. John Chipman Gray, a realista jogelmélet előfutára hangsúlyozza, hogy határozottan el kell választani a jogot és a jogforrásokat. Jogforráselméletében ez a következőket jelenti: minthogy a valóságban a jog a bíróság alkotta jogot, azokat a szabályokat jelenti, amelyeket a bíróságok hoznak létre, ezért a törvényeket és precedenseket mint jogforrásokat, amelyek csupán többé-kevésbé határozatlanul közreműködnek a bíró cselekedeteinek motiválásában, nem szabad a joggal azonosítani.^{25a} A genetikus jogforrásfogalomnak ez a megfogalmazása a jogforrás és a tárgyi jog genetikus összefüggését a jogforrás és a bírói jog genetikus viszonyává változtatja. Aligha lehet kétséges, hogy a burzsoá jogforráselméletben a genetikus jogforrásfogalom tartalmában végbemenő ez a lényeges változás a burzsoá jogrendszerben az imperializmus időszakában lejátszódó — már említett — változások egyik jogforráselméleti kifejeződése.

A burzsoá jogforráselméletben kialakult másik tipikus általános jogforrásfogalmi definíció, amely a jogforrást megismerési forrásnak (fontes cognoscendi) tekinti, a jogforrás ún. „gnoszeológiai” meghatározása. A jogforrás általános fogalmának megismerési vagy gnoszeológiai meghatározása mind alapvető kérdésfelállítását, mind a fogalomalkotás, az absztrakció

²⁵ Savigny i. m. 11. p.

^{25a} Ld. Gray i. m. 84., 125., 170. stb. p.

alappjául szolgáló jelenségeket és összefüggéseket tekintve, lényegében különbözik a jogforrás fogalmának genetikus definíciójától. Míg a jogforrás fogalmának genetikus meghatározását kidolgozó burzsoá jogelméletek alapkérdése a jog keletkezési folyamatára s jogot alakító okokra és tényezőkre irányult, addig a jogforrás fogalmának gnoszeológiai definíciójára építő jogforrás-elméleti koncepció problémafelvetésének magva az, hogy miből ismerjük meg a jogot, honnan tudjuk, hogy jogi jelenséggel állunk szemben, melyek azok a források, amelyekből jogi ismereteinket nyerjük. A burzsoá jogelméletben található külső jogforrás fogalma lényegében megismerési vagy gnoszeológiai jogforrásfogalom: „a külső jogforrás . . . — jelenti — azt az alakot, amelyben a jogi parancs megjelenik”.²⁶ „A jogi előírásoknak számos lelőhelye van, és ezeket szemléletes kifejezéssel *jogforrásoknak* jelölik, minthogy ezekből, hasonlóan a vízforrásokhoz, amelyekből a nemes vizet, a jogtétételeket kell hogy merítsük.”²⁷ A jogforrásfogalom genetikus meghatározásának a jog keletkezési folyamatára koncentráló kérdésfelállítását tehát a jogforrásfogalom gnoszeológiai definíciójának megismerési, ismeretelméleti jellegű problémafelvetése váltja fel. Az alapkérdés megfogalmazásának megfelelően a jogforrásfogalom gnoszeológiai meghatározását kimunkáló koncepciók a fogalomalkotó absztrakció során egészen más jellegű és természetű jelenségekből és összefüggésekből indulnak ki, mint a jogforrás fogalmának genetikus definíciói: az utóbbiak számára tárgyul és alapul azok a tényezők és összefüggések szolgáltak, amelyek a jog keletkezését, létrejöttét és alakulását előidéztek és befolyásolják; a gnoszeológiai meghatározások viszont a jogforrás általános fogalmát azokból a jelenségekből és formákból absztrahálják, amelyekben a jog megjelenik és amelyekből a jogot megismerhetjük. A jogforrásfogalom megismerési vagy gnoszeológiai definíciói a jogforrás fogalmát meghatározott jogi jelenségekből, a jog megjelenési formáiból vezetik le, s e jelenségeket nem a jog keletkezésével és létrejöttével, hanem a jog megismerésével összefüggésben veszik figyelembe. A jogforrás fogalma így nem a jog keletkezését előidéző tényezőkből, hanem a jog megismerési alappjául szolgáló feltételekből és jelenségekből, a jog megjelenési formáiból absztrahálódik.

A jogforrás általános fogalmának lényegében ez a kétfajta definíciója uralja a burzsoá jogforráselméletet. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a gnoszeológiai vagy a genetikus jogforrásfogalomra épülő jogforrástani koncepciók a konkrét jogforrások megjelölésében, a jogforrás individuális fogalmának megállapításában is egyetértenek. Egyáltalán nem, sőt a genetikus és megismerési jogforrásfogalmi meghatározásokra alapozó jogforrás-elméletek a legkülönbözőbb és eltérő individuális jogforrásfogalmi definíciókat produkálják, különféle konkrét jogforrásmeghatározásokra ágaznak szét. Az általános jogforrásfogalom definíciójának megválasztása, valamint a genetikus vagy a gnoszeológiai jogforrás alapján a jogforrás individuális fogalmának a meghatározása — mint arról szó volt — az adott jogforrás-elméleti koncepció alapvető jogfelfogásától függ. Az általános jogforrásfogalom és az ennek alapján kimunkált individuális jogforrás definíciója, valamint az általános jogfelfogás tartalmának és jellegének megfelelően

²⁶ Moór i. m. 221. p.

²⁷ Nawiasky i. m. 27. p.

alakul az adott jogforráselméleti koncepció társadalmi szerepe és funkciója is. A jogforrásnak mind a genetikus, mind a gnoszeológiai definíciója szoros, feltételezett, kölcsönös kapcsolatban van az általános jogelméleti koncepcióval, a jogfelfogás jellegével. Míg azonban a jogforrás általános fogalmának genetikus meghatározása a jogforrás fogalmát és problematikáját elsősorban és lényegében a jogalkotás szemszögéből nézi, addig a jogforrás általános fogalmának gnoszeológiai definíciója a jogforrásfogalom és a jogforrástan súlypontját inkább a jogalkalmazás felé tolja el, a jogforrás fogalmát a jogalkalmazó oldaláról ítéli meg, a jogforráselmélet problematikáját a jogalkalmazás folyamatához igazítja. A jogforrás általános fogalmának genetikus meghatározása ugyanis a jogforrás és a jog kapcsolatát olyan okozati viszonyként fogja fel, amelyben a jogforrás a jogot előidézzi, létrehozza. A jogforrás genetikus fogalmára épülő jogforráselméletek figyelme a jog keletkezésére, kialakulására, létrejöttére irányul. Még azok a genetikus jogforrásfogalmi definíciók is, amelyek a jogforrás és a jog összefüggését a jogforrás és a bírói jog kapcsolatában látják, a jogforrás fogalmát és egész jogforráselméletüket nem a jogalkalmazás, hanem a jogalkotás, a jogkeletkezés szemszögéből határozzák meg. Az érdekes számukra nem az, hogy a bíró miként alkalmazza, hanem hogyan alkotja, hozza létre a jogot. Ezzel szemben a jogforrás általános fogalmának ún. gnoszeológiai meghatározása a jogforrás általános fogalmát és az egész jogforráselméletet abból a szempontból konstruálja meg, hogy a bíró, a jogalkalmazó miből, honnan ismeri meg a jogot, honnan szerzi jogi ismereteit, amelynek alapján az eléje kerülő konkrét eseteket eldöntheti. Míg a jogforrás általános fogalmának genetikus meghatározása esetében a jogforrás a jogalkotási folyamat lényeges mozzanatait és elemét jelenti, addig a jogforrás általános fogalmának gnoszeológiai definíciója szempontjából a jogforrás a jogalkalmazási folyamat kiindulási pontjaként, olyan forrásként jelentkezik, amelyből a jogalkalmazó jogi ismereteit meríti.

2. A szocialista jogforráselmélet a jogforrás általános fogalmának meghatározását illetően lényegében a burzsoá jogtudomány nyomdokain halad, a burzsoá jogforrástanban kialakult általános jogforrásfogalmi definíciókat veszi át és a szocialista jogra alkalmazza. Az a körülmény, hogy a szocialista állam- és jogelmélet mind ez ideig még alig tudta meghaladni a burzsoá jogforráselméletnek, a jogforrás általános fogalmának meghatározása terén elért — tudományosan több mint kétséges — eredményeit, s lényegében csak annyit tett, hogy a jogforrás általános fogalmának a burzsoá jogtudományban sztereotip definícióját a szocialista jogforrástan szerves részévé tette, egészen nyilvánvalóan kitűnik abból, hogy a szocialista állam- és jogelméleti tankönyvek, valamint jogforráselméleti monográfiák jogforráselméletüket általában a jogforrás materiális és formális fogalmának koncepciójára építik.²⁸ A szocialista jogtudományban általánosan uralkodó felfogásnak tekinthetjük a materiális és a formális jogforrás fogalmának megkülönböztetését. A jogforrás materiális fogalmán általában a jogalkotó erőket, azokat a jelenségeket és forrásokat értik, amelyekből a jog létrejön, amelyek a jog

²⁸ Ld. *Arzsánov—Kecsekjan* stb. i. m. 290—291. p.; *Deniszov* i. m. 430. p.; *Golunskij—Szirogovics* i. m. 173. p.; *Kecsekjan* i. m. 3., 7. p.; *Genkin, D. M.* : A szovjet polgári jog. Bp. 1951. 65. p.; *Sztyudenyikin, Sz. Sz.* és társai: Szovjet államjog. Moszkva, 1950. 11. p.; *Lukity, Radomir* : Teorija drzsave i prava. II. köt. Belgrád, 1954. 97. p.; *Szamel Lajos* : A jogforrások. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1958. 6—7. p. stb.

tartalmát meghatározzák.²⁹ A jogforrás formális értelemben viszont a jog megjelenési, létezési formái, azok a formák, amelyek a normáknak kötelező erőt, jogi jelleget kölcsönöznek.³⁰ A jogforrás általános fogalmának ez a meghatározása alig tér el a burzsoá jogforráselméletben található materiális és formális jogforrásfogalmi definícióktól, sőt ezekhez még annyiban is kapcsolódik, hogy a formális jogforráson egyrészt a jog érvényességének, kötelező erejének alapját, másrészt a jog megismerési forrását érti. A szocialista és a burzsoá jogforráselméleti koncepciók lényeges, alapvető különbsége és eltérése, amely a szocialista jogforrástan dialektikus materialista elméletéből következik, elsősorban és egészen nyilvánvalóan a jogforrás általános fogalmának az egyedire való alkalmazásánál, a jogforrás individuális fogalmának meghatározásánál jelentkezik. A félreértések elkerülése végett hangsúlyozni kell, hogy valamely szocialista jogelméleti fogalom vagy kategória helyességét és értékét nem az dönti el, hogy az már a burzsoá jogtudományban is kidolgozást nyert, vagy pedig teljesen új, az eddigi jogelméletben még így meg nem fogalmazottan jelenik meg, hanem az, hogy az objektív valóságnak mennyire hű és adekvát kifejezése. Ezért, amikor a szocialista jogforráselméletnek általában a jogforrás materiális és formális fogalmára támaszkodó koncepcióját mint a burzsoá jogtudomány eredményeihez való túlzott ragaszkodást negatíve értékeljük, ezt elsősorban azért tesszük, mert a jogforrás általános fogalmának e dualisztikus meghatározását nem tartjuk tudományosan megalapozottnak és kielégítőnek.

A jogforrás materiális és formális fogalmának meghatározására irányuló igény az újabb szocialista jogirodalomban egyre határozottabban jelentkezik. Természetesen a több évtizedes, sőt évszázados jogforráselméleti koncepcióval való szakítás nem megy könnyen, amit jól mutat az a körülmény, hogy még azok a tudományos törekvések is, amelyek a jogforrás materiális és formális fogalmának a szocialista jogforrástanból való kiküszöbölésére irányulnak, a konkrét jogforráselméleti fejtegetések során nem tudnak megszabadulni ettől a jogelméleti „előítélettől”³¹ rögzösödött koncepciótól.³² Mégis, hogy a jogforrás általános fogalmát illetően a szocialista jogforráselmélet helyzetéről teljes és helyes képünk legyen, nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat az újabb törekvéseket és kísérleteket, amelyek a jogforrás materiális és formális fogalmának meghaladására irányulnak. N. G. Alekszandrov a jogforrás fogalmáról írt munkájában a jogforrás fogalmának a szocialista jogtudományban uralkodóan mondható dualisztikus fogalmát kritikusan tárgyalja, és nem tartja tudományosan megfelelőnek.³³ Az 1955-ben napvilágot látott állam- és jogelméleti tankönyv pedig — nyilván hasonló megfontolásból — egyszerűen mellőzi a jogforrás materiális és formális definíciójának a megkülönböztetését, és a jogforrásnak egységes, általános fogalmát határozza meg: „A jogforrások az uralkodó osztály akaratának specifikus kifejeződési

²⁹ Ld. *Arzsanov—Kecsekjan* stb. i. m. 290–291. p.; *Deniszov* i. m. 430. p.; *Golunszkij—Sztrogovics* i. m. 173. p.; *Lukity* i. m. 97. p. stb.

³⁰ Ld. *Deniszov* i. m. 430. p.; *Golunszkij—Sztrogovics* i. m. 173. p.; *Kecsekjan* i. m. 7. p.; *Lukity* i. m. 97. p. stb.

³¹ *Kerimov* i. m. 1214. p.

³² Ld. *Alekszandrov, N. G.*: Szovjet munkajog. Moszkva, 1949. 54. p.

³³ Ld. *Alekszandrov*: A jogforrás fogalma. Ucsenüj trudi, Vüpuszk VIII. Moszkva, 1947. Vseszozjuznij Insztitut Juridiceszkih Nauk Minisztersztva Juszticii SzSzSZR.

módjai, amelyek folytán ez az akarat joggá válik.”³⁴ A jogforrás materiális és formális fogalmának problematikusságát a legélesebben és a legkövetkezetesebben a szocialista jogforrástanban Kerimov exponálja, aki behatóan bírálva a szocialista jogtudományban általánosan uralkodó jogforrásfogalmi definíciókat, a jogforrás fogalmának egységes meghatározását kísérli meg, hogy tudományos perspektívát nyisson a szocialista jogforráselméleti kutatások számára. Kerimov szerint „a jogforrások a társadalmi élet ama okozatilag egymással kapcsolatban levő objektív és szubjektív tényezőinek sora, amely a maga összességében a jogot létrehozta.”³⁵

3. A jogforrás általános fogalmának a burzsoá és a szocialista jogelméletben, illetve jogtudományban kidolgozott meghatározásaiból kitérünk, hogy a jogforrás általános fogalmának definiálására irányuló kísérletek központi problémája egységes, általános jogforrásfogalom létrehozása: a materiális és a formális, illetve a genetikus és a gnoszeológiai jogforrásfogalom dualizmusának megszüntetése és meghaladása. Az általános jogforrásfogalom kettőssége, a genetikus és megismerési jogforrásfogalmi definíciók meghaladásának, valamint az egységes, általános jogforrásfogalom meghatározáshoz közeledésnek az útját a jog és a jogforrás összefüggésének és kapcsolatának tisztázásában látjuk. Ha sikerül helyesen feltárni azt a komplikált, valóságos viszonyt, amely a jog és a jogforrás között fennáll, akkor ezzel egyúttal a jogforrás egységes, általános fogalma, valamint a kettős általános jogforrásfogalom fenntartásának lehetetlensége is világossá válik. A jogforrás genetikus és gnoszeológiai meghatározását megkülönböztető jogforráselméleti koncepciók alapja ugyanis — mint arról szó volt — az, hogy ezek a jogforrástani elméletek a jog és a jogforrás összefüggését, kölcsönös kapcsolatát lényegében eltérő módon, különbözőképpen magyarázzák és fogják fel, s ennek következtében a jogforrás általános fogalmát is alapvetően különböző társadalmi és jogi jelenségekből, relációkból absztrahálják. A jog és a jogforrás kölcsönös viszonyának a valósággal összhangban levő, helyes feltárása tehát egyúttal lehetőséget nyújt a jogforrás egységes, általános fogalmának tudományosan megalapozott definiálására is.

A jog és a jogforrás összefüggése, kölcsönös viszonya rendkívül sokrétű, bonyolult és összetett kapcsolat, amelynek több fontos oldala, vonatkozása és kiágazása van. A következőkben — mindig a jogforrás általános fogalmának meghatározását tartva szem előtt — a jog és a jogforrás kölcsönös kapcsolatának — a jogforrás általános fogalma szempontjából jelentős — néhány lényeges mozzanatát és vonatkozását kíséreljük meg feltárni és megvilágítani. A jogforrás általános fogalmának két tipikus és alapvető meghatározása, a jogforrás genetikus és gnoszeológiai fogalma a jog és a jogforrás között lényegére és jellegére nézve gyökeresen különböző kapcsolatot tételez fel. Míg a jogforrás genetikus fogalmának alapját a jog és a jogforrás olyan belső viszonya jelenti, amelynek tartalma az, hogy a jogforrás és a jog okozati összefüggésben vannak egymással, melyben a jogforrások mint okok a jogot mint eredményt és okozatot létrehozzák, kiváltják, addig a jogforrás gnoszeológiai fogalma a jog és a jogforrás közötti kapcsolatot — ha nem is nyíltan és kifejezetten — figyelmen kívül hagyja, mellőzi, pontosabban a jogot és a jogforrást nem közvetlenül, hanem közvetetten, a meg-

³⁴ Kareva—Kecsekjan stb. i. m. 358. p.

³⁵ Kerimov i. m. 1215. p.

ismerés mozzanatának közvetítésével hozza viszonyba egymással, ugyanis a jogforrás az, amelyből a jogot megismerjük. Közelebbi vizsgálódás során azonban kitűnik, hogy a jogforrásnak ez az általános definíciója a valóságban mégis a jog és a jogforrás meghatározott, közvetlen kapcsolatát feltételezi és fejezi ki, csak hogy a jog és a jogforrás között feltételezett ez a kapcsolat sajátos jellegénél fogva rejtettebb és kevésbé szembevető. A jog és a jogforrás összefüggése ugyanis ebben az esetben nem okozati kapcsolatot jelent; a jog és a jogforrás között — a gnoszeológiai jogforrásfogalom szerint — lényegében azonossági viszony van, a két jelenség e jogforrásfogalom megfogalmazásának értelmében azonos egymással. A dologról, a tárgyról szerzett közvetlen tapasztalataink és ismereteink forrása nem más, mint maga a tárgy, az objektum. Az objektív jogot is magából a tárgyi jogból, a jogszabályok összességéből ismerjük meg. Ilyenformán a jogforrás és a jog lényegében azonosak egymással. Megváltozik a helyzet, ha a gnoszeológiai jogforrásfogalom jelentését nem az objektív jogra vonatkoztatjuk, hanem úgy fogjuk fel, hogy ebben az esetben a szubjektív, az alanyi jog forrásáról van szó. Az alanyi jog vonatkozásában ugyanis lehetséges, hogy a tárgyi jogot jogforrásnak, az alanyi jogot előidéző tényezőnek tekintsük, azaz a jogforrás és a jog (szubjektív) között okozati viszonyt feltételezzünk.^{35a} Aligha tévedünk, ha a jogforrás kétfajta általános fogalmának alapjául szolgáló, a jog és a jogforrás között fennálló összefüggés értelmezésében megnyilvánuló lényeges eltérést arra a körülményre vezetjük vissza, hogy a jogforrás általános fogalmát genetikusan meghatározó jogforráselméleti koncepciók a jog és a jogforrás kapcsolatát, valamint a jogforrást mindenekelőtt a jogalkotás problematikája szempontjából, a gnoszeológiai jogforrásfogalmat kimunkáló jogforráselméletek viszont főleg a jogalkalmazás szemszögéből vizsgálták. A jogalkotás vonatkozásában nyilvánvaló, hogy jogforrásként elsősorban a jogot létrehozó, előidéző tényezők jelentkeznek, s a jog és a jogforrás kapcsolata okozati viszonyként jelenik meg. A jogalkalmazási folyamatban pedig az összefüggések megváltoznak, a jogalkalmazó érdeklődését elkerüli a jog keletkezési folyamata, s figyelme elsősorban saját munkájára, arra irányul, hogy számára honnan ered a jog, miből ismeri meg a jogot, honnan nyeri jogi ismereteit, mi hozza létre az egyes személyek alanyi jogát a konkrét jogviszonyokban. A jogforrás általános fogalmának e két alapvető és tipikus meghatározásában, illetve a jog és a jogforrás összefüggésének kétféle fel-fogásában és megítélésében tehát a jogalkotás és a jogalkalmazás, a tárgyi és az alanyi jog dialektikus ellentmondásossága húzódik meg.

A jog és a jogforrás összefüggésének a két alapvető általános jogforrásfogalomban exponált problémái közül mindenekelőtt a gnoszeológiai jogforrásfogalommal kapcsolatosan felmerült azt a kérdést kell tisztázni, hogy milyen viszony áll fenn a jogforrás és az objektív jog, illetve a jogforrás és a szubjektív jog között. Jogforráselméleti fejtegetései során már Savigny figyelmeztet arra, hogy az egyes jogviszonyoknak is vannak keletkezési alapjaik, és a jogviszonyoknak a jogintézményekkel való rokonsága könnyen e keletkezési alapoknak a jogszabályok keletkezési alapjaival való össze-

^{35a} Lényegében ebben az értelemben fogja fel a formális jogforrás fogalmát Lukity, amikor az általános jogi aktusokat mint formális jogforrásokat olyan jelenségekként jellemzi, amelyekből az alanyok jogai szüntelenül erednek. Ld. *Lukity* i. m. 97. p.

keveréséhez vezet.³⁶ A jogforráselmélet és az általános jogforrásfogalom szempontjából tehát problémaként merül fel, hogy a jogforráselmélet figyelmének és a jogforrás általános fogalmának a jogforrás és a tárgyi jog vagy a jogforrás és az alanyi jog viszonyára kell koncentrálnia. A szocialista állam- és jogelmélet a dialektikus materializmus alapján, feltárva az objektív és a szubjektív jog helyét és jelentőségét a jogi jelenségek és viszonyok körében, felszámolta azt a megtévesztő nimbuszt, amellyel az idealista és metafizikus, elsősorban természetjogi elméletek az alanyi jogot övezték, és megvilágította azt a valóságos összefüggést, amely a tárgyi és az alanyi jog között létezik.³⁷ Az alanyi és a tárgyi jog viszonyának a lényege a következő: a tárgyi jog, azaz a jogszabályok összessége elsődleges az alanyi jogokkal és kötelezettségekkel szemben; az objektív jog határozza meg, hogy milyen alanyi jogok és kötelezettségek jöhetnek létre. A tárgyi jogban foglalt jogokon és kötelezettségeken kívül alanyi jogok és kötelezettségek nem létezhetnek. Alanyi jog és kötelezettség nem lehetséges tárgyi jog nélkül, mert a tárgyi jog szabályozó tevékenysége az, amely szükséges esetben az állami kényszer közbeavatkozását az alanyi jogok és kötelezettségek megvalósulása érdekében biztosítja, azaz az alanyi jogokat valóban jogokká teszi. Az objektív és a szubjektív jog viszonya lényegében az absztrakt jogszabálynak a jogalanyok vonatkozásában való konkretizálódását jelenti. A tárgyi jog, a jogszabályok összessége, valamint az alanyi jogok és kötelezettségek, tehát a jognak mint társadalmi jelenségnek a valóságban létező olyan önálló kategóriái, melyek szoros kölcsönhatásban, feltételezettségi viszonyban vannak egymással, mely viszonyon belül a döntő, a meghatározó: a tárgyi jog.³⁸

Az objektív jognak a társadalmi és jogi jelenségek körében elfoglalt helye és jelentősége, a tárgyi jognak az alanyi joggal és kötelezettséggel szembeni elsődlegessége a jogforráselmélet és az általános jogforrásfogalom vonatkozásában is arra utal, hogy a jogforrások megjelölésénél az objektív jogra legyünk figyelemmel, a tárgyi jog forrásait kutassuk, s ennek következtében az általános jogforrásfogalom kidolgozásánál kiindulási alapnak a jogforrást és az objektív jog közötti okozati viszonyt tekintsük. Alanyi jogról és kötelezettségről csak az objektív jog létezése esetén beszélhetünk, az alanyi jog tehát a jogforrásokkal csak közvetetten, a tárgyi jog közvetítésén keresztül kerül kapcsolatba, minek folytán a jogforrások és az alanyi jogok és kötelezettségek viszonya másodlagossá és kevésbé jelentőssé válik. A vázolt összefüggésekből kitűnően az állam- és jogelméleti vizsgálódások szempontjából a következő két alapvető viszony lényeges és fontos: egyrészt a jogforrások és eredményük, a tárgyi jog viszonya, másrészt az objektív jog és az alanyi jogok és kötelezettségek, a jogviszonyok kapcsolata. Természetesen ez a két összefüggés nem választható mereven el egymástól; ezek dialektikusan egységes folyamatot alkotnak, mely folyamat két fő szakasza: a jogkeletkezés, a jogalkotás menete és a jog realizálódási folyamata, a jog-

³⁶ Ld. *Savigny* i. m. 12. p.; *Unger, Josef* : System des österreichischen allgemeinen Privatrechts. Leipzig, 1868. 24. p.

³⁷ Ld. *Denisov* i. m. 445. p.; *Ioffe, O. Sz.* : A jogviszony a szovjet polgári jogban. Leningrád, 1949. 52. p.; *Kecsekjan* : A jogviszonyok a szocialista társadalomban. Moszkva, 1958. 24—25. p.; *Alekszandrov* : A törvényesség és a jogviszonyok a szovjet társadalomban. Moszkva, Goszjurizdat, 1955. 113. p. stb.

³⁸ Az alanyi és a tárgyi jog viszonyáról ld. részletesebben *Peschka Vilmos* : A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1960. 138—157. p.

viszonyok és a jogalkalmazás mozzanata kölcsönösen feltételezik egymást. A jogforráselmélet és jogforrásfogalom számára — az eddig kifejtettekből nyilvánvalóan következik, hogy — az elsőként megjelölt összefüggésnek, a jogforrások és a tárgyi jog viszonyának, a jogkeletkezés, a jogalkotás folyamatának van jelentősége. A jogforrás fogalmának ezen összefüggések és folyamatok lényegét kell kifejeznie, a jogforráselméletnek pedig e viszonyok területén jelentkező törvényszerűségeket kell feltárnia, nem pedig a tárgyi jog és az alanyi jog, a jogviszonyok összefüggését, amely a jogviszonyelmélet és a jogalkalmazás elméletének tárgyát alkotja.

A jogforrás gnoszeológiai fogalmával kapcsolatosan felmerült kérdés, nevezetesen az alanyi jog forrásának feltételezése még egy megjegyzést tesz szükségesé. Ha ugyanis feltételesen elfogadjuk is azt a koncepciót, mely szerint a jogforrás általános fogalmán azokat a jogi formákat kell érteni, amelyekből a jogot megismerjük, s így a jogforrás tulajdonképpen az alanyi jog forrása, akkor még mindig arra a további kiigazító és kiegészítő korrekcióra van szükség, hogy a jog megismerése egymagában nem jelenti az alanyi jognak és kötelezettségnek a forrását. Nem kétséges, hogy a tárgyi jog, a jogszabályok megismerésének és ismeretének, tudatosodásának jelentős szerepe van az alanyi jogok és kötelezettségek létrejöttében, de főleg realizálódásában. Mégis, az alanyi jogok és kötelezettségek keletkezése és fennállása szempontjából ennek a mozzanatnak a jelentősége másodlagos és kevésbé fontos. Az alanyi jog és kötelezettség forrásait, a tárgyi jognak a szubjektív jogok és kötelezettségek vonatkozásában fennálló viszonyát illetően nem a tárgyi jog megismerésének van döntő jelentősége, hanem az objektív jog normativitásának és a jogi tények közrejátszása folytán végbemenő konkretizálódásának. A jogforrásnak mint megismerési forrásnak tudományos jogosultsága és feltételezése tehát még a jogforrásnak a szubjektív jog forrása-ként való felfogása esetén sem indokolt és megalapozott.

A jogforrás általános fogalmának meghatározásakor tehát az összefüggés és kapcsolat, amelyre a tudományos absztrakció irányul, nem a jogforrás és a szubjektív jog, hanem a tárgyi jog és a jogforrás viszonya. A jog és a jogforrás relációját a továbbiakban már ennek a megállapításnak az alapján vizsgálhatjuk. A jogforrás gnoszeológiai fogalmával kapcsolatosan utaltunk arra, hogy a jogforrás és a tárgyi jog viszonya a jogforrás gnoszeológiai meghatározásának szemszögéből tekintve egészen sajátos jelleget mutat. A jogforrás általános fogalmának e definíciója szerint jogforráson a jog létezési, megjelenési formáit, azokat a jogi jelenségeket értjük, amelyekből a jogot megismerjük. Ennek a meghatározásnak fontosabb mozzanatai: a jogforrás nem más, mint megismerési forrás; a jogforrások a jog megjelenési formái. A jogforrás és a jog összefüggésére vonatkozólag e definíció mindkét eleméből jelentős következtetéseket vonhatunk le. Az egyik — mint arról szó volt —, hogy a dologról, a tárgyról közvetlenül szerzett tapasztalataink és ismereteink forrása nem más, mint maga a megismerendő objektum. Ez a dialektikus materializmus ismeretelméletének egyik alapvető tétele: „Érzeteink, tudatunk csak képe a külső világnak, és magától értetődik, hogy a tükörkép nem létezhet anélkül, amit tükröz, az utóbbi azonban függetlenül létezik attól, ami visszatükrözi. A materializmus az emberiség »naiv« meggyőződését *tudatosan* fogadja el ismeretelmélete alapjául.”³⁹ A jogforrás-

³⁹ Lenin : Művei. 14. köt. Bp. Szikra, 1954. 62. p.

nak megismerési forrásként felfogása tehát nem jelent mást, mint a jog és a jogforrás azonosítását. Minthogy a jogforrások azok a jogi jelenségek, amelyekből a jogot megismerjük, a jogot pedig a jogszabályokból, tehát a jogból ismerjük meg, ezért a jogforrás tulajdonképpen maga a jog. A jog és a jogforrás összefüggését tehát — a jogforrás általános fogalmának gnoszeológiai meghatározása szemszögéből nézve — azonossági viszonyként jellemezhetjük. A jogforrásnak megismerési forrásként meghatározását már a burzsoá jogtudományban több oldalról éles bírálat érte. Puchta a megismerési forrást nem tekinti jogforrásnak, mert az már a létrejött jog megismerésére vonatkozik.⁴⁰ Stahl azért utasítja el a jogforrás megismerési forrásként felfogását, mert az utóbbi a jogszabályok tudatosodásával, nem pedig keletkezésével, érvényességével kapcsolatos.⁴¹ Isay a problémát egészen világosan látja, amikor a jogforrás általános fogalmának ilyen megfogalmazását azért tartja lehetetlennek, mert ez a jog és a jogforrás azonosságához vezet: „Ez a kifejezőmód ellentmond az egyébként uralkodó terminológiának — írja —, mely szerint a »jog« a jogi normák összessége, mert akkor a jogi normák önmaguk forrásai lennének.”⁴² Ugyanezt a gondolatot ironikus formában fogalmazza meg Alexeiev, amikor azt írja, hogy a törvényt és a precedenst jogforrásnak tekinteni ugyanannyit jelent, mint kijelenteni azt, hogy a kutyák és a macskák az állatok forrásai.⁴³ A szocialista állam- és jogelméletben ennek a jogforrásfogalomnak a problematikusságát a maga teljességében és többoldalúságában Kerimov fejti ki, aki már idézett, gondolatokban gazdag tanulmányában rámutat arra, hogy a jogforrásnak ez a formális definíciója — minthogy a jog kifejezési formái tartalmuk nélkül nem létezhetnek — a jogforrást a joggal cseréli fel, a jogot a jog forrásává teszi, és szkeptikusan kérdezi: ha a jogforrás formális értelemben azok a formák, amelyekben a jog megjelenik, akkor hogyan lehet ezeket jogforrásoknak megjelölni?⁴⁴ Mindebből kitűnik, hogy a jogforrás általános fogalmának gnoszeológiai meghatározása abban a mozzanatában, hogy a jogforrás megismerési forrás, minthogy ez a jogforrás és a jog azonosítását jelenti, tudományosan megalapozatlan és tarthatatlan.

De nem sokkal biztatóbb a helyzet e jogforrásfogalom másik kiemelt elemét, oldalát illetően sem. Eszerint a jogforrások a jog megjelenési formái. A gnoszeológiai jogforrásfogalomnak ez a momentuma szoros kapcsolatban van a jogforrás megismerési jellegével. A jogot a jog létezési, megjelenési formáiból ismerjük meg: ez a megállapítás összhangban van a dialektikus materialista ismeretelméletnek azzal a tételével, mely szerint a megismerés folyamatában közvetlenül mindenekelőtt a tárgy, a dolog megnyilvánulási formáival állunk szemben. A jogi megjelenési formák, a jogi jelenségvilág az, amelyből a jogot közvetlenül megismerjük, mert a lényeg, a tartalom a legkülönbözőbb formákban, jelenségekben nyilvánul meg: „A jelenség a lényeg megnyilatkozása.”⁴⁵ Nem kétséges, hogy a jogi ismereteket, jogtudásunkat

⁴⁰ Ld. Puchta i. m. 166—167. p.

⁴¹ Ld. Stahl, F. J. : Rechts- und Staatslehre. Heidelberg, 1870. 256. p.

⁴² Isay, Hermann : Rechtsnorm und Entscheidung. Berlin, 1929. 84. p.

⁴³ Ld. Alexeiev : Le problème des sources. 190. p. Idézi: Paton, G. W. : A Text-book of Jurisprudence. Oxford, 1948. 54. p.

⁴⁴ Ld. Kerimov i. m. 1213—1214. p.

⁴⁵ Lenin : Filozófiai füzetek. 149. p.

a jog különféle megjelenési formáiból, a jogi jelenségekből, a jogszabályokból merítjük. Így a jogforrás fogalmának jelentése, valamint a jogforrás és a jog viszonya vonatkozásában nem jutottunk messzebbre, mint az előbb, nevezetesen a jogforrás megismerési jellegének hangsúlyozásánál, valamint a jogforrások és a jog azonosításánál. S bár az utóbbi körülmény, a jog és a jogforrás összefüggését illetően a jog megjelenési formáinak a jog forrásaiként megjelölése lényeges változást az alapviszonyban, a jog és a jogforrás azonosításában nem jelent, a jog megjelenési formáinak jogforrásként meghatározása mégis alkalmat nyújt arra, hogy a jog és a jogforrás azonosságát látszólag megszüntessük. A jog létezési, megjelenési formáinak jogforrásként megjelölése ugyanis áthidalni látszik a gnoszeológiai jogforrásfogalomban rejlő azt az ellentmondást, hogy eszerint a jog és a jogforrások azonosak, mert a jogforrás, pontosabban a megismerési forrás, ahonnan jogi ismereteinket nyerjük, nem maga a jog, hanem a jogi jelenségek, a jog különféle létezési, megjelenési formái. A jognak és megjelenési formáinak a jogforrások mint megismerési források vonatkozásában történő ez az elválasztása egymástól megengedhetetlen logikai és ismeretelméleti játék csupán, mert a jogforrás, pontosabban a jogi ismeretek forrásának problematikája szempontjából a jog és a jog létezési, megjelenési formái elválasztásának nincs jelentősége. A jogforrás mint megismerési forrás esetében ugyanis nem másról, mint a jogi normák tartalmának, szövegének, előírásainak megismeréséről van szó, nem pedig a jog mint társadalmi jelenség tudományos megismeréséről. Nem kétséges, hogy a jog lényegének és jelenségformáinak megkülönböztetése, közvetlen kapcsolatuknak megszüntetése és felbontása a jog tudományos megismerése szempontjából rendkívül nagy jelentőségű és elengedhetetlen. De e reláció hangsúlyozásának, a jog lényege és jelenségformái megkülönböztetésének és szétválasztásának a jogforrás gnoszeológiai fogalma, a jogforrás mint megismerési forrás vonatkozásában nincs jelentősége, mert ebben az esetben a jogra irányuló megismerés feladata, célja csak a jogi normák előírásainak, nem pedig a jog mint társadalmi jelenség lényegének feltárásáig terjed. A jogforrás gnoszeológiai fogalma e másik mozzanatának a definícióba való bekapcsolása sem változtat tehát a jogforrás és a jog összefüggésének e jogforrásfogalomból következő jellegén: a jog és a jogforrás azonosságán.

4. A jogforrás általános fogalmának tisztázását, egységes általános jogforrásfogalom létrehozását — mint arról szó volt — egyrészt a jog és a jogforrás viszonyának megítélésében, másrészt ezzel összefüggően az általános jogforrásfogalom definiálásában fellelhető kettősség nehezítette és akadályozta meg. A jog és a jogforrás viszonyát azonossági kapcsolatként értékelő jogforráselméleti koncepció, valamint az ennek alapján nyugvó gnoszeológiai jogforrásfogalom helytelenségének kimutatásával, s ennek következményeképpen a kétféle általános jogforrásfogalom egyikének, a gnoszeológiai definíciónak a kiküszöbölésével a jog és a jogforrás összefüggésének felfogásában, valamint az általános jogforrásfogalom meghatározásában jelentkező kettősséget lényegében megszüntetve, létrejött a lehetősége az egységes általános jogforrásfogalom megalkotásának.

Az eddigi fejtegetésekből kitűnik, hogy a jog és a jogforrás kapcsolatának a lényegét — szemben a jogot és a jogforrást lényegében azonosító jogforráselméleti koncepciókkal — abban látjuk, hogy a jogforrás és a jog viszonya a jogforrás és a tárgyi jog olyan összefüggését jelenti, amelyben a jogforrások az objektív jogot, a jogszabályokat előidéző, létrehozó jelenségeként, a jogi

normák pedig a jogforrás következményeként, eredményeként jelentkeznek. A jog és a jogforrás így felfogott kapcsolatából következik, hogy a jogforrás általános fogalmát erre az összefüggésre építve, a jogforrás általános fogalmának definícióját a jogforrás genetikus felfogásának irányában keressük. A jog mint társadalmi jelenség sajátos társadalmi mozgásában, amely a társadalmi viszonyok, a jogszabályok és a jogviszonyok összefüggésében játszódik le — vázlatosan és leegyszerűsítve —, lényegében két fő szakaszt, kétirányú társadalmi tendenciát figyelhetünk meg: az egyik a jogi normák a társadalmi viszonyok alapján való létrejövetelének, a jogszabályok keletkezésének és kialakulásának, a másik a jogszabályok a társadalmi viszonyokra való hatásának, a jogviszonyokban, alanyi jogokban és kötelezettségekben és végül a társadalmi viszonyok alanyai konkrét magatartásában történő realizálódásának folyamata. Ennek a sajátos jogi-társadalmi mozgásnak első szakasza a társadalmi viszonyoktól a jogi normák létrejöttéig terjed. A jogforrás és a jog (tárgyi jog) viszonyának mint sajátos okozati összefüggésnek a felfogásából kitűnik, hogy a jogforrás vagy jogforrások a jogi-társadalmi mozgásnak ebben az első etapjában helyezkednek el, és játszanak fontos szerepet. A jog forrásait tehát a társadalmi viszonyok és a jogi normák létrejöttéig végbemenő társadalmi folyamatban kell keresni. A társadalmi viszonyoktól a jogszabályokig terjedő sajátos társadalmi mozgásnak, a jog keletkezésének és kialakulásának a lényegét az a sajátos okozati viszony foglalja magában és fejezi ki, amely a jogot előidéző és létrehozó társadalmi jelenségek, tényezők, valamint a jogi normák között áll fenn. A jogforrás általános fogalmát e társadalmi jelenségek-ből és abból az okozati kapcsolatból absztraháljuk, amely e társadalmi tényezőket a jogszabályokkal sajátos módon összekapcsolja. A fogalom azonban, az általános fogalom is, nem a tárgyak és viszonyok összes tulajdonságát és ismeretető jegyeit foglalja magában, hanem a tárgyak esetleges, egyéni, külső tulajdonságaitól elvonatkoztatva, a tárgyak lényeges, belső, állandó vagy viszonylag állandó, azokhoz elválaszthatatlanul hozzátartozó tulajdonságait fejezi ki. A logika pedig lényegesnek azt nevezi, ami nélkül egy bizonyos tárgy, jelenség, alakulat, folyamat stb. nem létezhet mint ilyen és ilyen meghatározott tárgy, dolog, jelenség, folyamat stb.⁴⁶ Így a jogforrás általános fogalmának meghatározásakor is arra kell törekedni, hogy a jogot létrehozó társadalmi tényezők és a jogi normák összefüggéséből a lényegeset, a döntő és meghatározó jegyeket ragadjuk meg. Ezért a társadalmi viszonyoktól a létrejött jogszabályokig terjedő társadalmi mozgásnak és folyamatnak a lényegét jelentő, azt a sajátos mozzanatát és elemét kutatjuk, amely a tárgyi jog keletkezését illetően elengedhetetlen, meghatározó jellegű, amely nélkül a jogszabályok nem jöhetnének létre, amely a tárgyi jogot közvetlenül létrehozza. A jogforrás általános fogalmának meghatározása során tehát a tudományos absztrakció arra irányul, hogy a társadalmi viszonyoktól a jogi normák kialakulásáig terjedő, rendkívül bonyolult és összetett társadalmi folyamatból, e társadalmi mozgásban szerepet játszó számos társadalmi tényezőből és jelenségből az egész folyamatot jellemző és kifejező lényeges elemeket, mozzanatokot emelje ki és definiálja. Ennek figyelembevételével és megfelelően a jogforrás általános fogalmát a következőképpen határozzuk meg: *jogforrás az a specifikus társadalmi jelenség, tényező vagy viszony, amely az objektív jogot (a jogi normák összességét) közvetlenül előidézi, létrehozza.*

⁴⁶ Ld. Fogarasi i. m. 146. p.

A jogforrás általános fogalma, általánosságánál és elvontságánál fogva sokféle társadalmi tényező és tartalom felölelésére alkalmas. Az alapvető jogfelfogástól függ, hogy a jogforrás általános fogalmának e definícióját tartva szem előtt, konkrétan mely jelenséget vagy jelenségeket tekintjük a jog forrásának. Logikailag kifejezve, a jogforrásnak ez az általános fogalma különféle individuális jogforrásfogalmakban konkretizálódhat. A jogforrás általános fogalmának a jelentősége abban van, hogy megjelöli a társadalmi jelenségeknek és viszonyoknak azt a körét, amelyben a jogforrásokat keresnünk kell, feltárja a jogforrás és a jog kapcsolatának a lényegét, s ezzel megszabja a konkrét jogforrások keresésének és a jogforráselméleti kutatásoknak határozott irányát.

III. A jogforrás individuális fogalma

1. A jogforrás általános fogalmának meghatározása a jog és a jogforrások viszonyának tisztázásával, valamint a társadalmi jelenségek és tényezők ama körének megjelölésével, ahol a jogforrást vagy jogforrásokat keresni kell, még nem mondja meg konkrétan, hogy mely társadalmi jelenség vagy jelenségek a jog forrása vagy forrásai. A jogforrás általános fogalmának definíciója csak felteszi, de nem válaszolja meg azt a kérdést, hogy melyek a jog konkrét forrásai, melyek azok a tényezők, amelyek a jog keletkezését konkrétan előidézik. Ennek a problémának a megoldása az általános jogforrásfogalom alapján kimunkálandó individuális jogforrásfogalom meghatározása útján történik. A jogforrás individuális fogalmának a megállapításakor a jogforrás általános fogalmából kell kiindulni, mely szerint a jog forrásait a jog keletkezési folyamatában szerepet játszó, a jogot előidéző tényezőkben kell keresni. A jogforrás individuális fogalmának tisztázása során tehát a jogképződés, a jogalkotás folyamatát és menetét kell közelebbről megvizsgálni, és e jogkeletkezési folyamatban jelentős társadalmi, politikai, ideológiai és jogi jelenségek és okok közül kell a jog konkrét forrását vagy forrásait kiválasztani és megjelölni. A következőkben, hogy a jogforrás individuális fogalmát meghatározhassuk, a jogképződés és jogalakulás folyamatának legjelentősebb mozzanatait és elemeit vesszük szemügyre, a jogforrás általános fogalmának az egyedivel való összekapcsolására, individualizált alkalmazására teszünk kísérletet.

A jogképződés, a jogalkotás folyamatát mint a társadalmi viszonyoktól a jogszabályok, a tárgyi jog létrejöttéig terjedő társadalmi mozgást jelöltük meg. E rendkívül sok társadalmi tényezőtől és relációból mint összetevőkből álló társadalmi folyamat kiindulási pontját azok a társadalmi viszonyok és törvényszerűségeik jelentik, amelyek alapján a jogi normák létrejönnek, amelyek végső fokon a jog keletkezését, alakulását, tartalmát és formáját meghatározzák. Ha nem vállalnunk közösséget azokkal a valóságtól elrugaszkodott, metafizikus és idealista alapokon nyugvó különféle természetjogi, észjogi és teológiai koncepciókkal, melyek szerint a jog végső meghatározója és forrása az isten vagy az emberi természet, akkor az általános jogforrásfogalom individualizált alkalmazása során mindenekelőtt a társadalmi viszonyokat kell abból a szempontból megvizsgálnunk, hogy lehet-e a társadalmi viszonyokat a jog konkrét forrásának tekinteni, s a jogforrás individuális fogalmát e tartalomnak megfelelően meghatározni. Már a burzsoá jogtudományban is több olyan jogforráselméleti koncepcióval találkozunk, amelyek a társadalmi viszonyoknak a jog

kialakulásában játszott szerepéből kiindulva, a jog végső és egyetlen forrása-ként a társadalmi viszonyokat vagy a társadalmi viszonyok meghatározott fajtáját jelölték meg. Elég itt csak Eugen Ehrlichnek, a német jogszociológiai irányzat kiemelkedő képviselőjének azokra a fejtegetéseire utalni, amelyekben Ehrlich elégtelennnek tartva és félretéve „a jogforrások tisztán jogi fogalmát”, a jogforráselmélet feladatát abban látja, hogy „a jogintézmények fejlődésének hajtóerőit”, a társadalmi viszonyokat kutassa.⁴⁷ A társadalmi viszonyok azonban nem egyneműek, hanem többféle és fajta társadalmi kapcsolatból tevődnek össze, amelyeknek a jogot, a jog keletkezését és alakulását illetően kifejtett hatásuk és szerepük jellegüknek megfelelően eltérők. A társadalmi viszonyok különféle fajtái lényeges vagy kevésbé lényeges, közvetlen vagy közvetett hatást gyakorolnak a jog kialakulására és fejlődésére. Míg a társadalmi viszonyokat jogforrásnak tekintő burzsoá elméletek — többnyire szubjektív idealista, empirikus metodológiájuk miatt — nem tudják a társadalmi viszonyok különböző fajtáit felismerni, illetve ezeket valóságos szerepüknek és jelentőségüknek megfelelően disztinkválni, s így a jog keletkezésében kifejtett hatásukat a valóságnak megfelelően feltárni, addig a szocialista állam- és jogelmélet a társadalmi viszonyok objektíve meglévő csoportjait megkülönböztetve, a társadalmi viszonyok összességéből — következetesen materialista módon — kiemeli a termelési viszonyokat mint alapvetőket, elsődlegeseket, valamennyi többi viszonyt meghatározókat,⁴⁸ s ennek alapján kísérli meg a társadalmi viszonyok a jog keletkezésében játszott szerepének tisztázását. A marxista—leninista állam- és jogelmélet megállapította, hogy a jog lényegét, jellegét és tartalmát, keletkezését, kialakulását és fejlődését végső fokon az adott társadalom gazdasági alapja, termelési viszonyai határozzák meg. A szocialista állam- és jogelméletnek erre az általános és alapvető tételére támaszkodva, a szocialista jogforráselméleti koncepciók jelentős része a jogforrás individuális fogalmaként a termelési viszonyokat jelöli meg.⁴⁹

Jóllehet a jogforrás individuális fogalmának a szocialista jogirodalomban szélesben elterjedt és meghonosodott ez a definíciója a dialektikus materialista filozófia alapvető tételének a társadalmi viszonyokra való alkalmazásán alapul, és a termelési viszonyok, valamint a jog, illetve a jogkeletkezés összefüggésének lényegét helyesen feltáró megállapításra támaszkodik, a termelési viszonyoknak mint a jog forrásainak a meghatározása mégis kétségesnek és nem teljesen megalapozottnak tűnik.⁵⁰ Felmerül ugyanis a kérdés, hogy az általános jogforrásfogalom és a jogforráselmélet szempontjából elégséges-e a jogforrás individuális fogalmának ez a megfogalmazása? Kifejezi-e a termelési viszonyoknak jogforrásokként megjelölése azt a specifikust és sajátosgot, azt a kizárólag csak a jog keletkezésére jellemzőt, amelyet a jogforrás fogalmával jelezni akartunk? Tekinthejtük-e a termelési viszonyokat olyan társadalmi tényezőknak, amelyeknek kizárólag csak a jog kialakulásának folyamatában van jelentőségük, a jog keletkezését előidéző olyan speciális társadalmi jelenségeknek, amelyeket éppen ez a sajátos jellegzetességük a jogképződésben szerepet játszó tényezők közül kiemel?

⁴⁷ Ld. Ehrlich i. m. 67—68. p.

⁴⁸ Ld. Lenin : Művei. 1. köt. Bp. Szikra, 1951. 134. p.

⁴⁹ Ld. Arszanov—Kecsekjan stb. i. m. 296. p.; Deniszov i. m. 430. p.; Kecsekjan i. m. 3. p.; Lukity i. m. 97. p.; Szamel i. m. 6. p. stb.

⁵⁰ Ld. Kerimov i. m. 1216. p.

A termelési viszonyok mint a társadalom gazdasági alapja döntő, meghatározó jelentőségűek a jog lényegét és jellegét, kialakulását és fejlődését illetően. A társadalom gazdasági alapja és felépítménye között fennálló alapvető összefüggés keretében a termelési viszonyok határozzák meg és hozzák létre a jogot mint a felépítmény egyik fontos részét és elemét. A termelési viszonyok és a jog kapcsolata azonban ebben az általánosságban a gazdasági alap és a jogi felépítmény, nem pedig a jogforrás és a jog összefüggése. Igaz, hogy a termelési viszonyok jelentős szerepet és funkciót töltenek be a jog keletkezési folyamatában, de a jogforrás individuális fogalmának meghatározásánál nem elégedhetünk meg olyan általános és átfogó jellegű kapcsolatnak a kifejezésével, mint amely a termelési viszonyok és a jogi felépítmény között fennáll. A jogforrás individuális fogalmának azt a speciálist kell megragadnia, amely csak a jogkeletkezés folyamatára jellemző. Márpedig a termelési viszonyok és a jog összefüggését illetően ez nem állapítható meg, hiszen a termelési viszonyok a társadalom gazdasági alapja, nemcsak a jog, hanem a többi felépítményi jelenség vonatkozásában is mint végső fokon meghatározó jelentkezik. A termelési viszonyok mint a társadalom gazdasági alapja, nemcsak a jogot, hanem az államot, a különféle politikai, művészeti stb. nézeteket és intézményeket is létrehozzák és meghatározzák. A termelési viszonyoknak ez a meghatározó és keletkeztető szerepe tehát általános, az egész felépítményt átfogó érvényű és jellegű. Ezért a termelési viszonyok nem tekinthetők kizárólag csak a jog keletkezését előidéző konkrét, specifikus okoknak és tényezőknek, individuális értelemben vett jogforrásoknak.

Nem lenne helyes a termelési viszonyokat jogforrásnak megjelölni már csak azért sem, mert a termelési viszonyok meghatározzák, mint gazdasági alap közvetve és képletesen kifejezve létrehozzák, de nem közvetlenül alkotják a jogot. A gazdasági alapnak, a termelési viszonyoknak az a funkciója, hogy a jogi felépítményt meghatározza és létrehozza, nem közvetlenül, hanem egyéb áttételekben és közvetítéseken keresztül valósul meg. A termelési viszonyoknak ez a jogkeletkeztető hatása a jogalkotás menetében, abban a specifikus tükröződési folyamatban, sajátos jogi mozgásban megy végbe, melynek során a gazdasági alap, a termelési viszonyok a jogi normákban jogi kifejeződést nyer. Ebben a társadalmi folyamatban és mozgásban a termelési viszonyok a végső, meghatározó mozzanatot jelentik, amelyen ez az egész folyamat mint alapon nyugszik. De a termelési viszonyok még abban az esetben is, amikor nem más társadalmi viszonyok közvetítésével fejeződnek ki a jogi normákban, pl. a tulajdonjog szabályainak a kialakulásánál — mert általában az a helyzet, hogy a termelési viszonyok mindenekeelőtt más jellegű és fajtájú társadalmi viszonyok meghatározásával, mely társadalmi viszonyok nyerne azután a jogi normákban kifejeződést és szabályozást, fejtik ki szerepüket a jog keletkezési folyamatában —, akkor is még számos egyéb társadalmi, ideológiai tényező, összefüggés és mozzanat közbeiktatása és kibontakozása útján valósul meg a termelési viszonyoknak a jogi normák vonatkozásában megnyilvánuló, keletkeztető, előidéző és meghatározó funkciója. Elég itt csak a jog kialakulási folyamatában nem kis szerepet játszó osztályakaratra, majd államakaratra, az uralkodó osztály jogtudatára, az állami jogalkotó szervek speciális tevékenységére mint e folyamat legfontosabb olyan elemeire utalni, amelyeket végső soron mind a termelési viszonyok, a gazdasági alap határoznak meg, s amelyek azokat a közvetítő mozzanatokot, áttételeket jelentik, melyek útján a termelési viszonyok jogszabályokban való tükröződése végbe-

megy. A termelési viszonyok, a gazdasági alap és a jogi felépítmény, ezen belül különösen a jogi normák között fennálló az az általános összefüggés — amelynek lényegét a termelési viszonyok meghatározó és keletkeztető szerepe jelenti — tehát számos más társadalmi, politikai és ideológiai tényező közrehatásával, további társadalmi viszonyokon és folyamatokon keresztül konkretizálódik. A termelési viszonyoknak a jogot keletkeztető szerepe, a gazdasági alap és a jogi normák általános összefüggésében csupán közvetetten, áttételesen keresztül jelentkeznek. Aligha lenne helyes a jogforrás individuális fogalmát e közvetítések figyelmen kívül hagyásával és mellőzésével, erre az általános összefüggésre alapozni, és ezzel veszni hagyni azt a speciálist és jellegzetest, ami kizárólag csak a jog keletkezési folyamatában nyilvánul meg, s amely a végső fokon meghatározó termelési viszonyok konkretizált jogi kifejeződésének elengedhetetlen feltételét alkotja.

2. A jogkeletkezés, a jogképződés folyamatának — mint már a termelési viszonyok jogforrási jellegének tárgyalásánál jeleztük — másik jelentős és fontos eleme, mozzanata: az akarat, az osztály-, illetve az állami akarat. A jogalkotás menetében az objektív társadalmi-termelési viszonyok és törvényszerűségeik következményei mindenekelőtt az uralkodó osztály érdekeinek képében,⁵¹ majd az osztály-, illetve az államakarat formájában jelentkeznek, mely államakarat végül a jogi normákban fejeződik ki. A jogkeletkezés folyamatának gerincét az objektív társadalmi viszonyoknak az osztály-, illetve az állami akaratban való tükröződése, s ennek az állami akaratnak a jogszabályokban való kifejeződése alkotja. Az osztály- és az állami akarat kialakulása és kikristályosodása a jog keletkezését és létrejöttét előidéző egyik lényeges okként és tényezőként jelentkezik. Erre a rendkívül jelentős és lényeges funkcióra és szerepre, amelyet az akarat mozzanata, az osztály-, illetve az államakarat a jogképződés folyamatában objektíve ellát és betölt, alapozzák jogforráselméleti koncepciójukat azok a jogelméletek, amelyek a jogforrás individuális fogalmát akaratként, köz-, osztály- vagy állami akaratként határozzák meg.⁵²

Az akarat mozzanata, az osztály-, illetve az állam akaratának a jogképződés folyamatában elfoglalt helye és szerepe kétségtelenül rendkívül fontos és jelentős a jog létrejövetelét és kialakulását illetően. A helyesen felfogott akarati elemnek a jogalkotási folyamatból való kiiktatásával vagy mellőzésével nem lehet a jog keletkezését sem megérteni, sem megmagyarázni. Mégis, az akaratnak, az osztály-, illetve az állami akaratnak a jog konkrét forrásaként megjelölését, a jogforrás individuális fogalmaként meghatározását — amint azt az említett jogforráselméleti koncepciók teszik — hasonló megfontolásból és indokok alapján, mint a jogforrás individuális fogalmának a termelési viszonyokkal történő definiálását, nem tartjuk tudományosan eléggé megalapozottnak. A jogalkotási folyamat akarati mozzanata, az osztály-, illetve az állami akarat, akárcsak a termelési viszonyok általánosságánál, a jog és a jog létre-

⁵¹ Ld. *Marx—Engels* : Válogatott művek. I. köt. Bp. Szikra, 1951. 604. p.

⁵² Ld. *Grotius, Hugo* : A háború és a béke jogáról. I. köt. Bp. 1960. 175—180. p.; *Kant, Immanuel*; *Methaphysik der Sitten*. I. köt. Leipzig, 1938. Einleitung § C, 33. p.; *Hegel, Georg Friedrich* : Grundlinien der Philosophie des Rechts. Berlin, 1956. 4—5. §§ 28—31. p.; *Rousseau, Jean Jacques* : A társadalmi szerződés. Bibliotheca Kiadó, 133—139. p.; *Kierulff, I. F.* : Theorie des gemeinen Zivilrechts. Altona, 1839. 169. p.; *Beseler, G.* : Volksrecht und Juristenrecht. Leipzig, 1843. 21. p.; *Dernburg, H.* : System des römischen Rechts. I. köt. Berlin, 1911. 71. p.; *Binding i. m.* 27. p.; *Binder, Julius* : Philosophie des Rechts. Berlin, 1925. 698. p. stb.

jötte vonatkozásában megnyilvánuló általános jellegénél fogva nem alkalmas annak a specifikusnak a kifejezésére, amelyet a jogforrás individuális fogalmának tartalmaznia kell. Aligha lehet kétségbe vonni, hogy az akarat elem, mind az osztály, mind az állam akaratának a jog individuális forrásaként megjelölése már közelebb jár ahhoz a sajátoshoz, ami a jog keletkezésére kizárólagosan jellemző, és többet fejez ki ebből, mint a jogforrás individuális fogalmának a termelési viszonyokkal való meghatározása. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy mind a termelési viszonyok, mind az osztály, illetve az állam akaratát a jogkeletkezésnek elengedhetetlen feltétele, oka és mozzanata. Az alapvető kifogás és indok, ami miatt az osztály- és az állami akaratot mégsem tarthatjuk helyesnek a jog individuális fogalmaként meghatározni, az hogy mind az osztály, mind az állam akaratát nemcsak a jog, hanem más társadalmi jelenségek (erkölcs, szokás stb.) vonatkozásában is keletkeztető, létezését előidéző tényezőként, okként jelentkezik.⁵³ A jogforrás általános fogalmának értelmében tehát az osztály- és az állami akarat nemcsak a jog, hanem még több más társadalmi jelenség forrását is jelenti. Az osztály és az állam akaratát éppen e jellemző tulajdonsága folytán — bár a jog keletkezésében rendkívül fontos szerepe van — nem fejezi ki azt a speciálist, amely csak a jog kialakulására és a jog létrejöttét előidéző társadalmi jelenségre jellemző, s amelyet a jogforrás individuális fogalmának tartalmaznia kell.

A jogkeletkezés folyamatában az akarat mellett más tudati, ideológiai tényezőknek — mint a jogi nézetek, a jogtudat és más pszichikai jelenségek — is jelentős, bár az osztály- és az államakaratnál jóval kisebb szerepük van. A szocialista jogforráselméletben e tudati, ideológiai, pszichikai mozzanatok a jog kialakulása szempontjából fontos hatásának helyes felismerése és értékelése folytán nem alakult ki olyan felfogás, amely a jog konkrét forrását e tudati, pszichikai tényezőkben látta volna. Nem így a burzsoá jogforráselméletben: a burzsoá jogtudományban meglehetősen elterjedt az a jogforráselméleti koncepció, mely szerint a jogforrás individuális fogalmát a jogtudat, a jogérzet, az intuición, az átélés és más pszichikai jelenségek alkotják.⁵⁴ Eltekintve e tudati, pszichikai tényezőknek a burzsoá jogelméletben található szubjektív idealista, irracionális, torz felfogásától, e mozzanatok a jogképződés folyamatában elfoglalt valóságos helyzetűeknek és objektív szerepüknek megfelelően értelmezve és értékelve, a jogforrás általános fogalma alapján nem tekinthetjük a jog konkrét forrásának. Jóllehet e tudati és pszichikai tényezők vonatkozásában — minthogy ezek kimondottan a jogra irányulnak, a joggal kapcsolatosak (jogtudat) — az osztály és az állam akaratával szemben felhozott kifogás, az általánosság ellenvetése nem érvényesíthető, a jogtudatot és a joggal, a jog

⁵³ Ld. *Kerimov* i. m. 1216. p.

⁵⁴ A „népszellemet”, a „népi jogi meggyőződést”, a „népi jogérzetet” jelöli meg a jog végső forrásaként a történeti jogi iskola. Ld. *Savigny* i. m. 13—18. p.; *Puchta* i. m. 144. p. — Illyesen mondja ezzel kapcsolatban *Bergbohm*, hogy „A materiális jogforrás problémáit olyan homályos potenciához, mint a népszellem és a néptudat kapcsolni, a megoldásról való lemondást jelenti.” *Bergbohm* i. m. 490. p. — Az individuális érzetekből, emóciókból és átélésből vezeti le a jogot *Petrzszickij*. (Ld. *Petrzszickij*: Állam- és jogelmélet. I. köt. *Peterburg*, 1909. 84—86. p. — *Isay* az intuición alapján, irracionális úton létrejövő jogérzetet és a gyakorlati észtek tekinti a jog forrásának. Ld. *Isay* i. m. 84. p. — *Pikler Gyula* felfogása szerint a jogérzet, *Rümelin* koncepciójában pedig a jogtudat a jog közvetlen forrása. Ld. *Pikler Gyula*: Bevezető a jogbölcséletbe. *Bp.* 1892. 57. p.; *Rümelin, M.*: Rechtsgefühl und Rechtsbewusstsein. 1925. 22—24. p. stb.

keletkezésével összefüggő egyéb tudati, pszichikai jelenségeket mégsem tartjuk a jog individuális forrásának, mert ezek a tényezők, bár hatással és befolyással vannak a jog keletkezésére, nem hozzák létre, nem alkotják a jogot, a jog keletkezésének nem okai, hanem csak feltételei, közreható mozzanatai.

3. A jogkeletkezési folyamat legfontosabb elemeinek és mozzanatainak a jogforrás individuális fogalma szempontjából való elemzése során végül még a jogalkotás menetének kiemelkedően jelentős tényezőjét, az államot kell megvizsgálni. A marxista—leninista állam- és jogelmélet feltárta azt a rendkívül összetett és jelentős kapcsolatot, amely az állam és a jog között fennáll.⁵⁵ Az állam és a jog összefüggésének egyik fontos oldalát, részét jelenti és öleli fel az a szerep, amelyet az állam a jog létrejöttében és keletkezésében betölt. A jogot, a jogi normák összességét az állam alkotja, bocsátja ki és szankcionálja. Az állam feladatainak és funkcióinak jelentős részét azáltal oldja meg és látja el, hogy jogszabályokat alkot. Az állam tehát mint a jog keletkezési folyamatának alapvető tényezője, eleme, a jog kialakulásának, létrejöttének okaként, alapjaként jelentkezik. Az államnak a joggal, a jog keletkezésével kapcsolatos ebből a rendkívül jelentős, lényeges és szembetűnő szerepéből és funkciójából indulnak ki azok a jogforráselméleti koncepciók, amelyek a jog kizárólagos, konkrét forrását az államban, az államhatalomban látják, és ezért a jogforrás individuális fogalmaként az államot határozzák meg.⁵⁶

Amikor az állam és a jog, illetve a jog keletkezése közt fennálló lényeges viszony jelentőségét és fontosságát aláhúzza és hangsúlyozva, az államnak, az államhatalomnak e reláció alapján a jogforrás individuális fogalmaként meghatározásával szemben ellenvetéseket teszünk, ez mindenekelőtt azért történik, mert a jogforrás individuális fogalmának az államhatalomra épülő definíciója az állam és a jog általános összefüggésének keretei között mozog, az állam és a jog között fennálló általános kapcsolatot, az államnak a jog keletkezésében megnyilvánuló szerepét általában veszi figyelembe, ezt tovább nem konkretizálja, az általános jogforrásfogalmat nem eléggé individualizálja. Az állam vonatkozásában — jóllehet nem kétséges, hogy az állam a jogalkotási folyamat eddig elemzett mozzanataihoz képest a jogforrás individuális fogalma szempontjából konkrétebb, a specifikust leginkább megközelítő jelenséggé mutatkozik — ugyanazt állapíthatjuk meg, mint a termelési viszonyok és az osztályakarat individuális jogforrásként megjelölése esetében: az állam, az államhatalom, akárcsak a gazdasági alap és az osztály akarata, nemcsak a jogot, a jogszabályokat, hanem még más társadalmi jelenségeket, például technikai normákat, jogi tényeket stb.⁵⁷ is létrehoz. Ezért az állam, az államhatalom individuális jogforrásként meghatározása sem jelöli meg azt a speciális, csak a jogot, a jogszabályokat előidéző, kizárólag a jog keletkezésére jellemző és sajátos társadalmi jelenséget, amelynek kifejezése pedig a jogforrás általános fogalmán alapuló individuális jogforrásfogalom feladata.⁵⁸

⁵⁵ Ld. *Arzsanov* : Az állam és a jog összefüggése. Moszkva. 1960.

⁵⁶ Ld. *Austin, J.* : Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positiv Law. II. köt. London, 1911. 510. p.; *Somló* i. m. 330. p.; *Moór* i. m. 221—222. p. stb.

⁵⁷ Ld. *Kerimov* i. m. 1216. p.

⁵⁸ Érdemes megjegyezni, hogy az államhatalmat a jogforráselmélet középpontjába helyező koncepció klasszikusa, Austin, aki a jog kizárólagos forrásaként a szuverént, az államot jelöli meg, jogforráselmélete részletes kifejtése során ezt a szigorúan és mereven megfogalmazott tételét feloldja, a jog kizárólagos forrásának további konkretizálásával a jog keletkezési módjainak, s nem — mint írja — a jogforrások különbözőségeinek

4. A jogképződési, jogalakulási folyamat lényeges elemeinek, tényezőinek és szakaszainak a jogforrás individuális fogalma szempontjából történő vizsgálatából, valamint a jogkeletkezés e fontosabb mozzanataira épülő individuális jogforrásfogalmi meghatározásokból a jogforrás individuális fogalmának meghatározására irányuló kísérletünk további menetét illetően két jelentős következtetést vonhatunk le: Az egyik, hogy a jog keletkezési folyamatának vizsgált mozzanatai a jog létrejöttének lényeges és elengedhetetlen okai és feltételei ugyan, mégis e tényezők általánosságuk és a joggal való viszonyuk közvetettsége folytán nem bizonyultak alkalmasnak arra, hogy a jogforrás individuális fogalmát ezekkel határozzuk meg. A másik, az említett individuális jogforrásfogalmi meghatározásokat általában jellemző az a megállapítás, hogy ezek a jogforrás individuális fogalmát tisztázó definíciók aszerint különböznek egymástól, hogy hol vágják el a jogképződési folyamatot, a jogforrás individuális fogalmát e folyamat melyik mozzanatára alapozzák.

A jogforrás individuális fogalmának meghatározásával kapcsolatosan feladatunk tehát az, hogy a jogforrás általános fogalma alapján megkeressük és megtaláljuk azt a társadalmi jelenséget, amely kizárólag és közvetlenül a jog teremtésére, létrehozására irányul, s így kifejezi és tartalmazza a jog keletkezésének lényegét és specifikumát. A jogképződési folyamat vizsgált fontosabb mozzanatainak a jogforrás individuális fogalmaként kiemelésével és megragadásával a keresett társadalmi tényezőt, a jog individuális, konkrét forrását nem találtuk meg, mert ezek a társadalmi jelenségek általános jellegüknél fogva a jog keletkezését nem közvetlenül idézik elő, s így a joggal közvetett, áttételes viszonyban állanak. Mégis, az a körülmény, hogy e társadalmi tényezők ugyanakkor a jog kialakulásának lényeges és elengedhetetlen feltételei, közvetett okai a jog individuális forrásának meghatározásakor, nem hagyható figyelmen kívül. Ezért a jog individuális, konkrét forrása olyan társadalmi jelenség kell legyen, amely mindezeket a mozzanatokat és tényezőket nem a maguk közvetlenségében és konkrét megjelenésében, hanem összetett eredményükben, hatásukban, sajátos formában magában foglalja és tartalmazza.

A jogot közvetlenül létrehozó ezt a jelenséget, amelyben a jogkeletkezés folyamatának lényeges elemei és tényezői, mint valami gyűjtőmedencében futnak össze, amely a jogképződés menetének ezeket a fontos mozzanatait mint komponenseket egy eredőben egyesíti, az állam specifikus, kizárólag a jog keletkezésére irányuló tevékenységi fajtájában és formájában, az állami jogalkotó tevékenységben látjuk. Az állam sajátos jogalkotó munkája az a végső közvetítő mozzanat, amely a jogkeletkezés folyamatának többi tényezőit, illetve ezek hatásait felfogva, összegyűjtve és magában foglalva, a jog létrejöttét közvetlenül kiváltja, előidéz. A jogképződés folyamatának vizsgált, lényeges elemei és tényezői e közvetítő, formáló és alakító csatornán keresztül, az állami jogalkotó tevékenység útján hozzák létre, teremtik a jogot. A természeti viszonyok számos áttételen és közvetítésen keresztül érvényesülő meghatározó jellege, jelentősége és hatása végül is az állam jogalkotó tevékenysége folytán nyer jogi kifejeződést a jogszabályokban. Ugyanez a helyzet az osztály-

tárgyalásával. Elmélete részletes és konkrét kibontása során tehát Austin hűtelenné válik alaptételéhez, az államhatalom általánossága folytán nem mutatkozik alkalmasnak a valóságos viszonyok kifejtésére és megmagyarázásra, s így kénytelen a jog keletkezési módjainak elemzésénél, az alapkoncepciótól eltérve, konkrét mozzanatokhoz és ismérvekhez fordulni. Ld. *Austin* i. m. 531. és köv. p.

akarát, illetve az államakarát vonatkozásában is: az osztályakarát és az államakarát jogi tükröződése csak az állami jogalkotó szervek aktív formáló, teremtő munkájának eredményeként jön létre. Az államnak a jog keletkezésével kapcsolatos általánosan meghatározott szerepe pedig konkrétan az állami szervek jogalkotó tevékenységében nyilvánul meg. De nemcsak a jogkeletkezési folyamatnak ezek a legfontosabb, általunk lényegesként kiemelt elemei és tényezői, hanem a jog kialakulásának menetében közreható más, kevésbé jelentős mozzanatok befolyása is végül az állam jogalkotó tevékenységének közvetítésével érvényesül a jogkeletkezési folyamat eredményében.

Az állami jogalkotó tevékenység mint a jogkeletkezés menetének végső, lezáró, a jogot közvetlenül létrehozó tényezője természetesen nem egyszerűen a jogképződés folyamatában közreható és szerepet játszó többi jelenséget átfogó, befogadó és gyűjtő, hanem aktív, alkotó, alakító és formáló mozzanata. Az állami jogalkotó tevékenység és a jog kialakulásában aktívan résztvevő egyéb társadalmi, politikai és ideológiai tényezők között fennálló viszonyt nem szabad mechanikusan és egyoldalúan úgy felfogni, hogy a jogképződés menetébe bekapcsolódó jelenségek hatására a jog az állam jogalkotó tevékenységében, e tényezők szerepének és jelentőségének felismerése és tükröződése útján mechanikusan létrejön. Az állam jogalkotó tevékenysége és a jogkeletkezési folyamat más tényezői olyan dialektikus kölcsönhatásban, összefüggésben vannak egymással, amelyben nemcsak a jogképződés menetének említett mozzanatai gyakorolnak hatást az állami jogalkotó munkára s ezen keresztül e munka eredményére, a jogra, hanem ez a speciális állami jogalkotó tevékenység is aktív alkotó módon fogja át ezeket a mozzanatokot és sajátos módon jogi formákban fejezi ki.^{58a}

Az állami jogalkotó tevékenység és a jogkeletkezési folyamat többi eleme és tényezője közötti viszony lényegét filozófiailag a hegeli értelemben vett „Aufheben” kifejezés segítségével ragadhatjuk meg. A hegeli „Aufheben” mint ismeretes — egyszerre jelenti a megszüntetést (a negációt), a megőrzést (a konzerválást) és a magasabb szintre való felemelést.⁵⁹ Az állam jogalkotó tevékenysége és a jog kialakulásában szerepet játszó egyéb jelenségek összefüggésének lényege az, hogy az állami tevékenységnek ez a specifikus fajtája és formája a jogképződési folyamat többi mozzanatát megszüntetve, megőrizve és magasabb szintre emelve foglalja magában. A jogkeletkezés menetének lényeges elemei és mozzanatai, valamint az állami jogalkotó tevékenység között fennálló dialektikus viszony alapján lehet csak az állam jogalkotó munkájának a jog létrejöttében betöltött szerepét és jelentőségét, az állami

^{58a} Lényegében ugyanezt a dialektikus összefüggést ismeri fel és hangsúlyozza Lukity is, csak hogy Lukity ezt a kapcsolatot nem az állami jogalkotó tevékenység és a termelési viszonyok, az osztályakarát stb., hanem egyrészt a formális értelemben vett jogforrás, tehát az általános jogi aktus, másrészt az anyagi értelemben felfogott jogforrások között állapítja meg. Lukity ezáltal eltúlozza a jogi formák jelentőségét, és a jog megjelenési formájának tulajdonítja azt az aktív, alkotó szerepet, amit mi az állami jogalkotó tevékenység sajátjaként jelöltünk meg. Lukity szemmel láthatóan azért kényszerül erre az erőltetett konstrukcióra, mert ragaszkodik a materiális és a formális jogforrás fogalmának megkülönböztetéséhez, és így nem tudja megragadni azt a lényeges mozzanatot, amely a jog ún. materiális forrása alapján a jogot valójában közvetlenül létrehozza. Ld. Lukity i. m. 98. p.

⁵⁹ Ld. Hegel: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. Logika. Bp. Akadémiai Kiadó, 1950. 163. p.

jogalkotó tevékenységet mint a jogot közvetlenül létrehozó társadalmi jelenséget megérteni.

Az állami jogalkotó tevékenység és egyrészt a jog, másrészt a jog keletkezési folyamata egyéb tényezői közötti összefüggés megvilágításának eredményeképpen feltárul előttünk az a sajátos társadalmi jelenség, amely a jogképződés menetének lényeges mozzanatait dialektikusan átfogva, a jogot közvetlenül létrehozza, s amely így a jogforrás általános fogalmának alapján a jogforrás individuális fogalmaként határozható meg. Az állam jogalkotó tevékenysége az a sajátos, specifikus, kizárólag csak a jogot létrehozó és egyedül a jogkeletkezés folyamatára jellemző társadalmi jelenség, amely a jogforrás általános fogalmának individualizált alkalmazását, az egyedivel való összekapcsolását jelenti. Ennek alapján és megfelelően a jogforrás individuális fogalmát a következőképpen határozhatjuk meg: *a jogforrás individuális fogalmán az állami tevékenység specifikus fajtáját, az állam jogalkotó tevékenységét értjük.*⁶⁰

A jogforrás individuális fogalmának meghatározásával kapcsolatosan még egy megjegyzést kell tennünk. A jogforrás tudományos fogalmának lehetőségét, az általános és az individuális jogforrásfogalom különbségét és összefüggését tárgyalva utaltunk arra, hogy a jogforrás általános és individuális fogalmának a meghatározása lehetőséget nyújt az egyes, a különös és az általános gazdag dialektikájának a feltárására a jogforrások területén. A jogforrás általános és individuális fogalmának definiálása után alkalom kínálkozik ennek az utalásnak további konkretizálására.

A jogforrás individuális fogalma — mint arról szó volt — a jogforrás általános fogalmának individualizált alkalmazása, az egyessel, az egyedivel való kapcsolása. A jogforrás individuális fogalmát az állami jogalkotó tevékenységgel határoztuk meg, akkor a jogforrás általános fogalmát valójában az egyedivel, a jogot előidéző konkrét jelenséggel és tényezővel hoztuk kapcsolatba, az általánost az individuálisra alkalmaztuk. A jogforrás individuális fogalmának mint állami jogalkotó tevékenységnek a meghatározása kétségtől kivül a jogforrás általános fogalmának a viszonylatában individuális fogalomként jelentkezik, mert terjedelme az egyedi mozzanat bekapcsolása folytán szűkebbnek mutatkozik. Mégis, a jogforrás individuális fogalmának ez a meghatározása terjedelmét tekintve — bár az általános jogforrásfogalomhoz képest individuális fogalomként jelentkezik — a különösség szintjén helyezkedik el. A jogforrás individuális fogalmának ez a meghatározása ugyanis még további egyedi, egyes, individuális mozzanatokkal hozható kapcsolatba, amelyek vonatkozásában a jogforrás individuális fogalmának az állam jogalkotó tevékenységeként megállapítása általános, azaz az általános jogforrásfogalommal való kapcsolatát is figyelembe véve, különös jellegű.

Egészen vázlatosan és sematikusán ábrázolva, ez a következőket jelenti: A jogforrás általános fogalmát mint a jog keletkezését közvetlen előidéző specifikus tényezőt definiáltuk. Az általános jogforrásfogalomnak e definíciója alapján, ennek keretei között a jogforrás individuális fogalmaként a jogot közvetlenül létrehozó, a jog egész keletkezési folyamatát koncentráltan kifejező állami jogalkotó tevékenységet jelöltük meg. A jogforrás fogalmának

⁶⁰ Hasonlóan fogalmazza meg a jogforrás fogalmának definícióját Kerimov: „Véleményünk szerint a jogforrás az állami szerv alkotó tevékenysége, amely abban áll, hogy jogszabályokat bocsát ki vagy más társadalmi normákat jogszabályokként ismer el, és amelyeket a társadalom megfelelő gazdasági, politikai és egyéb előfeltételei határoznak meg.”²⁹ Ld. Kerimov i. m. 1217. p.

ez a definíciója a jogforrás általános fogalma viszonylatában individuális, egyedi jelleget mutat. De az állam jogalkotó tevékenysége, amely az általános jogforrás-fogalom vonatkozásában az individuálist jelenti, ugyanakkor az állami szervek konkrét jogalkotó tevékenységének különböző fajtáit és formáit illetően általánosként jelentkeznek. Eszerint az állam jogalkotó tevékenysége mint a jogforrás individuális fogalma, a jogforrás általános fogalmának viszonylatában egyediként, az állami szervek jogalkotó tevékenységének különféle fajtáit és formáit mint egyeseket illetően pedig általánosként nyilvánul meg, azaz ebben az összefüggésben a különöset reprezentálja. A jogforrás általános és individuális fogalmának meghatározása tehát lehetővé teszi az állami jogalkotó tevékenységnek és e jogalkotó munka különféle fajtáinak és formáinak, az egyes, a különös és az általános a jogforrások területén megnyilvánuló csillogóan gazdag dialektikájának feltárását, a jogforráselmélet tulajdonképpeni feladatának megoldását.

IV. A jogforráselmélet problematikája

1. Bevezető sorainkban a jogforrás tudományos fogalmának kidolgozását és meghatározását — többek között — a jogforráselmélet problematikája tisztázásának elengedhetetlen feltételeként jelöltük meg. E feltételnek — a tudományos jogforrásfogalom meghatározásának — megvalósítása nyomán megkísérrelhetjük a jogforráselmélet problematikájának megvilágítását és felvázolását. Tekintettel arra, hogy a jogforrás tudományos fogalmát a burzsoá és a szocialista jogirodalomban kimunkált jogforrásfogalmi definícióktól lényegében eltérő módon határoztuk meg, ebből magától értetődően következik, hogy a jogforrásfogalom meghatározásában mutatkozó különbség a jogforrásfogalmi definíciók tartalmához szorosan kapcsolódó jogforráselméleti problematika megjelölését illetően is érezteti hatását. Már magának a jogforrás általános és individuális fogalmának határozott és következetes megkülönböztetése, valamint e két jogforrásfogalom definíciója jelentős változásokat idéz elő a jogforráselmélet problematikájában.

A jogforrás általános fogalmának megvilágítására irányuló fejtegetéseink több megállapítása és pontja a jogforráselmélet problematikáját illetően meghatározó jelentőségűnek mutatkozik. Mindenek előtt az általános jogforrásfogalom kimunkálása során tett ama kísérletünknek, amely az általános jogforrásfogalom — a burzsoá és a szocialista jogforráselméletben egyaránt általában uralkodónak mondható — kettősségének, a genetikai és a gnoszológiai jogforrásfogalom megkülönböztetésének egységes, általános jogforrásfogalom kidolgozásával történő meghaladását eredményezte, a jogforráselmélet problematikájára kihatását kell megvizsgálni. A jogforrás általános fogalmának gnoszológiai meghatározását bíráló és mint tudományosan tarthatatlant elvető felfogásunk lényegre ható, alapvető változásokat idéz elő a jogforráselméletnek a gnoszológiai jogforrásfogalomra épülő problematikájában. Azok a jogforráselméleti koncepciók, amelyek a jogforráselmélet problematikáját a jogforrás általános fogalmának gnoszológiai definíciója alapján határozzák meg, a jogforráselméleti kutatást lényegében a jog megjelenési formáinak, a törvénynek, rendeletnek, szokásjognak és bírói jognak stb., ezek kölcsönös viszonyának, hierarchiájuknak vizsgálatára redukálják. A jogforráselmélet ezek szerint nem más, mint jogi jelenségtan, amelynek feladata a jogszabályok különböző

formáinak (törvény, rendelet stb.) a pozitív jog rendelkezéseinek megfelelő ismertetése és leírása. A jogforrás általános fogalmának gnoszeológiai meghatározására támaszkodó jogforrástan szükségszerűen pozitivista kell legyen, mert a jog megjelenési formáinak, ezek hierarchiájának és összefüggéseiknek az adott jogrendszerből, az érvényes tételes jogi rendelkezésekből fakadó leírása és magyarázata során felmerülő jogforráselméleti kérdéseket — pl. hogy jogforrás-e a szokásjog stb. — az adott pozitív jog válaszolja meg és dönti el. Ilyenformán az egyes jogforráselméleti koncepciók lényegében aszerint különböznek egymástól, hogy melyik jogrendszer pozitív jogi rendelkezései alapján vizsgálják a felmerülő jogforrástani problémákat. A jog megjelenési formáinak jogforrásokként feltüntetése ezen túlmenően még tovább bonyolítja a jogforráselméleti problémák megoldatlansága miatt a jogelmélet problematikájában kialakult helyzetet is. Ha ugyanis a jog létezési, megjelenési formáit a jog forrásainak tekintjük, és a jogforráselmélet figyelmét a jogi jelenségek, a jog megjelenési formáinak vizsgálatára koncentrálnak, akkor a jogforráselmélet elvesztve tulajdonképpeni jogforrástani tartalmát és jellegét, jogi jelenségtanná, a jog megjelenési formáinak elméletévé válik, minek következtében a jogi jelenségtan a jogforráselméletbe vagy fordítva, a jogforrástan a jogi jelenségek elméletébe olvad, a jogforráselmélet tulajdonképpeni problematikája gazdátlan, és így kidolgozatlan marad. Ezért a legteljesebb mértékig csak helyeselni tudjuk Kerimovnak ezzel kapcsolatosan kifejtett azokat a megállapításait, amelyekben rámutat arra, hogy a jogforrás fogalmának ez a formális definíciója a jogalkotási folyamat problémáját azokkal a kérdésekkel cseréli fel, amelyek a jog megnyilvánulási formáinak leírásával összefüggésben keletkeznek, és ezzel a jogforráselméletet megfosztja a tudományos perspektívától, attól a lehetőségtől, hogy a társadalmi életnek azokat a valóságos forrásait, tényezőit és okait, amelyek a jog keletkezésének feltételei, feltárja.⁶¹ A jogforrás általános fogalmának gnoszeológiai meghatározása és az erre épülő jogforráselméletek problematikája tehát a jogforráselméleti kutatásokat illetően nem valami fényes tudományos perspektívával keesgetet.

Egészen megváltozik a helyzet, ha a jogforráselmélet problematikáját és a jogforráselméleti kutatás irányát az egységes általános jogforrásfogalom alapján állapítjuk meg. Ebben az esetben a jogforráselméleti kutatás középpontjába — a jog megjelenési formái helyett — a jog keletkezési folyamata, a jog létrejöttét előidéző jelenségek és tényezők vizsgálata kerül. Ezzel a jogforráselmélet megszűnik tovább jogi jelenségtan lenni. A jogforráselmélet problematikája a jogot előidéző jelenségekhez és viszonyokhoz, a jog keletkezési folyamatának főbb szakaszaihoz és mozzanataihoz igazodik, ezek lényegével, tartalmával, jellegével kapcsolatos kérdéseket foglalja magába. A jogforráselmélet problematikája egészen konkrétta, teljessé és meghatározottá azonban az individuális jogforrásfogalom definíciójától függően válik. Nem elég, hogy a jogforráselmélet problematikája az egységes általános jogforrásfogalomnak megfelelően épül fel, a jogforráselmélet kérdéseit az általános jogforrásfogalom nyomán kidolgozott individuális jogforrásfogalom alapján kell felállítani.

2. Az egységes általános jogforrásfogalom kidolgozása a jogforráselmélet problematikájában azt a változást idézte elő, hogy a jogforráselmélet elvesztette jogi jelenségtan jellegét, s a jogelméleti kutatás iránya a jog kelet-

⁶¹ Ld. *Kerimov* i. m. 1213—1215. p.

kezési folyamatának lényeges és jelentős tényezői felé fordult. De hogy a jogforráselméletnek a jog létrejöttét előidéző mely jelenségeket kell kutatnia, hogy a jogforrástannak a jog keletkezési folyamatával kapcsolatosan konkrétan mely kérdéseket kell megválaszolnia, az a jogforrás individuális fogalmának definíciójától függ. Ha a jogforrás individuális fogalmát hibásan definiáljuk, akkor az egységes általános jogforrásfogalom alapján a megjelölt jogforráselméleti problematika még épp oly szegényesnek és korlátozottnak, a jogforrástani tudományos kutatás perspektíváját megszükitőnek bizonyulhat, mint a jogforrás fogalmának tudományosan elhibázott gnoszeológiai meghatározására épülő jogforrástan problematikája. A jogforrás individuális fogalmát a termelési viszonyokkal, az osztályakarattal vagy az államhatalommal meghatározó jogforráselméletek problematikája ugyanis a jog keletkezési folyamatának e lényeges, de önmagukban, az egyéb közvetítő mozzanatok mellőzése folytán a jog létrejöttét nem tisztázó elemekre, ezek elemzésére koncentrálnak, ez pedig ugyancsak a jogforráselméleti kutatásnak és problematikának beszűkítését, elszegényedését eredményezi.

A jogforráselmélet problematikája meglepő módon kibővül és gazdaggá válik, a jogforrástani kutatások tudományos perspektívája jelentősen megnő és kiszélesedik, ha a jogforráselmélet kérdéseit a jogforrás individuális fogalmának az állami jogalkotó tevékenységre építő definíciójából merítjük, a jogforráselméleti kutatás figyelmét az állami jogalkotó munkára irányítjuk. Így a jogforráselmélet problematikájának középpontjába — a jog megjelenési formái, a termelési viszonyok, az osztályakarattal vagy az állam helyett — az állami tevékenység specifikus fajtája, az állam jogalkotó tevékenysége kerül. Ez pedig — minthogy az állami jogalkotó tevékenységet mint a jog individuális forrását olyan társadalmi jelenségként fogtuk fel, amely sajátos jellegénél fogva a jog keletkezési folyamatának valamennyi elemét és mozzanatát a hegeli értelemben megszüntetve, megőrizve és magasabb színvonalra emelve magában foglalja — annyit jelent, hogy a jogforráselmélet problematikája mindazokat a problémákat és kérdéseket tartalmazza, amelyek az így felfogott állami jogalkotó tevékenységgel, az ebben sűrűsödő és összefutó különféle társadalmi viszonyokkal és tényezőkkel kapcsolatosan felmerülnek. Hogy a helyesen felfogott állami jogalkotó munka a tudományos kérdések és problémák miesoda áradását és gazdagságát involválja, arra kár szót vesztegetni. Csupán csak annyit érdemes megjegyezni, hogy az állami jogalkotó tevékenység kapcsán felmerülő elméleti és gyakorlati kérdések tudományos megválaszolásának elhanyagoltsága és elégtelensége nem kis mértékben annak a következménye, hogy a jogforráselméletnek jogi jelenségtanná változtatása folytán, ezek a tudományos problémák kikerültek a jogforrástani és így a jogelméleti vizsgálódások érdeklődési köréből.

Az állami jogalkotó tevékenységnek a jogforráselmélet problematikájának középpontjába kerülése diametriális módon megváltoztatja a jogforrástani kutatások irányát. A jogforráselmélet fő kérdései most már nem a jog megjelenési formáira, nem is a jog keletkezését előidéző egyes lényeges mozzanatokra irányulnak, hanem az állami jogalkotó tevékenységgel átfogott arra a társadalmi folyamatra, amelyben a társadalmi-termelési viszonyoktól a jog megjelenéséig terjedő társadalmi mozgás végbemegy. Ha a jogforráselméleti kutatás eddig lényegében a jog különféle megjelenési formáinak a pozitív jogi rendelkezések fényében történő vizsgálatában merült ki, akkor a jogforráselmélet figyelme most a jog megjelenési formáiról, különbségeikről és viszonyukról,

этих előидéző okaira és feltételeire irányul. A jogforráselmélet ezentúl nem a jog megjelenési formáinak lényegében pozitivistá leírására szorítkozik, hanem e jogi formák miértjét kérdezi: azt kutatja, hogy melyek azok az okok, motívumok és feltételek, melyek folytán az állami jogalkotó tevékenység eredményeként a jog ilyen vagy olyan meghatározott formában jelenik meg.

A jogforrás általános és individuális fogalmának a tanulmányban kifejtett meghatározása alapján felépített jogforrástani problematika tehát azokat a tudományos kérdéseket és problémákat foglalja magában, amelyek az állam jogalkotó tevékenységére, e társadalmi jelenség lényegére, különböző összefüggéseire, mozzanataira és elemeire vonatkoznak. A jogforráselméleti kutatás tárgya ilyenképpen lényegében a jog keletkezésének, kialakulásának folyamata, az a társadalmi mozgás, amely a társadalmi-termelési viszonyok és a jog létrejötte között lejátszódik, ennek a társadalmi folyamatnak lényege, tartalma, jellege, fontosabb szakaszai, mozzanatai és elemei. A jogforrás általános és individuális fogalmának új tartalommal való meghatározása és a jogforráselméletnek e definíciókra épülő problematikája jelentősen megnöveli és kiszélesíti a jogforráselméleti vizsgálódások tudományos perspektíváit, új ösvényeket, útakat és lehetőségeket nyújt a további jogforráselméleti kutatások számára.

ПОНЯТИЕ ИСТОЧНИКА ПРАВА И ПРОБЛЕМАТИКА ТЕОРИИ ИСТОЧНИКА ПРАВА

В. Пешка

Уточнив то, что определение понятия источника права представляет собой не вопрос терминологии или этимологии, являясь созданием отображающего объективную действительность научного понятия, автор различает между общими и индивидуальными понятиями источника права. Различение между общим и индивидуальным понятием источника права выражает различие в уровне и степени познания самого предмета, т. е. источника права, указывая на две фазы процесса создания понятия. В отношении источника права это означает то, что мы говорим об определении конкретных источников права с одной стороны, а с другой — о понятии источника права вообще, о тех существенных характеристических чертах и особенностях, которые свойственны конкретным источникам права, имея общий характер, могучи быть выдвинуты и уточнены в понятии. Для полного познания сущности источника права необходимо выяснить отношение общего понятия источника права к индивидуальному понятию источника права, к особенному, отдельному источнику права. Ход дифференцирования понятий в отношении источника права проводится так, что от единичного, индивидуального понятия конкретных источников права мы приходим к общему понятию источника права, а от общего и абстрактного понятия источника права к многообразию конкретных источников права, к дифференцированным источникам права, охватывающим единичные понятия и все более приближающимся к последним.

Подвергнув критике различение между материальным и формальным понятием источника права или между внутренним и внешним источниками права, автор приходит к выводу о том, что нет основания для тех определений понятия источника права, согласно которым источник права считается источником познания права и получения правовых знаний; автор освещает соотношение источника права и самого права как генетическое соотношение источника права и объективного права, как причинную связь источника права и объективного права, при которой источник права является происхождением и создателем объективного права. Определяя общее понятие источника права, научная абстракция направлена на то, чтобы выдвинуть и определить из чрезвычайно сложного общественного процесса, ведущего от общественных отношений к созданию правовых норм, из целого ряда сыгравших роль в этом движении общественных факторов и явлений те существенные моменты, которые характерны для указанного процесса в целом.

В соответствии с тем общее понятие источника права определяется следующим образом: источником права признается специфическое общественное явление, фактор или отношение, непосредственно порождающее, создающее объективное право (совокупность правовых норм).

Исходя из этого общего понятия источника права и учитывая отдельные фазы и моменты общественного движения начиная от общественных отношений до создания норм права (т. е. производственные отношения, волю класса, государство и т. д.), автор видит непосредственно создающее право специфический фактор в правотворческой деятельности государства, которая содержит в себе разнообразные элементы и процессы правотворческого процесса, отменяя или сохраняя или повышая их на высший уровень. На основании того и в соответствии с тем автор определяет индивидуальное понятие источника права как специфический вид государственной деятельности, как правотворческую деятельность государства.

Наконец, исходя из таким образом определенных общего и индивидуального понятий источника права, статья обращает внимание исследователей в области теории источника права не на формы проявления права, даже не на отдельные существенные моменты, вызывающие создание права, а на тот общественный процесс, охваченный правотворческой деятельностью государства, в котором происходит общественное движение от общественных производственных движений до проявления права. В соответствии с тем теория источника права не ограничивается являющимся в основном позитивистским изложением форм проявления права, а отыскивает причину этих правовых форм, исследуя вопрос о том, какие причины, мотивы и условия вызвали в результате правотворческой деятельности государства, проявление права в той или другой определенной форме. При таких условиях проблематика учения об источниках права, которая построена на общем и индивидуальном понятиях источника права, изложенных в статье, охватывает те научные вопросы и проблемы, которые относятся к правотворческой деятельности государства, к сущности, разнообразной связи, моментам и элементам этого общественного явления.

LA NOTION DE LA SOURCE DE DROIT ET LES PROBLEMES DE LA THEORIE DES SOURCES DE DROIT

Vilmos Peschka

L'étude après avoir constaté que la définition de la notion de la source de droit n'est pas une question de pure terminologie ou d'étimologie, mais signifie la formation d'un concept scientifique reflétant la réalité objective, fait une distinction nette entre les notions générale et individuelle de la source de droit. La distinction faite entre les notions générale et individuelle de la source de droit signifie les différents niveaux et degrés de la connaissance de l'objet, de la connaissance de la source de droit, deux phases du processus de la formation des concepts. Relativement à la source de droit cela signifie que d'une part nous parlons de la détermination des sources de droit concrètes, d'autre part de la notion de la source de droit en général, de ces traits et qualités essentiels caractéristiques qui sont communs dans les sources de droit concrètes, qui sont généraux, qui peuvent être relevés, qui peuvent être condensés dans un concept. Pour bien comprendre l'essence même de la source de droit il est nécessaire d'établir la relation entre la notion générale et la notion individuelle, spéciale, concrète de la source de droit. Le processus de la différenciation conceptuelle s'effectue dans le cas de la source de droit de telle façon que nous arrivons à partir de la notion individuelle de la source de droit à sa notion générale, à partir de la diversité des sources de droit concrètes à la notion de la source de droit différenciée embrassant les cas particuliers et se rapprochant de ces derniers.

Après avoir critiqué la différenciation entre les notions matérielle et formelle, respectivement interne et externe de la source de droit, l'étude considère erronées les définitions qui précisent la source de droit comme une source de connaissance, laquelle nous fournit les notions nécessaires relatives au droit. L'auteur explique que le rapport entre la source de droit et le droit est un rapport génétique, un rapport de cause à effet entre la source de droit et le droit objectif, dans lequel les sources de droit produisent et créent le droit objectif. Dans la détermination de la notion générale de la source de droit l'abstraction scientifique a pour objet de relever et de définir dans le processus social

extraordinairement compliqué et composé, qui s'étend à partir des rapports sociaux jusqu'à la formation des normes juridiques, parmi les facteurs et les phénomènes nombreux jouant un rôle dans le mouvement social, les éléments et les moments essentiels caractérisant et exprimant le processus entier. Conformément à cela, la notion générale de la source de droit est la suivante: la source de droit est ce phénomène, ce facteur et cette relation sociale qui fait naître et crée directement le droit objectif (l'ensemble des normes juridiques).

Sur la base de cette notion générale de la source de droit l'auteur, en tenant compte des diverses phases et des divers moments du mouvement social (les rapports de production, la volonté de classe, l'Etat, etc.) s'étendant à partir des rapports sociaux jusqu'à la formation des normes juridiques, voit dans l'activité législative, qui comprend les divers éléments et les divers processus de la création du droit, en les terminant, conservant et en les élevant à un niveau supérieur, le facteur spécifique qui crée directement le droit. Sur cette base et conformément à ceci, il définit la notion individuelle de la source de droit comme une espèce spécifique de l'activité de l'Etat, comme l'activité législative de l'Etat.

Finalement, sur la base des notions générale et individuelle de la source de droit ainsi définies, l'auteur attire l'attention des recherches de la théorie des sources de droit non pas aux aspects du droit, ni aux divers moments essentiels créant le droit, mais à ce processus social qui embrasse l'activité législative de l'Etat et dans lequel le mouvement social s'effectue à partir des rapports de production sociaux jusqu'à l'apparition du droit. La théorie des sources de droit ne se borne pas à la description dans son essence positiviste des aspects du droit, mais demande le pourquoi de ces formes juridiques; elle cherche les causes, les motifs et les conditions, en raison desquels le droit se présente, en conséquence de l'activité législative de l'Etat, dans telle ou telle forme déterminée. L'ensemble des problèmes de la théorie des sources de droit exposé dans l'étude sur la base de la définition de la notion générale et individuelle de la source de droit embrasse donc toutes ces questions et tous ces problèmes scientifiques qui concernent l'activité législative de l'Etat, l'essence même du phénomène social, leur divers rapports, moments et éléments.

SZEMLE

A szocialista államiség társadalmi öngazgatásba fejlődésének útján*

HALÁSZ JÓZSEF

Napjainkban a szocialista államfejlődés legjelentősebb kérdése: a szocialista államiség társadalmi öngazgatásba való fokozatos átnövése. Ezt a történelmi jelentőségű folyamatot, amelyet az SZKP XXI. kongresszusa állított előtérbe, a szovjet társadalom és gazdaság gyorsított fejlődése időszerű gyakorlati feladattá tette és a mindennapi, közvetlen megvalósítás közelségébe hozta. Az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott program megállapítása szerint a „szocialista demokrácia általános kibontakoztatása és tökéletesítése, valamennyi állampolgár tevékeny részvétele az államigazgatásban, s a gazdasági és kulturális építés vezetésében, az államapparátus munkájának javítása és a fokozatos népi ellenőrzés az államapparátus tevékenysége fölött — ez a szocialista államiség fejlődésének fő iránya a kommunizmus építésének időszakában.”

Nagy gondot fordítottak a Szovjetunióban a fenti kérdések elméleti és gyakorlati vonatkozásának tanulmányozására már az előző években is, több, jelentős konferenciát tartottak, könyvek, tanulmányok jelentek meg e témakörben.

Jelen ismertetésünk keretében egy nagyobb gyűjteményes munkát dolgozunk fel, amely az SZKP Moszkvai Pártbizottsága, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Filozófiai Intézete s az Állam- és Jogtudományi Intézet által 1960 júliusában szervezett tudományos konferencia anyagát tartalmazza. A konferencia jelentőségét mutatja, hogy azon mintegy ezren — tudományos dolgozók, állami és társadalmi szervezetek képviselői — vettek részt. Az előadásokat ismert szovjet filozófusok és jogtudósok mellett állami és társadalmi szervek központi és helyi vezetői tartották. A konferencia a társadalmi öngazgatásba fejlődés elméleti kérdéseit a kommunista építés konkrét gyakorlatával szoros összefüggésben vizsgálta.

P. N. Fedoszejev akadémikus „*A szocialista demokrácia további kibontakozása*” c. bevezető előadásában rámutatott, hogy a szocialista államiség társadalmi öngazgatásba fejlődésének sokoldalú tanulmányozását a szovjet társadalom politikai szervezetének fejlesztése, az államépítés gyakorlata teszi szükségessé. Nagyon fontos rendszerezni az államfejlődés elméleti problémáit, valamint az államépítés és a társadalmi szervezetek gazdag tapasztalatait. A szocialista államiség fejlődését a társadalom kommunizmusba fejlődésének általános törvényszerűsége határozza meg. Ebben az összefüggésben az átmeneti periódus három momentumát emelte ki, mint a szocialista demokrácia fejlődésének legfontosabb előfeltételeit. Először a szocialista társadalom gazdaságának és kultúrájának gyors és nagyarányú növekedését, amely a kommunizmus gazdasági és szellemi előfeltételeit biztosítja. Lenin útmutatását idézve, hangsúlyozta, hogy a műveletlen ember kívül áll a politikán, a munkanélküliség és nincstelenség pedig semmiféle demokrácia nem segít. A demokratikus jogok reálisan megfelelő műveltség mellett és anyagi biztonság alapján valósíthatók meg. Második előfeltételként a termelési viszonyok állandó tökéletesítését jelölte meg, aláhúzva, hogy a gazdaság szocialista rendszere fejlődésének és a kommunista elvek társadalmi életben való erősödésének megfelelően mind jobban kibontakozik a társadalmi öngazgatás rendszere. Harmadik előfeltételként a néptömegek aktivitásának fejlesztésére, a kommunista építésben való fokozott, öntudatos részvételének jelentőségére mutatott rá (4. old.).

A szocialista demokrácia fejlődésének irányait vizsgálva Fedoszejev akadémikus különösen fontos feladatként jelölte meg a szocialista államfejlődés minden új jelenségé.

* A szocialista államiségtől a kommunista társadalmi öngazgatáshoz. Szerkesztőbizottság: O. J. Vinogradova; N. F. Ivankovics; B. Sz. Manykovszkij; V. V. Nyikolajev; P. Sz. Romaskin. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Kiadója. Moszkva, 1961-346 oldal.

nek részletes tanulmányozását és a társadalmi öngazgatás növekvő új hajtásai fejlődésének elősegítését.

„A szovjet szocialista államiség kommunista társadalmi öngazgatásba fejlődésének útjairól” V. V. Nyikolajev professzor tartott előadást. A kommunista társadalom magasfokon szervezett társadalom — hangsúlyozta —, e nélkül lehetetlen lenne ellátni a rendkívül megnövekedett termelés irányítását, az emberek anyagi és kulturális szükségletei kielégítését, a gazdasági és szellemi élet erőteljes fejlesztését. E magasfokon szervezett társadalom ügyeinek igazgatása meghatározott társadalmi mechanizmus segítségével történik: a társadalmi öngazgatás államnélküli rendszerével. Ebbe a rendszerbe tartozó szervek már nem politikai jellegűek, nem rendelkeznek hatalmi jogosítványokkal, ugyanakkor nagy erkölcsi tekintéllyel biztosítják a társadalmi és gazdasági élet összhangját és tudományosan megalapozott, tervszerű fejlesztését (14. old.). Az államnélküli társadalmi öngazgatás a társadalom politikai szervezetének fejlődésével formálódik, alakul ki. Éppen ezért helytelen egyedül csak annak a problémának a vizsgálatát, hogy az állam jelenlegi funkcióival összevetve, milyen funkciók maradnak meg a kommunizmus feltételei között is. Ezzel szerves összefüggésben azt is tanulmányozni kell, hogy konkrétan hogyan megy végbe a társadalmi öngazgatásba való átnövés és miből alakulnak ki a társadalmi öngazgatás szervei, amelyek majd a kommunista társadalom magasfokú szervezethez kívánó funkcióit ellátták.

Ezzel összefüggésben elsősorban a jelenlegi mechanizmuson belül kell meghatározni azokat a szerveket, amelyek a kommunista társadalom jövőbeni szerveinek alapjai lehetnek; ugyanakkor elő kell segíteni ezek jelenlegi feltételek közötti maximális fejlődését, hogy képesek legyenek a dolgozóknak a közügyek intézésébe való mind hatékonyabb bevonására, a társadalom tagjai tevékenységében és magatartásában mind magasabb követelmények érvényesítésére (17. old.).

Az államszervezet további demokratizálásának problémáit elemezve, Nyikolajev professzor az államszervezet differenciált vizsgálatának szükségességére mutatott rá. Hangsúlyozta, hogy az állami szervek különböznek egymástól az állami rendszerben betöltött szerepüket, feladataikat és megalakításuk rendjét illetően. Mindezt alapul véve, három csoportot különböztetett meg: államhatalmi szerveket (Legfelsőbb Szovjettől a községi szovjetekig); az államigazgatási szerveket (minisztertanáctól a szovjetek végrehajtó bizottságáig); a központi és helyi ágazati-igazgatási szerveket, bíróságot és ügyészséget); s a fenti szervek végrehajtó apparátusát.

Különösen fontos szerepük van a társadalmi öngazgatás rendszerének kialakulásában a szovjeteknek, mert mint választott népi képviselői szervek a választók közvetlen ellenőrzése mellett s az ő akaratukat érvényesítve ma is igazgatják a társadalom gazdasági, kulturális, szociális ügyeit, ugyanakkor a lakosság a legkülönbözőbb formákban ma is bekapcsolódik tevékenységükbe. A szovjetek a szocializmus feltételei között a népi önkormányzat állami jellegű szervei, a társadalom, politikai szervezetének további fejlődésével pedig a társadalmi öngazgatás kommunista szerveivé válnak (26. old.).

Jelentős és figyelmet érdemel Nyikolajev professzor azon megállapítása, hogy bár maximálisan megnövekszik a szovjetek szerepe és kereteik között a lakosság döntő részvétele a közügyek intézésében, ugyanakkor azonban a termelés igazgatásának bonyolultsága, a tudomány, a kultúra, a technika fejlesztésének sokoldalú feladatai a kommunista társadalom feltételei között is szükségessé teszik a társadalmi öngazgatás rendszerének végrehajtó szerveit, amelyek a szovjetek határozatait megvalósítják, a gazdasági és kulturális igazgatás mindennapi ügyeit intézik. Ebből következően valószínű — írja —, hogy a jelenlegi végrehajtó-rendelező szervek a társadalmi öngazgatás végrehajtó szerveivé nőnek át (27. old.).

Az államigazgatási szervek fejlődésének perspektíváját elemezve, ezen belül két csoportot különböztetett meg. Ezeknek sajátos helyzetéből és feladataiból következően a társadalmi öngazgatásba való átnövésük is eltérő lesz. Az első csoportba tartoznak az államigazgatás azon szervei, amelyek tevékenysége a kényszerítő eszközök alkalmazásával kapcsolatos: honvédelmi, állambiztonsági szervek, a közrend biztosításával foglalkozó szervek, ide sorolta a bíróság és az ügyészség kérdését is. Az államigazgatási szervek második csoportjába a gazdasági, kulturális, nevelő munkával, a tudomány, művészetek stb. fejlesztésével foglalkozó államigazgatási szerveket sorolta. Az államigazgatási szervek között külön rámutatott az államhatalmi szervek végrehajtó testületeinek növekvő szerepére. A kommunizmus kibontakozó építésének feltételei között még jobban megnövekszik a kormány, mint a gazdasági és kulturális építés irányító vezérkarának szerepe, ugyancsak megnövekszik a szovjetek végrehajtó bizottságainak a jelentősége is, amelyeknek mindinkább törekedniük kell a fizetett apparátus csökkentésére és e helyett tevő-

kenységükben az aktívakra, a lakosságra való támaszkodásra. Véleménye szerint a VB osztályainak funkciói fokozatosan, közvetlenül a szovjetekhez és azok állandó bizottságaihoz mennek át.

Rendkívül nagy és bonyolult feladatot jelent a kommunista társadalom anyagi és szellemi előfeltételeinek megteremtése — hangsúlyozta *U. I. Sztjepakov*, az SZKP moszkvai városi pártbizottságának titkára „*Az SZKP vezető szerepének növekedése és a szocialista demokrácia további fejlődése a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában*” c. előadásában. A történelem nem ismert még egy olyan politikai szervezetet, amely az SZKP-hoz hasonló erejű és jelentőségű hatással lett volna a társadalom fejlődésére. A párt vezető szerepének további növekedése a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában objektív szükségzerűség, amely a szocializmus fejlődésének törvényszerűségeivel, a párt természetével és a tömegekhez való viszonya jellegével, a társadalom politikai rendszerében betöltött vezető szerepével függ elválaszthatatlanul össze (48. old.). A burzsoá és revizionista ideológusok tagadják a párt vezető szerepe növekedésének objektív szükségzerűségét a szocializmus és a kommunizmus feltételei között, azt állítják, hogy a demokrácia fejlesztése és a párt vezető szerepének érvényesülése összeférhetetlen. Bírálva ezt a helytelen és a történelmi tényekkel ellenkező „elméletet”, *U. I. Sztjepakov* rámutatott, hogy a kommunista társadalom felépítésének hatalmas és sokoldalú feladatai milliók alkotó munkájának szervezését és összpontosítását, az államapparátus és a társadalmi szervezetek tevékenységének összehangolását követelik meg minden területen.

Mind az SZKP, mind a népi demokratikus országok tapasztalatai azt bizonyítják, hogy magából a társadalmi rend jellegéből következő objektív kedvező előfeltételek még nem elegendők, sőt kihasználhatlanok maradhatnak, ha a párt mint szubjektív tényező nem szervezi a tömegeket, nem vezeti tevékenységüket a lehetőség valóságára váltásáért (50. old.). A megnövekedett feladatok ugyanakkor feltételezik a pártszervezetek szervező munkája formáinak és módszereinek állandó fejlesztését.

A társadalmi öngazgatás rendszere kialakításának fontos előfeltétele a dolgozók öntudatának fejlesztése. *N. F. Ivankovics*, a moszkvai városi pártbizottság osztályvezetője, a pártszervezetek nevelő munkájának és a szocialista demokrácia fejlődésének összefüggéseit elemzte felszólalásában. A dolgozók részvételének szélesedése a társadalmi és állami feladatok megvalósításában öntudatuk magas fokát feltételezi. Másik oldalról: a párt nagyarányú nevelő munkája meggyorsítja a szocialista demokrácia fejlődését, lehetővé teszi a dolgozók mind szélesebb tömegeinek bevonását a közügyek intézésébe. Ezek a folyamatok szoros kölcsönhatásban érvényesülnek (240. old.). Részletesen elemzte azt a sokoldalú nevelő és felvilágosító munkát, amelyet a párt és társadalmi szervezetek végeznek a dolgozók ideológiai nevelésében.

Több előadás foglalkozott a társadalmi szervezetek szerepének növekedésével a jelenlegi feltételek között. Összefoglalóan és a probléma elméleti összefüggéseit vetette fel *B. Sz. Manykovszkij* professzor „*A társadalmi szervezetek szerepe növekedéséről a kommunizmus építésében*” c. előadása. A társadalmi öngazgatás rendszerének kialakulásában a szovjet állam mellett nagy szerepe van a társadalmi szervezetek rendszerének. Világosan kifejezi ezt az állami szervek egyes feladatainak társadalmi szervek útján történő ellátása. Bírálta azt az irodalomban is kifejezésre jutó álláspontot, mely szerint az állam egyedül alkotja a társadalom politikai szervezetét. A társadalmi szervezetek növekvő szerepe állami ügyek eldöntésében és egyes állami szervek funkcióinak fokozatos átadása társadalmi szerveknek erősíti a szocialista államot, szélesíti társadalmi bázisát. *Manykovszkij* professzor aláhúzta, hogy a társadalmi öngazgatásba átnövés dialektikája ugyanakkor kifejeződik a társadalmi szervezetek funkcióinak szélesedésében is az ipar, mezőgazdaság, kulturális építés állami kérdéseinek eldöntésében, a közbiztonság biztosításában, az állampolgárok jogai védelmében stb. Ezért a társadalmi szervek szerepének növelését nem lehet csak egyes állami szervek funkcióinak átadására korlátozni, mert ez — bár nagyon lényeges — mégis csak egyik módja a társadalmi szervezetek funkciói szélesítésének az állami kérdések eldöntésében. A fentiekből következően fontos feladat a társadalmi szervek rendszerének pontos meghatározása. Hiba például, hogy a kolhozokat mint egyik legfontosabb társadalmi szervezetet, az utóbbi időkhöz ebből az összefüggésben nem tanulmányozták (91. old.).

Figyelemre méltó *Manykovszkij* professzor előadásának az a része, amelyben differenciáltan, a kommunista építésben betöltött reális szerepekből kiindulva felvázolja a legjelentősebb társadalmi szervek rendszerét, részletesen jellemezve szerepüket és tevékenységüket a szovjet társadalom politikai rendszerében (92—123. old.). *Manykovszkij* professzor hangsúlyozta, hogy a polgári filozófiai, szociológiai és jogi irodalom igyekszik

hamisan és eltorzítva magyarázni a társadalmi szervezetek szerepe növekedésének folyamatát. Szerintük a szocialista állam erősödése és társadalmi szervezetek szerepének növekedése egymásnak ellentmondó folyamatok. Bírálva ezeket a helytelen nézeteket, rámutatott, hogy itt nincs ellentmondás, e fejlődés során az állam társadalmi bázisa szélesedik ki.

P. Sz. Romaskin akadémiai levelező tag „Új szakasz a szovjet állam fejlődésében és az alkotmány-törvényhozás kérdései” c. előadásában a szovjet államfejlődés elméleti kérdéseit elemezte. Részletesen vizsgálta, hogy a kommunista társadalom kibontakozó építése hogyan tükröződik a szovjet alkotmány továbbfejlesztésében. (P. Sz. Romaskin előadását közölte a „Külföldi jogi cikkgyűjtemény 1961. évi 1. száma, ezért ismertetésétől itt eltekintünk.)

„A szovjet demokrácia fejlődése és a dolgozók részvételének új formái a szovjetek munkájában” c. előadásában *N. I. Bobrovnyikov*, a moszkvai városi tanács VB. elnöke a szovjetek tömegkapcsolatai fejlődésével foglalkozott. Abból kiindulva, hogy a társadalom egész politikai szervezete előtt álló feladatok jellegéből is látható, a szovjetek növekvő szerepe, elemezte a dolgozók részvételének különböző formáit a szovjet szervek tevékenységében. Rámutatott, hogy a városi szovjet tömegkapcsolatai erősítésében az utóbbi időben különösen megnövekedett az állandó bizottságok szerepe. Az állandó bizottságok gyakran tartanak üléseket üzemekben és intézményekben, ahol a problémák megvitatásába a dolgozók és alkalmazottak, a társadalmi szervezetek képviselői is bekapcsolódnak. Növekedett az állandó bizottságok tevékenységének jelentősége a párt- és kormány, a városi szovjet és végrehajtó bizottsága határozatainak megvalósításának ellenőrzésében. Gyakrabban összehívják az állandó bizottságok elnökeit tapasztalatszerésre, több kérdést terjesztenek az állandó bizottságok a VB ülése elé, a VB sürűbben informálja az állandó bizottságokat a soron következő feladatokról stb. Mint a szovjetek tömegkapcsolatai erősítésének utóbbi években elterjedt formáját említette a városi és kerületi szovjetek végrehajtó bizottságai és vezető munkatársainak, s az üzemek, intézmények dolgozóinak találkozóit, illetve közvetlen a lakosság előtt tartott beszámolókat.

A. J. Gonesarov, Moszkva leningrádi kerületi szovjetjének VB elnöke, a kerületi szovjet és szervei tapasztalatai alapján ismertette felszólalásában a dolgozók részvételének különböző formáit a kerületi szovjet szervek munkájában. A lakosság részvételének három fő irányát különböztette meg: részvételt a kerületi gazdasági és kulturális tevékenységben; a közrend védelmében; a VB, valamint osztályai és igazgatóságai mindennapi munkájában. Ez utóbbi területet elemezve rámutatott, hogy a VB osztályai mellett kialakítják a társadalmi instruktorok intézményét, ezzel egyidejűleg csökkentik az egyes osztályokon dolgozók létszámát, azonban az osztály szervező szerepe ennek következtében mégsem gyengül. A dolgozók igazgatási tevékenységben való részvételének fontos formáját jelentik az ágazati szervek mellett kialakított társadalmi tanácsok. Ez utóbbiak kollektív munkával látják el egyes osztályok és igazgatóságok legfontosabb feladatait. Példaként említette — többek között — a kulturális osztály átszervezését. Ez az osztály két állami státusban levő személyből — az osztályvezetőből és a könyvtári felügyelőből áll, ugyanakkor az osztály társadalmi tanácsához 29 személy tartozik, akik különböző szekciókban dolgoznak (könyvtár, klub, mozi, zeneiskolai ügyek stb.). Az osztályvezető a legfontosabb intézkedéseket a társadalmi tanáccsal együtt dönti el. Idővel így a kulturális osztály megszüntethető lesz, funkcióit teljes egészében a társadalmi tanács látja majd el. Véleménye szerint valószínű hasonló sorsa lesz a VB néhány más osztályának is (299. old.).

Fontos szerepet töltenek be a társadalmi öngazgatás rendszerének fokozatos kialakításában a *szakszervezetek*. A tudományos konferencián *V. I. Kresztyjüninov*, a szakszervezetek moszkvai városi bizottságának elnöke részletesen elemezte, hogy a közel három és félmillió munkást és alkalmazottat átfogó moszkvai szervezetek hogyan, milyen formában látják el megnövekedett feladataikat a dolgozók kommunista munkára való nevelésében, a termelési tervek kidolgozásában és megvalósításának segítségével, az újító és feltaláló mozgalom szélesítésében, s hasznos javaslatok elfogadását gátló bürokrácia elleni harcban, a lakásépítkezésekben és elosztásban, az állami, kulturális intézmények, kereskedelmi és közéleti vállalatok, társadalombiztosítási szervek stb. tevékenységének megjavításában. Hangsúlyozta, hogy a szakszervezeti szervek tapasztalatai alapján szükséges és szervek jogai pontosabb szabályozása.

Javaslatként vetette fel a gyári, üzemi, helyi szakszervezeti bizottságokról szóló szabályzat olyan irányú módosítását, hogy a jövőben a felsőbb gazdasági irányító szervek termelési tervjavaslatait az üzem vezetősége megvitatásra terjessze a megfelelő szakszervezeti szervek elé és csak azután erősítsék meg a termelési terveket (154. old.).

A társadalmi bíróságokról szóló szabályzat-tervezet a szakszervezeti bizottságokra bizza e szervek vezetését, valamint jogot ad arra is, hogy egyes ügyeket átadjanak a bíróságnak. Célszerűnek tartja ezt a jogkört kiterjeszteni, miszerint szükséges legyen a szakszervezeti bizottsággal egyeztetni azokat az ügyeket is, amelyeket a vállalat vezetője ad át a bíróságoknak. Véleménye szerint a különböző kulturális intézmények, klubok, műkedvelő csoportok, könyvtárak vezetését a jelenlegi több irányító szerv helyett helyes lenne összpontosítani és a szakszervezeteknek átadni.

Szerves része a szocialista demokrácia fejlesztésének a kolhozdemokrácia további tökéletesítése. I. V. Pavlov professzor „A kolhozdemokrácia fejlődése a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában” c. előadásában rámutatott, hogy az állami szervek funkcióinak fokozatos átadása társadalmi szervezeteknek a kolhozok demokratikus vezetése fejlesztésének is törvényszerűsége. A kolhozdemokrácia fejlődése abban fejeződik ki, hogy sok kérdés, amelyben korábban megfelelő állami szervek döntöttek, fokozatosan a kolhoztagok, illetőleg a kolhoz vezető szervei elé kerül megvizsgálásra, majd eldöntésre (157. old.). Ez a fejlődési folyamat már korábban megindult, de annak erőteljesebb érvényesítésére az SZKP 1953. szeptemberi plénuma után került sor. Ezt a fejlődést fejezik ki a párt és a kormány kolhozokkal kapcsolatos nagy jelentőségű intézkedései is. Így például a kolhozok jogainak bővítése a mezőgazdasági termelés tervezésében; a kolhozok hatáskörébe adták át a belső viszonyokkal kapcsolatos több kérdés szabályozását; a gép-állomások átszervezésével és különféle mezőgazdasági nagygépek kolhozoknak történő eladásával kiszélesedett a kolhozok tulajdona és ennek megfelelően a kolhozok vezető szervei irányító jogköre stb. A kolhoztulajdon fokozatos átnövése össznépi tulajdonba, nem zárja ki a kolhoztulajdon további megerősödését. Ellenkezőleg, szorosan összefügg azzal. Pavlov professzor elemzésében rámutatott, hogy a kolhoztulajdon fejlődése és fokozatos megváltoztatása a kolhozdemokrácia fejlődésére is meghatározóan kihat (162. old.).

A kolhozdemokrácia fejlődésének irányát a jelenlegi tapasztalatok alapján lényegében úgy lehet meghatározni — mutat rá I. V. Pavlov —, hogy a közvetlen demokrácia formáinak további fejlődésével egyidejűleg mindinkább kibontakozik a képviselői demokrácia. A kolhozok gazdasági és társadalmi tevékenységének irányításában növekszik a kolhoz képviselői és végrehajtó-rendelkező szerveinek hatásköre, s a kolhozdemokrácia fejlődése mindinkább kinő az egyes kolhozok kereteiből. A kolhozközi szervezetek utóbbi időben egyre szélesedő kibontakozása és ezek irányítására járási, területi, köztársasági kolhozközi szervek alakítása is ebbe az irányba mutat. A kolhozdemokrácia ilyen és más új elemeinek jelentősége a következő időszakban még tovább növekszik — hangsúlyozza Pavlov professzor —, különösen, ha pozitívan kerül eldöntésre a kolhozok szövetségeinek megszervezése (167. old.).

Több előadás foglalkozott a konferencián a szocialista törvényesség érvényesítésének és a közrend védelmének kérdéseivel. A. F. Gorkin, a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának elnöke a bíróságok és a dolgozók kapcsolata erősítésének feladatát, P. I. Kudrjavcev, a Szovjetunió Legfőbb Ügyészének helyettese pedig az ügyészégi szervek és a dolgozók kapcsolata fejlesztésének különböző formáit elemezte. Az utóbbi években jelentősen csökkent a büntettek száma a dolgozóknak a bűnözés elleni harcban történő fokozott bekapcsolódása eredményeként. 1959-ben a büntettekért kiszabott és hatályba lépett büntetések száma az előző évvel összehasonlítva 19,4%-ra csökkent. 1960. I. negyedében az elítéltek 22,9%-ával szemben feltételes büntetést alkalmaztak, a feltételesen elítéltek felét társadalmi szervezetekre és a dolgozók kollektíváira bízták átnevelésre (197--198. old.). A bűnözés eszökkenése részben a megelőző munkának, a dolgozók széles rétegei bűnözés elleni harcban való részvételének eredménye; részben pedig abból következik, hogy több, korábban bíróság által tárgyalt jogsértést, azok kisebb társadalmi veszélyessége miatt jelenleg társadalmi jellegű ráhatás rendjében vizsgálunk. Ugyanakkor hangsúlyozták, hogy durva hibát követnek el az olyan bíróságok, amelyek enyhé büntetést hoznak vagy feltételesen felfüggesztik a társadalomra veszélyes büntetett elkövetők, a társadalmi rend normáinak durva megsértői, a veszélyes visszaeső bűnösök megbüntetését. A társadalomra veszélyes bűncselekményekkel szembeni harcot minden eszközzel erősíteni kell, mert a gyengeség a bűnözéssel szembeni harc elgyengülését okozhatja.

A dolgozók különböző rétegeinek bevonása a törvények végrehajtásának ellenőrzésébe, a büntető, polgári, vagyoni viták megvizsgálásába, egyes büntettek feltárásába és nyomozásába, valamint a büntettek elkövetését elősegítő okok és körülmények megszüntetésébe — fontos formái és módszerei a társadalom fokozott részvételének a bűnözés elleni harcban. 1960. I. negyedében például az ügyészég által végzett büntetett-nyomozások 14%-ban, a rendőrség által végzett nyomozások 15%-ban vett részt a lakosság.

1960. I. negyedében az összes ügyek 25%-át társadalmi vádlók részvételével tárgyalták. A társadalmi vádlók és védők intézménye jelentősen erősíti az igazságszolgáltatást, társadalmi véleményt mozgósít, alakítóan hat a társadalmi erkölcs fejlődésére.

P. I. Kudrjavcev összehasonlításul rámutatott, hogy míg a Szovjetunióban az elmúlt évtizedekben a büntettek száma nagyon jelentősen csökkent, addig az Egyesült Államokban 1936-tól számítva a kétszeresére növekedett, s a bűnözés elleni harcra fordított költségvetési kiadások közvetlenül a fegyverkezésre fordított kiadások után következnek (217. old.). Hasonlóan növekedett a bűnözés — ezen belül is a fiatalokéak bűnözése — más kapitalista országokban is.

H. P. Sziahanov, az OSZFSZK belügyminisztere, a dolgozóknak a közrend fenntartásában való részvételét vizsgálta felszólalásában. Elsősorban a népi druzsinák tevékenységével foglalkozott, amelyeknek száma 1960-ban elérte a 80 000-et, és közel két és félmillió dolgozó kapcsolódott be munkájukba. Már jelenleg eredményesen valósítják meg a druzsinák a rendőrség funkcióinak egy részét. A. J. Makarov a kujbisevi kerület párttitkára, a kerület lakosságának részvételét elemezte a törvényesség és a szocialista együttélés szabályainak megsértői ellen folytatott harcban.

Mind az előadók, mind a felszólalók hangsúlyozták, hogy a bűnözés elleni harc nem rövid kampány, hanem bonyolult folyamat, amely az állami és társadalmi szervek, a dolgozók állandó gondos munkáját és együttműködését követeli meg.

A. A. Szoszín, a Komszomol városi bizottságának titkára felszólalásában az ifjúság kommunista nevelésével, és az ifjúság munkához való új viszonya kialakításának kérdésével foglalkozott. Az ifjúság öntudata színvonalának, eszmei szilárdságának rendkívül nagy szerepe van a termelőmunkában való helytállásban, a kommunista építés nagy feladatainak megvalósításában. A Komszomolnak ezért nagyon fontos feladata az ifjúság eszmei nevelése, az életre való megfelelő felkészítése, a burzsoá ideológia különböző hatásának leleplezése, harc a kispolgári gondolkodás és magatartás ellen.

A tudományos konferencián még számos felszólalás hangzott el, amelyek egy-egy üzem, szakszervezeti üzem, bizottság, üzem pártszervezet, druzsina, társadalmi bíróság stb. munkája alapján ismertették az elmúlt években szerzett gyakorlati tapasztalatokat. Így a konferencia az elmélet és gyakorlat gyümölcsöző együttműködésével átfogó képét nyújtotta annak a nagy jelentőségű folyamatnak, amely a szocialista államiság társadalmi öngazgatásba átvétele jelenlegi szakaszában valósul meg, elméletileg általánosította a legfontosabb jelenségeket és folyamatokat.

B. Sz. Nyikiforov: A bűncselekmény tárgya*

HORVÁTI TIBOR

Bármely büntető jogrendszer osztálytartalmát, társadalmi-politikai lényegét az határozza meg, hogy milyen társadalmi érdekeket és melyik osztály társadalmi érdekeit helyezi védelmének középpontjába. Ezért a bűncselekmény tárgyának kérdése a büntetőjogtudomány alapkérdései közé tartozik. Ha számba vesszük még azt, hogy a bűncselekmény tárgya nemcsak társadalmi-politikai sikon, hanem dogmatikai sikon is alapvető meghatározója a büntetőjogi normák felépítésének és rendszerének, úgy mindenképpen érthető, hogy a szocialista büntetőjogtudomány egyik, szinte állandóan napirenden levő feladata a bűncselekmény tárgyának kutatása, a bűncselekmény tárgya és a bűncselekmény fogalma, illetve a bűncselekmény tényállása közötti összefüggések feltárása és elemzése. A bűncselekmény tárgya szocialista felfogásának alapjait a szovjet jogtudomány dolgozta ki, s e tételeket az egész szocialista büntetőjogtudomány magáévá tette. Emellett a bűncselekmény tárgyáról vallott szocialista felfogásban jelentős tisztázatlan kérdések mutatkoznak. Nincs kellően tisztázva, hogy a bűncselekmény tárgya a szocialista társadalmi viszonyok, illetve azon kívül álló társadalmi jelenségek-e, s általában nem nyert megvilágítást a társadalmi viszony tartalma a bűncselekmény tárgya tekintetében. A bűncselekmény tárgyával összefüggő kérdések feldolgozatlanosságát jelzi az a tény, hogy bár e kérdésekkel a szovjet irodalomban számos kisebb-nagyobb cikk, tanulmány foglalkozik a téma monografikus feldolgozása egészen a legutóbbi időig elmaradt.

Erre a feladatra vállalkozik B. Sz. Nyikiforov — hazánkban is ismert nevű — szovjet büntetőjogász nemrég megjelent monográfiája. Miután a bűncselekmény tárgyának kérdései — éppen a fent vázolt jelentőségüknél fogva — általános elméleti és gyakorlati érdeklődésre tarthatnak számot, célszerűnek látszik a mű összefoglaló, tartalmi ismertetése a magyar jogászok előtt. Előjáróban le kell azonban szögezni, hogy az ismertetés csupán a munka alaptételének bemutatására szorítkozik, s nem terjedhet ki az egyébként rendkívül gondolatgazdag munka részletkérdéseire.

A monográfia előszóból és két fejezetből áll, amelyeket terjedelmük és jellegük alapján inkább részeknek tekinthetünk. Az első fejezet: „A szocialista társadalmi viszonyok, mint a bűncselekmény tárgya” címmel a munka elméleti alaptételeit tárgyalja, amelyeket a második fejezet konkretizál a tényállástan egyes kérdéseire.

A szerző az előszóban leszögezi, hogy a bűncselekmény tárgya és a büntetőjogi védelem tárgya egybeeső fogalmak. A büntetőjog osztály-, politikai célokat követ, feladata a kollektív és individuális, de tartalmuk szerint mindig társadalmi érdekek védelme. Majd megállapítja, hogy „a bűncselekmény tárgya: az a társadalmi érdek, amely ellen a bűncselekmény irányul, és amelyet a büntetőjog védelme alá helyez”.¹ E tételekből kiindulva kívánja feltárni a bűncselekmény tárgyának tartalmát, illetve annak hatását a bűncselekmény törvényi tényállása egyes elemeire.

Az első fejezet 1. §-ban a szerző néhány olyan előkérdést vizsgál, amelyeknek eldöntése megalapozza a bűncselekmény tárgya fogalmának feltárását.

Ilyen kérdésként elsősorban azt vizsgálja, hogy a szovjet büntetőjog milyen sajátosságokkal rendelkezik a többi szovjet jogágazathoz képest. Vitába száll azzal a szovjet jog- és államelméleti tankönyvekben vallott állásponttal, mely szerint a büntetőjog sajátossága abban áll, hogy nem rendezi, nem szabályozza, hanem csupán védi azokat a társadalmi viszonyokat, amelyeket más jogágazatok szabályoznak.

* NYIKIFOROV, B. Sz. A bűncselekmény tárgya. Moszkva, 1960. 230 p.

¹ I. m. 4. p.

Ezzel kapcsolatban felveti, hogy a jog közvetlenül a társadalmi viszonyokat szabályozza-e. Álláspontja szerint a jog általában csak az emberek magatartását, cselekményeit szabályozhatja és ténylegesen azt is szabályozza. A jog parancsai és tilalmi az emberek felé irányulnak, méghozzá olyan emberek felé, akik képesek felfogni a törvényhozó akaratkijelentését és ennek megfelelően cselekedni. A szovjet büntetőjog címzettei azok az emberek, akik életkorukra, elméleti állapotukra tekintettel képesek számot adni maguknak cselekedeteikről s azokat irányítani, akik képesek felfogni a magatartásukkal okozott következmények jellegét. A büntető jogszabály amikor bizonyos cselekményeket megtilt, irányítja az emberek magatartását, tőlük a bűncselekmények elkövetésétől való tartózkodást követeli meg. Az emberi magatartásnak jog általi szabályozása azonban nem öncélú. A jog magatartásparancsokat meghatározott viszonyok megerősítése érdekében állít fel, amelyeknek a magatartásparancsok megszegése kárt okozhatnak. A szovjet büntetőjog — mint általában a jog — magatartásparancsaival meghatározott, az uralkodó osztálynak hasznos társadalmi viszonyokat erősít meg. „Ilyenképpen a szovjet büntetőjog, mint a szovjet jog bármely más jogágazata is, az emberek magatartását szabályozza, és ilyen úton erősíti a társadalomban az emberek között lévő meghatározott viszonyokat, a szocializmus társadalmi viszonyait.”²

Továbbá vizsgálja azt a kérdést, hogy lehet-e egyáltalán a különböző jogágazatokat szembeállítani egymással azon az alapon, hogy az egyik erősíti vagy szabályozza a társadalmi viszonyokat, míg a másik csak védelmezi azokat. S lehet ezen az alapon a büntetőjogot, mint „védelmező” jogágazatot szembeállítani más „erősítő” vagy „szabályozó” jogágazattal? E kérdésekre a szerző tagadó választ ad. Álláspontja szerint a „szabályozás” fogalma általában nem választható el a szabályozás alá vont viszonyoktól, a jogsértéssel szembeni jogi védelme fogalmától. A különböző jogágazatok esetében tulajdonképpen a szocialista társadalom viszonyai védelmének különböző módszereiről van szó. Rámutat arra, miszerint azon az alapon, hogy a büntetőjog a más jogágazatok által szabályozott társadalmi viszonyokat védi, nem lehet megmagyarázni, hogy mely jogágazatok szabályozzák például azokat a társadalmi viszonyokat, amelyeket a büntetőjog az emberölésnél és más, az ember személyisége elleni bűncselekménynél véd. Ezekben az esetekben ugyanis — a büntető törvényben meghatározott feltételek fennforgása esetén — a büntetőjogi felelősség fennáll akkor is, ha a polgári jogi, munkajogi vagy egyéb jogágazatok által rendelt tilalmak vagy parancsok megsértéséről nem is beszélhetünk. Így tehát erről az oldalról nincs elvi különbség a büntetőjog és az egyéb jogágazatok között. A büntetőjog akár a többi jogágazat, normáival szabályozza az emberek magatartását s ezzel erősíti a szocializmus társadalmi viszonyait, védi őket a támadásoktól. „Ezeknek a viszonyoknak a büntetőjogi védelme az eszköze, s a büntető törvény normái által az emberek magatartásának szabályozása pedig módszere a szocialista társadalmi viszonyok megerősítésének.”³

Azt a tételt, hogy a szovjet büntetőjog a szocialista társadalmi viszonyokat erősíti és védelmezi, s következésképpen ezek a viszonyok egyben a Szovjetunióban elkövetett bűncselekmények tárgyai, megerősíti a szovjet büntető törvényhozás egész fejlődése, s általánosan elismert az egész irodalomban.

Az 1919-ben kibocsátott Vezérelvek 5. cikke kimondta, hogy „a bűncselekmény a büntetőjog által védett társadalmi viszonyok rendjének megsértése”. Lényegében a társadalmi viszonyok, mint a bűncselekmény tárgya került különböző módon megfogalmazásra az 1922-es, az 1926-os OSZSZSZK Btk-ban, illetve a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényei 1958-as alapelveiben is, részben a büntetőtörvények feladatai, részben a bűncselekmény fogalma meghatározása során.

A szovjet büntetőjogtudomány egyik általánosan elismert alaptétele, hogy a bűncselekmény támadás a büntetőjog által védett szocialista társadalmi viszonyok ellen. A szocialista társadalmi viszonyoknak a bűncselekmény tárgyaként való felfogása a jog általános marxista fogalmában gyökerezik és megadja a lehetőségét a szovjet büntetőjog szocialista tartalmának, aktív szolgálati szerepének feltárásához.

Hogy a büntetőjog specifikumát meghatározza, a szerző vizsgálja azt is, hogy vajon érvényes-e a büntetőjogra az az általános elméleti tétel, mely szerint a különböző szovjet jogágazatok az általuk védett és szabályozott társadalmi viszonyok jellege szerint különböznek egymástól.

² I. m. 10. p.

³ I. m. 13. p.

Nyilvánvaló, hogy néhány jogágazat meghatározott területen szabályozza a társadalmi viszonyokat. Így például a munkajog a munka alkalmazásának területén stb. Ezt ilyen határozottsággal nem lehet a büntetőjogról állítani.

A felvetett kérdés megválaszolásához a szerző megvizsgálja, hogy mi határozza meg egyes cselekményeknek az általános jogsértések köréből a büntetendő cselekmények körébe való sorolását.

Egyes esetekben a magatartás büntetendő jellegét a törvény a jogsértő alanyi sajátosságaiban látja (pl. a bűncselekmény ismételt elkövetése). A társadalom erőinek a bűnözés elleni küzdelemben való fokozott bevonásáról rendelkező törvénytervezetek alapján általában el kell ismerni, hogy az alany társadalomra veszélyessége a kisebb súlyú bűntettek tekintetében a bűncselekmény sajátos előfeltétele. Más esetekben a cselekmény bűncselekménnyé csak az alanyi oldal meghatározott formája, a szándékos bűnösség fennforgása esetén válik. Néha a törvényhozó a cselekményt az objektív oldal sajátosságaira tekintettel nyilvánítja bűncselekménnyé. Azonban a büntetendővé nyilvánítás alapvető feltételének — a büntetőjogi felelősség egyéb feltételeinek fennforgása esetén — a cselekménnyel a büntetőjog által védett meghatározott társadalmi viszonyoknak okozott kár, sérelem jelentőségét, komolyságát kell tekinteni. Ebben az értelemben tehát a támadás tárgya határozza meg a bűncselekmény társadalomra veszélyességét.

Némileg más a helyzet azokkal a társadalmi viszonyokkal, amelyek a szovjet állam védelmet igényel. E cselekmény büntetendőségének megfelelő alapot szolgáltat a cselekménynek a rendszer alapjai elleni célirányzatossága, illetve ezeknek az alapoknak a veszélyeztetése. Ezekben az esetekben a cselekmény büntetendőségéhez elegendő a megfelelő társadalmi viszonyok biztonságának megsértése, szemben ezeknek a viszonyoknak önmagukban való megsértésével.

A hatályos törvényhozás, illetve egyes bűncselekményeknek a törvényben meghatározott következményei jellegének elemzése alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy a büntetőjog meghatározott társadalmi viszonyoknak csak egyes oldalait részesíti védelemben. Az életben a társadalmi viszonyok egymást áthatják, rendkívül bonyolultan jelentkeznek, különböző oldalakból, elemekből állanak. Ezek az oldalak, elemek különböző fokban lehetnek jelentősek, értékesek a szocialista társadalom és az állam számára. Ezért a törvényhozó csak a társadalmi viszonyok leglényegesebb oldalainak büntetőjogi védelemben való részesítését tartja célszerűnek. Ezt a célt a törvényhozó azáltal éri el, hogy a törvényi tényállásban azokra a következményekre utal, amelyek a társadalmi viszonyoknak meghatározott elemét, oldalát sértik.

Léteznek olyan társadalmi viszonyok is, amelyeknek büntetőjogi védelme másik irányban korlátozott, éspedig a bekövetkezett következmények súlyossága tekintetében. Ezekben az esetekben a cselekmény büntetendőségét a különösen jelentős sérelem okozása határozza meg, függetlenül attól, hogy a társadalmi viszony mely oldala lett megsértve. Végül számos esetben a társadalmi viszonyokat vagy azok egyes oldalait a törvényhozó büntetőjogi védelem alá helyezi, a sértő magatartások elterjedtségére vagy azoknak a szocialista erkölcs szempontjából való türehetlenségére tekintettel.

A kifejtetteket összefoglalva a szerző a következő megállapításokra jut. A szovjet büntetőjog sajátossága más jogágazatokkal szemben nem abban áll, hogy az állami élet meghatározott területén létező és fejlődő társadalmi viszonyokkal kapcsolatos, hanem abban, hogy „a szocializmus társadalmi viszonyait erősítve védi azokat, vagy biztonságukat a lényeges sérelemtől, függetlenül attól, hogy ezeket a társadalmi viszonyokat védik-e vagy sem más jogágazatok normái”.⁴ „A bűncselekmény tárgya a szocialista államban nem az összes, és nem bármely társadalmi viszony, hanem azok, amelyeknek létezése, erősítése és fejlődése egészében vagy meghatározott viszonylatban az adott időszakban feltételét képezik a társadalmunk létezésének.”⁵ Miután pedig bűncselekmény olyan cselekmény, amely a szocialista társadalmi viszonyoknak lényeges kárt okoz, illetve okozhat, a bűncselekmény tárgya csak a társadalmi viszonyok lehetnek.

Ezek után a szerző a 2. §-ban azt a feladatot tűzi maga elé, hogy tisztázza a büntetőjog által védett társadalmi viszony fogalmának tartalmát és ezen az alapon feltárja a társadalmi viszonyoknak bűncselekmény által történő megsértése mechanizmusát.

Kiinduló tételként szövegi le, hogy a társadalmi viszony összetett jelenség, amely különböző elemekből vagy oldalakból áll, azok egységét képezi. Ezeket az elemeket és

⁴ I. m. 28. p.

⁵ I. m. 25. p.

oldalakat egymástól elválasztani csak az elméleti analízis során lehetséges. A szerző a társadalmi viszony következő elemeit vagy oldalait különbözteti meg:

1. *A társadalmi viszony résztvevői, azok hordozói vagy alanyai.* A társadalmi viszony mindig az emberek között levő viszony társadalmi létezésük folyamatában, akik vagy a kollektívák kereteiben, vagy osztályintézmények (állam, állami apparátus stb.) kereteiben, vagy egyes személyiségként lépnek fel. tevékenységükben és ideológiájukban visszatükrözik meghatározott osztályok érdekeit.

2. *A viszony „önmagában” a kollektívák és egyes személyiségek között és egymással.* Ezek a viszonyok képezik a társadalomban való létezésük egyetlen lehetséges formáját. Az uralkodó osztály, amikor létrehozza társadalmi intézményeit, ezzel arra törekszik, hogy biztosítsa azok normális társadalmi létezése lehetőségét és az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő funkcionálását.

3. Ennek a lehetőségnek a realizálása, gyakorlati megvalósulása csak akkor képzelhető el, ha megfelelően biztosítottak a *realizálás előfeltételei, a meghatározott társadalmi intézmények normális létezésének és funkcionálásának előfeltételei.*

E tételek kifejtése képezi elsősorban ennek a §-nak, de tágabban értelmezve az egész munka tárgyalásának anyagát.

Bármely büntető jogrendszer politikai alapkérdése egyrészt az, hogy *milyen* érdekeket véd, másrészt, hogy *melyik* osztály, osztályintézmény érdekeit védelmezi. A burzsoá büntetőjog a kapitalisták és a kapitalista állam érdekeit védelmezi, amelyek közül az alapvető: az embernek ember által történő kizsákmányolása és annak gazdasági alapja, a kapitalista magántulajdon. Ezzel szemben a szovjet büntetőjog a dolgozók és a szocialista állam érdekeit védelmezi, amelyek közül az alapvető: a kizsákmányolás alól felszabadult emberek elvtársi kölcsönös segítségének társadalmi viszonyai és annak gazdasági alapja, a termelési erők és eszközök szocialista tulajdona. A büncselekmény meghatározott osztály érdekeit, intézményeit, képviselőit támadva, egyben támadja az adott osztályt is. És fordítva: az uralkodó osztály, intézményei elleni támadás az osztály érdekeinek megsértése útján, az érdekeiknek megfelelő társadalmi viszonyok megsértése útján következik be. Éppen ezért a Btk. különös része anyagának bármely osztályozása mindig a büncselekmény tárgyán alapul, amelynek összetevőjében ebben a viszonylatban jelentős szerepe van a társadalmi érdekek és a büntetőjog által védett érdekek hordozói egyiségének. Következésképpen a tárgy szerinti osztályozás mindig bizonyos mértékben feltárja az adott büntetőjog osztálytartalmát, szolgáló szerepét az uralkodó társadalmi osztály és intézményei iránt. Ezzel magyarázható, hogy a burzsoá büntetőjogban az imperializmus korában a politikai tartalom leplezése érdekében mindinkább mellőzni igyekeznek a tárgy szerinti felosztás elvét.

E tétel bizonyítására a szerző áttekinti a legjellemzőbb burzsoá büntető törvénykönyveket a különös rész anyaga felosztása tekintetében, rámutat az azok alapjaként szereplő magán és közérdek szembeállításának társadalmi-gazdasági alapjaira, s rendkívül meggyőző példákkal bizonyítja, hogy az imperializmus korában a tárgy szerinti felosztás elvének háttérbe szorítására és mellőzésére milyen jogi eszközöket használnak fel.

Ezzel szemben a szovjet törvényhozás az első pillanattól kezdve nyíltan feltárja azoknak a társadalmi viszonyoknak a politikai osztályjellegét, amelyeket védelmez. Ebből a szempontból a szerző áttekinti a szovjet büntető törvényhozás fejlődését, elemzi az OSZSZSZK 1922-es, 1926-os Btk-ja különös része felosztását, a különös rész egyes fejezeteiben védelmezett társadalmi érdekeket. Ennek eredményeként arra a következtetésre jut, hogy „... a társadalmi viszonyok résztvevőit, a büntetőjog által védett megfelelő érdekek hordozóit, azokat az állami és társadalmi intézményeket, amelyeknek a büncselekmény kárt, sérelmet okoz, átfogja a büntetőjog által védett társadalmi viszonyok fogalma, a büncselekmény tárgyának fogalma...”⁶ Álláspontja szerint nem lehet szembeállítani a társadalmi viszonyokat azok alanyaival, s a társadalmi viszonyok alanyai a társadalmi viszony összetevő elemét alkotják, s ezért a büncselekmény tárgyának fogalmába feltétlenül fel kell venni mind a társadalmi viszonyokat, mind azok alanyait.

A társadalmi viszonyok alanyai jelentőségének kiemelése mellett is hangsúlyozza a szerző, hogy a Btk. különös része rendszerének kialakításánál a társadalmi viszonyok alanyainak nem lehet kizárólagos jelentősége. A különös rész rendszere kialakításának feladata abban áll, hogy felosszuk csoportokra a *büntető törvényt által védett érdekeket* attól függően, hogy azoknak milyen jelentőségük van az állam és a társadalom szempontjából. Ezt a jelentőséget, azaz az adott büncselekmény sajátos társadalomra veszélyességi fokát az határozza meg, hogy ezek az érdekek *mely állami, társadalmi intézményekhez* tartoznak,

⁶ I. m. 50. p.

illetve, hogy a megfelelő esetekben az adott érdek meghatározott „alany” érdekeinek melyik csoportjához tartozik. A társadalmi viszonyok résztvevője azonban különböző érdekekkel bír. Így például egy „alanynak”, a személyiségnek egymástól különböző védendő érdekei: javai, egészsége, politikai, munka és egyéb jogai stb. vannak. A különös rész anyagának csoportosítása feltételezi ezért nemcsak a törvény által védett érdekek meghatározott hordozóját, hanem ezeknek az érdekeknek minőségi egyneműségét is. Következésképpen „... a büntető törvénykönyv különös része rendszerezése alapjául azoknak az egynemű érdekeknek csoportjai szolgálnak, amelyek a szocialista társadalmi viszonyok egy és azonos résztvevőjéhez tartoznak és amelyeket a büntető törvénykönyv egy és azonos részének normái védelmeznek”.⁷

A következőkben a büntetőjog által védett érdek fogalmának tisztázását tűzi maga elé a szerző, hogy ezen az alapon feltárja ezeket az érdekeknek a büntetőjog által védett társadalmi viszonyokhoz való kapcsolatát. Először azokat a viszonyokat veszi vizsgálat alá, amelyeket elsősorban nem a büntetőjog normái erősítenek meg. E viszonyokra jellemző, hogy jogviszony formáját veszik fel, amelynek egyik összetevő eleme a jogosult alanyi joga. Ilyenek például az állampolgároknak a Szovjetunió alkotmányával garantált politikai munka, vagyoni és egyéb jogai. E kategória vizsgálatához a szerző alapul veszi a szovjet állam- és jogelmélet által a jogviszonyok kidolgozott tételeit, áttekinti a jogviszony, az alanyi jog, jogosultság, a kötelezettség fogalmát. Kiemeli azonban, hogy a vizsgált kérdés szempontjából fontosabb a társadalmi viszony ama aspektusának vizsgálata, amely a jogviszonyban, a jogviszony realizálása folyamatában, a jogviszony alanyainak a jogaik és kötelezettségeik teljesítése során véghezvitt cselekményeikben dinamikusan tükröződik. Ebből a szempontból a társadalmi viszony azonos résztvevői tevékenységével. A társadalmi viszony — fejtí ki a továbbiakban — ez vagy az emberek közötti viszony meghatározott helyzete, vagy ezeknek az embereknek társadalmi tevékenysége, amely megfelel a társadalomban elfoglalt helyzetüknek vagy egyidejűleg ez és amaz. Tehát a társadalmi viszonyra jellemző a mozgás, az emberek tevékenysége, amely ennek a viszonynak alapvető tartalma. Miben áll a jogsértések „mechanizmusa” abban az esetben, amikor a jogviszony jogosítottjának alanyi jogát érte el a sérelem? — teszi fel a kérdést. A jogviszony hivatása és gyakorlati célja egymás viszonylatában az emberek magatartásának szabályozása a jogosult meghatározott érdekeinek védelme vagy biztosítása érdekében. A jogsértés tehát a jogviszony jogosultja érdekeinek megsértése. Következésképpen a jogsértés tárgyát semmiképpen sem lehet a kötelezettségben, vagy más jogi vagy erkölcsi kategóriában látni.

Miután a jogosultság nem öncélú, hanem feladata a jogosult részére megfelelő lehetőség biztosítása meghatározott cselekmények végrehajtására, „... ez a lehetőség . . . a jogsértés tárgyának legfontosabb eleme, ez a lehetőség a jogosított személyeknek a jog által biztosított érdeke, a társadalmi viszonynak az az összetevő eleme, amely a jogsértés ellen irányul . . .”⁸ Az elmondottak teljes mértékben vonatkoznak azokra a bűncselekményekre, amelyeknél a társadalmi viszony megsértése külsőleg a sértett alanyi jogának megsértésében tükröződik, ilyenek például az állampolgárok politikai, munka, — és más személyei vagy vagyoni jogai és érdekei elleni támadások. E kategóriába tartozó bűncselekményeknél a jogsértés mechanizmusa elsősorban a jogosított személy jogos tevékenységének megsértésében, azaz e tevékenység végrehajtása lehetőségétől való megfosztásban vagy a lehetőség realizálása megakadályozásában áll. Az érdekek és a tevékenység lehetősége az életben annyira áthatják egymást, hogy a lehetőség realizálásának megakadályozása vagy a realizáláshoz való együttműködés nem teljesítése mindig egyben azoknak az érdekeknek a megsértését is jelenti, amelynek érdekében kerül biztosításra a meghatározott lehetőség. A kifejtettek alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy helytelen az az állítás, „... mely szerint a szovjet büntetőjog bizonyos esetekben nem a társadalmi viszonyokat, hanem az „érdekeket” védi. A büntetőjog, amikor az érdekeket védi, egyben védi a szocialista társadalmi viszonyokat is, azonban nem végső soron, nem közvetlen, hanem a legközvetlenebb módon. Ezeknek az érdekeknek helyes meghatározása esetén feltárul, hogy ezek a szocialista társadalmi viszonyok összetevő elemét alkotják, s nem annak keretén kívül helyezkednek el . . .”⁹

⁷ I. m. 56. p.

⁸ I. m. 69. p.

⁹ I. m. 72. p.

Ezen az alapon szerző elemez néhány olyan bűncselekményt — és pedig a választó jog elleni büntettet, a munkához való jogot sértő büntetteket, a személyi tulajdon elleni büntetteket —, amelyek az állampolgárok alanyi jogának megsértésével kapcsolatosak.

Ezek után a szerző áttér a másik bűncselekménycsoport elemzésére, amelyek nem az alanyi jog által védett érdekek megsértésével kapcsolatosak. Az előző bűncselekménycsoport elemzéséből levont következtetéseit ez utóbbi bűncselekménycsoportra is érvényesnek tartja, azonban rámutat a következő sajátosságokra.

Az állampolgároknak az alanyi jog biztosítása és ezek törvényi védelme csak az emberi magatartások jog általi szabályozásának *egyik módja*. Ennek sajátossága, hogy a kötelezett személytől meghatározott magatartás megkövetelésének jogával nem az államhatalom rendelkezik közvetlenül, hanem elősorban az alanyi joggal rendelkező személy. A társadalmi viszonyok szabályozásának az a módja, amely azok résztvevőit az alanyi joggal ruhazza fel, főképpen olyan érdekekkel kapcsolatosak, amelyeket célszerű vagy lehetséges hordozóik szabad rendelkezésére bízni. A büntetőjogi normák jelentős részénél azonban a szabályozásnak nem ez a módja kerül alkalmazásra. Ezekben az esetekben — így pl. az államellenes büntetteknél, a hivatali büntetteknél stb. — az állam az állampolgárok magatartását közvetlenül, a tárgyi jog normáival szabályozza. Ezeknek az érdekeknek sajátosságából kiindulva az állam az ellene irányuló támadást büntetendőnek nyilvánítja néha a sértettnek vagy az érdek hordozójának a támadáshoz való viszonyától függetlenül is (pl. az élet elleni bűncselekmények esetén). Tehát ezekben az esetekben a büntetőjog közvetlenül kötelezi az állampolgárokat meghatározott cselekményektől való tartózkodásra, amelynek megszegése esetén az állampolgár közvetlenül felel az általa okozott sérelemért az állam előtt, a hatalom hordozója előtt. A különbség azonban csak a szabályozás módjában van, a kérdés lényege azonos. Mind az alanyi jogokkal kapcsolatos, mind az azokkal nem kapcsolatos bűncselekményeknél a megsértett érdekek azok a *lehetőségek*, amelyek a büntetőjog normái által biztosítottak a szocialista társadalmi viszonyok résztvevői számára.

A továbbiakban e tételek megvilágítására és konkretizálására a szerző behatóan elemzi a személyiség elleni büntettek közül az élet és testi épség elleni büntettek, a hivatali büntettek és az igazságszolgáltatási büntettek tárgyát.

Fejtegetéseinek eredményét a szerző a következőkben foglalja össze: „Minden bűncselekmény zavarja vagy zavarhatja a szocialista államot, a benne lévő állami és társadalmi intézményeket és az állampolgárokat abban a lehetőségükben, hogy meghatározott intézkedéseket vagy egyes intézkedéseket hajtsanak végre, hogy meghatározott módon funkcionáljanak, hogy olyan tevékenységet fejtsenek ki, amely megfelel vagy nem áll ellentétben az állam érdekeivel, hogy meghatározott módon viselkedjenek, meghatározott javaikkal éljenek, meghatározott jogaikat érvényesítsék vagy meghatározott állapotban legyenek. Ez a lehetőség része a büntetőjog által védett tárgy, a társadalmi viszony fogalmának, mint összetevő eleme. A bűncselekmény, mint a büntetőjog által védelmezett tárgy elleni támadás jut kifejezésre e lehetőségek realizálásának megakadályozásában, illetve azok realizálásához való hozzájárulás alóli kibúvásában.”¹⁰

Ezek után a szerző áttér a társadalmi viszony, mint a bűncselekmény tárgya harmadik összetevő elemének, a törvény által biztosított lehetőségek realizálása büntető törvény által védett feltételeinek elemzésére és ezzel kapcsolatban kifejti álláspontját a bűncselekmény tárgyának hármas felosztása kérdéséről. Rámutat arra, hogy míg a szovjet büntetőjogtudományban általában elismert a bűncselekmény tárgyának hármas felosztása — az általános, különös vagy fajlagos, illetve csoport tárgy és közvetlen tárgy — addig az általános tárgyfogalom kivételével a tárgyfogalmak meghatározása bizonytalan, egyes bűncselekménykategóriákra alkalmazásuk ellentmondó. Egyes szovjet büntetőjogászok szerint pedig az a tétel, hogy a bűncselekmény tárgya a szocialista társadalmi viszonyok, csak a bűncselekmény általános tárgya tekintetében érvényesül általában, míg a közvetlen tárgy, azaz az egyes konkrét bűncselekmények tárgya tekintetében csak kivételesen, mert felfogásuk szerint a tényállások többségénél a közvetlen tárgy meghatározott társadalmi állami, vagy személyi érdekek, amelyek csak közvetve vannak kapcsolatban a szocialista társadalmi viszonyokkal. E problémáknak gyökerét abban látja, hogy mind ez ideig a bűncselekmény tárgyának fogalma, illetve ezzel kapcsolatban a büntetőjog által védett társadalmi viszony tartalma nem lett feltárva. A szerző a kérdés megoldását az alábbiakban fejtja ki.

¹⁰ I. m. 106. p.

A bűncselekmény tárgyainak felosztása, azok csoportosítása annak az egyszerű ténynek a tükröződése, hogy a büntető törvénykönyv különös részének anyaga meghatározott rendszerben kerül elhelyezésre. A különös rész meghatározott fejezetekre oszlik elsősorban azért, mert az egyes fejezetekben elhelyezett büntetésekre egy meghatározott tárgy a jellemző. Végül az adott fejezeten belül elhelyezett minden büntett különböző egymástól a tárgy sajátosságai folytán. Mindezek arról tanúskodnak, hogy a bűncselekmények különbözőnek egymástól és olyan objektív ismérvek alapján, csoportosulnak amelyek az egyes büntettek és azok csoportjai társadalomra veszélyességének fokát és sajátosságait jellemzik. E tényezőket viszont elsősorban a büntettek és csoportjainak tárgya határozza meg. Ez teszi lehetővé és szükségessé, hogy a különös rész rendszerének alapjául a bűncselekmény tárgyának tudományos érvényű felosztása szolgáljon.

A Szovjetunióban elkövetett valamennyi *bűncselekmény általános tárgya a szocialista társadalmi viszonyok*. Minden bűncselekmény, azzal, hogy jelentős sérelmet okoz a szocialista társadalmi viszonyoknak, zavarja azok realizálását, zavarja a *szovjet társadalom normális funkcionálását, ezért társadalomra veszélyes*. A bűncselekmény általános tárgyának fogalma tartalmaz absztrakció, jelentősége az, hogy megteremti a bűncselekmény politikai tartalma feltárásának lehetőségét. A különös rész egy meghatározott fejezetében elhelyezett bűncselekmények csoportját a szocialista társadalmi viszonyok egy meghatározott résztvevőjének egynemű érdekei határozzák meg. A bűncselekmény csoportját *egy-egy társadalmi intézmények normális funkcionálása vagy normális funkcionálásának lehetősége* azok társadalmi létezésének különböző síkjain. Így például a személyiség a fizikai, politikai, vagyoni létezésében, az állami apparátus, a szocialista gazdaság, az igazságszolgáltatás stb. normális funkcionálása. A *bűncselekmény közvetlen tárgya a társadalmi intézmény normális funkcionálásának a büntető törvény által védett feltételei*. Minden egyes bűncselekmény társadalomra veszélyességének foka és sajátossága lényeges mértékben attól függ, hogy mennyire fontos a megsértett előfeltétel az adott társadalmi intézmény normális funkcionálása szempontjából és milyen az adott intézmény jelentősége a társadalom egészének normális funkcionálása szempontjából.

A szerző rámutat azonban arra, hogy a bűncselekmény tárgyának felosztása bizonyos mértékben relatív. Ugyanis meghatározott társadalmi intézmény normális funkcionálása, amelyet megkülönböztetünk a funkcionálás törvény által védett feltételeitől, más aspektusban magasabb érdeket szolgáló feltételként is jelentkezhethet. Más oldalról pedig az, amit feltételeknek nevezünk, egyéb viszonylatban felléphet a lehetőség alakjában, amelynek realizálása meghatározott más feltételektől függ.

A következőkben a szerző a bűncselekmény tárgyának (objekt presztuplénijja) és elkövetési tárgyának (predmet presztuplénijja) a szovjet irodalomban az utóbbi időben sokat vitatott viszonyát vizsgálja. Rámutat arra, hogy a szovjet elnéletű büntetőjogászok többsége a bűncselekmény tárgyától megkülönböztetik a bűncselekmény elkövetési tárgyát, amelyet az előzővel szemben nem mint társadalmi viszonyt, hanem mint annak anyagi kifejeződését vagy más fogalmazásban a társadalmi viszonyok megerősítésének anyagi formáját, illetve a társadalmi viszonyok alanyait vagy azok résztvevőinek cselekményeit fognak fel. Beható kritikai elemzés alá vetve ezeket a nézeteket, arra a következtetésre jut, hogy a bűncselekmény tárgya és elkövetési tárgya fenti módon történő elválasztásának alapja a társadalmi viszony tartalmának feltáratlansága. A társadalmi viszony tartalmáról kifejtett felfogása alapján pedig arra a meggyőződésre jut, hogy — bár az elkövetési tárgy létezését számos bűncselekménynél nem lehet tagadni, — az elkövetési tárgy is a társadalmi viszony összetevő eleme, ezért az ilyen különbségtételek szükségtelenek és alaptalanok. Ugyanis a társadalomban az emberek közötti viszony számos esetben magában foglalja a különböző folyamatokat, állapotokat, az anyagi és a nem-anyagi világ tárgyait, így például a munka tárgyát, eszközét, eredményeit, különböző okiratokat stb. Ezek ugyan önmagukban nem társadalmi viszonyok azonban a megfelelő esetekben a társadalmi viszonyok összetevő elemét képezik. Tétélei alapján elemzi a társadalmi és a személyi tulajdon ellen irányuló büntettek és a személyiség elleni büntettek tárgyait, s kimutatja, hogy ezekben az esetekben a meghatározott tárgyak, illetve az emberi élet, mint fizikai adottság az adott társadalmi viszonyok elemeit képezik. miután feltételei a meghatározott társadalmi intézmény normális funkcionálásának, illetve annak lehetőségének.

A monográfia második fejezete a bűncselekmény tárgyának jelentőségét világítja meg a bűncselekmény törvényi tényállása többi elemeinek tartalma, illetve a büntetőjogi beszámítás alá eső cselekmény minősítése szempontjából. Előjáróban a szerző leszögezi, hogy a büntetőjogi felelősség szempontjából a törvényi tényállás valamennyi eleme egyenrangú. A bűncselekmény tárgyának jelentősége a többi tényállási elemre a

konkrét törvényi tényállás elemzése során merül fel. A szerző célul ezzel kapcsolatban a bűncselekmény tárgya és a cselekmény, illetve az elkövető konkrét bűnösségi formájának tartalma közötti viszony feltárását tűzi maga elé.

A bűncselekmény tárgya és a cselekmény közötti viszony feltárásához alaptételként szögezi le, hogy a büntetőjog által védett tárgynak kárt, sérelmet okozni nem bármely, hanem csak meghatározott cselekménnyel lehet, amelynek jellegét maga a tárgy sajátossága határozza meg. Továbbá abból kiindulva, hogy a büntetőjogban a cselekmény jogellenessége csupán jogi kifejezése a társadalomra veszélyességnek, a cselekmény társadalomra veszélyességének a koncentrált kifejezése abban nyilvánul meg, hogy a cselekmény lényeges sérelmet okoz vagy ilyen sérelemkötésnek a veszélyét teremt meg a büntetőjog által védett társadalmi viszony tekintetében. Éppen azért, mert a bűncselekmény tárgya határozza meg elsősorban a bűncselekmény politikai tartalmát, rendkívül nagy jelentősége van a törvényi tényállás többi elemeinek jellemzésére.

Ezek az általános megfontolások elsősorban a törvényi tényállás tárgyi oldalára vonatkoznak. Mint ismeretes a szovjet büntetőjogtudomány szerint a tárgyi oldal a cselekményt vagy mulasztást, az eredményt, a cselekmény és az eredmény közötti okozati kapcsolatot foglalja magában. Míg a cselekmény összeköti az alanyt a tárggyal, addig a sérelem, mint a cselekmény eredménye összekötő láncszem a cselekmény és a tárgy között. Ebből következik, hogy az eredmény jogi jelentőségének, büntetőjogi minősítésének megállapítása végett szükséges azt vizsgálni nemcsak az okozó cselekménnyel kapcsolatban — felelve arra a kérdésre, hogy minék a következtében, — hanem a tárggyal kapcsolatban is, arra a kérdésre válaszolva, hogy milyen társadalmi viszony szenvedett sérelmet vagy annak veszélyét. S ezt ki kell egészíteni azzal, hogy a szovjet büntető törvények alapján nem az eredményről „általában”, hanem a társadalomra veszélyes eredményről van szó.

Abból a tételből, hogy a bűncselekmény tárgya és az eredmény között belső, organikus kapcsolat van, a szerző két következtetést von le. Először, hogy az eredmény anyagi, fizikai vagy nem-fizikai konkrét jellege elsősorban a tárgy jellegétől függ. Másodszor, hogy az eredmény csak akkor minősíthető helyesen jogilag, ha vizsgálata a tárggyal szoros összefüggésben történik. A cselekmény társadalomra veszélyes jellegét következményeinek, eredményeinek társadalomra veszélyes jellege határozza meg. Ez a tétel jól érzékelhető a jogos védelem esetében, amikor is a cselekmény által okozott eredmény nem káros a szocialista társadalmi viszonyokra, ezért az ilyen helyzetben elkövetett cselekmény nem büntetendő.

Fejtegetéseit a szerző azzal a következtetéssel zárja le, hogy a cselekmény, mint a törvényi tényállás szükségszerű elemének büntetőjogi jellegét nem lehet meghatározni anélkül, hogy ne vennék figyelembe a cselekmény és a tárgy viszonyát. Utalva Marx egyes megállapításaira, leszögezi, hogy a cselekmény tartalmán a cselekmény meghatározott tárgyra irányottsága, míg a cselekmény formáján annak külső jellemzése értendő. Ezt a tételt a következőkben egyes bűncselekményekkel kapcsolatban kívánja igazolni és konkretizálni.

A szocialista tulajdon elleni büntettek tárgya „... az a lehetőség az állam részére, hogy tervszerű gazdálkodás keretében felhasználja az egész néphez tartozó anyagi értékeket azok népgazdasági jelentőségének megfelelően...” — az állami tulajdon esetében — „... vagy a társadalmi szervezeteknek biztosított az a lehetőség, hogy a törvény által megszabott keretekben felhasználják a szervezethez tartozó vagyont a tervgazdálkodás rendjében a szervezethez tartozó emberek érdekében...”¹¹ — a társadalmi tulajdon esetében.

Előre bocsátja a szerző, hogy a társadalmi viszony résztvevőjének megállapítása csak az első lépés a tárgy feltárására, illetve a tárgy és a tárgyi oldal közti kapcsolat feltárására. Egy és ugyanazon „alanynak” különböző bűncselekmények útján okozható sérelem. Mindig az a kérdés, hogy az alany milyen érdekét éri a sérelem. Maga az a tény, hogy az államnak anyagi sérelmet okoztak, nem alapozza meg a felelősségre vonást az állami tulajdon sérelmére elkövetett bűncselekmény miatt. Ehhez az is szükséges, hogy az anyagi sérelem az államnak nem akármilyen érdekét, hanem meghatározott érdekét sértse, nevezetesen az állami tulajdont, érve ez alatt az állam részére azt a lehetőséget, hogy az egész néphez tartozó értékeket a tervszerű gazdálkodás keretében azok népgazdasági jelentőségének megfelelően felhasználja. E tárgyfogalomból számos tétel következik, amelyek rendkívül jelentősek a társadalmi tulajdon ellen irányuló cselekmények büntetőjogi értékelése során. Ilyenek például:

¹¹ I. m. 155. p.

a) A tulajdonost csak akkor fosztják meg ettől a lehetőségtől és csak akkor lehet beszélni a tulajdon elleni támadásról, ha az elkövető saját magát állítja vagy törekszik állítani a tulajdonos helyére.

b) Társadalmi tulajdon ellen bármely büntett csak akkor áll fenn, ha az érintett vagyontárgy az elkövetés időpontjában az állam vagy a társadalmi szerv rendelkezése alatt állt.

E tételeket a szerző a bírói gyakorlatból vett példákkal támasztja alá.

A személyi tulajdon ellen irányuló bűncselekmények tárgya: „... a szovjet állampolgároknak biztosított az a lehetőség, hogy a törvény által megszabott keretekben vagyontuk saját belátásuk szerint használják fel”.¹²

Figyelemmel kell arra lenni, hogy ennek a jogosultságnak fogyasztói, használati jellege van. A törvény a személyi tulajdont azért védi, hogy biztosítsa az állampolgároknak személyes anyagi és kulturális szükségleteik kielégítésének lehetőségét. A személyi tulajdon felhasználása ezen kereten túl éppen azért nem igényelheti a törvény védelmét. Következésképpen, ha valamely cselekmény sérti ugyan a személyi tulajdont, de az a tulajdonos érdekeinek olyan megsértésével jár, amelyet a törvény nem védelmez, a cselekmény a tárgy hiánya folytán nem tekinthető személyi tulajdon elleni büntettnak. Így például a bírói gyakorlat nem minősíti csalásnak annak a cselekményét, aki másnak azt ígéri, hogy a neki átadott pénzt hivatalos személy megvesztegetésre fogja felhasználni, s megbízatását nem teljesítve a pénzt eltulajdonítja.

A személyi tulajdon ellen irányuló bűncselekmény tárgyának helyes felfogása megadja a lehetőséget a büntettek és a személyi tulajdont sértő polgári jogi jellegű jogsértések elhatárolására. Így például személyi tulajdon elleni büntett tárgyi oldala akkor fog fenn, ha az elkövető a sértett akarata ellenére állítja magát a tulajdonos helyére. Ha viszont az elkövető a tulajdonos érdekében rendelkezik, cselekszik a vagyontárggyal esetlegesen csak polgári jellegű jogsértésről, de nem tulajdon elleni büntettről lehet szó, mert ezekben az esetekben a vagyon ténylegesen és jogilag a sértett tulajdonában marad.

A szerző rámutat arra, hogy a személyi tulajdon elleni büntettekél különösen kitűnik a közvetlen tárgy jelentősége a bűncselekmény tárgyi oldala viszonylatában. Mint láttuk, a közvetlen tárgy magában foglalja az alanynak a törvény által biztosított lehetőségei realizálásának feltételeit. A vagyontárgy jogszerű átszállásának feltétele a tulajdonos megfelelő akaratnyilvánítása, amelynek valóságosnak, igaznak és fenyegetéstől vagy csalástól mentesnek kell lennie. Ha ezek az előfeltételek nem állanak fenn, bűncselekményről van szó. Az érdekek megsértésének „mechanizmusa” különösen kitűnik abban, hogy az elkövető milyen módon sérti a tulajdonos akaratát. Lopás esetén a tulajdonos akarata nem játszik semmi szerepet a dolog átszállásában. A rablást viszont az jellemzi, hogy az elkövető célját — az idegen vagyontárgy eltulajdonítását — a sértett ellenállásra irányuló akaratának megbénításával kívánja elérni. Ézzel szemben a zsarolásnál az elkövető a sértettet meghatározott akaratkijelentésre, mégpedig az elkövető részére szükséges akaratkijelentésre kívánja kényszeríteni. Következésképpen a különbség a lopás, rablás és zsarolás között végső soron abban van, hogy ezek a bűncselekmények a különböző előfeltételeit sértik meg a törvény által a tulajdonos részére biztosított azon lehetőség realizálásának, hogy vagyonáról saját belátása szerint rendelkezzen.

Ezekután a szerző a tárgy jelentőségét a hivatali bűncselekmények tárgyi oldala jellemzése viszonylatában vizsgálja. Előző fejtegetései alapján leszögezi, hogy a hivatali bűncselekmények tárgya „... az államapparátusnak biztosított az a lehetőség, hogy a szocialista állam érdekeinek megfelelően funkcionáljon, jól, helyesen és hatékonyan működjön”.¹³ A hivatali bűncselekmények sajátos társadalomra veszélyessége, annak jellege és foka elsősorban abban áll, hogy a hivatalos személy, akire a szovjet államapparátus funkciói terén meghatározott feladatok hárulnak, ezeket a kötelezettségeket nem vagy nem kielégítő módon teljesíti, illetve hogy a kötelezettségei teljesítésére meghatározott jogokkal felruházott hivatalos személy ezeket a jogokat az államapparátus helyes munkájának megsértésére használja fel. A hivatali bűncselekmények csoportja jól érzékelheti a bűncselekmény tárgyának szerkezetét. A hivatali bűncselekményért való felelősséget megállapítva, a törvény védelemben részesíti a szovjet államapparátus helyes munkáját. Minden hivatali bűncselekmény ez ellen irányul, megsérti azt azáltal, hogy megnehezíti az apparátus lehetőségét a helyes, hatékony funkcionálásra. Ez a lehetőség a

¹² I. m. 162. p.

¹³ I. m. 174. p.

hivatali bűncselekmények csoportjának tárgya. A törvény azonban nemcsak ezt a lehetőséget, hanem annak realizálásának konkrét feltételeit is védelmezi. Ezeket a lehetőségeket úgy lehet meghatározni, mint a hivatalos személy hivatalos tevékenységének megfelelő gyakorlását, amely az egyes tényállásokban konkretizálódik. Minden hivatali bűncselekmény az államapparátus helyes munkája egyik előfeltételének megsértése. „Az államapparátus helyes munkájának konkrét feltételei képezik a hivatali bűncselekmények közöttlen tárgyát.”¹⁴

A monográfia második fejezetének §2.-ban a szerző áttér annak a kérdésre, hogy a vizsgálatára, hogy mi a bűncselekmény tárgyának jelentősége az alanyi oldal, nevezetesen a szándék és a célzat tartalmának jellemzése szempontjából. A kérdés felvetése és általános megoldásához alapvetően szövegi le, hogy a bűncselekmény alanyi oldalának kérdéseire teljesen azokat az általános metodológiai tételeket kell alkalmazni, amelyeknek alapján a szovjet pszichológia megoldja a tudat és a külső valóság viszonyának kérdését. A kérdés kapcsán röviden áttekinti az emberi akarati tevékenységének pszichikus folyamatát. Ennek eredményeként megállapítja, hogy: „A bűncselekményt elkövető személy cselekményének formája a motivációs folyamat eredményeként annak alapján alakul ki, hogy a személy felismeri *cselekményének és annak következményeinek* objektív társadalmi jellegét és jelentőségét.”¹⁵

A hatályos törvény meghatározásából következik, hogy a szándék nem a cselekmény következményeinek általában az előrelátása, hanem a társadalomra veszélyes következmények előrelátása, azaz a következmény társadalmi minőségének, azok társadalomra veszélyességének felismerése. Ezzel kapcsolatban a szerző bírálja azokat a szovjet jogirodalomban megmutatkozó nézeteket, amelyek a szándékosság tartalmából kirekesztik a cselekmény társadalomra veszélyes jellegének felismerését, illetve amelyek ebből a szempontból a társadalomra veszélyesség és a jogellenesség közé egyenlőségi jelet tesznek. Felfogása szerint ezek a hibák abból erednek, hogy ezek a szerzők nem veszik figyelembe azt a kapcsolatot, amely a cselekmény, a következmény és a bűncselekmény tárgya között fennáll, s azt a körülményt, hogy a tényállásnak ezek az elemei egységet alkotnak, amelyen belül a tárgynak rendkívül jelentős szerepe van.

Bírálja azt a meghatározást is, amely a szándékos bűnösség esetén a bűncselekmény törvényi tényállása tárgyi oldalához tartozó ténybeli körülmények előrelátását kívánja meg. A bűncselekmény tárgyáról kialakított felfogása alapján arra a következtetésre jut, hogy „... az elkövető szándékának át kell fognia az elkövetett bűncselekmény valamennyi objektív sajátosságát”.¹⁶ Ennek alapján arra a következtetésre jut, hogy a büntetőjogi felelősség szándékos bűncselekmény miatt csak abban az esetben áll be, amikor az elkövető felismerte a cselekményével okozott következmény társadalomra veszélyes jellegét, ellenkező esetben egyáltalán nem, illetve csupán gondatlan magatartásért, feltéve, ha a törvény büntetni rendeli az adott magatartás gondatlan változatát, vagy ez a törvényi tényállás jellegét tekintve fogalmilag nem kizárt.

Ezért büntetőjogi értelemben a cselekmény társadalomra veszélyes következményeinek előrelátása azt jelenti, hogy az elkövető számot ad magának arról, hogy az adott „ténybeli” következmények milyen tárgy vonatkozásában lépnek fel kár, sérelem formájában. A következmény büntetőjogi értelemben viszonylagos fogalom, amely minden esetben a büntetőjog által védett tárgy sérelmét, a büntető törvény által védelmezett társadalmi viszony sérelmét jelenti.

A bűncselekmény tárgya és a célzat tartalma közötti viszonyra lényegében ugyanazek a tételek vonatkoznak, bizonyos, a célzat természetének sajátosságaiból adódó kiegészítésekkel. A szerző felfogása szerint „... a célzat a cselekmény objektív irányzatosságának szubjektív kifejeződése”.¹⁷ Így például az ellenforradalmi bűncselekmény ilyen kettős — szubjektív és objektív — értelemben irányzatos, s ez határozza meg sajátos társadalomra veszélyességét.

A bűncselekmény tárgyának szerepe a célzat tartalmának feltárásában, különösen jelentős akkor, amikor a törvény a tényállási elemek sorában nem emeli ki külön a célzatot, azonban a cselekmény jellegénél fogva az fogalmilag beleértendő. Ilyenek például a tulajdon elleni bűncselekmények. A tulajdon elleni bűncselekmények tárgya azon társadalmi viszonyok, amelyek meghatározott lehetőséget biztosítanak az állam

¹⁴ I. m. 190. p.

¹⁵ I. m. 193. p.

¹⁶ I. m. 199. p.

¹⁷ I. m. 209. p.

nak, a társadalmi szervezeteknek, illetve az állampolgároknak az anyagi értékkel bíró dolgok felhasználására. Tulajdon elleni bűncselekmény akkor valósul meg, amikor a sértettet bizonyos cselekmény megfosztja ezektől a lehetőségektől, illetve amikor bizonyos cselekmény erre irányul. Ez abban nyilvánul meg, hogy az elkövető a számára idegen vagyont tekintetében meghatározott „tulajdonosi” tevékenységet visz végbe, illetve az idegen vagyont ilyen céllal birtokolja. Ezt a „tulajdonosi” tevékenységet általában a haszonszerzési vágy diktálja, de végbemehet anélkül is. A lényeg mindenképpen a „tulajdonosi” tevékenységben jelentkező célzatban, és nem a haszonszerzési motívumban van.

A szerző fejtegetéseit a bűncselekmény tárgya és az alanyi oldal tartalma közötti viszonyról a következőkben foglalja össze. Ez a viszony „... abban jut kifejezésre, hogy a bűncselekményt szándékosan vagy gondatlanul elkövető személy felfogja vagy fel kell fognia, hogy kinek és milyen érdeknek okoz sérelmet cselekményével, tudatosan engedi ennek bekövetkezését, vagy könnyelműen számít annak elhárítására... Ez a kapcsolat mindenképp kitűnik abban az összekötő láncszemben, amelyet a tevékenység vagy mulasztás következménye képez...; az ilyen következmények társadalomra veszélyes jellege nem más, mint a büntetőjog által védett tárgynak okozott sérclem jellege...”.¹⁸

A fenti ismertetésből kitűnően B. Sz. Nyikiforov munkája a legújabb szovjet büntetőjogi irodalom egyik legjelentősebb terméke. A bűncselekmény tárgyának problematikáját széles filozófiai alapokon a szovjet állam- és jogelmélet és a büntetőjogtudomány eredményeinek biztoskezü felhasználásával vizsgálja. Új elméleti megállapításaival, s azzal, hogy a téma szerteágazó problematikáját zárt rendszerré kovácsolja, jelentősen hozzájárul a szocialista büntetőjogtudomány elméleti alapkérdéseinek tisztázásához és elmélyítéséhez.

---

¹⁸ I. m. 226. p.

R. Lange: Változások a büntetőjog reformjának kriminológiai alapjaiban*

SZABÓ ANDRÁS

1. R. Lange munkája a Német Szövetségi Köztársaság büntetőtörvényhozásának kriminológiai alapjait tárgyalja. A mű ismertetése előtt szükséges néhány szót szólni erről a kodifikációról. A Német Szövetséges Köztársaság igazságügyminisztériuma elkészítette az 1871. évi Német Birodalmi Büntetőkódexet felváltani hivatott új Btk. Javaslatát. Ez a Tervezet¹ — az eddig napvilágot látott számos javaslatához hasonlóan — körületekintő alapossggal és a burzsoá büntetőjogtudomány modern eredményeinek felhasználásával készült.² A Javaslat 1952. óta folyó előmunkálatait a kapitalista államok tudományos körei élénk érdeklődéssel kísérték. Ismert nevű külföldi szerzők fejtették ki álláspontjukat a Tervezet kriminálpolitikai és kriminológiai alapjaival, valamint dogmatikai kérdéseivel kapcsolatban. Neves német szerzők ismertették a Tervezet alapvető elveit és elméleti alapjait a külföldi tudományos körök előtt.³

Az élénk külföldi érdeklődésnek okát mindenekelőtt abban kell látnunk, hogy az európai kontinens büntetőjogi gondolkodására a német büntetőjogtudomány mindig nagy hatással volt. A német büntetőjogi gondolkodás ilyen hagyományos tekintélye mellett a külföldi érdeklődés másik oka nyilvánvalóan az, hogy a kontinens kapitalista államai — amelyek sokat szenvedtek a német imperializmus agresszív külpolitikájától — figyelemmel kísérik a német belpolitikai viszonyok alakulását. Márpedig a büntetőtörvényhozás kriminálpolitikai „alapállása” és a belpolitika „alapállása” között kézenfekvő a kölcsönhatás és egy ilyen nagy jelentőségű, több évtizedre szóló kódexből következtetni lehet sok mindenre. A külföldi érdeklődés harmadik okát abban látjuk, hogy a Német Szövetségi Köztársaság kodifikációja más elméleti vágányokon halad, mint amilyen büntetőjogi reformelméletek a többi kapitalista államban uralkodnak.

A külföldnek szóló ismertetésekben a német szerzők a neoklasszikus elméleti alapok uralmát emelik ki. II. H. Jescheck utal a klasszikus iskola mélyen gyökerező hagyományaira a német büntetőjogi gondolkodásban és a neoklasszikus elveknek egy „hatékony büntetőpolitikával való szükségszerű kiegészítésében” a „jogállami” gondolat győzelmét ünnepli.⁴ És ez a vonalvezetés végig követhető minden mértékadó német tuda-

* Wandlungen in den kriminologischen Grundlagen der Strafrechtsreform. Verlag C. F. Müller, Karlsruhe 1960.

¹ Entwurf eines Strafgesetzbuches (StGB) E 1960 mit Begründung, Bundesratsvorlage. Bonn, 1960.

² Ismertetések az 1909-ben kiadott Vergleichende Darstellung des Deutschen und Ausländischen Strafrechts kötetei, melyek az 1902-ben meginduló reformmunkálatok tudományos „alapfogalatai” voltak. Közismert *Liszt* 1911-ben kiadott Gegenentwurf-ja és *Radbruch* 1922-ben beterjesztett javaslata. Az 1925-ös és 1927-es hivatalos tervezetek az előző javaslatok számos reformgondolatát hasznosították.

³ Csak példaként hivatkozom *Frey*, Erwin: Kriminologie und Kriminalpolitik (Kriminalbiologische Gegenwartsfragen 1958. Heft 3.) és *Die Rolle der Kriminologie als „Führerin und Ratgeberin” der Strafrechtsreform* (Internationales Colloquium über Kriminologie und Strafrechtsreform, Freiburg, 1958.) c. tanulmányaira, *Honig*, M., *Richard*: Deutsche Strafrechtsreform im Lichte amerikanischer Strafrechtsgrundsätze (Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1958. 4. Heft), *Mannheim*, Hermann: Betrachtungen zum Entwurf des Allgemeinen Teils eines Strafgesetzbuchs (Zeitschrift, 1959. 2. Heft) és *Jescheck*, Hans Heinrich: Les principes de la réforme actuelle du droit pénal allemand. Revue de Science Criminelle et de Droit Pénal Comparé. 1959. 1. sz.)

⁴ *Lange* i. m. 68. p. (A továbbiakban i. m.)

mányos publikációban. A jogállamiság gondolatának hangsúlyozására nyilvánvalóan azért van szükség, mert egyrészt kompenzálni kell a fasiszta büntetőpolitika és büntető-törvényhozás kompromittáló múltját és másrészt demonstrálni kell a jogállamiság gondolatától uralt neoklasszikus elveken nyugvó büntetőtörvénykönyvvel is a német politikai viszonyok burzsoá demokratikus úton való fejlődését.

Az „európai közösségben” a franciák vagy a svédek megengedhetik maguknak a jogállamiság gondolatát felrúgó „radikális reformok” luxusát. A Német Szövetségi Köztársaságnak azonban kínosan kerülnie kell minden olyan látszatot, amiből a fasiszta múlt kísértését lehetne kiolvasni. A történelem iróniája, hogy a svéd büntetőtörvényhozás felrúgva a jogállamiság megkövetelte garanciákat, bevezette az „új társadalomvédelem” elvein nyugvó Btk-t és ma már a Német Szövetségi Köztársaság büntetőjogászai kritizálhatják burzsoá demokratikus talajról a „jóléti állam” elveinek a „büntetőjogi kezelés”-ben való realizálását (a bűnösségi elv feladását és a kizárólag célszerűségi elven nyugvó intézkedések bevezetését). Ahogy azonban a Német Szövetségi Köztársaság alkotmánya nem ad adekvát képet a társadalmi-politikai viszonyokról, mert jól megfér a burzsoá demokratikus politikai szabadságjogok deklarálása mellett a Kommunista Párt betiltása, ugyanúgy nem adnak világos képet a Tervezetnek alapelveként deklarált rendelkezései sem a valóságos elméleti és büntetőpolitikai alapokról. Így például áthágthatatlan elv a „bűnösség mértékét meghaladó büntetés” tilalma, de ezt jól kiegészíti a büntetési rendszer dualizmusa, amely aztán lehetővé teszi bűnösségre való tekintet nélkül a biztonsági intézkedések alkalmazását. A büntetési rendszer dualizmusának ezt a szervi fogyatékosságát hiába igyekeznek „jogállami garanciákkal” körülbástyázni. A határozatlan időre szóló biztonsági elszigetelés intézménye a „bűnösségi elv” jogállami garanciáját felrúgja és ezen semmit sem változtat az elszigetelés felső határának maximalása „jogállami garanciaként”. R. Lange munkája azért érdemel különös figyelmet, mert a modern burzsoá büntetőjogi elmélet egyik fő kérdését érinti: mennyiben alapozható a büntetőjog a mai kriminológia eredményeire. A burzsoá büntetőjogi reformmozgalmak uralkodó alaptétele, hogy a büntetőjogot a kriminológia empirikusan igazolható tételeire kell alapozni.⁵ R. Lange szóban forgó munkájának fő érdeme annak bizonyítása, hogy ez a követelmény megalapozatlan és egyúttal veszélyes is, mert ez a „jogállami garanciák” elvetésével jelentene egyet. Érdemes e gondolatmenetet részletesen ismertetni.

2. A klasszikus büntetőjog hagyományos alapelveit a napi követelmények, a bűnözés elleni harc gyakorlati szükségletei és a tudományok új eredményei alapján az európai államokban ugyanúgy felülvizsgálják, mint ahogy az a Szovjetunióban és az Amerikai Egyesült Államokban már megtörtént. A büntetőjog fejlődése világszerte megélenkül. A büntetőjogi reformok irányát a tettelt megtorló büntetésről a tettes cél szerű kezelésére, valamint a represszióról a prevencióra való áttérés jelzi. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a Szovjetunióban — abban az országban, ahol a jogi hagyományokat a legradikálisabban számolták fel és ahol a tudományokban, valamint a fejlődésben való feltétlen hit uralkodott — a büntetés „társadalmi-védelmi intézkedésekkel” való helyettesítéséről lemondottak és visszatértek a büntetés gondolatához, a cselekmény erkölcsi megbélyegzéséhez, valamint az állami beavatkozás szabatos jogi körülhatárolásának módszeréhez. A radikális reformok hívei — ezt a feltétlen figyelmet érdemlő történelmi tapasztalatot figyelmen kívül hagyva — a büntetőjogi fejlődésnek irányát ma is egyértelműen abban látják, hogy a büntetést ki kell küszöbölni a tervezett pedagógiai és orvosi-gyógyító intézkedések rendszeréből.⁶ Hogy itt nem a büntetőjog reformjáról, hanem felszámolásáról van szó, azt legelősebben Radbruch fogalmazta meg, mondván: „a büntetőjog reformja nem a büntetőjog javítását, hanem valami jobbal való felváltását jelenti”. Lange nem ismeri a szovjet büntetőjog fejlődésének mozgó rugóit — és főleg nem látja a szocialista társadalom fejlődésének szükségletei által való meghatározottságát, hanem a „dolog természetéből adódó” szükségszerű lépésnek tartja a büntetés intézményéhez való visszatérést. Szellemtörténeti felfogásának megfelelően a büntetőjogi intézmények önmozgásának belső logikáját véli ebben felfedezni. A későbbiek során közelebről is kitér a szovjet büntetőjog ilyen „jogállami” irányú fejlődésére. Ezt a fejlődési irányt — mint mondja — „nem lehet pusztán taktikai

⁵ Erről bővebben ld. *Szabó* András: A fiatalok és a büntetőjog. (Bp. 1960. 89—157. p.) és *Modern burzsoá kriminológiai elméletek a fiatalok bűnözéséről.* (ÁJI Értesítője, IV. köt. 1—2. sz.)

⁶ I. m. 345. p.

megfontolásokkal magyarázni, hanem az emberi természet félreismeréséből adódó előző tapasztalatok és a dolog természetéből eredő következtetések szükségszerű levonásával”.⁷

Bár Lange félreismeri a szovjet büntetőjog fejlődésének mozgató rugóit, a fejlődés irányából levont következtetést helyesen használja fel. Helyesen ismeri ugyanis fel, hogy a radikális reformerek a büntetőjog fejlődésének irányát a „dejuridikációban” látják és ezzel a jogon kívüli leszámolás önkényes rendszerének bevezetését sürgetik, illetve az igazgatási önkény bevezetésének útját egyengetik.⁸ A radikális reformerek kritikája szerint egy olyan büntetőjog, amelyik a bűnösség és a büntetés intézményét fenntartja „a felvilágosodás filozófiai idealizmusának metafizikus maradványa”, empirikusan megalapozatlan, és ezért nem realista. A bűnözés elleni harc gyakorlatilag hatékony rendszere a reformerek szerint csakis a bűnösség és büntetés intézményeinek egy „értékmentes rendszer”-rel való felváltásától várható, amelynek funkciója: a társadalom célszerű védelme a veszélyes és nem alkalmazkodó egyedekkel szemben. Kérdés azonban, hogy azok a tudományos előfeltevések, amelyek ennek a „realista”, „tudományos” és „haladó” reformirányzatnak alapját képezik, helytállóak-e? A kérdés közelebbről így hangzik: „a kriminológia eredményei, melyeket biztos ismeretökként akarnak velünk elfogadtatni, valóban biztos és végleges alapját képezhetik-e egy realista bűnözést leküzdő rendszernek? A kriminológia és az antropológia a maga alapjait és módszereit tekintve valóban konszolidálódott-e, vagy pedig itt is mélyreható változásoknak nézünk elébe?”⁹ A kérdés eldöntése érdekében azt kell megvizsgálni, hogy a kriminológia területén követett különböző irányzatok tanításai egybevágnak-e az empirikus alaptudományok — így mindennek előtt a szociológia és az antropológia — mai eredményeivel, vagy sem?

3. Ennek a kérdésnek vizsgálata előtt Lange részletesen elemzi azokat a reformtörekvéseket, melyeknek eredményeként ma már sok helyen megvalósult a büntetőjog „igazgatási joggá” válása, illetve ahol a büntetéseknek „célszerű tetteskezelő intézkedésekkel” való felváltása következtében megszűntek létezni a klasszikus büntetőjog biztosítékai. Az új svéd Btk-ról szólva kiemeli, hogy ez különös figyelmet érdemel, „mert a bűnösség, büntetés és felelősség fogalmait radikálisan felszámolva azt hangsúlyozza, hogy nem büntetőjog többé, hanem védelmi jog, hogy ezzel is alátámassza nevelő- és orvosi intézkedéseinek rendszerét és a maga (erkölcsi) értékmentességét”.¹⁰ A dél-amerikai államok hasonlóan építették át büntetőjogukat az „új társadalomvédelem” elveinek alapján; ugyanilyen jelek mutatkoznak az USA-ban az „Adult Authority” intézményének bevezetésével.¹¹ Ezekben a törvényhozási aktusokban nem nehéz két hasonló törekvést felfedezni. Az egyik az, hogy teljesen kérdőjelesé teszik a bűnösség fogalmával együtt a büntetés jogosultságát is. A másik pedig az, hogy egyes empirista tudományok magabiztos tételeire támaszkodva, a bűnözés elleni harc új módszereit keresik. Lange a magabiztos empirikus tudományok alatt a pszichoanalízist, a behaviorizmust és a konstitucionális biológiát érti. A pszichoanalízis — nem állva meg a pszichiátria határainál — kidolgozta a maga büntetőjogi elméletét is. Ez az elnélet elveti a társadalomnak a büntetéshez való jogát. A pszichoanalízis tanítása szerint a bűnözőt a társadalom készletti bűnözésre és őt bűnbakul felhasználva a mitológikus ősbűneselekményből (Oedipus apagyilkossága) eredő bűnhődés utáni vágyát éli ki. A behaviorizmus lényegében hasonló következtetésre jut a büntetéssel és a büntetőjogi normákkal kapcsolatban. Alfred Kinsey elméletében — Freudhoz hasonlóan — a kulturális és szociális jelenségek negatív hangsúlyt kapnak. A társadalmi normák funkciója szerinte is az „elnyomás”, az „erőszak” stb. Míg a pszichoanalízis azért követeli a büntetés kiküszöbölését, hogy a preexisztenciális büntudatból eredő bűnhődés utáni vágy, mint a bűnözés oka felszámolható legyen, addig a behaviorizmus az elnyomó normák felszámolását tartja szükségesnek. A behaviorizmus szerint a normákat a ténylegesen alakuló magatartásokhoz kell igazítani és ezzel a norma fogalmát teljes mértékben mennyiségi faktorokra redukálja. A konstitucionális biológia képviselői szerint a

⁷ I. m. 357. p.

⁸ Vö. Szabó András—Viski László: Az „új társadalomvédelem” kriminálpolitikai mozgalma. (Jogtudományi Közlöny, 1960. 3. sz.)

⁹ I. m. 346. p.

¹⁰ I. m. 348. p.

¹¹ Ennek a lényege a büntetésvégrehajtási szervek teljes szabadsága a büntetési időtartam meghatározásában. A bíróság csak szabadságvesztésre ítél, annak tartamát meg nem határozva.

normákat a biológiai ismeretek szerint kell kialakítani. Schlegel szerint pedig a konstitucionális biológiának kell a büntetés értelmére üggyöntő választ adnia.

A reformiskolák kiindulási pontja különböző ugyan a bűncselekmény jelenségének magyarázatakor, azonban egységesek annak a radikális tételnek követelésében, hogy a büntetőjog helyébe a büntettek kezelésének rendszerét kell állítani.

Ezt követően Lange részletesen bírálja azokat a nézeteket, amelyek a büntetés céltanságát és célszerűtlenségét hangoztatják. Ez a bírálathoz alapjában véve helyes, amikor éle a reformiskolák azon törekvése ellen irányul, hogy a határozott tartamú és büntetellel arányos büntetéseket határozatlan tartamú és csak a célszerűségekre épített biztonsági intézkedésekkel váltsák fel. Felfogásának gyengéi és korlátai akkor ütköznek ki, amikor az állam büntetési jogának elméleti alapjait érinti. Fritz Bauer szociáldemokrata kritikáját például, amely azon a tételre alapszik, hogy a bűncselekmény olyan magatartás, amelyet a hatalmat birtokló, tehát nézeteit kikényszeríteni tudó csoport veszélyesnek nyilvánít, azzal az érveléssel próbálja cáfolni, hogy az állam nem ura a jognak, hanem a jog szolgája, aminek következtében az elítélés nem hatalomra támaszkodó joga, hanem a jogból folyó erkölcsi kötelessége. A társadalmi-történelmi valósághoz közel álló nézetek cáfolatára az osztályok fölötti állam elmélete elégtelennek bizonyul. A büntetés intézményéhez való ragaszkodás nem is azért értékelhető pozitívan Lange szóban forgó munkájában, mintha az alapjául szolgáló — a jogról és államról szóló — általános elméleti felfogása helyes volna, hanem sokkal inkább azért, mert ez a jogállami koncepció ellenállást jelent a reformiskolák által kívánt reakciós biztonsági intézkedések rendszerével szemben. A Tervezet dualista jogkövetkezmény rendszerének védelme nem a legjobban sikerült része Lange munkájának. Természetesen ha két rossz közt kell választania, akkor inkább választja a kisebbik rosszat. Márpedig a dualista büntetési rendszer a büntetések és biztonsági intézkedések párhuzamosságával kisebb rosszat jelent, mint a biztonsági intézkedések monista rendszere. A biztonsági intézkedéseket bírálva, Lange meggondolkoztató érveket sorakoztat fel. Az érvelés erejét azonban lerontja, hogy a Tervezet adta dualista rendszerben végül is elfogadhatónak tartja a megelőzően bírált biztonsági intézkedéseket. Véleménye szerint a biztonsági intézkedések kizárólagos rendszerének — a tetteskezelés egyedül célszerűsége tekintetű intézkedéseinek — bevezetése egyet jelent azzal, hogy a büntetőjogot megfosztjuk az értékrendtől. Ilyen érték például az emberi szabadság. A nyugati országokban ma a jövőbeli magatartás valószínű irányának meghatározására több prognózis-rendszerrel dolgoztak ki. Ezekben a rendszerekben a cselekmény momentuma olyannyira háttérbe szorul, hogy nem is a visszaesés és a visszaesők elleni küzdelemről van szó, hanem sokkal inkább a — prognózis-rendszerként változó — rossz pontszámot elért személyek elleni küzdelemről. „Ezen a ponton válik nyilvánvalóvá — mondja Lange —, hogy a büntetés intézményének és gondolatának feladásával milyen sokat veszítünk a jogállami garanciákból.” Egyébként is: ma még hiányoznak az ahhoz szükséges biztos ismeretek, hogy egy ember egész életét megítélés alá vonjuk. Amerikai és német szerzők éppen az utóbbi években mutatták ki, hogy a különböző prognózis modellek „jó és rossz pont” rendszerében mennyi hibaforrás található.¹² A prognózisok a tudományos lehetőségek túlbecsüléséből származnak. A prognózison alapuló célszerű kezelés korlátlan tartamú intézkedései nemesak megbízhatatlanok — az alapul szolgáló prognózis hibaforrásai miatt —, hanem jogállami szempontból egyenesen megengedhetetlenek. Az Amerikai Egyesült Államok példája meggyőzően mutatja, hogy ez a rendszer hova vezethet. A büntetés gondolatát felváltó tetteskezelés gondolata logikusan jutott el az elítéltekkel való korlátlan rendelkezés rendszeréhez (disposition of the prisoner). A „kezelés” intézménye a maga pusztán célszerűsége tekintetű rendszerével megfosztja a tettest minden védekezési lehetőségétől. A tettes kényszerkezelés tárgyává válik, tárgyává lesz egy „személyiség adajustálásnak”. „Egy olyan rendszernek, amelyben az ember teljes mértékben tárgyává válik, tudományos alapjai is elhízázottak.”¹³

Lange ezen a ponton is felhívja a figyelmet a szovjet büntetőjog fejlődésének mai irányára, amelyből a nyugati világ jogászainak is tanulniuk kell. Utal Frey közismert kritikájára, melyet az új társadalomvédelem kriminálpolitikai mozgalmával szemben gyakorolt. Ennek a kritikának lényege az, hogy a tettes személyiségére építő rendszer logikusan jut el a nullum crimen sine lege elvének feladásához. Mint ismeretes — mondja

¹² *Leferenz*: Die Kriminalprognose (Kriminalpolitische Gegenwartsfragen. 1959.) és Zur Problematik der kriminologischen Prognose. (Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1956. 2. Heft.)

¹³ I. m. 355. p.

Lange — ezt az elvet az amerikai büntetőjog a fiatalokúakkal szemben már régen feladta. A delinquency fogalmában a büntettek mellett földóttak minden „szabálytalan viselkedést”. Lange összefoglalóan a következőket állapítja meg: „Ha a tettest, bár bűnös, de nem felelős szubjektumnak tartjuk és ezzel a fölfogással nem a társadalmi folyamatok partnerének fogjuk fel, hanem szabadsággal nem rendelkező betegnek, akinek állapota kezelést kíván, — akkor a tettes személyes szabadságának korlátozása szabály szerint hosszabb lesz, mint az egyébként rá kiszabható és bűnösségével arányos büntetés volna. A büntetés azonban — szomben a tetteskezeléssel — a maga természeténél fogva az általunk érinthetetlennek tartott emberi jogok határain belül marad.”¹⁴

4. Lange részletesen foglalkozik azokkal az intézkedésekkel, amelyeket a radikális reformerek orvosi-, gyógyító intézkedésként bevezetni akarnak és amelyek véleménye szerint nem egyszerűen a tettes személyes szabadságát korlátoznák, hanem a személyiség fizikai alapjait támadják, zúzzák szét vagy legalább is sértik.

Ilyen intézkedés például az alkoholisták gyógyszeres kezelése mindaddig, amíg ki nem alakul az alkohol ízeletétől beálló „rosszulléti reflex”. Ez az intézkedés nem más — mondja Lange —, „mint az ember pavlovi kutyaként való kezelése”. Mások helyeslően veszik tudomásul a lelki zavar biokémiai kezelését. Ez mint gyógymód helyeselhető a pszichiátria keretei között, azonban ennek határain túl a jellemmel való kémiai manipulációk veszélyét rejti magában. A kasztráció és a hormonális kezelés hívei — ezeket a módszereket a nemi büntettek egyedül üdvözítő felszámolási eszközének tartva — helytelenítik az olyan magatartások büntető nyilvánítását, amelyek véleményük szerint a jövőbeli tudományos fejlődés eredményeként biokémiai úton megelőzhetőek. A svéd és az amerikai törvényben a kasztrációhoz szükséges ugyan a tettes beleegyezése, azonban elképzelhető-e a beleegyezés önkéntessége a hipersexualis büntettekénél? A leuktómia és topektómia (a nagyfélétekék bizonyos lebenyeinek vagy részeinek sebészi átvágása) csábító kilátás azoknak, akik csak a büntett leküzdés hatékonyságát tartják szem előtt. „Ez a módszer azonban egy totalitárius rendszert abba a helyzetbe hozhat, hogy az emberekből politikai háziállatot és mindenre kapható útítársakat csináljon. Egy demokratikus állam azonban ilyen eszközökhöz nem nyúlhat, még a büntettes-leküzdés hatásosságának érdekében sem.”¹⁵ Az ember testi, lelki és szellemi szabstancijával manipuláló, egyediségét visszavonhatóanul megváltoztató módszerek lehetnek ugyan hatékonyak, azonban megengedhetetlenek. Nem kezelhetjük a tettest tárgyként, akiből az említett eszközökkel más embert faragunk, hanem fenn kell tartanunk a büntetés intézményét, amelynek alapgondolata mindig az volt, hogy eljuttassuk a büntettest önmaga megváltoztatásához. Az említett módszerek mögött elképzelésként nem a személyiség ideálja áll, hanem a társadalmi folyamatok „alkalmazkodott résztvevője”. Ezeknek az intézkedéseknek célja ugyanis a társadalmi alkalmazkodás kikényszerítése, amely nincs semmi tekintettel az individuum érdekeire. Lange ebben az értelemben bírálja a Glueck házaspár büntetőjogi reformprogramját, kijelentve, hogy ezek megvalósításának eredménye: a személyiség megszűnése, ön-idegenné válása. „Olyan büntetőjogi program ez, amelyik mindent a büntettesért csinál, azonban semmitsem vele vagy általa.”¹⁶

Lange a klasszikus garanciák védelmében arra az álláspontra helyezkedik, hogy a jognak a külső magatartást kell irányítania. Az ellenkező fölfogás ugyanis azzal a nem kívánatos következménnyel jár, ami David Riesmann fölfogásából esendül ki: „Az alkalmazkodást nem az jelenti, hogy az ember külső magatartása megfelel a társadalmi normáknak, hanem az, hogy jellemstruktúrája felel meg a normáknak. Az az ember, akinek jelleme megfelel kora és helyzete követelményeinek, még akkor is alkalmazkodottnak tekinthető, ha hibákat követ el, vagy olyan dolgokat művel, amik nem felelnek meg a vele szemben támasztott elvárásnak. Az alkalmazkodottság fogalma ezek szerint a szociálpszichológiai alkalmatosságot jelenti és nem az értékelés értelmében vett megfelelést.”¹⁷ Lange helyesen fűzi hozzá ehhez a fölfogáshoz, hogy ennek értelmében az alkalmazkodás a társadalmi komformitást jelenti, az arra való törekvést, hogy ne egyszerűen a magatartásom, hanem jellemem is olyan legyen, amit tőlem elvárnak. A radikális reformerek követelményeinek veszélye ezek szerint mindenekelőtt az, hogy többé nem a személyiség autonómiájára építenek, hanem belőle teljesen kiszolgáltatott embert csinálnak, akinek szellemi, lelki és testi életébe — a kívánatos reszocializálás

¹⁴ I. m. 357—358. p.

¹⁵ I. m. 358—359. p.

¹⁶ I. m. 360. p.

¹⁷ I. m. 360. p.

érdekében — mélyen belenyúlnak. Lange véleménye szerint a reszocializálásnak a személyiség autonóm erőit kell fejlesztenie és nem a pusztán „komformista alkalmazkodást” elősegítenie.

A személyiség autonóm erőit fejlesztő reszocializálás nem érhető el a biztonsági intézkedések révén, amelyek a tettet figyelembe sem veszik. Reszocializálás csak a cselekményen keresztül, a büntett fölé való emelkedés, attól való belső elhatárolódás révén érhető el. Ennek elősegítésé nemcsak a büntetésvégrehajtás feladata, hanem a bírói elftélésnek is, amit azonban a radikális reformerek a szakértő bizottságok révén felszámolni kívánnak. Minden más út csak felelőtlenségre nevel, arra készítenek, hogy a büntetettek magukat „betegnek” vagy „bűnbaknak” tekintsék, de nem cselekményért felelős személynek. „Mindez azt bizonyítja, hogy a büntetőjog reformja többet jelent a hagyományok egyszerű felszámolásánál és annál, hogy a tudományos ismereteknek megadjuk az őket megillető helyet. Egy ördögi körrel állunk itt ugyanis szembe. A büntettek lokúldésére alkalmas minden technikai eszközért a jogállami garanciákkal kell megfizetnünk és olyan javakkal, amelyek sérthetetlenek.”¹⁸

Lange helyes fejtegetéseinek konklúzióit nem vonja le teljes következetességgel, mert akkor nemcsak a radikális reformerek törekvéseit, hanem a német Tervezet „személyiségadekvát” biztonsági intézkedéseit is bíráltnia kellene. Lange ezt elmulasztja, azonban azok a példák, amelyeket a radikális reformerek érvei ellen felhoz, alkalmasak arra, hogy pótolják a Tervezet bírálatát. Lange ugyanis helyesen hivatkozik arra, hogy azokban az országokban, ahol a sürgetett intézkedések megvalósultak, ott az új intézkedések nem bizonyultak hatásos eszköznek a kriminalitás ellen. A radikális reformerek számára az eredményesség az egyedül irányadó mérce. „A kriminálstatisztika azonban azt bizonyítja, hogy éppen azokban az országokban, ahol már évtizedekkel ezelőtt helyettesítették a büntetőjogot igazgatási, pedagógiai és orvosi kezeléssel, a bűnözés különösen szembeszökő módon növekszik. A radikális reformmozgalmak a büntetőjog hátterbe szorításával nem hozták meg a bűnözés területén az őket igazolni hivatott jobb eredményeket, és igen távol állnak attól, hogy ilyen eredményeket egyáltalán produkálhassanak.”¹⁹

Lange véleménye szerint a radikális elméleti programokban való csalódásnak megvannak a maga szükségzerű alapjai. A radikális reformerek elvetik a generális prevenciót, és csak a reszocializálást tartják szem előtt. Úgy gondolják, hogy a generális prevenció egyik következménye, mellékterméke a speciális prevenció megvalósulásának. Ezt az álláspontjukat az emberi természet realitására való hivatkozással vélik alátámasztani. A kérdés azonban az, hogy mi az emberi természet realitása? Az erre adott radikális reformer válasz alapvető hibája az, hogy a XIX. század természettudománya által szolgáltatott emberkép lebeg még ma is a szemük előtt. A természettudományokból átvett formulák alapján az embert az öröklés és a környezet produktumának tekintik, és a vita eme két tényező közötti mennyiségi viszony körül forog már a múlt század óta. A mai radikális reformerek érvei lényegében ugyanazok, mint Lombroso és Ferri érvei voltak. Ennek megállapítása után tér vissza Lange annak az alapkérdésnek a megválaszolására, hogy miért nem lehet a mai kriminológia eredményeire alapozva átépíteni az egész büntetőjogot.

5. A radikális reformereknek a büntetőjog felszámolására való törekvése a XIX. század rekvizitumának tűnik, amelyre a XX. században már nem lehet alapozni a büntetőjog reformját. Nem helyálló érv ugyanis az, hogy a radikális reformerek a legújabb tudományos eredményekre támaszkodnak, mert hiszen a mélypszichológia és a pozitivisták szociológia tudománya a XIX. század természettudományos emberképére épül, történelmileg újnak tehát nem tekinthető. A büntetőjog mai reformját nem lehet az emberi természetről alkotott múlt századbeli elképzelésekre épülő kriminológiára alapozni.

A mélypszichológia és a pozitivisták szociológia szerint az ember az öröklés vagy a környezet produktuma. Ennek a tételnek két előfeltétele van. „Az egyik az, hogy az ember cselekvése a végsőig determinált. A másik pedig az, hogy a környezet — és így mindenekelőtt a társadalom a maga követelményeivel — az emberrel mereven szemben áll, tőle élesen elhatárolt”. Ez az utóbbi felfogás különösen élesen jut kifejezésre a pszichoanalitikus tanításban, ahol is a Super-Ego mereven szemben áll az ÉN-nel és ellenállhatatlan nyomásával deformálja, traumatizálja az embert. Mindkét alaptétel azon a hiedelmen nyugszik egyébként, hogy egyedül a természettudományos módszer minősül

¹⁸ I. m. 361. p.

¹⁹ I. m. 362. p.

tudományos módszernek. Ez egyet jelent a kauzális determinizmus elfogadásával. Ma már kérdéses, hogy ezek a tudományos premisszák helytállóak-e. Ezt a kérdést azonban a mai kriminológia fel sem teszi, holott a természettudományok — amik állítólag alapjául szolgálnak — már régen feltehték.

A mai természettudományokban — mondja Lange — megdőlt a kauzalitás egyeduralma. Ezt pedig az emberi természetre való kutatásoknál mellőzni nem lehet. „Ma már paradoxonnak hat egy olyan világkép, amely az atomnak és a hulló kőnek elismeri a kauzalitástól független szabad mozgásterét, de ezt az embertől megtagadja. Az abszolút determinizmus természettudományosan megalapozott nézet volt, melyet azonban magának a természettudománynak a fejlődése cáfol meg.”²⁰

Lange jó érzékkel tapintja ki a radikális reformerek kriminológiai nézeteinek természettudományos gyengéit, azonban jellegzetes módon a természettudományos indeterminizmus oldaláról támadja őket. A döntő érv szerinte a radikális reformerek kriminológiai nézetei ellen az a pozitív ismeretanyag, amelyet a modern antropológia nyújt az ember természetéről és a filozófiai antropológia (antropológiai szociológia) által feltárt adatok a jog természetéről.

W. J. Revers az utolsó évtized örökléstani, pszichiátriai, antropológiai kutatásai-ból azt a következtetést vonta le, hogy „a környezet és az öröklés szerepére vonatkozó alternatív kérdésfeltevés csak a probléma egy részét ragadta meg és hogy emellett a két faktor mellett maga az egyén a döntő tényező, az ember személyisége annak produkta, amit ő maga alkot öröklött adottságai és környezeti adottságai alapján.”²¹ A Revers által vázolt emberkép változásai azonban ennél mélyebbek. Portmann, svájci antropológus ugyanis szembeszállva a darvinizmus és a neodarvinizmus tanaival, tények elemzése alapján mutatta állítólag ki, hogy téves és hibás szemlélet az embert fejlett emlősként kezelni. „Az ember mintegy nyitott világú lény, akinek már biológiailag megszabott feladata a személyiség és a szociális szféra kialakítása, és akinek létében így már fizikailag felállított feladata a „Sollen” elérése.”²² Portmann az „emberi létforma sajátosságát” azzal jellemzi, hogy „az ember a szabadságot választhatja; a választásban azzá lesz, amivé válhat. A választás egyébként lehet helyes vagy helytelen, az élet pedig szerencsés vagy elhibázott. A fontos azonban az, hogy a döntésekben — minden más kötöttség mellett — a szabadságnak fontos helye van.”²³ Lange meglepődéssel állapítja meg, hogy az ember szabadságáról adott ez az indeterminista kép, melyet egy antropológus a természettudomány eszközeivel ad, messzemenően egybeesik azzal, amit a német filozófiai antropológiában Scheler, Plessner és Gehlen adott. Az ember természetéről adott képhez még hozzátartozik a szociológiában kibontakozó új irányzat is, amely a társadalmi csoportok természetét vizsgálja. Ezek a csoportok ugyanis olyan alapjelenségek, „amilyenek nélkül az ember már az ősidőben sem létezhetett, nevezetesen intézmények (család, házasság, papság, bírák és orvosok). Ezekhez az intézményekhez tartozik a jog is.”²⁴ Ezeknek a kutatásoknak kapesán válik érzékelhetővé a jog „végső értelme: az emberi együttlélés folyamatosságának és feltételeinek biztosítása. A büntetés itt az életrend megsértésének kiegyenlítéseként lép fel.”²⁵

A radikális reformerek jogellenességével és „mozaikszerű” emberképével kapcsolatban Lange így foglalja össze a modern empirikus kutatások eredményeit: „Az ősembertől napjainkig az ember nem elhet másként, csak intézményekben. Ezek elve meghatározzák és formálják. A régi igazságot, hogy az ember zoon politikon, az új empirikus kutatások magasabb szinten igazolják. Az emberről alkotott kép újra egységessé válik, miután az individuum és tömeg, az Ego és Super-Ego dialektikájában szét hullott. Az emberkép pozitivistá megghamisítását és leegyszerűsítését a mai német szociológia messzemenően meghaladta.”²⁶

Az emberkép ilyen megváltozása mellett, ami a pozitivistá irányzatok determinizmusával szemben újra igazolni kívánja az emberi választás és akarat indetermináltságát, Lange különösen fontosnak tartja a jogról alkotott új, „empirikusan alátámasz-

²⁰ I. m. 365—366. p.

²¹ I. m. 367. p.

²² I. m. 367. p.

²³ Portmann: Biologische Fragmente zu einer Lehre vom Menschen (2. Aufl. 1953. Hamburg) c. kötetben „Zoologie und das neue Bild des Menschen” c. alatt.

²⁴ I. m. 368. p.

²⁵ I. m. 368. p.

²⁶ I. m. 368. p.

és lelki egység, akinek számára a létfilozófia újból visszaadta lényeges tulajdonságként a szabadságot, a választás és döntés szabadságát”.³⁸ A pozitívizmus alapján nem lehet reszocializálni, mert felelősséget nem követelhetünk beteggé, neurotikussá vagy bűnbakká kikiáltott emberektől. Egyébként ez a „büntetés helyett kezelni és nevelni” divatos jelszónak belső ellentmondása is: a normák szükségességének elismerése nélkül nem lehet reszocializálni. Ezt helyesen ismerte fel W. Frankl bécsi pszichiáter, aki szerint a neurotikusok gyógyítását az egyéni felelősségre nevelésre kell építeni, mivel erre éppen maguk a neurotikusok szorulnak rá.”³⁹

Lange művének befejező részében rámutat annak a reakciónak veszélyeire, melyet a radikális reformerek gyakorlata váltott ki és aminek eredményeként egyre szélesebb körben kezdett tért hódítani a szigorú nevelés és szigorú büntetés gondolata.

A jog természetére és az ember természetére vonatkozó fejtegetéseiből Lange azt a következtetést vonja le, hogy nem a büntetőjogot kell kriminológiai alapokra helyezni, hanem a kriminológiát kell a büntetőjog alapjára építeni. Ez mindenekelőtt azt követeli meg a kriminológiától, hogy vegye figyelembe a jognak, mint intézménynek és mint belső normának a természetét. A mai kriminológiának, ha rá akar szolgálni a realista jelzőre, el kell ismernie, hogy „a jog intézményi funkciója kezdettől fogva bizonyítható alapja az ember biológiai és társadalmi létének”.⁴⁰

R. Lange munkája figyelemre méltó neoklasszikus büntetőjogi munka. Érdeme mindenekelőtt az, hogy bemutatja a radikális burzsoá büntetőjogi iskolák tudománytalanságát vagy legalábbis túlhaladott elméleti alapjait. Ezzel jó szolgálatot tesz a jogi garanciák védelmének, melyet radikális reformerek a bűnözés elleni harc „dejuridikációjával” kiküszöbölni igyekeznek. Felfogásának gyengéit summázva, csak az alábbiakra utalunk: a jognak és az elemi együttlései normáknak azonosítása, az állam és jog viszonyának hamis beállítása, indeterminizmus az emberi magatartás természetére vonatkozó fejtegetéseknél és az akaratszabadság eszméjének fenntartása. Lange munkájának érdemét kriminálpolitikai irányában: a burzsoá demokratikus szabadságjogok és ezek büntetőjogi garanciáinak védelmében kell látnunk.

³⁸ I. m. 377—378. p.

³⁹ I. m. 378. p.

⁴⁰ I. m. 381. p.

A szocialista országok összefoglaló jellegű állam- és jogtudományi bibliográfiái

NAGY LAJOS

I.

A tudományos kutatások eredményeinek ugrásszerű növekedése napjainkban egyre nagyobb feladatok elé állítja az eredményeket rendszerező és nyilvántartó könyvészeti irodalmat. A megnövekedett feladatok miatt az egyes tudományágak könyvészetében is differenciálódási folyamat indult meg. A mindennapi gyakorlati követelményeknek ugyanis csak egy erős — sokszor a tudományágakon belül is problémakörökre bontott és a fejlődés ütemével technikai megoldásaiban is lépést tartó — szakosodási irányzat tud megfelelni. Ezzel a szakosítási tendenciával egyidejűleg és annak kiegészítéseképpen igény merül fel azonban egy-egy tudományág összefoglaló jellegű bibliográfiája iránt is. Az ilyen, kézikönyvszerű munkák a gyűjtőkörnek csak bizonyos, kiemelkedő jelentőségű adatait tartalmazzák s céljuk, hogy egy-egy tudományágon belül általános és elsődleges tájékoztatást adjanak a részletek kutatóinak.

Az állam- és jogtudományok területén az ilyen, összefoglaló jellegű, referencemunka szerkesztésének különös jelentősége van a jogösszehasonlításban, ahol az összefoglalás az idegen nyelvű kutatónak ad általános tájékoztatást egy-egy ország anyagáról. A nemzetközi kulturális együttműködési szervek — a kérdés nagy politikai horderejét felismerve — már korábban célul tűzték ki, hogy megszervezzék külföldi kutatók részére készült állam- és jogtudományi bibliográfiák közreadását. Az International Association of Law Science az International Committee for Social Sciences Documentation közreműködésével és az UNESCO támogatásával nagyszabású tervet dolgozott ki az egyes államok jogi bibliográfiájának kiadására.¹ Az elgondolás alapján az az elv állott, hogy az egyes államok bibliográfiáját mindig hazai szervek állítsák össze, viszont alkalmazzanak az összeállításban bizonyos általános szerkesztési elveket (a kiadvány szerkezete, nyelve, az anyaggyűjtés terjedelme és arányai, rendszerezési, feldolgozási elvek stb.), amelyek az egész tevékenység egységes jellegét kifejezik és a munkák kezelését megkönnyítik.

Az Association munkájába a szocialista államok is bekapcsolódtak és — a bibliográfiai munkához feltétlenül szükséges hosszabb tartalmú előkészületek után — már több, ilyen jellegű munka látott napvilágot. A lengyel, csehszlovák és a jugoszláv munka közreadása után, most a szovjet jogi irodalom összefoglaló bibliográfiája jelent meg.²

A bibliográfiák kritikai ismertetése és a hazai vonatkozásban értékesíthető tapasztalatok leszűrése időszerű feladat, minthogy ilyen tárgyú munka összeállítása és közreadása nálunk is napirendre került.

¹ Az Association keretében működő Összehasonlítójogi Bizottságnak (Comité Internationale de Droit Comparé) a bibliográfiák kiadásával kapcsolatos tevékenységéről számol be a *Revue Internationale de Droit Comparé* XI—1959. 757—758. p.

² Eddig megjelent művek a szocialista országokban (megjelenésük időrendjében): *Bibliographie juridique polonaise*. 1944—1956. Réd. *W. Czahórski*. Publié par l'Institut de Sciences Juridiques de l'Académie Polonaise. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958. 136 p.; *Bibliography of Czechoslovak Legal Literature*. Scient. editor *V. Knapp*. Publ. by the Institute of Law of the Czechoslovak Academy of Sciences. Prague, Publish. House of the Czechoslovak Academy of Sciences. 1959. 261 p.; *Bibliographie juridique yougoslave*. Réd. *B. Blagojević*. Beograd, Inst. de Droit Comparé, 1959. 262 p.; *Literatura po szovetskomu pravu* — *Literature of Soviet Law*. Index of Bibliography. Edit. board. *P. Sz. Romaskin—M. M. Boguslawsky* etc. Institute of State and Law. Moszkva, Publ. House of the USSR Academy of Science, 1960. 279 p.

A munkákat a szocialista államok jogi kutatóintézetei adták közre. A szerkesztési mód tekintetében többféle megoldást látunk. Míg a munkák korábban egyéni kiadványként jelentek meg (lengyel, jugoszláv), az újabb kiadványokat főszerkesztő és szakági, továbbá bibliográfiai munkatársak (csehszlovák), illetőleg szakági és bibliográfiai munkatársakból álló szerkesztőbizottság (szovjet), állították össze.

A munkák egy bevezető és az összefoglaló jellegű művekről (forráskiadványok, bibliográfiák, lexikonok, mutatók, időszakos anyag stb.) áttekintést adó általános rész után tárgyi, szakági rendszerben tagozódnak. A szakági részek jelentik a művek gerincét s ezeknek a részeknek a kezelhetőségét biztosítják a bibliográfiákban közölt mutatók (név- és tárgymutató stb.).

A jogági tagozódásra az Association bizonyos előírásokat ad ki. Ezeket azonban az ismertetett művekben lehetséges volt a szocialista jogrendszer tagozódásának megfelelően kiegészíteni és így ebben a vonatkozásban a szerkesztésnek nem kellett különösebb nehézségekkel megküzdnie. A szovjet munka rendszere például a következő: reference-művek (bibliográfiák, enciklopédiák, forrás- és dokumentumgyűjtemények, jogszabálygyűjtemények, bírói gyakorlat, jogi folyóiratok), állam- és jogelmélet, a politikai tanok története, a Szovjetunió államának és jogának története, államjog, államigazgatási jog, pénzügyi jog, földjog és kolhozjog, polgári jog, családjog, munkajog, büntetőjog, törvénykezési jog (igazságügyi szervezet, büntetőeljárás, kriminalisztika, polgári eljárás), nemzetközi közjog, nemzetközi magánjog. Lényegében hasonló szerkezetű a többi kiadvány is.

A korábban kiadott bibliográfiák (lengyel, csehszlovák) általában a felszabadulástól kezdődően közrebocsátott anyagot állították össze. A szovjet munka a szovjethatalom megteremtésétől (1917) kezdődően kiadott műveket tartalmazza. A gyűjtési idő a kéziratok lezárásával végződik. Az ezt követően közzétett anyaggal kapcsolatban különféle megoldásokat látunk. Így a jugoszláv munka évi füzetekben teszi közzé az anyagot, a szovjet munka pedig a legutóbbi két év anyagát a függelékben közli.

A munkák tartalmazzák mind a hazai, mind pedig az idegen nyelveken megjelent műveket. A bibliográfiák általában csak a hazai szerzők hazai kiadású műveit tartalmazzák és nem vették fel a gyűjtésbe a külföldi szerzőtől való, a tárgy szerint egyébként a gyűjtésbe tartozó anyagot, továbbá a hazai szerzőnek külföldön közzétett munkásságát (pl. a szovjet mű nem vette fel a szovjet szerzőnek Magyarországon, magyar nyelven kiadott munkáját stb.).

A szakági részek bevezetésében az illető jogág egy-egy nevesebb művelője általános jellemzést ad a kérdéses jogágról, röviden összefoglalva a tételes jogi fejlődést és bemutatva az irodalomban felmerült legfontosabb kérdéseket. Ezt követi a jogági bibliográfia a legfontosabb önálló művekről, illetőleg az időszakos anyagban megjelent tanulmányokról.³ A bibliográfiai rész erősen válogatott: csak a legjelentősebb anyag került ide. A válogatás elsősorban arra törekedett, hogy a külföldi kutatóknak átfogó és a fejlődést is bemutató képet adjon az irodalomban feldolgozott kérdésekről. Ezzel a módszerrel a közzétett munkáknak sikerült kb. 1000 (lengyel)–2000 (szovjet) bibliográfiai adatba összesűrűsíteniük a teljes anyagot.

A külföldi kutató érdeke volt az elsődleges szempont az ismertetett bibliográfiák közzétételi nyelvének megállapításával kapcsolatban is. Ennek megfelelően a munkák francia (lengyel, jugoszláv) vagy angol (csehszlovák) nyelven jelentek meg. Ezek a munkák idegen nyelveken közöltek egyes szövegrészeket (magyarázatok, részelmek, szakági bevezetések), a bibliográfiai részben pedig az eredeti cím mellett az idegen nyelven is közölték az anyagot. A szovjet munka a teljes anyagot két nyelven (angol, orosz) közli.

Meg kell még említeni, hogy az ismertetett munkák könyvszettechnikai megoldásai szintén bizonyos fejlődési vonalat mutatnak s a későbbi kiadványok felismerhetően hasznosították, kiegészítették a korábbiak tapasztalatait. Vonatkozik ez nemcsak a nyomdatechnikai, hanem — ami hasonló jellegű munkáknál igen fontos — a munka kezelhetőségét, áttekinthetőségét biztosító megoldásokra (élfőjek, anyag tagolása, rövidítések használatá stb.) is.

³ A szakági bevezetők fontosságára hívja fel a figyelmet egy újabb, a csehszlovák bibliográfiáról megjelent recenzió (Journal de Droit International — Clumet — LXXXVIII — 1961. 637. p.)

A bibliográfiai munkának — egyéb sajátosságai mellett — megvan az a sajátossága is, hogy azt tartalmilag bírálni igen nehéz smindenekelőtt a teljes bibliográfiai anyagnak a feldolgozónál jobb ismeretét tételezi fel. Különösen vonatkozik ez a válogatott bibliográfiára, ahol a válogatás egyben értékelést is jelent s csak sok részletterület elmélyültebb ismerete után lehet rájönni arra, hogy a közölt adatok kis száma mellett esetleg a válogatásba nem került adatok tömege van, amelyek közül az anyagot valóságban, tartalmilag is ismerő, a szükséges összefüggéseket figyelembe vevő értékelés eredménye a közölt anyag. A munka végleges megítélése csak a tapasztalat, a gyakorlat alapján lehetséges és esetleg hosszás használat után, lassan alakul ki bennünk a meggyőződés a munka gyűjtésének pontosságával, a rendezésben követett szempontok célszerűségével és következetes érvényesítésével, végül — s ez kézikönyvnel nem utolsó szempont — az egész munka gyakorlati használhatóságával kapcsolatban.⁴

A munkák értékelésére vonatkozó és a bibliográfiai munka természete következőben szükségszerűen többé-kevésbé általánosságokban mozgó megállapítások helyett ennél fogva talán célszerűbb, ha az összeállítások alapvető szempontjait a hazai anyagról készítenőd, ilyen jellegű munka összeállításának gyakorlati oldaláról vizsgáljuk. Ennél abból az alapvető szempontból indulunk ki, hogy az ismertetett munkák feladata az volt, hogy a szocialista államról és jogról egy-egy állam viszonylatában összefoglaló, a lényeges kérdéseket bemutató, reference-munkát adjanak a külföldi kutató kezébe. Ezt alapul véve röviden azt kell tehát megállapítanunk, hogy a munkák célkitűzése, anyaggyűjtésük, rendezésük és egyéb megoldásaik szempontjai, a közrebocsátásnál leszűrt tapasztalatok stb. hazai vonatkozásban milyen mértékben értékesíthetők.

A Magyar Tudományos Akadémia állam- és jogtudományi főbizottsága ugyanis egyik legutóbbi (1961. jún. 26-i) ülésén elhatározta, hogy a bibliográfiai sorozat keretében közreadja az 1945. évi utáni magyar állam- és jogtudományi irodalom válogatott bibliográfiáját. A főbizottság döntésénél figyelembe vett szempont elsősorban az volt, hogy összefoglaló jellegű hazai kiadású, idegen nyelvű állam- és jogtudományi bibliográfiánk nincs. Ilyen munka kiadását különösen indokolja az is, hogy nyelvi adottságaink következtében a külföldi kutató számára valamely probléma állásáról még az elsődleges tájékozódás megszerzése is úgyszólván lehetetlen. Jogrendszerünk alapvető sajátosságai, jogtudományi irodalmunk eredményei a külföld előtt csak igen ritka esetekben ismertek. Egy, a megfelelő nemzetközi szervezetek segítségének igénybevételével közreadott bibliográfia a legjelentősebb lépés volna azon a téren, hogy az állam- és jogtudományunk eredményeit a külföldnek bemutassuk. Összefoglaló jellegű magyar állam- és jogtudományi bibliográfia összeállításának és idegen nyelven való közreadásának szükségére egyébként mind a hazai, mind pedig a külföldi irodalom már több ízben rámutatott.

A bibliográfia összeállításával a főbizottság — a többi szocialista állam gyakorlatának megfelelően — az Állam- és Jogtudományi Intézetet bízta meg, ahol az összeállítási munkák a közeljövőben meg is kezdődnek. A szerkesztéssel, illetőleg a közreadással kapcsolatban természetesen számos olyan, sajátos hazai vonatkozású részletkérdés merül fel, amelyeket szükséges volna — elsősorban a szocialista országokban már közreadott bibliográfiák tapasztalatai alapján — megvitatni. Ezeket röviden az alábbiakban vázolhatjuk.

Felszabadulás utáni joganyagunkból számos munka (tanulmány, tételes jogi szövegkiadás) jelent meg idegen nyelveken. Ezek megismertetését — az összegyűjtéssel és a tárgyi rendezéssel — a bibliográfia közvetlenül segítené elő. Ugyancsak jelentős feladata a bibliográfiának azoknak az idegennyelvű tanulmányoknak összegyűjtése, amelyek a hazai és külföldi folyóiratokban jelentek meg. Az idegen nyelvű anyag mellett a magyar nyelven megjelent anyag megismerésében hasznos szolgálatot tesznek a különböző publikációkban (könyvek, gyűjteményes munkák, folyóiratok) újabban elég rendszeresen közzétett, idegen nyelvű tartalmi kivonatok. Amint erre a lengyel munka mutat jó példát, a bibliográfiai részekben feltüntetett idegennyelvű kivonat (részumé) szintén közelebb viszi a kutatót céljához. Az idegennyelvű anyagot szükséges volna kiegészíteni a tisztán magyar nyelven megjelent anyaggal, amelynek cínmegfordításai közvetlenül tájékoztatnák a kutatót. Ennek az utóbbi anyagnak a kiválogatásánál elsőrendű szempontként szükséges figyelembe venni a már közreadott bibliográfiákban érvényesi-

⁴ Ugyanezt a szempontot emeli ki a szovjet munkáról szóló ismertetésében (Turubiner.) A. M. SzGP. 1961. 7. sz. 150. p.

tett szempontot: a legfontosabb hatályos tételesjogi anyagnak és a kiemelkedőbb jellegű elméleti munkáknak bemutatásával tájékoztatni a külföldi kutatót a magyar szocialista jog lényegéről és sajátosságairól, mind az alapvető, mind pedig a legfontosabb részletkérdésekben.

A válogatás problémája talán az egész bibliográfia összeállításának legnehezebb kérdése. A bibliográfusok — nagy általánosságban — nem rostálnak, nem értékelnek, hanem sokszor a teljesség mániákusai, akik „határtalan gyűjtőszennvedéllyel... hordják egybe mindazt, amit bárhol találnak”.⁵ Kétségtelen, hogy a válogatás már tartalmi kritikát, mérlegelést jelent nemcsak az elbírált mű szempontjából, hanem abban a vonatkozásban is, hogy a bibliográfiának a gyűjtési időszak minden lényeges kérdését be kell mutatnia. Ilyen alapvető szempont érvényesítése elsősorban a teljes irodalmi anyag ismeretét tételezi fel s emellett kell figyelembe venni a megvizsgált időszakban a fejlődés sajátosságait bemutató munkákat, valamint a kérdések összefüggéseit. Ki kell zárni végül a válogatásnál minden egyéb (személyi stb.) szempontot, amelyeknek a bibliográfia sajátos feladata mellett figyelmen kívül kell maradniuk.

Minthogy a bibliográfiának elsődrendű feladata az idegennyelvű anyag összegyűjtése és bemutatása, szükséges volna — hazai sajátosságként — ebben a vonatkozásban eltérni a többi országok gyakorlatától és a gyűjtésbe felvenni a szocialista országokban közzétett, magyar szerzőtől eredő anyagot (önálló művek, tanulmányok fordításait, illetőleg a magyar műveknek a szocialista országokban megjelent ismertetéseit, bírálatait stb.). Nem tartozna viszont a gyűjtésbe a külföldi szerző által, külföldön közzétett magyar vonatkozású anyag. Ez utóbbi megoldás egyébként megfelel a most ismertetett bibliográfiákban követett gyakorlatnak.

Az anyag rendezésével kapcsolatban a közzétett bibliográfiákban követett jogi rendszer alkalmazható az anyaghoz. A jogági bevezetőkben szükséges ismertetni a hazai fejlődés sajátosságait (tételesjogi fejlődés legfontosabb eseményei, kódexek, novellák, az ezekhez fűződő kodifikációs problémák, illetve kritikai megjegyzések, az irodalomban visszatükröződő problémacsoportok). A szakágak anyaga az eddigi tapasztalatok szerint tagolható. (összefoglaló munkák, tételes jogszabályanyag-kiadványok, monografikus munkák, tanulmányok). A kiadvány nyelvvel kapcsolatban többféle szempontot kell mérlegelni. A publikációs lehetőségektől függően feltétlenül nagyobb olvasókört nyújtana a kétnyelvű kiadás (orosz és angol). Az angol nyelv mellett — az esetleg még számba jöhető francia nyelvvel szemben — érvel ugyanis az, hogy ez világviszonylatban nagyobb elterjedtséget biztosít. Ugyancsak emellett szól továbbá az a körülmény is, hogy a hazai jogtudományi irodalomról közzétett és sok vonatkozásban ellenséges beállítottságú bibliográfia⁶ szintén angol nyelven jelent meg, tehát annak ellensúlyozásaként ugyanolyan olvasókört biztosító kiadvány összeállítása szükséges. A technikai megoldások terén az eddig kiadott munkák gyakorlata továbbfejleszhető (a tételek sorszámozása és a mutatókban erre történő utalás, tárgyszavas mutató, nyelvek szerinti mutató stb.).

A szocialista országok bibliográfiai kézikönyveinek összeállításánál figyelembe vett és most vizsgált szempontok — gyakorlati alkalmazhatóságukat tekintve — tehát helyesek és célszerűek. A most ismertetett munkák így valóban lényeges gyakorlati segítséget jelentenek a kutatóknak abban, hogy egy-egy ország anyagáról általános és az egyes jogrendszerek fejlődésével kapcsolatos legfontosabb kérdésekről megbízható elsődleges tájékoztatást nyerjenek, s ezzel megfelelnek mindazoknak a követelményeknek, amelyek teljesítése az ilyen jellegű munkák összeállításánál alapvető volt.

IV.

A szocialista országok összefoglaló jellegű állam- és jogtudomány bibliográfiájának közreadása több szempontból is figyelemre méltó esemény. A legnagyobb jelentősége kétségtelenül az, hogy a szocialista országok joganyaga most már a legmagasabb szinten kerül bemutatásra nemcsak a szocialista országok egymásközötti viszonyában, hanem a

⁵ Köhalmi Béla: A bibliográfia rangemelése. Magyar Könyvszemle LXXVII—1961. 130. p.

⁶ Kálnoki-Bedő, A. Torsay-Biber, G.: Legal Sources and Bibliography of Hungary. New-York, Fr. A. Praeger, 1956. 157 p.

földkerekség minden haladó jogásza előtt. A bibliográfiák közreadásával így lényegesen csökkentek azok a nyelvi nehézségek, a hozzáférhetőség akadályai stb., amelyek már az első lépésnél az őszinte érdeklődők számára is lehetetlenné tették a kutatást. Nem lebecsülendő jelentőségű az a körülmény sem, hogy az ismertetett művek — a nemzeti sajtóosságokból eredő különbségektől túlmenően — egy egységes szocialista társadalmi rendszert tükröző joganyagot mutatnak be. Végül — számunkra — a bibliográfiák gyakorlati használatából adódó tapasztalatok lehetőséget adnak a magyar anyag minél célszerűbb és használhatóbb feldolgozására s ezen keresztül állam- és jogtudományunk jelentősebb eredményeinek átfogó és hű bemutatására.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Vidosa László

A kézirat nyomdába érkezett: 1961 — Példányszám: 500 — Terjedelem: 10 ³/₄ (A/5) fv

---

61.54173 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

- Т. Хорват*: Предмет марксистско-ленинской науки уголовного права и основные черты её методологии 451
К. Кульчар: Значение исследования фактов с точки зрения познания явлений права 498
В. Пешка: Понятие источника права и проблематика теории источника права .. 532

Обзор

- И. Халас*: Социалистическая государственность на пути перерастания в общественное самоуправление. (Рецензия советской работы в области общественных наук «От социалистической государственности к коммунистическому общественному самоуправлению») 570
Т. Хорват: Б. С. Никифоров: Объект преступления 576
А. Сабо: Р. Ланге: Изменения в криминологических основах реформы уголовного права 587
Л. Надь: Сводные библиографии социалистических стран по науке государства и права 597

SOMMAIRE

Etudes

- Tibor Horváth*: L'objet de la science du droit pénal marxiste-léniniste et les traits fondamentaux de sa méthodologie 451
Kálmán Kulesár: L'importance des recherches des faits dans la connaissance des phénomènes juridiques 498
Vilmos Peschka: La notion de la source de droit et les problèmes de la théorie des sources de droit 532

Revue

- József Halász*: L'existence nationale dans la voie de l'évolution vers l'auto-administration sociale. (Compte rendu de l'ouvrage sociologique soviétique «De l'existence nationale jusqu'à l'auto-administration sociale communiste») 570
Tibor Horváth: B. S. Nikiforov: L'objet de l'acte criminel 576
András Szabó: R. Lange: Changement dans les fondements criminologiques de la réforme du droit pénal 587
Lajos Nagy: Les bibliographies de la science politique et juridique des pays socialistes ayant un caractère synthétique 597

Ára: 20,— Ft

Éri előfizetés: 60,— Ft